ZPRÁVY
VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI

330/2025 SPOLEČENSKÉ VĚDY

Doba
doutnáková
a kolečková

ZPRÁVY

VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI

SPOLEČENSKÉ VĚDY

Číslo 330
Olomouc 2025

Do tohoto čísla přispěli

prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci), fialaji1@centrum.cz
PhDr. Lukáš Hlubek (Vlastivědné muzeum v Olomouci), hlubek@vmo.cz
MgA. Jaroslav Horák (Olomouc), JaHor47@seznam.cz
Mgr. Ing. Lucie Hronová Šafářová, Ph.D. (Mendelova univerzita v Brně – Zahradnická fakulta v Lednici – Ústav zahradní a krajinářské architektury), lucie.safarova@mendelu.cz
Mgr. Štěpán Koudela (Univerzita Palackého v Olomouci – Filozofická fakulta – Katedra historie), stepan.koudela@upol.cz
Mgr. Andrea Mrkusová (Vlastivědné muzeum v Olomouci), mrkusova@vmo.cz
Mgr. et Mgr. Silvie Novotná (Vlastivědné muzeum v Olomouci), novotna@vmo.cz
Mgr. Terezie Pajchlová (Přemyslovice), tereziepajchlova@seznam.cz
Michal Plavec (Národní technické muzeum), michal.plavec@ntm.cz
PhDr. Karel Podolský (Vlastivědné muzeum v Olomouci), podolsky@vmo.cz
Bc. Adriana Poláchová (Vlastivědné muzeum v Olomouci), polachova@vmo.cz
prof. PhDr. Jiří Sehnal, CSc. (Brno), jiri.sehnal@email.cz
Harald Skala (Spolková republika Německo, Kottmar), diwie@t-online.de
Mgr. Denisa Šinkovská Mikolášková (Vlastivědné muzeum v Olomouci), sinkovska@vmo.cz
Mgr. Robert Šrek (Vlastivědné muzeum v Olomouci), srek@vmo.cz
Mgr. Markéta Šreková Doláková (Vlastivědné muzeum v Olomouci), srekovadolakova@vmo.cz

Přední strana obálky

Josef Tábor, perkusní pistole (detail), 30. léta 19. století, Příbram, Čechy, Vlastivědné muzeum v Olomouci, inv. č. V 246. Foto: Pavel Rozsíval. K článku: Podolský, K.: Příběhy palných zbraní.

Druhá strana obálky

Z výstavy Příběhy palných zbraní. Foto: Pavel Rozsíval. K článku: Podolský, K.: Příběhy palných zbraní.

Třetí strana obálky

Z výstavy 44. Národní soutěže fotografie / NASFO. Foto: Pavel Rozsíval. K článku: Šinkovská Mikolášková, D.: Čtyřiačtyřicátému ročníku NASFO přibyla témata i výstavní prostory.

Zadní strana obálky

Vojáci Rudé armády na Horním náměstí, Olomouc, květen 1945. Fotoarchiv Vlastivědného muzea v Olomouci, inv. č. H 1076. K článku: Plavec, M.: Konec války na střední Moravě. Pozemní a letecké boje o hanáckou metropoli v květnu 1945 (k 80. výročí konce 2. světové války v Evropě).

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci jsou odborným recenzovaným periodikem.

© Vlastivědné muzeum v Olomouci 2025

ISSN 1212-1134

OBSAH / CONTENT

STUDIE

Jiří Sehnal
Hudba během pouti lantkraběnky Alžběty Amálie Hessensko-Darmstadtské na Svatý Kopeček roku 1693 5
Music during the Pilgrimage of Countess Elisabeth Amalia of Hessen-Darmstadt to the Holy Hill in 1693

Štěpán Koudela
Festivity katolické církve v době sekularizace na příkladu vizitačních a biřmovacích cest olomouckého arcibiskupa Friedricha von Fürstenberg (1853–1892) 23
Festivities of the Catholic Church in the Era of Secularization on the Example of the Visitation and Confirmation Journeys of Friedrich von Fürstenberg, Archbishop of Olomouc (1853–1892)

Michal Plavec
Konec války na střední Moravě. Pozemní a letecké boje o hanáckou metropoli v květnu 1945 (k 80. výročí konce 2. světové války v Evropě) 39
The End of the War in Central Moravia. Ground and Air Battles for the Haná Metropolis in May 1945 (on the 80th Anniversary of the End of World War II in Europe)

ČLÁNKY/MATERIÁLY

Lucie Hronová Šafářová
Nejstarší zahrady v okolí Olomouce 68
The Earliest Gardens in the Surroundings of Olomouc

Lukáš Hlubek
Smíchaná kolekce archeologických nálezů z hradů Hlubokého a Tepence na Olomoucku..... 87
Mixed Collection of Archaeological Finds from the Castles of Hluboký and Tepenec in the Olomouc Region

Lukáš Hlubek – Robert Šrek
Nová zjištění k nálezovým okolnostem loštického poháru ve tvaru boty..... 105
New Findings on the Discovery Context of the Loštice Shoe-Shaped Goblet

Jiří Fiala – Harald Skala
Galerie pruských vojenských velitelů za obléhání města Olomouce roku 1758. Část IV. 115
Gallery of the Prussian Military Commanders during of the Prussian Siege of the Olomouc in 1758. Part IV.

Terezie Pajchlová
Osud „zatoulaného Němce“ Franze Saukela, nadlesního v Seči (1896–1945)..... 136
The Fate of the “Stray German” Franz Saukel, Head Forester in Seč (1896–1945)

DROBNOSTI

Markéta Šreková Doláková – Jaroslav Horák
Anděl z Andělské ulice v Olomouci – Nových Sadech. O jedné barokní soše „ze starých muzejních fondů“ 147
Angel from Andělská Street in Olomouc – Nové Sady. About a Baroque Statue from “Old Museum Collections”

Andrea Mrkusová
Svatoblažejská obchůzka v Dluhonicích u Přerova. Poznatky z etnografického výzkumu unikátně dochovaného obyčeje 153
The St. Blaise Round in Dluhonice near Přerov. Findings from Ethnographic Research on a Uniquely Preserved Custom

ZPRÁVY/KRONIKA

Andrea Mrkusová
Od terénního výzkumu k muzejnímu jarmarku..... 158

Silvie Novotná
Digitalizace sbírky Vlastivědného muzea v Olomouci v roce 2024 162

Denisa Šinkovská Mikolášková
Čtyřiačtyřicátému ročníku NASFO přibyla témata i výstavní prostory..... 165

Karel Podolský
Příběhy palných zbraní 170

Adriana Poláchová
Osvobození města Olomouce roku 1945. Online výstava k 80. výročí konce 2. světové války 1945/2025 175

Seznam výstav ve Vlastivědném muzeu v Olomouci v roce 2024 178

Přehled publikační činnosti pracovníků Historického ústavu VMO v roce 2024 179

Pokyny pro autory příspěvků Zpráv VMO 181

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 5–22, 2025

Hudba během pouti lantkraběnky Alžběty Amálie Hessensko-Darmstadtské na Svatý Kopeček roku 1693

Jiří Sehnal

Abstract

Music during the Pilgrimage of Countess Elisabeth Amalia of Hessen--Darmstadt to the Holy Hill in 1693

The work describes the visit of Elisabeth Amalia of Hessen-Darmstadt, mother of the third wife of Emperor Leopold I (1635–1709), to the Holy Hill near Olomouc in 1693. Based on information from the monastery archivist Ambrož Malder, the image of the music that was heard during this visit is reconstructed.

Keywords: Elisabeth Amalia Hessen-Darmstadt, stylistic changes in music around 1700, music in the Premonstratensian monastery in Olomouc, Gottfried Finger, Benedict Anton Aufschnaiter, colascione, French horn, oboe

Návštěva vysoce postavené osobnosti byla v 17. století kulturní událostí, protože hostitel se snažil ukázat před návštěvou v nejlepším světle. Příkladem může být návštěva lantkraběnky Alžběty Amálie Hessensko-Darmstadtské, matky třetí ženy císaře Leopolda I., na Svatém Kopečku u Olomouce ve dnech 2.–4. června 1693.[1] Premonstráti měli na Svatém Kopečku v té době nejen velký, krásný kostel, ale také menší rezidenci. Očekávali bychom, že přijetí tak významné osobnosti, jakou byla Alžběta Amálie, bude dlouho předem připravováno, ale nebylo tomu tak. Anály kláštera[2] suše konstatují, že opat kláštera Norbert Želecký z Počenic (1679–1709) dostal 31. května 1693 z Bruntálu zprávu, že *electrix Neoburgica* Alžběta Amálie (1635–1709), lantkraběnka Hessensko-Darmstadtská, vdova po kurfiřtu Filipu Vilému Falcko-Neuburském (1653–1690), dorazila již do Šternberka a hodlá navštívit Svatý Kopeček.

Alžběta Amálie byla sice vychována jako přísná protestantka, ale při sňatku roku 1653 konvertovala ke katolictví. Se svým manželem měla 17 dětí, z nichž dcera Eleonora byla třetí manželkou císaře Leopolda I. a syn František Ludvík byl od roku 1683 biskupem vratislavským. Je proto poněkud zvláštní, že o tak výjimečné návštěvě nebyl informován olomoucký biskup Karel z Lichtensteinu-Castelcorna. Důvodem mohlo být ochladnutí vztahů mezi ním a císařským dvorem, poté co císař začal biskupovi proti jeho vůli vnucovat za nástupce teprve čtrnáctiletého Karla Lotrinského (1680–1715). Biskup Karel i olomoucká kapitula z toho byli nešťastní, ale císaři se neubránili.[3] O těchto problémech se mezi vysokou šlechtou jistě vědělo. S nádechem ironie se o nich zmínil i kronikář kláštera P. Ambrož

Malder, když si 21. června 1693 poznamenal: *„… tento měsíc Lotrinský, syn zemřelého vévody Lotrinského, nejvyššího velitele císařského vojska proti Turkům, byl zvolen olomouckým kanovníkem. Při instalaci ho zastupoval jeden úředník (minister) z císařského dvora, který druhého dne, pořádně opilý (bene crapulatus), navštívil děkana kostela Panny Marie Rohermonda.“*[4]

Malder popsal poměrně podrobně i návštěvu Alžběty Amálie na Svatém Kopečku. Níže uvádíme jeho text ve volném překladu s vysvětlivkami.

Průběh návštěvy

Dne 1. června byl jasný, teplý den a bratři se těšili na jarní rekreaci.[5] Ta však musela být odložena kvůli očekávané návštěvě lantkraběnky Neuburské, vdově po heidelberském kurfiřtovi. Malder ji ve svém textu nazývá *Electrix Neuburga* nebo *Neuburga*.

Úterý 2. června časně ráno odešli R. P. Wilhelmus a Eusebius na Svatý Kopeček, aby připravili všechno v sakristii na pontifikální mši. Po nich odešli i další bratři určení ke službě, domácí hudebníci a kromě toho ještě tři trubači olomouckého věžního s tympanistou. Malder vyrazil v 7 hodin s P. Fridrichem. Doma zůstal otec prior kvůli nějakým záležitostem zábrdovického kláštera. Opat přijel na Svatý Kopeček ze Šternberka kolem 10. hodiny. V půl jedenácté dorazila pod Svatý Kopeček kurfiřtka se svým průvodem. Sbor trubačů na věži zatroubil první pozdrav, zatímco druhý sbor se připravoval pod kopulí kostela. Opat v palliu[6] vlevo od schodů do kostela pozdravil Alžbětu Amálii a současně se slavnostně rozezněly oba sbory trubačů, jeden z kůru u varhan, druhý z kopule [obr. 1]. Po mši[7] byla Alžběta Amálie uvedena do rezidence a ubytována v pokoji obráceném k Dolanům. Přivedla s sebou dvě slečny pro hovor (*pro conversatione*), jednu de Fröberg, druhou de Zuckerhoffen, zpovědníka P. Bodera, štolbu a prefekta dvora Bergena, lékaře, sekretáře, celkem 28 osob a 35 koní. Zásobovací vůz neboli *pagage* zamířil ze Šternberka přímo do kláštera. Olomoučtí měšťané byli zřejmě o příjezdu Alžběty Amálie informováni a chystali se uvítat ji ve zbrani. Císařský rychtář, který byl na Kopečku a hovořil s kurfiřtkou, jim však poslal vzkaz, aby na návštěvu nečekali a rozešli se. Kolem 12. hodiny sbor trubačů a tympanistů, jak je zvykem u knížecích dvorů, ohlásil přinášení pokrmů.

Alžběta Amálie jedla sama ve velkém sále (*sala major*) a přítomni byli i opat v palliu s četnými hosty a se sluhy její družiny.[8] Po nějaké době dala Alžběta Amálie znamení, aby se kromě dvou služek všichni vzdálili. Uprostřed sálu stály po celé délce španělské stěny a za nimi byly stoly s pokrmy. Sluha předával pokrmy dvěma zmíněným služkám, které je nosily na stůl. Vedle velkého sálu byl refektář pro duchovenstvo, ve kterém byla připravena tabule pro opata, zpovědníka kurfiřtky a pana Žerotína Falkenberského ze Slezska,[9] který byl vrchním lovčím vratislavského biskupa. Zpočátku doprovázel kurfiřtku i její syn František Ludvík, biskup vratislavský a císařský zemský hejtman ve Slezsku (1664–1732), ale v Rýžovišti se s matkou rozloučil a vrátil zpět.[10] Dále tu byly obě výše zmíněné slečny, prefektka dvora a vyšší úředníci, císařský rychtář z Olomouce, poštmistr, otec praeses, obě slečny a otec provisor. Během oběda začala v ambitu poblíž sálu hrát na plno hudba složená ze smyčcových nástrojů (*fidibus*) a trompet. Když skončila, vystřídala ji ve velkém sále za španělskou stěnou velmi jemná hudba pro harfu, gambu, dvoje housle (*fidibus ligatis*), colascione a violon. Hrála až do konce oběda, dokud se kurfiřtka neodebrala do svého pokoje. Oběd se protáhl až do jedné hodiny. Po obědě kurfiřtky pokračovala v plném obsazení (*pleno choro*) slavnostní hudba, která trvala déle. Ostatní duchovenstvo, naši a diecézní faráři, pojedli spěšně ve velkém pokoji, obráceném k lesu. Spolu s nimi pojedly

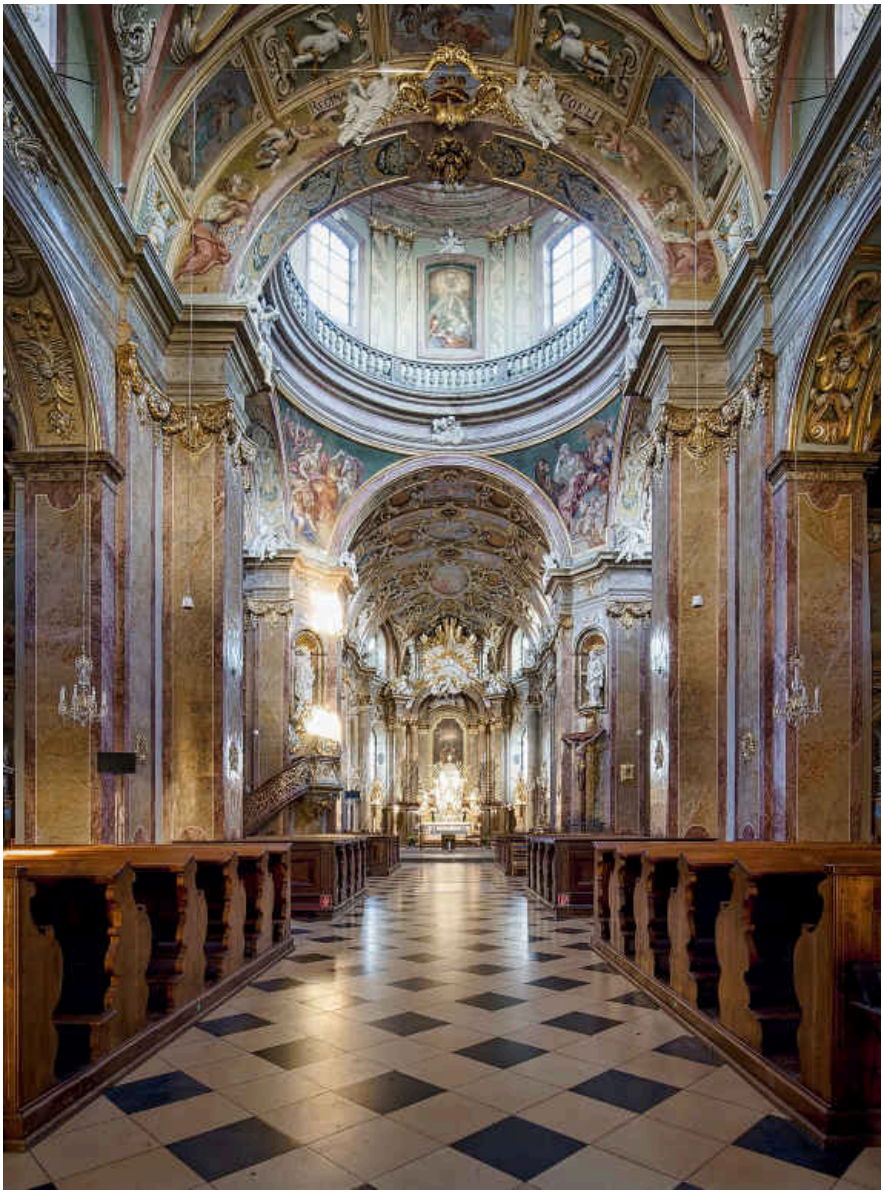

Obr. 1. Interiér kostela na Svatém Kopečku. V horní části galerie v kupoli, na které hrál druhý sbor trubačů a tympanistů. Foto: Archiv Římskokatolické farnosti na Svatém Kopečku, 2020.

i dvě služky, které předtím kurfiřtku obsluhovaly, sekretář a komorník s manželkou, jenž byl současně lékárníkem, otec Daniel a Ambrož Malder.

Odpoledne odjela Alžběta Amálie se zpovědníkem a několika sluhy do Olomouce. Kolem 17. hodiny se na Svatém Kopečku zpívaly nešpory o Panně Marii s hudebníky, kteří zde byli k dispozici. Řídil je otec praeses. Kurfiřtka se nešpor nezúčastnila, protože psala dopisy, do kterých vkládala medailky Svatého Kopečka.[11] Okolo 19. hodiny se z města vrátil opat se zpovědníkem a ostatními vyššími úředníky a zpívala se slavně loretánská litanie. Kurfiřtka pojedla menší večeři sama ve svém pokoji a připravila se na zítřejší pobožnost. Opat si se zpovědníkem kurfiřtky a několika jejími úředníky dopřál veselejší večeři než v poledne. K té mu hrála hudba, složená ze šalmají, smyčců a trubek. Ostatní tabule byly uspořádány stejně, jako tomu bylo u oběda.

Středa 3. června. Ráno odešli na Svatý Kopeček A. R. P. prior. a R. P. Nicolaus. Kolem 8. hodiny zatroubili trubači z lesa naproti oknu pokoje kurfiřtky. Kolem 9. hodiny vstoupila kurfiřtka do kostela, aby vykonala svou pobožnost. Vyslechla čtenou mši u hlavního oltáře a přistoupila ke svatému přijímání. Hned potom sloužil opat za sladké hudby druhou mši, při které kurfiřtka celou dobu klečela. Měla se konat ještě jedna slavná mše, ale od toho bylo upuštěno, protože na přání kurfiřtky se oběd konal již v 11 hodin. Z města byl přizván lékař Dr. Hertodt[12] a s ním se ještě dostavili malý hrabě Liechtenstein[13] se svým prefektem a dceruška generála Götze.[14] Kurfiřtka neobědvala ve velkém sále, ale ve svém pokoji, zatímco hosté u ní stáli a jen přihlíželi. Při roznášení pokrmů hráli trubači a tympanista podle dvorského zvyku intrády. U opatovy tabule jedl kromě zpovědníka kurfiřtky a jejích úředníků malý hrabě Liechtenstein s prefektem, slečna Götzová, Dr. Hertodt a jiní. Oběd kurfiřtky netrval dlouho a hudebníci pak přešli k opatově tabuli, u které hráli déle. Hráli na harfu, gambu, colascione, dvoje housle (*duplicis ligatis fidibus*) a violon. Po obědě doprovodil malý hrabě Liechtenstein trubače mistrně na tympány, což sledovala kurfiřtka s dojetím ve dveřích svého pokoje. Nečekaně a bez vědomí opata se dostavil také velitel olomoucké pevnosti a požádal kurfiřtku o audienci. Byla mu udělena, ale jen krátká. První audience tohoto dne byla totiž vyhrazena opatovi.

Kolem 17. hodiny zpívali bratři v dalmatikách slavně loretánskou litanii a *Tantum ergo*, čemuž byla přítomna i kurfiřtka. Po uložení Nejsvětější Svátosti do svatostánku políbila kurfiřtka uctívaný obraz Panny Marie, který drželi opat a dva kněží v dalmatikách. Pak políbili obraz ještě další lidé, kteří byli přítomni v kostele. Stejný obřad proběhl s lebkou sv. Viktora.[15] Poté se kurfiřtka odebrala ke krátké večeři. Opat se spolustolovníky vyšel po večeři z rezidence na místo v lese, kde kopečtí hrávají kulečník. Tam je už očekávala malá hudba. Mezitím se připravila pro kurfiřtku slavná hudba. Když se začalo stmívat, vrátil se opat s hosty do velkého sálu rezidence, kde poslouchali hudbu, která hrála za svitu šesti pochodní a mnoha svící v lese nad Dolany přímo proti oknu kurfiřtky. Pod oknem kurfiřtky provedl soubor střídavě serenádu pro dvě klariny a smyčce a zpěv pro soprán a alt s doprovodem nástrojů. Po skončení této hudby nařídil opat jinou, jemnější hudbu u dveří pergoly pro dvě koncertantní flétny, housle, colascione a violon. Tato hudba se kurfiřtce neobyčejně líbila.

Čtvrtek 4. června. Malder s otcem Benediktem a kuchařem Hyacintem vyjeli brzy ráno z Kopečka do kláštera Hradisko, aby podle opatových pokynů připravili oběd. Vzali s sebou i věžní trubače a tympanistu. Kolem 6. hodiny se pan Žerotín Falkenberský rozloučil s opatem a odjel poštou k biskupovi do Vratislavi. Kurfiřtka vyslechla mezi 8. a 9. hodinou čtenou mši se slavnou hudbou a ještě před odjezdem rozdávala knížky o Svatém Kopečku

od P. Michaela Siebeneichera[16] a medaile. Kolem 10. hodiny přijel opat, aby doprovodil kurfiřtku, která ho následovala o čtvrt hodiny později. Když dojeli na pole u kanovnických zahrad, vystřelila naše děla[17] na pahorku u kostelíka sv. Štěpána první salvu. Když kurfiřtka vstupovala do opatství, pozdravily ji slavnostně a dlouze dva sbory trubačů a tympánů, jeden na pahorku po straně prádelny,[18] druhý u pergoly na opatství. Při vstupu do opatství pozdravil kurfiřtku opat. Kurfiřtka zamířila rovnou do kostela, kde se právě konala *missa summa* (hlavní mše) za účasti celého konventu. Kurfiřtka poklekla na připraveném místě uprostřed kněžského kůru a vydržela tak až do posledních přímluv a do konce evangelia sv. Jana. Z kostela kráčela do refektáře a pak po velkém schodišti do pokoje A. R. P. priora. Pokračovat dlouhou chodbou do subpriorátu však odmítla, protože se jí šlo špatně. Byla totiž v letech a „při těle". Na opatství byla ubytována v pokojích, které obvykle užíval opat. V prvním pokoji pojedla sama něco malého, v druhém pokoji poobědvala. Ostatní místnosti jí sloužily k odpočinku (*retirada*). Důstojný konvent pojedl jako obvykle v refektáři při *colloquiu*.[19] Kromě jejich farářů[20] tu nebyli žádní hosté. Kolem 12. hodiny dali trubači znamení jako v předešlých dnech. Kurfiřtka jedla sama v druhém pokoji, přičemž opat a mnoho hostů u ní stálo a přihlíželo. Když odešli, byla připravena tabule pro opata v pokoji na rohu nad branou. U tabule kurfiřtky se na její přání hrála jen hudba pro flétnu, housle, gambu a colascione, kterou poslouchala předchozího večera na Svatém Kopečku. Byla provedena skladba neboli pozdravení pro dva soprány a alt s flétnami místo s trompetami, jak byla původně složena. U opata byla nařízena hudba s trompetami a smyčci.

Po jídle byl uspořádán v opatově jídelně hanácký tanec,[21] který se kurfiřtce neobyčejně líbil. Přišel také jakýsi důstojník z Hofkirchenova pluku, který tábořil mezi Olomoucí a Svatým Kopečkem, aby nabídl kurfiřtce své služby a poprosil ji o audienci. Zpovědník a sekretář kurfiřtky mezitím navštívili klášter (na Hradisku). Kolem 16. hodiny se družina kurfiřtky již chystala na cestu. Kurfiřtka dovolila priorovi a přítomným duchovním, aby jí políbili ruku. Pak s doprovodem mnoha drožek odjela. Průvod doprovodil a ozdobil výše zmíněný důstojník se svými kavaleristy. U Ostrovského mostu[22] čekalo několik párů jízdních, které poslal velitel pevnosti, aby jeli před vozem kurfiřtky. Za kurfiřtkou jely drožky pana opata a zpovědníka kurfiřtky. Za nimi jel onen důstojník s mnoha jezdci a teprve na konci jely drožky s ženami a sluhy. Trompety byly rozděleny do dvou sborů, jeden byl umístěn v pergole kláštera,[23] druhý před branou. Nakonec hrály oba sbory společně. Když vjel průvod do města, vystřelila děla na hradbách tři salvy. Městská rada pozdravila kurfiřtku krátkou řečí, ale ona se nezdržovala a pokračovala v jízdě. Opat se jí u svatého kříže u Rohelské brány naposledy poklonil a ona mu několika slovy poděkovala.

Ambrož Malder doplnil své vyprávění ještě těmito nadšenými slovy: Šťastné Hradisko, kterému se dostalo cti mít za hosta matku tolika korunovaných hlav. Ať žije R. D. Norbert, kterého kurfiřtka několikrát pochválila za to, že ještě nikde nebyla tak dobře ubytována jako v jeho skromném klášteře. Chvála, čest a sláva opata i kláštera se nyní bude šířit mezi všemi známými a mocnými osobnostmi. Sám zemský hejtman, když se o události dozvěděl, prohlásil, že hradišťský prelát získal návštěvou kurfiřtky a matky císařovny moravské zemi velkou slávu. Kéž by kladný ohlas této návštěvy pronikl k císařskému dvoru.

Výše zmíněný vratislavský biskup a mohučský kurfiřt František Ludvík Falcko-Neuburský, syn kurfiřtky Alžběty Amálie, který roku 1713 získal zásluhu o potvrzení pragmatické sankce, také dvakrát navštívil Svatý Kopeček. Stalo se tak při jeho průjezdu Moravou do Vídně a zpět v roce 1731. Jeho cestu a pobyt ve Vídni podrobně popsal podle vídeňských pramenů Friedrich W. Riedel.[24] Kurfiřtova družina se 70 koňmi vstoupila na Moravu 1. září 1731

v 7 hodin ráno a v poledne poobědvala ve Zlatých Horách. V neděli 2. září byla v Bruntále, 3. září po obědě v Dlouhé Loučce a tentýž den v 19.45 dorazila na Svatý Kopeček. Kurfiřt vystoupil z vozu u sakristie, kde ho jménem císaře pozdravil hrabě Felix von Mollart. Mollart ho pěšky doprovodil z kostela na místo ubytování v klášteře.[25] Zde mu František Ludvík poskytl audienci a předal dopis od císaře. V 22.45 se rozloučili.

Dne 4. září v 8 hodin ráno vyjel kurfiřtův průvod do Olomouce, kde byl pozdraven salvami z 30 děl a u městské brány zástupy lidu. Kurfiřta pozdravil jménem městské rady syndik přiléhavou, ozdobnou řečí. Následovalo defilé pěti kompanií měšťanů ve dvou řadách až k tzv. Zelené nebo Mateřské bráně[26] se zbraněmi, prapory a hudbou, která se skládala z bicích nástrojů, hobojů a lesních rohů. Tato zpráva je hudebně velmi významná, protože patří k nejstarším dokladům o vojenské hudbě na Moravě. V 10.30 dorazil průvod do Prostějova, kde si kurfiřt dopřál jen čokoládu, aby stačil dojet do dvou hodin do Vyškova. Zde ho po obědě pozdravil zemský hejtman hrabě Kounic. Poobědvali spolu a v 17 hodin pokračovali do Brna, kam dorazili za střelby děl v 21.30 a po čtvrthodinové zastávce u augustiniánů pokračovali na zámek dvorního kancléře hraběte Sinzendorfa do Židlochovic. I zde byli pozdraveni několika dělovými salvami a obyvatelstvem a pansky pohoštěni. 5. září se kurfiřt po mši prošel zámeckou zahradou, povozil alejemi a prohlédl si krásnou, velkou oranžerii, kde byly nádherné alabastrové sochy.[27] V 11 hodin se průvod znovu vydal na cestu. Kolem 15. hodiny přijel do Mikulova, kde byl výtečně pohoštěn knížetem Waltrem Dietrichsteinem. V 18.30 dorazili do Poysdorfu, kde přenocovali. Všude byli přijati s poctami, přičemž stráž zajišťovali císařští vojáci. 6. října nastoupil kurfiřt zpáteční cestu do Nisy, která byla jeho odpočinkovým sídlem. Cestoval přes Valtice, Pohořelice, Brno, Prostějov a Svatý Kopeček. Více podrobností se nedovídáme.

Hudební nástroje

Oba texty obsahují řadu hudebních informací, které stojí za pozornost. Anály z roku 1693 a 1695, psané Ambrožem Malderem, jsou nejzajímavějším pramenem také pro hudbu na Hradisku, protože Malder sám byl vzdělaný hudebník. O chrámové hudbě se tu mluví méně, než bychom čekali, protože byla zřejmě považována za samozřejmou. Proto nedovedeme přesně specifikovat, co byla „slavná hudba", která zněla ve čtvrtek při čtené mši. Snad šlo o druh mše, charakterizované obvykle slovy *missa cum qua musica*. Domníváme se, že byla míněna čtená mše (*missa lecta*), během níž hudebníci uváděli nějaké moteto, nikoli mši. Je dokonce možné, že hráli jen nějakou instrumentální skladbu. Nahrazování některé zpívané části mešního propria, zvláště graduale, instrumentální hudbou se v rakouských zemích ujalo zejména ve 2. polovině 18. století. K tomu se užívalo vět symfonií nebo sonát. Stejná praxe se rozšířila i do venkovských kostelů.[28]

Fanfáry a intrády pro trompety byly v době baroka výrazem nejvyšší pocty, jak při slavnostních mších v kostele, tak při společenských událostech vysoké šlechty. Byly tak samozřejmé, že se neuváděly názvy skladeb ani jména jejich autorů. Seznam tištěných skladeb z evropského repertoáru pro dvě, čtyři a více trompet publikoval Albert Hiller,[29] ale z moravských pramenů zde uvedl jen skromné kusy z hudební sbírky Karla z Lichtensteinu-Castelcorna pro dvě až tři trompety.[30] Trubači zřejmě znali mnohé kusy zpaměti a některé dokonce improvizovali. Nejčastěji šlo o čtyř až osmitaktové, výrazně rytmizované věty, harmonizované tónickým akordem (s tercií) a dominantním akordem (bez tercie) pro dvě, tři, výjimečně více trompet a tympány. Po harmonické stránce tónové možnosti

Obr. 2. Varhany farního kostela v Pozořicích. Současný stav. Foto: Jiří Sehnal.

přirozené trompety dovolovaly jen střídání základních funkcí tóniky a dominanty v dur. Zkušený tympanista podle sluchu poznal, který tón má hrát. Improvizovat na tympánech asi uměl i výše zmíněný malý hrabě Liechtenstein.

Baroko bylo vynalézavé ve využití prostoru k hudebním efektům. Z análů se např. dovídáme, že 1. května 1693 zpíval sbor v kopuli jen za doprovodu positivu a při návštěvě nového pražského arcibiskupa Jana Josefa Breunera (1695–1714) dne 16. ledna 1695 se místo připravené slavnostní hudby zpívaly jen české písně za doprovodu varhan, protože arcibiskup onemocněl. O varhanách se Malder zmiňuje jen okrajově, což není překvapením. Opomíjení varhan je pro archivní prameny 17. a 18. století typické. I Siebeneicher odbyl varhany jednou větou: *„Kazatelnice a varhany skrze ruce kunštovních mistrův všelikými cyramenty ozdobené a zhotovené jsou.“*[31] Klášterní varhany na Hradisku měly 24 rejstříků. Vpředu byl positiv se šesti rejstříky, které vypočítává: *„Positivum anterius habet 6 ordinarias Mutationes: duplicem Fletnam, Principale, Quintam, Octavam, Mixturam,“* dále hlavní stroj s dvanácti

rejstříky a vzadu silný, mohutný pedál se šesti rejstříky. Varhany prý byly levné, neboť stály jen 1200 zl.[32] Důvodem byl osobní vztah varhanáře ke klášteru a úcta k posvátnému poutnímu místu. Postavil je roku 1676 opavský varhanář Jakub Ryšák (zemřel 1693). Neznámý pisatel charakterizoval zvuk některých rejstříků slovem *soavis*, což znamenalo tichý, jemný nebo sladký. Škoda, že neuvedl, které rejstříky měl na mysli. Stejného výrazu použil Malder při charakteristice zvuku hudebního souboru během návštěvy Alžběty Amálie.

Varhany na Svatém Kopečku v době návštěvy Alžběty Amálie byly menší, měly jen 19 rejstříků. Zatímco klášterní varhany se nedochovaly, ze svatokopeckých varhan se dochovala skříň hlavního stroje ve farním kostele v Pozořicích [obr. 2]. V prospektové stěně mají vyřezáno 19 otvorů pro rejstříková táhla: deset vlevo a devět vpravo. Jejich přesná dispozice by se snad dala zjistit podle nápisů na rejstříkových štítcích, patrných na prospektové stěně postamentu, který je dnes překryt současným, nevkusným nátěrem. Domníváme se, že varhany původně neměly skříň polychromovanou, protože baroko ctilo výtvarnou hodnotu čistého dřeva. Dnešní barevný nátěr pochází zřejmě až z 20. století. Hrací stůl byl vestavěn do přední stěny postamentu. Proto seděl varhaník při hře zády k oltáři. Stavebně byly svatokopecké varhany řešeny podobně jako Ryšákovy varhany u sv. Jakuba v Brně.[33]

Když začal klášter v roce 1723 jednat s Janem Davidem Siebrem o postavení nových varhan na Svatém Kopečku, nabídl Ryšákovy varhany na prodej. Hlavním zájemcem o ně byl farář z Pozořic u Brna Josef Xav. Leffler.[34] Varhany byly oceněny na 700 zl., ale klášter se spokojil se 450 zl. Varhany přestěhoval v roce 1725 do Pozořic brněnský varhanář Antonín Richter. Za jejich postavení, opravu a také za jeho stravu bylo varhanáři vyplaceno 200 zl.[35] Roku 1759 je opravil olomoucký varhanář Jan Pavel Weninger za 87 zl., který uvedl, že mají 25 rejstříků, což byl zřejmě omyl.[36] V letech 1779–1780 na nich za 210 zl. pracoval Jan Komorník z Rouchovan s pomocníkem a znovu roku 1797, tentokráte za 120 zl.[37] V roce 1830 je vyčistil a přeladil Ondřej Jakl z Březové nad Svitavou za 28 zl. konv. měny.[38] V roce 1912 postavil v Pozořicích nové varhany do Ryšákovy skříně Jan Mudroch z Tišnova podle návrhu Antonína Hromádky. Měly 22 rejstříků a kuželo-pneumatickou soustavu.[39] Mudroch zrušil positiv, který stál původně v zábradlí, z Ryšákových varhan ponechal jen přední prospektovou část skříně hlavního stroje a zhotovil všechny píšťaly nové.[40]

Ambrož Malder věnoval poměrně velkou pozornost rovněž obsazení hudebního souboru, který hrál při návštěvě Alžběty Amálie. Nás překvapí několik skutečností. Hudební soubor dělil Malder na dva druhy: tichý (jemný) nebo plný (hlučný). Pro jemný soubor byly charakteristické flétny a strunné nástroje smyčcové a drnkací. Dobové flétny užívané na našem území byly jen zobcové, a to různé velikosti. Smyčcové nástroje byly v 17. století často nazývány souborným názvem housle (*fides*), dnes bychom řekli smyčce. Množné číslo *fides* mohlo znamenat nejen housle, nýbrž všechny smyčcové nástroje včetně basy. Jako bas uvádí Malder důsledně „violon", což byl starší, menší typ kontrabasu s různým počtem a laděním strun. „Velký violon" za 30 zl. si klášter objednal ve Vídni až v roce 1697.[41] Do kategorie tiché hudby spadaly hlavně drobné taneční skladby, řazené do suit, jaké najdeme např. v nabídce olomouckého knihkupce Melchiora Windhauera z roku 1757. I když jeho katalog působí v roce 1757 po repertoárové stránce již poněkud zastarale, obsahuje autory, kteří byli oblíbeni právě v době Alžběty Amálie: T. Eisenhuta, J. C. Fischera, J. C. Horna, J. Kriegera, R. I. Mayra, J. G. Raucha, D. Speera, G. Torelliho, J. Walthera.[42] Kurfiřtka jako žena dávala pochopitelně přednost tiché hudbě, zatímco opat hudbě hlučné. Při tom plná hudba musela být poměrně dobře slyšitelná i v místnostech, kde byla Alžběta

Amálie ubytována. Je možné, že opat Želecký jí chtěl dát najevo, že ví, jaká hudba má znít u velkých pánů.

Základní obsazení hudebního souboru bylo sólové, duplex znamenalo zdvojené, triplex ztrojené atd. Pojem *fidibus ligatis* (vázané housle?) můžeme snad chápat jako zdvojení nejméně prvních houslí.[43] Instrumentální party ve skladbě píseň (pozdrav), pro diskant a alt, kterou přednesli dva zpěváčci, byly původně složeny pro trompety, ale pro kurfiřtku byly hrány na zobcové flétny, což byl velký rozdíl z hlediska barvy a síly zvuku. Domníváme se, že ve skladbě nebyla jmenována osoba, pro kterou byla skladba určena. Proto ji bylo možno provést pro jakoukoli návštěvu: pro pánskou s trompetami, pro dámskou s flétnami.

Tichá nebo sladká (*soavis*) hudba pro kurfiřtku obsahovala kromě zobcových fléten a smyčců také drnkací nástroje, jako byly harfa a colascione (*galizona*). Tyto nástroje se těšily na konci 17. a začátku 18. století všeobecné oblibě. Harfu si oblíbil i kronikář Malder. Naučil se na ni hrát v klášteře Perneku a později u slavného harfenisty Ernesta Knechta ve Vídni. Knecht býval často hostem kláštera na Hradisku, kde předváděl bratřím své umění.[44] Přesto, že Malder mluví o Knechtovi jako o obecně známé hudební osobnosti, je zvláštní, že světová muzikologická literatura jeho jméno nezná.

Co hrála harfa, nemáme tušení, protože z naší oblasti se žádný part harfy nedochoval. Harfa a loutna je v té době doložena na Moravě také u jezuitů v Olomouci[45] a v Brně.[46] Spolu s nimi byla ve stejné době pro kostelní instrumentář u nás charakteristická colascione (*galizona*). Byl to zvláštní, jednodušší typ theorby s jednoduchým nebo zdvojeným ostruněním na tónech C, D, G, c, e, a, který byl využíván na konci 17. a začátku 18. století zejména v chrámové hudbě. V letech 1697–1698 je doložen hráč na tento nástroj (*calleschonist*) také u Lichtensteinů v Moravském Krumlově.[47] Předností colascione bylo, že mohla plnit funkci generálbasového nástroje. Hra na ni byla snazší a její cena byla nižší než u theorby nebo arciloutny, protože měla nižší počet strun a přitom měla nosný tón.[48] Proto jí věnoval zvýšenou pozornost i Tomáš Baltazar Janovka ve svém hudebním slovníku.[49] Colascione vlastnil i Gottfried Finger, který si ji dokonce přivezl do Anglie (viz níže). Domníváme se, že časté uvádění colascione v instrumentáři Hradiska dokazuje, že zde tento nástroj hrál melodii generálního basu. Malder při výčtu nástrojů nezmiňuje ani jednou positiv nebo cembalo.

V souvislosti s hlučnou hudbou nutno zmínit kromě trompet ještě další dechové nástroje, které se objevily na moravské hudební scéně konce 17. století. Kromě zvukově pronikavé šalmaje, kterou premonstráti pomohli zavádět také u augustiniánů ve Šternberku,[50] šlo o další nástroje francouzského původu – hoboje a lesní rohy. Hradišťští premonstráti si zakládali na tom, že si pořídili již v roce 1695 hoboj, který prý tehdy ještě neměla žádná šlechtická kapela na Moravě.[51] V roce 1702 si dokonce koupili ve Vídni za 35 zlatých dva lesní rohy (*cornua silvestria*). Řídili se příkladem krále Josefa I., který v *„těchto trompetách, stočených do dvou velkých kruhů“* našel obzvláštní zalíbení. Proto poslali jednoho hudebního alumna do Vídně, aby se na tyto nové nástroje naučil hrát.[52] Tyto nástroje byly používány jak v suitách a serenádách, tak v hlučné hudbě vojenské.

Skladatelé

Klášter Hradisko udržoval přátelské styky s mnoha hudebníky. Na prvním místě to byli ti, kteří byli nejblíže: kapelníci, varhaníci a choralisté olomoucké katedrály a kostela sv. Mořice, olomoučtí věžní, biskupští trubači. Hned po nich následovali hudebníci z Vídně a z klášterů Klosterneuburg a Pernek. Přinášeli na Hradisko své nové skladby a předváděli tu své

umění.[53] V souvislosti s návštěvou Alžběty Amálie v červnu 1693 Malder kupodivu žádného z nich nezmínil. Přitom zdůraznil, že 26. července 1693 přijel na Hradisko na primici svého mladšího bratra Josefa kapelník od sv. Štěpána Johann Michael Zacher (1651–1712). Zacher se zdržel čtyři dny a provedl zde svoji mši, při které hrál osobně na varhany a Malder dirigoval. Malder zdůraznil, že mše byla provedena z listu po jediné zkoušce. Po obědě se hrály nějaké skladby pro dva sbory trompet a tympánů a sonáty pro dvoje housle rovněž od Zachera. Opat nařídil po obědě alumnům, aby předvedli vídeňským hostům hanácký tanec, který prý na ně udělal velký dojem.[54]

Přes nepatrný počet zpráv o tom, co se na Hradisku koncem 17. století hrálo, nejsme zcela bez informací. Jana Spáčilová publikovala znamenitou studii o torzu hudební sbírky ze Svatého Kopečka,[55] které je dnes uloženo v Oddělení dějin hudby Moravského zemského muzea v Brně. Obsahuje rukopisné skladby z let 1717–1771, charakterizované jmény jako Caldara, Fuchs, Öttl, Reinhardt, Römer i mladšími autory. Krátce před dobou zmíněných skladatelů došlo ve středoevropské hudbě k radikálním stylovým změnám, které byly ovlivněny dokonce osobním vkusem císařů Leopolda I. a Karla VI. Hudba doby Leopolda I. se jevila mladší generaci kolem roku 1700 jako staromódní a byla z repertoáru nekriticky vyřazována. Jména skladatelů známých ze slavné kroměřížské sbírky biskupa Karla z Lichtensteinu-Castelcorna (1664–1695), jako byli Bertali, Biber, Carissimi, Sances, Schmelzer, z našich Rittler či Vejvanovský, jako by za Karla VI. již neexistovala a objevovala se jen z tradice a pouze sporadicky v repertoáru dvorní kapely ve Vídni. Byla zatlačena jmény, která jsou charakteristická pro výše zmíněné torzo svatokopecké hudební sbírky.

Přesto můžeme poměrně spolehlivě odhadnout, jakou hudbu Alžběta Amálie na Svatém Kopečku slyšela. Pisatelé svatokopecké sbírky totiž použili několikrát jako obal na noty starší papír, na kterém se nacházejí opisy skladeb předchozí epochy. Janu Spáčilovou zaujaly zejména party z oratoria s osobami Adam a Eva[56] a zlomky instrumentálních suit. Kromě nich zde však najdeme i některá jména známá z kroměřížské hudební sbírky. Jako příklad uveďme pražského augustiniána Jana Pecelia ze 70. let 17. století.[57] Premonstráta Jiřího Melcelia (1624–1693) sice v seznamu svatokopeckých not nenajdeme, ale víme, že hradišťští premonstráti byli na jeho tvorbu pyšní. I když Melcelius asi Hradisko nenavštívil, uvedli tam dvakrát jeho blíže nespecifikovaný hymnus při životních výročích opata Norberta Želeckého v červnu 1697 a 1701.[58]

Hradišťští premonstráti museli mít poměrně dobrou znalost hudby své doby. Vlastnili totiž sonáty olomouckého skladatele Gottfrieda Fingera (1655?–1730), který odešel snad již roku 1685 do Anglie, kde se stal 5. července 1687 členem hudební kapely katolického krále Jakuba II.[59] Dokazuje to jeho 12 sonát opus I, vydaných roku 1688 v Londýně pod názvem *Sonatae XII pro diversis Instrumentis* [obr. 3]. A právě opis jedné věty 4. sonáty se dochoval mezi rukopisy svatokopecké sbírky.[60] V tomto opisu vidíme důkaz, že Finger zůstal i po odchodu do Anglie ve styku se svou rodinou v Olomouci, jejímž prostřednictvím se asi znalost jeho skladby dostala k premonstrátům. Ještě více překvapí, že se Finger na počátku své londýnské kariéry přihlásil hrdě ke svému olomouckému a moravskému původu (*Olomutio Moravo*). Byla snad Olomouc po devastující švédské okupaci ve 2. polovině 17. století v Evropě natolik známá, že Finger pokládal za důležité na ni upozornit? Později svůj moravský původ již nezmiňoval. Ačkoli doklady o tom neexistují, domníváme se, že jeho přijetí do královské kapely bylo usnadněno tím, že Finger byl katolík a měl snad i přímé doporučení od katolických kruhů, zejména jezuitů, podobně jako je to známo z životopisu Jana Dismase Zelenky.

Obr. 3. Titulní list tisku 12 sonát Gottfrieda Fingera (Londýn 1688). Vědecká knihovna v Olomouci, sign. II 305.838.

O Fingrově mládí v Olomouci nevíme nic bližšího. Vzhledem k tomu, že šlo určitě o mladého, všestranně nadaného a vzdělaného člověka, hledali jsme jeho jméno nejdříve mezi jezuitskými studenty. Matrika olomoucké univerzity[61] uvádí mezi svými studenty pět členů rodiny Fingrů, ale Gottfried mezi nimi není. Jako jeho příbuzní se jeví jen Tomáš (1678) a Josef (1699). Jeho blízkým příbuzným mohl být snad olomoucký věžný Georg Finger, ale ani o jeho vzdělání a mládí nevíme nic bližšího. Robert Rawson z university v Canterbury je přesvědčen, že Finger působil nějaký čas (kolem roku 1670) v biskupské kapele v Kroměříži, protože tam mezi rukopisy identifikoval jeho autografy.[62] Odchod Jakuba II. do exilu ve Francii roku 1688 kupodivu na Fingrově postavení v Anglii nic nezměnil. Finger patřil kolem roku 1700 k uznávaným londýnským skladatelům. Byl přítelem Henryho Purcella, k jehož smrti složil v roce 1696 velkou ódu *Weep all ye Muses,* komponoval hudbu k výročním slavnostem sv. Cecilie a složil velké množství hudby zejména pro violu da gamba a pro divadlo.

Další zajímavostí je, že se v Anglii rád skrýval pod pseudonymem „Hanák". Znalci loutnových tabulatur se totiž domnívají, že Finger používal výraz *Mr. Hannak* jako svůj pseudonym.[63] Kdyby se tato domněnka potvrdila, znamenalo by to, že pojem „hanácký" a „Hanák" byl v Evropě 17. století znám více, než si myslíme. Připomeňme, že jakousi představu o hanáckém kroji měl již kardinál Harrach, kterého roku 1656 zaujalo oblečení žen v Bystrém u Poličky, kde mu tamní ženy předvedly lidovou svatbu. Harrach si poznamenal, že se mu líbil jejich kroj, který mu připomínal oblečení žen v okolí Olomouce.[64] Ačkoli není známo, že by Harrach někdy navštívil Olomouc, musel mít o tamním oblečení nějakou představu a jiný kroj než hanácký se zřejmě na Olomoucku nenosil. Pojem „Hanák" byl v Londýně známý, i když byl pravděpodobně chápán spíše v exotickém než v konkrétním etnickém významu.[65]

Finger skutečně na začátku svého působení v Anglii uplatnil hudební prvky ze své vlasti. Šlo zejména o latinskou vánoční píseň *Resonet in laudibus* známou v Rakousku a v Německu jako *Joseph lieber, Joseph mein*, v českých zemích jako *Hajej, můj andílku*, několikrát použitou Pavlem Vejvanovským, a o pastorální motivy tradičně spjaté s Vánocemi.[66]

Finger ovládal hru na všechny smyčcové nástroje, zobcové flétny a trompetu. Pro nás je zajímavé, že mezi nástroji, které si přivezl z Moravy, byla i colascione, která hrála důležitou roli v obsazení hudební kapely v době návštěvy Alžběty Amálie na Svatém Kopečku. V Anglii byla v té době colascione ještě neznámá. Finger ji dokonce půjčil svému příteli Jamesu Talbotovi.[67] Rawson soudí, že Finger podstatně přispěl k rozvoji hry na trompetu v Anglii na základě zkušeností, které si přinesl z Kroměříže od Vejvanovského.[68]

Gottfried Finger původně nehodlal opustit Anglii, ale nedokázal se smířit s poníženim, kterého se mu jako zralému skladateli dostalo, když 28. března 1701 jeho maska *The Judgement of Paris* dostala v soutěži s díly mladších skladatelů až 4. cenu. Již na podzim téhož roku se objevil na britském vyslanectví ve Vídni a později působil u šlechty v různých částech Evropy (Neuburg na Dunaji, Rotha, Vratislav, Heidelberg). Poslední léta svého života (1720–1730) strávil jako koncertní mistr slavné kapely kurfiřta Karla Filipa v Mannheimu. Vzhledem k tomu, že udržoval styky s Olomoucí ještě po svém odchodu do Anglie, mohli bychom se tázat, zda netoužil vrátit se domů. To však je pouze naše romantická představa. Po zkušenostech, které získal v cizině, mu asi podobná myšlenka ani nepřišla na mysl. Olomouc ani Morava mu nemohly poskytnout zdaleka takovou příležitost společenského a uměleckého uplatnění jako dvory vysoké šlechty v cizině.

Mimořádně vysokou úroveň hudby na Hradisku v době opata Želeckého dokládají nejen výše naznačené hudební styky, ale především skladby věnované tomuto opatovi. Bylo jich asi více, ale známe jen sbírku *Dulcis fidium harmonia Symphoniis Ecclesiasticis Concinnata – Sladká harmonie smyčců zhudebněná církevními symfoniemi* [obr. 4], kterou věnoval roku 1703 Želeckému Benedict Anton Aufschnaiter (1665–1742). Aufschnaiter patřil snad k nejčastějším hudebním hostům na Hradisku. Podle neúplně dochovaných kronik navštívil klášter v letech 1700, 1701, 1703, 1704. Nejdéle se v klášteře zdržel v roce 1700 (26. srpna – 3. září) a v roce 1701 (3.–8. října).[69] Pravidelně přinášel na Hradisko skladby své i jiných skladatelů a provozoval je společně s klášterními hudebníky. Malder ho tehdy označil za jednoho z předních skladatelů Vídně a císařského dvora. Aufschnaiter byl velmi vzdělaný a nadějný skladatel s vysokými společenskými ambicemi. Jeho první dílo, které věnoval svému zaměstnavateli Ferdinandu Ernstu Trautmansdorffovi, se nedochovalo. Druhé dílo *Concors discordia* (*Svorný nesoulad*) připsal roku 1695 arcivévodovi Josefu I. a své třetí dílo roku 1695 dokonce císaři Leopoldu I. Aufschnaiterovi se připisuje zásluha, že uvedl do Vídně francouzský styl, kterému se naučil u Georga Muffata. Šlo o typ serenády, složené

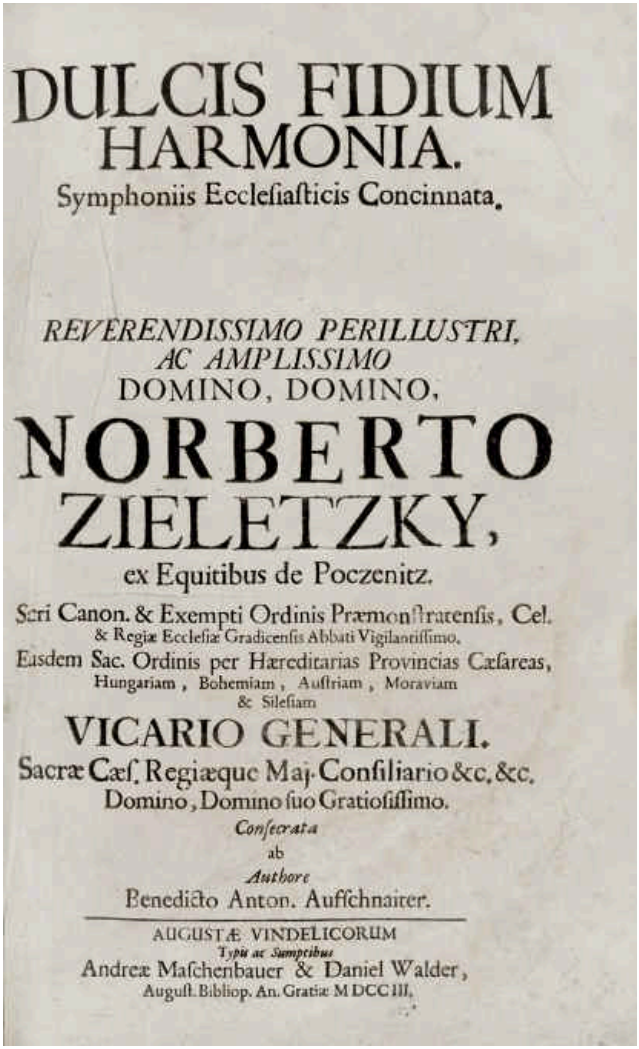

DULCIS FIDIUM
HARMONIA.
Symphoniis Ecclesiasticis Concinnata.

REVERENDISSIMO PERILLUSTRI,
AC AMPLISSIMO
DOMINO, DOMINO,
NORBERTO
ZIELETZKY,
ex Equitibus de Poczenitz.
Seri Canon. & Exempti Ordinis Præmonstratensis, Cel.
& Regiæ Ecclesiæ Gradicensis Abbati Vigilantissimo,
Eusdem Sac. Ordinis per Hæreditarias Provincias Cæsareas,
Hungariam, Bohemiam, Austriam, Moraviam
& Silesiam
VICARIO GENERALI.
Sacræ Cæs. Regiæque Maj. Consiliario &c. &c.
Domino, Domino suo Gratiosissimo.
Consecrata
ab
Authore
Benedicto Anton. Aufschnaiter.

AUGUSTÆ VINDELICORUM
Typis ac Sumptibus
Andreæ Maschenbauer & Daniel Walder,
August. Bibliop. An. Gratiæ M DCC III.

Obr. 4. Titulní list tisku Dulcis fidium harmonia (Augsburg 1703), který věnoval Benedict Anton Aufschnaiter opatu Želeckému. Podle RISM ID Number sources 990002849. Dostupné z: https://www.alvin--portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A-278940&dswid=-2051.

převážně z krátkých tanečních vět pro malé, ale pestré nástrojové složení. Aufschnaiter uplatnil ve sbírce *Concors discordia* francouzský styl, který se stal ve Vídni kolem roku 1700 doslova módním. Jeho vliv je patrný i v prvním opusu jeho slavnějšího současníka J. J. Fuxe *Concentus musico-instrumentalis* z roku 1701.

Proto muselo být pro opata Želeckého mimořádnou poctou, když mu roku 1703 Aufschnaiter věnoval své 4. dílo. *Dulcis fidium harmonia* je 8 velkých chrámových sonát pro jedny nebo dvoje housle, violu, violon a varhany.[70] Jednotlivé sonáty jsou věnovány světcům Řehořovi, Ambrožovi, Augustinovi, Jeronýmovi, Matoušovi, Markovi, Lukášovi a Janovi.

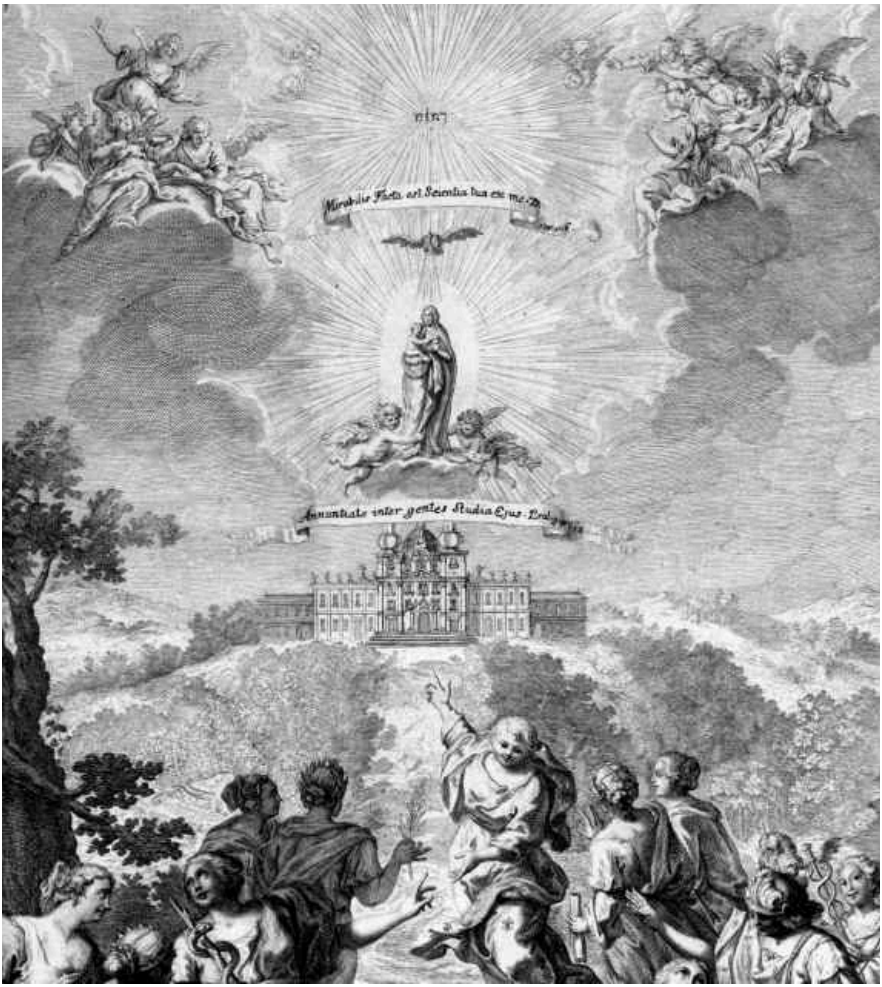

Obr. 5. Laurentius Kayser, Athenaeum sive universitas Mariana, Cujus Fundamenta in Montibus Sanctis, vydal František Antonín Hirnle, Olomouc 1732. Foto: Jiří Sehnal. (K publikování dal laskavé svolení P. Lukasz Karpiński, farář Strážnice.)

Čtvrtá a šestá sonáta obsahuje v prvních houslích dvoj- až čtyřhmaty, připomínající techniku hry Heinricha Bibera. Na rozdíl od rozmarných serenád v *Concors discordia* jsou sonáty věnované opatu Želeckému rozlehlé, prokomponované skladby, občas šokující náhlými změnami tempa a výrazu. *Dulcis fidium harmonia* vyšla v Augsburgu u A. Maschenbauera a D. Waldera a její exempláře se dochovaly jen v Lundu ve Švédsku a v Moskvě. Na tom není nic divného, když uvážíme, že první Aufschnaiterův opus věnovaný Trautmansdorffovi

a třetí opus věnovaný císaři Leopoldovi se nedochoval vůbec. V těchto dobách bylo pro autora důležitější získat si přízeň vlivné osobnosti, které byla skladba věnována, než zájem širokého publika. Náklad činil často jen několik kusů a hudební tisk byl u nás tehdy ještě stále poměrně drahý. Většinu not si hudebníci opisovali.

Na otázku, zda si Aufschneiter sliboval od Železckého nějaký osobní prospěch, neumíme odpovědět. Když se stal roku 1705 kapelníkem kardinála Lamberga v Pasově, věnoval se jen duchovní tvorbě a jeho styky s Hradiskem zřejmě skončily. Z předmluvy k jeho *Dulcis fidium harmonia* se o tom nedovíme nic víc než všeobecné chvály na opatovu vzdělanost, stavitelské úspěchy a zvláštní zásluhy o rozvoj kláštera a hudby. S daným tématem se vynořuje řada dalších otázek, na které nedokážeme kvůli mezerám v pramenech odpovědět.

Době návštěvy lantkraběnky Alžběty Amálie a hudbě za opata Norberta Železckého jsme věnovali zvýšenou pozornost proto, že ji česká hudebně historická literatura dosud opomíjela. Skladatelé Gottfried Finger a Benedict Anton Aufschnaiter stejně jako hanácká hudba[71] si vyžádá ještě mnoho badatelského úsilí.

Poděkování

Autor děkuje PhDr. Petru Hlaváčkovi, Ph.D., Mgr. Rostislavu Krušinskému z Vědecké knihovny v Olomouci, Mgr. Miroslavu Lukešovi, Ph.D., z Moravského zemského muzea v Brně a doc. Mgr. Vladimíru Maňasovi, Ph.D., za pomoc při obstarávání pramenů k této práci.

Poznámky

1. Opačným případem bylo přenocování ovdovělé polské královny Eleonory Marie ve Vyškově cestou do Polska roku 1675, kdy se biskup Karel z Lichtensteinu-Castelcorna mohl pochlubit svou kapelou. O ní nepadlo ani slovo, zato si královna hlavně přála zahrát si s biskupem karty. Sehnal, J.: *Pavel Vejvanovský and the Kroměříž music collection.* Olomouc 2008, s. 52–53.
2. Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), *Diarium Mnrii Gradicensis pro anno 1693*, E 55, karton č. 2, sign. II/4. Za pořízení kopie tohoto rukopisu děkuji PhDr. Petru Hlaváčkovi, Ph.D.
3. Zuber, R.: *Osudy moravské církve v 18. století. 1695–1777*. Praha 1987, s. 91–92.
4. MZA, *Diarium* (pozn. 2). Peter Rechermont nebo též Reharmont byl v letech 1694–1714 děkanem mikulovským. Viz Wolný, G.: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. I. Abtheilung. Olmützer Erzdiöcese*. I. Band. Brünn 1855, s. 276; Koudela, M.: *Verbo et exemplo. Dějiny význačné kolegiátní kapituly a kostela sv. Václava v Mikulově* (katalog výstavy). Mikulov 2007, s. 52.
5. Byla to jakási dovolená, kterou část řeholníků trávila hlavně v zahradě nebo na venkovské faře a byla uvolněna od některých řádových povinností.
6. Nosit pallium bylo asi zvláštní výsadou zábrdovického opata.
7. Je zvláštní, že se Malder, jindy pozorný k hudbě, nezmínil o tom, jaká byla hudba při uvítací mši. Byla tato mše snad jen tichá, čtená?
8. Šlo o tzv. Schau-Essen, praktikované u nejvyšší šlechty. Stejná hostina na podívanou se uskutečnila v Olomouci roku 1745 při návštěvě saského kurfiřta a jeho manželky. Sehnal, J.: Hudba u řeholních kanovníků sv. Augustina na Moravě v 17. a 18. století. Olomouc. *Hudební věda*, roč. 52, 2015, č. 3–4, s. 267.
9. Siegfried Erdmann ze Žerotína (zemřel 1708) byl zakladatelem falkenberské větve Žerotínů (Falkenberg = Niemodlin).
10. Možná se chtěl vyhnout eventuálnímu setkání s biskupem Karlem.
11. Nedatovaných medailí bylo vytištěno v různých letech velké množství. Proto je téměř nemožné je identifikovat.

12 Slavný lékař Johann Ferdinand Hertodt von Totenfeld (1647–1714) léčil také biskupa Karla z Lichtensteinu-Castelcorna. Podle Maldera byl hudebním znalcem a vynikajícím hráčem na loutnu.

13 Identifikace je v tomto případě obtížná.

14 Jindy je Götz titulován jen jako plukovník.

15 Ostatky mučedníka sv. Viktora z roku 226 daroval premonstrátům roku 1692 papež Inocenc XI. Smejkal, B.: *Pohled do historie Svatého Kopečka.* Svatý Kopeček 2001, s. 10.

16 Kniha od Michaela Ignaze Siebeneichera *Mons Praemonstratus* vyšla během 17. a 18. století v řadě vydání latinsky, německy a česky. Pracovali jsme s několika digitalizovanými exempláři, zvláště s českou verzí (Jan Josef Kilián, Olomouc 1680) z Národní knihovny v Praze, sign. 54 K 4848. Nechápeme, proč premonstráti vydávali více než sto let nezměněné vydání přesto, že některé informace již dávno neplatily.

17 V závorce poznamenáno „Tuppelhacken et Mörser". Klášter pochopitelně nevlastnil děla, ale jen muškety a moždíře.

18 *Domus lotricum* (lotricinium) prádelna nebo dům pradlen. Prádelna, ve které pracovaly zřejmě jen ženy, byla umístěna mimo klášter. Za ověření významu *lotrix* děkuji prof. PhDr. Janě Nechutové, CSc. Opat Norbert Umlauf dal prádelnu, které se říkalo papírna (*mola papyriaria*), zbourat (1738?). MZA, *Secundus liber Annalium Gradicensium.* E 55, karton č. 2, s. 416. Velká část rukopisů Lichtensteinovy kroměřížské sbírky je psána na papíru z kláštera Hradiska.

19 *Colloquium* bylo čtení duchovních textů u zvláštního pultu během jídla.

20 Jsou míněni bratři, kteří vykonávali duchovní službu na farách spravovaných klášterem.

21 Šlo nejspíš o první zmínku o hanáckém tanci na Hradisku, o kterém máme zprávu. Sehnal, J.: Saltus hanaticus. *Clavibus unitis*, 2017, č. 6, s. 1–11.

22 Ostrovský most měl jméno podle oblasti nazývané Ostrovy. Vstupovalo se po něm Hradskou branou do města. Brána byla zbořena roku 1867. Smetana, R.: *Průvodce památkami v Olomouci.* Ostrava 1966, s. 34.

23 Co mínil pisatel slovem „pergola", není jasné. Pergola by musela být někde vně kláštera, ale na žádném zobrazení Hradiska není zachycena.

24 Riedel, F. W.: Die Reise des Mainzer Kurfürsten Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg nach Wien im Jahr 1731. *Beiträge zur Mainzer Kirchengeschichte in der Neuzeit.* Mainz 1973, s. 219–237.

25 Klášterem byla zřejmě míněna nová rezidence na Svatém Kopečku.

26 Jiný název pro ni byl Brněnská brána.

27 Kronikář olomouckých augustiniánů o tom napsal, že 8. dubna 1742 během spěšného vyklízení Olomouce pruským vojskem vezli poddaní na vozech zvláštní italské stromy ze zahrady slavkovského hejtmana a alabastrové sochy ze Židlochovic, které získal předchůdce současného hraběte Sinzendorfa jako vyslanec v Holandsku. *Annales seu Protocollum Monasterii OOSS Olomutii ad Omnes Sanctos.* Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M II 46.

28 Riedel, F. W.: Magnificat anima mea Dominum. Verkündigung und Spiritualität in der Kirchenmusik des Barock. *Servitium pietatis*. Salterrae 1989, s. 139–163.

29 Hiller, A.: *Trompetenmusiken aus drei Jahrhunderten (ca 1600 – nach 1900). Kompositionen für 1 bis 24 (Natur-) Trompeten mit und ohne Pauken*. Köln 1991–1992. Kölner Musikbeiträge Heft 1–3.

30 Sehnal, J.: *Kroměřížské intrády.* Praha, Supraphon 1986. Vězní hudba 7. edice bohužel vyšla vadně bez autorovy korektury.

31 Siebeneicher (pozn. 16), s. 96. Exemplář české verze v Národní knihovně v Praze, sign. 54 K 4848.

32 MZA, Cerroni II/238, s. 232.

33 Sehnal, J.: Dějiny varhan kostela sv. Jakuba v Brně. *Časopis Moravského muzea. Vědy společenské*, roč. 67, 1982, s. 99–122.

34 Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (dále jen ZAO), G 1, karton č. 204.

35 Archiv diecéze brněnské (dále jen ADB), Farní úřad Pozořice, Miscellanea 1725–1850, inv. č. 8.

36 ADB, E 27, inv. č. 167, karton č. 16.

37 Tamtéž E 27, inv. č. 15.

38 Tamtéž E 27, inv. č. 170, karton č. 16.

39 Farní kronika na faře v Pozořicích, s. 81. Zde uvedena též podrobná dispozice.

40 Snad díky tomu byly varhany uchráněny před konfiskací prospektových píšťal za 1. světové války. Sehnal, J.: Památkově chráněné varhany v olomoucké arcidiecézi v roce 1917. In: *Rodná země*. Brno 1988, s. 426–442.

41 Sehnal, J.: Hudba v premonstrátském klášteře Hradisko u Olomouce v letech 1693–1739. *Časopis Moravského muzea. Vědy společenské*, roč. 76, 1991, s. 210.

42 Sehnal, J.: Der Musikalienkatalog eines Olmützer Buchhändlers aus dem Jahr 1757. *Fontes Artis Musicae*, Vol. 25, 1978, No. 3, s. 243–249.

43 Spisovná latina sloveso *ligare* nezná. Stará italština je měla, ale dnes dává přednost slovesu *legare* – svázati.

44 Sehnal, J.: Hudba v premonstrátském klášteře (pozn. 41), s. 211.

45 Sehnal, J.: Die Musik an der Jesuiten-Akademie in Olmütz (Mähren) im frühen 18. Jahrhundert. In: Kohlhase, T. (ed.): *Zelenka-Studien 1*. Kassel 1993, s. 65–83.

46 Sehnal, J.: Obsazení kůru u brněnských jezuitů v letech 1676–1770. In: Jordánková, H. – Maňas, V. (eds.): *Jezuité a Brno. Sociální a kulturní interakce koleje a města (1578–1773)*. Brno 2013, s. 192.

47 Zjištění doc. Mgr. Vladimíra Maňase, Ph.D.

48 Študent, M.: Obrázky z historie loutny I/12. *Hudební rozhledy*, 2013–2015, s. 24–25; Dominů, M.: *Galizona v kontextu střední Evropy od konce 16. do počátku 19. století* (bakalářská práce). Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2022.

49 Janovka, T. B.: *Clavis ad thesaurum magnae artis musicae*. Praga 1701. Ed. Matl, J. Praha 2006, s. LI, 58–59.

50 Sehnal, J.: Hudba v premonstrátském klášteře (pozn. 41), s. 210.

51 Tamtéž, s. 210.

52 Tamtéž, s. 210–211. Též MZA G 1, karton č. 24, sign. 4143.

53 Sehnal, J.: Hudba v premonstrátském klášteře (pozn. 41), s. 212–214.

54 Tamtéž, 213.

55 Spáčilová, J.: Pro Choro Sacro Montano. Hudební sbírka ze Svatého Kopečku u Olomouce (1717–1771). *Acta musicologica*, 2005, č. 1, nestr.

56 Spáčilová, J.: Nově identifikované hudební materiály k oratoriu Il peccato di Adamo (Brno 1760). In: *Hudba v Olomouci a na střední Moravě I. In memoriam Vladimír Hudec*. Olomouc 2007, s. 253–266.

57 List z jeho loretánských litanií je vlepen do obalu mše sv. Marka od A. F. Römera z roku 1724. Moravské zemské muzeum (dále jen MZM), Oddělení dějin hudby, sign. A 19.801.

58 MZA, *Diarium Monasterii Gradicensis*, E 55, II/10, II/17. Sehnal, J.: *Pavel Vejvanovský* (pozn. 1), s. 87.

59 Rawson, R. G.: *From Olomouc to London. The Early Music of Gottfried Finger (c. 1655–1730)*. Disertační práce. Royal University, London 2001, s. 7.

60 Dnes v MZM, Oddělení dějin hudby, sign. A 21.013. Za ověření děkuji prof. Robertu G. Rawsonovi z Canterbury Christ Church University.

61 Spáčil, V. – Spáčilová, L.: *Matricula olomoucké univerzity (1636–1637) 1652–1729*. Olomouc 2023. Viz též: Sehnal, J.: Hudebníci 17. století v matrikách kostela sv. Petra a Pavla v Olomouci. *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*, 1965, č. 123, s. 8–12.

62 Rawson, R. G. (pozn. 59), s. 31–47.

63 Tamtéž, s. 80–83. Viz též Študent, M. (pozn. 48), s. 24–25.

64 Keller, K. – Catalano, A.: *Die Diarien und Jahreszettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1658–1667)*. Wien 2010, IV/149, VI/74. Viz též Sehnal, J.: Saltus hanaticus. *Clavibus unitis*, 2017, č. 6.

65 Koch, K. P.: Hanakische Musik im Verständnis deutscher Komponisten um 1700. In: *Musik des 17. Jahrhunderts und Pavel Vejvanovský*. Ed. Sehnal, J. Brno 1994, s. 99–112.

66 Rawson, R.: Gottfried Finger's Christmas pastorellas. *Early Music*, Vol. 33, 2005, No. 4, s. 591–605.

67 Rawson, R. G. (pozn. 59), s. 80.

68 Tamtéž, s. 107–119.

69 MZA, E 55, karton č. 9, 10, 11.

70 RISM Catalog, ID Number sources 990002849. Dostupné z: https://opac.rism.info/id/rismid/rism990002849?sid=83903177.

71 Nové příklady hanácké hudby z 2. poloviny 18. století viz Sehnal, J.: Varhany a hudba u cisterciáků na Velehradě. *Hudební věda*, roč. 59, 2022, č. 1, s. 58–66.

Summary

Music during the Pilgrimage of Countess Elisabeth Amalia of Hessen-Darmstadt to the Holy Hill in 1693

Jiří Sehnal

Based on archival reports and musical practice, music at the end of the 17th century was divided into two basic types: soft, gentle music (soavis) for strings and recorders, and loud music (plenus chorus) for trumpets, shawms, and other wind instruments. Soft music was intended more for women and small groups, loud for men and large groups. Music for trumpets and timpani was the privilege of the highest social classes. The Premonstratensian monastery in Hradisko near Olomouc was the main distributor of the oboe and French horn in the 1690s, which were new in the Austrian lands at that time. At the same time, a type of lute called the colascione (galizona, mandora) was used in Hradisko as an instrument for playing the general bass. The monastery was in contact with Gottfried Finger (d. 1730), a member of the English royal band, who was born in Olomouc. At that time the very successful Viennese composer Benedict Anton Aufschnaiter (1665–1742) dedicated his collection of church sonatas Dulcis fidium harmonia to Abbot Norbert Želecký in 1703.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 23–38, 2025

Festivity katolické církve v době sekularizace na příkladu vizitačních a biřmovacích cest olomouckého arcibiskupa Friedricha von Fürstenberg (1853–1892)[1]

Štěpán Koudela

Abstract

Festivities of the Catholic Church in the Era of Secularization on the Example of the Visitation and Confirmation Journeys of Friedrich von Fürstenberg, Archbishop of Olomouc (1853–1892)

The subject of the study is the canonical visitations and confirmations, which formed a significant part of the pastoral activities of the Archbishop of Olomouc, Friedrich von Fürstenberg (1853–1892). The text first looks at the visitation and confirmation journeys from the archbishop's perspective and seeks to answer the questions of how Fürstenberg approached the visitations and what obstacles he had to deal with as a result of the progressive de-churching. At the same time, the study attempts to uncover how the Archbishop's visit to the parish was perceived by the parishioners themselves at a time of modernisation and the progressive formalisation of piety. To this end, visitation and confirmation journeys are examined as parish festivities and the degree of parishioners' (non-)participation in this festivity is analysed.

Keywords: secularization, catholic festivities, Archdiocese of Olomouc, Archbishops of Olomouc, pastoral activities, visitations, confirmation

Úvod

Episkopát olomouckého arcibiskupa Friedricha von Fürstenberg (1813–1892, arcibiskupem od roku 1853)[2] byl obdobím řady vzájemně se ovlivňujících modernizačních procesů, jež se výrazně dotkly rovněž katolické církve a ovlivnily mimo jiné vnímání náboženské víry ze strany katolických křesťanů. Industrializace, urbanizace, rostoucí nacionalismus, pronikání liberalismu, socialismu a dalších modernizačních a myšlenkových proudů akcelerovaly mnohovrstevnatý proces sekularizace. V habsburské monarchii se sekularizace ve sledovaném období projevila nejviditelněji na institucionální úrovni – prostřednictvím postupného odebírání kompetencí katolické církvi v nenáboženských oblastech se stát pozvolna odcírkevňoval.[3]

Proces odcírkevňování byl v habsburské monarchii nastartován již josefínskými reformami a pokračoval po obnově parlamentarismu a nástupu politického liberalismu. Jeho představitelé usilovali o odstranění konkordátu z roku 1855, který poskytoval katolické církvi rozsáhlé pravomoci v oblasti manželského práva a školství a tím byl zcela v rozporu s idejemi liberalismu.[4] Německým liberálům se v říšské radě podařilo nejprve prostřednictvím prosincové ústavy a posléze tří náboženských zákonů (tzv. májových)[5] nabourat ustanovení konkordátu a omezit tak společenský vliv katolické církve v nenáboženských oblastech. Počínání německých liberálů vyvolalo uvnitř katolického tábora odmítavé reakce a ve svém důsledku vedlo ke kulturním válkám, jež byly doprovázeny na jedné straně antiklerikálními projevy v liberálním tisku či na půdě zastupitelských orgánů, na straně druhé obrannými reakcemi katolické církve.[6] Pozice katolické církve bránil rovněž arcibiskup Fürstenberg, zásadově prosazující dodržování konkordátu v olomoucké arcidiecézi.[7] Připojil svůj podpis na adresu rakouského episkopátu z října 1867 žádající panovníka o ochranu konkordátu a při správě arcidiecéze znesnadňoval některými svými kroky státní správě úřadování podle nové liberálně laděné legislativy.[8] Přestože se v národnostních sporech snažil působit nestranně,[9] přivedl jej odpor vůči liberální vládě a prosincové ústavě v období vypjatého státoprávního zápasu probíhajícího v letech 1867–1871 do spojenectví s moravskými představiteli české politické reprezentace a k podpoře českého historického státního práva, kterou vyjádřil svým podpisem pod Osvědčením poslanců moravského zemského sněmu z 22. srpna 1868.[10]

Na modernizační procesy 19. století reagovala katolická církev jednak institucionálně (centralizace, vyhlašování dogmat), jednak živelně zakládáním nových kongregací zabývajících se charitativní činností a péčí o nemocné či návratem k některým tradičním formám zbožnosti, narušeným érou josefinismu.[11] Velkou oblibu mezi věřícími si opět získaly poutě, jak to dokládá úspěšná obnova řady zanedbaných poutních míst (na Moravě Velehrad nebo Hostýn). Tradiční formy zbožnosti pomáhali šířit na venkově prostřednictvím lidových misií také redemptoristé, na Moravě usazení v Července.[12] V zápase se sekularizací využívala církev také moderní prostředky, jakými byly tisk nebo spolky.[13] I přes tyto snahy církve je 19. věk obdobím rozmachu „matrikového katolicismu" (nejprve v městském, později i ve venkovském prostředí), tedy dobou, kdy se neustále rozšiřovaly řady těch, kteří náboženskou víru pojímali už jen formálně a pro něž *„nebylo nezbytné setrvávat na všech náboženských představách a vykonávání všech úkonů, které ta či ona církev od věřících vyžadovala"*.[14]

Středem pozornosti tohoto příspěvku jsou vizitační a biřmovací cesty arcibiskupa Fürstenberga. Tento bezesporu podstatný segment pastorační činnosti olomouckého ordináře je zkoumán na pozadí výše uvedených společenských změn ze dvou úhlů pohledu. Nejprve se příspěvek dívá na vizitační a biřmovací cesty očima arcibiskupa Fürstenberga, pokouší se zhodnotit tuto oblast Fürstenbergovy pastorační činnosti a hledá odpověď na otázku, zda a případně jaký dopad měly výše zmíněné trendy na provádění generálních kanonických vizitací a biřmování. Druhá část příspěvku pohlíží na arcibiskupovy návštěvy kolatur očima farníků a analyzuje, jak osobu arcibiskupa, vizitaci a biřmování vnímali obyvatelé arcidiecéze v době, kdy se na jedné straně zbožnost stávala stále formálnější a ve veřejném mínění se začínal šířit antiklerikální diskurz, na straně druhé docházelo k obrodě starých a vzniku nových forem zbožnosti.

Vhodnou cestou k zodpovězení výše uvedených otázek může být pohled na sledované vizitační a biřmovací cesty jako na církevní festivity. Tento přístup umožňuje zkoumat jak míru společenské deklarace, jež se mohla ze strany farníků projevovat buď jejich aktivní

participací, nebo naopak odmítáním účasti na těchto slavnostních aktech, tak způsob, jakým se jmenované společenské změny odrazily na podobě festivitního prostoru.[15] Na míře (ne)účasti farníků na festivitě lze demonstrovat, jak lidé ve 2. polovině 19. století, kdy se na úkor náboženské identity začala prosazovat identita národní a účast na náboženských aktivitách již nebyla považována za nezbytnout, vnímali osobu arcibiskupa a slavnost spjatou s jeho návštěvou v kolatuře. Generální kanonické vizitace a biřmování se přitom zdají být pro tento směr výzkumu vhodně zvoleným předmětem bádání, neboť se na rozdíl od arcibiskupských intronizací, výročních festivit nebo slavností spjatých s kanonizací či svatořečením jednalo o festivity, jež se konaly pravidelně a navíc nepředpokládaly nějakou iniciativu farníků ve smyslu zdlouhavého cestování do místa konání slavnosti, neboť se konaly v rámci děkanátu. Text se tak snaží osvětlit v české historiografii dosud spíše opomíjené téma katolických církevních festivit v „dlouhém" 19. století,[16] ozřejmit jednu z oblastí Fürstenbergova působení na stolci olomouckých arcibiskupů a v konečném důsledku přispět k výzkumu sekularizace jako jednoho z důležitých fenoménů 19. století.

Při výzkumu předmětného tématu se lze opřít o poměrně širokou pramennou základnu spočívající v pramenech narativních (farní a obecní kroniky) i úředních a v periodickém tisku. Bohatým zdrojem informací se ukázaly být farní pamětní knihy, jež badateli poskytují cennou, byť v řadě případů nekritickou individuální reflexi průběhu vizitací z pera farářů coby jejich přímých účastníků. Při heuristice byl vybrán vzorek 50 farních kronik obsahujících zápisy z doby Fürstenbergova episkopátu,[17] přičemž v sedmi z nich byl nalezen obsáhlejší, často několikastránkový záznam o arcibiskupově návštěvě kolatury.[18] O něco objektivnější pohled na sledované slavnosti obsahují relace okresních nebo krajských hejtmanů zasílané nejvyšším zemským úřadům. Pozornost byla věnována také tisku, a to jak českým periodikům *Našinec*, *Moravská orlice* a katolickému *Hlasu*, tak tiskovým orgánům německých liberálů (*Mährischer Correspondent*, *Silesia*, *Tagesbote aus Mähren*). Dohromady se podařilo shromáždit více či méně podrobný popis generální kanonické vizitace nebo biřmovací slavnosti pro 48 kolatur olomoucké arcidiecéze.[19]

Vizitační a biřmovací cesty pohledem arcibiskupa Fürstenberga

Osobní vizitování svěřené arcidiecéze a udělování svátosti biřmování patřilo mezi hlavní povinnosti potridentských biskupů.[20] Zvizitovat olomouckou arcidiecézi, jež byla ve 2. polovině 19. století po pražské a vídeňské třetí nejlidnatější diecézí v habsburské monarchii,[21] představovalo z důvodů její lidnatosti a rozlehlosti nelehký úkol. Z hlediska územně-správního členění zahrnovala v roce Fürstenbergova usednutí na arcibiskupský stolec 587 samostatných duchovních správ rozdělených do 54 různě velkých děkanátů, z nichž čtyři se od dob slezských válek nacházely na území Pruska.[22] Vizitující arcibiskup se musel vypořádat také s rostoucími česko-německými nacionálními spory, které pramenily z nehomogenní národnostní skladby obyvatelstva arcidiecéze. Samotná generální kanonická vizitace sestávala z celé řady úkonů[23] a na vizitaci jedné kolatury si tak arcibiskup (ordinář) musel vyhradit zpravidla celý den.[24] Aby vizitátor získal komplexní přehled o stavu farnosti, většinou osobně prohlédl kostelní mobiliář, farní archiv a setkal se s farním klérem, obecními reprezentanty a zástupcem patrona farního kostela, od nichž si vyslechl případné připomínky a stížnosti. Ordináři to spolu s vizitačním protokolem a výkazy, které mu předal při vizitaci farář,[25] umožňovalo vytvořit si obraz o poměrech v kolatuře a případně vyžadovat po duchovním správci nápravu. Neoddělitelnou součástí vizitace byly

liturgické obřady – biřmování, jemuž předcházelo zkoušení biřmovanců arcibiskupem ze základních náboženských znalostí (katecheze), dále mše za zemřelé farníky a udělování apoštolského požehnání s plnomocnými odpustky.[26] V rámci vizitace navštěvoval ordinář také školu, kde si sám nebo prostřednictvím svého zástupce ověřoval vědomosti dětí, tentokrát ze světských předmětů.[27] Vzhledem k tomu, že do většiny kolatur byla doprava možná jen s pomocí předmoderních dopravních prostředků, vyžadovalo vizitování také určitou tělesnou kondici. O fyzické náročnosti vizitačních cest zanechal Fürstenberg svědectví v jednom ze svých dopisů, který zaslal svému bratranci kardinálu Schwarzenbergovi v první polovině září 1859 během vizitace valašskomeziříčského děkanátu: *„Až doteď nebylo možné odpovědět na Tvůj list z 20. srpna, neboť právě vizituji zde v Karpatech, a i když to nejsou žádné Alpy, jsou tady přesto dlouhé vzdálenosti, špatné cesty, a protože hodně prší, rozvodnily se potoky, jež lze přejít pouze po špatných cestách nebo po pěšinkách. Proto přicházím na faru obvykle pozdě a poněkud unavený.“*[28]

Během svého devětatřicetiletého episkopátu podnikl Fürstenberg 56 vizitačních a 68 biřmovacích cest. V jejich rámci udělil svátost biřmování více než 440 000 věřících[29] a osobně navštívil takřka všechny farnosti olomoucké arcidiecéze,[30] přičemž kolatury v děkanátech Bílovice, Holešov, Napajedla, Přerov, Strážnice, Velká Bystřice a Zdounky zvizitoval dvakrát. Nejintenzivněji se Fürstenberg vizitační činnosti věnoval v letech 1854–1872, kdy stačil ročně zvizitovat zpravidla tři děkanáty. Mimo rámec generálních kanonických vizitací navštěvoval navíc moravský metropolita každoročně za účelem biřmování vybrané farnosti, obvykle sídla děkanátů (viz příloha).[31] Za takto zodpovědným přístupem k vizitování arcidiecéze stála patrně kombinace několika faktorů. Fürstenberg náležel ke generaci ordinářů, kteří svou kněžskou formaci absolvovali v době, kdy již pastorální teologie coby praktická disciplína kněžského povolání tvořila pevně etablovanou a klíčovou část teologického studia.[32] Důraz na praktickou stránku kněžského působení ve vzdělávacích osnovách se zajisté pozitivně odrazil v osobním přístupu Fürstenberga k pastorační práci (a tedy i k vizitacím a biřmování), který lze v porovnání s většinou olomouckých potridentských (arci)biskupů 17. a 18. století označit za aktivní.[33] Snaha o zodpovědný přístup k pastoračním povinnostem byla patrně umocněna úsilím o nápravu nedostatků v náboženském životě a farní správě v duchu konkordátu, jehož ustanovení Fürstenberg ve své arcidiecézi zásadově prosazoval.[34]

Zaměřme se nyní blíže na otázku, jak do vizitací a biřmování promluvilo zmiňované odcírkevňování státu. Výraznou změnu do jejich podoby vnesly školské zákony z let 1868 a 1869, jež katolické církvi mimo jiné odebraly dozor nad školstvím a ponechaly jí pouze výuku náboženství. Z programu vizitací proto vypadly ordináři dosud vykonávané zkoušky dětí z profánních předmětů.[35] V pruské části olomoucké arcidiecéze Fürstenbergovu pastorační činnost zásadně omezil boj proti katolické církvi, vedený ve sjednoceném Německu od roku 1871 kancléřem Otto von Bismarckem.[36] Nový systém obsazování uprázdněných farních beneficií prostřednictvím patrona nebo obecní volby, nastolený v roce 1873, odmítal episkopát akceptovat. Konflikt mezi státem a církví tak vedl k narušení církevní organizace, včetně té v pruských děkanátech náležejících k olomoucké arcidiecézi, neboť v letech 1874–1882 nebyla v Prusku uprázdněná farní beneficia obsazována.[37] Arcibiskup Fürstenberg však ignoroval májové zákony a nadále obsazoval uprázdněné fary v ketřském komisariátu bez předchozího oznámení tamní státní správě.[38] Moravského metropolitu proto potkal podobný osud jako mnohé německé ordináře. Za porušení ohlašovací povinnosti byl v roce 1874 pruskou justicí odsouzen k vysokým finančním pokutám a v případě jejich

neuhrazení k několikaměsíčnímu vězení.[39] V Prusku byl na Fürstenbergovu osobu vydán zatykač a hrozba soudního stíhání tak moravskému metropolitovi znemožnila pastoraci v pruské části olomoucké arcidiecéze.[40] Svátost biřmování nicméně tamním katolíkům upřena nebyla, neboť pruské diecezány Fürstenberg biřmoval v Krnově a Opavě.[41]

Návštěva arcibiskupa Fürstenberga v kolatuře očima farníků

Přestože byl život farní komunity každoročně protkán celou řadou slavností a duchovních aktivit,[42] osobní návštěva ordináře byla přece jen exkluzivnějším okamžikem, neboť se konala jen jednou za několik desetiletí. Například v Senici na Hané byla v roce 1858 vzpomínka na poslední osobní přítomnost moravského metropolity ve farnosti velice omšelá a senický duchovní správce tak farníkům připomínal před návštěvou arcibiskupa Fürstenberga z kazatelny, že *„jest to slavnost neobyčejná, která již přes sto a padesát let od samého biskupa holomouckého zde konána nebyla."*[43] Výjimečnost vizitace, biřmování, ale také jiných festivit dále umocňovaly prvky, jež byly pro člověka 19. století v běžném životě stále něčím vzácným[44] – výzdoba doplněná o umělé světlo[45] nebo hudební produkce.[46] Někdy byly součástí festivity také různé atrakce pro děti (stánky nabízející nejrůznější cukrovinky, kolotoče, houpačky), jak tomu nasvědčují vzpomínky Dr. Mořice Hrubana (1862–1945) na vlastní biřmování v Brodku u Prostějova v roce 1872.[47]

Pro katolického křesťana měla generální kanonická vizitace nepochybně duchovní význam, neboť byla spjata s biřmováním. Specifickým fenoménem pak bylo udělování papežského požehnání a plnomocných odpustků arcibiskupem. Tato festivita, jež byla jakýmsi vyvrcholením každé generální kanonické vizitace, se konala buď v sídle děkanátu, nebo, byla-li taková lokalita ve vizitovaném děkanském obvodu k dispozici, na poutním místě (Buchberg/Cvilín nad Krnovem, Hostýn, Svatý Kopeček). Byť mohou být čísla udávaná v pramenech nadsazená, je zjevné, že tato událost se nezřídka vyznačovala masovou účastí věřících. Při vizitaci krnovského děkanátu v září 1856 byl pro udílení plnomocných odpustků zvolen poutní kostel Panny Marie Sedmibolestné vévodící vrchu Buchberg nad Krnovem. Program vizitace byl přitom přizpůsoben tak, aby se slavnost odehrála symbolicky na den Narození Panny Marie (8. září), na nějž zároveň připadalo třetí výročí Fürstenbergovy arcibiskupské intronizace. Podle kosteleckého duchovního správce, jenž byl očitým svědkem slavnosti, *„již den předtím jsme viděli tisíce zbožných poutníků, jež* [sic] *se dostavili z velké dálky, kteří stoupali na posvátné návrší. A ačkoliv ráno 8. září zkalené deštěm nám hrozilo tuto svatou radost ukrást, tak přesto byly prostory chrámu Páně, ba také každé obydlí na Buchbergu naplněno až k umačkání* […]. *Tato posvátná hora jistě nikdy neviděla v jeden den tak mnoho lidí a kněží; měl-li by být jejich počet nízký, odhadnul by se na 25 000 duší."*[48] Ještě větší množství věřících (katolický *Hlas* udává 30 000) navštívilo za stejným účelem 19. května 1878 Hostýn.[49] Nebudeme daleko od pravdy, zkonstatujeme-li, že udělování papežského požehnání a plnomocných odpustků představovalo pro účastníky vrcholný zážitek, který přinášel kombinaci mnoha prožitků (monumentální barokní architektura poutního kostela, možnost vidět na vlastní oči arcibiskupa) a vryl se do jejich individuální i kolektivní paměti. Výjimečnost takové události v životě farní komunity vyzdvihl také autor obecní kroniky Kralic na Hané, podle nějž *„nemá každý pán biskup moci papežské požehnání uděliti jako nynější, a protož Pán Bůh ví, kteří obyvatelé městečka Králic podobné slavnosti se dočkají"*.[50] Biřmování a udílení plnomocných odpustků lze vnímat jako nástroje, jimiž se arcibiskup Fürstenberg snažil podporovat zbožnost obyvatel arcidiecéze. Zejména udílení

plnomocných odpustků představovalo pro farníky vedle lidových misií, bohoslužeb, kázání nebo členství v náboženských konfraternitách příležitost k intenzivnímu prožívání jejich víry.

Sledujeme-li formy a proměny aktivní účasti farníků na sledované festivitě, zjišťujeme, že nejčastěji se obyvatelé kolatury stávali aktivními účastníky festivity buď participací na rituálech spjatých s uvítáním arcibiskupa [obr. 1], nebo účastí v průvodu. Kromě uvítacích promluv představitelů obce bylo frekventovaným rituálem, doloženým po celé sledované období a známým také z prostředí národních festivit, přivítání přijíždějícího ordináře na hranici obce nebo farnosti jízdním oddílem (bandériem),[51] jenž následně arcibiskupa doprovodil do sídla kolatury. Bandéria vítající arcibiskupa se v jednotlivých farnostech navzájem lišila početností jezdců, ale také jejich oděvem a dalšími atributy, které se odvíjely buď od heraldických barev patrona farního chrámu, nebo od lokální či později také národní identity obyvatel farnosti.[52] Další doloženou formou participace byla účast farníků v procesí, jež tvořilo neoddělitelnou součást většiny církevních festivit. V rámci vizitací se farníci účastnili jak procesí, jež doprovázelo arcibiskupa do farního chrámu, tak již zmíněného průvodu směřujícího do místa udělování plnomocných odpustků.

Jak z hlediska aktivní participace obyvatel farnosti, tak z hlediska výzdoby festivitního prostoru můžeme od počátku 60. let 19. století pozorovat větší či menší vybočení z obvyklého formátu slavností. Vliv na to měly především dva fenomény – prohlubující se národní uvědomování u obyvatel arcidiecéze a spory o konkordát mezi německými liberály a katolickou církví. Zatímco dosud převládala ve festivitním prostoru prezentace lokální identity obyvatel, s postupujícím národním uvědomováním chápali farníci zejména z národnostně smíšených lokalit festivitu jako příležitost demonstrovat svou národní identitu a symbolicky ovládnout veřejný prostor. Dělo se tak prostřednictvím praporů v národních barvách, umísťovaných na domy a slavobrány (Prostějov)[53] nebo na spolkové budovy (Kyjov),[54] a také zpěvem národních písní (Prostějov, Klimkovice).[55] Vrcholící spory o konkordát a vypjatý státoprávní zápas na konci 60. let 19. století, v němž se Fürstenberg přidal na stranu federalistů, se neobešly bez dopadu na vnímání Fürstenberga veřejností, přičemž hranice mezi pozitivním a negativním obrazem moravského metropolity byla tvořena národní příslušností.[56] Mezi těmi příslušníky českého etnika, kteří již byli národně uvědomělými, se Fürstenberg díky své podpoře českého historického státního práva a boje proti německým liberálům těšil značným sympatiím. To se viditelně projevilo zejména při jeho vizitaci v Prostějově v září 1869. Město s dočasně českou radnicí bylo v té době jedním z center českého národního života na Moravě a uvítání olomouckého ordináře proto pojalo jako národní slavnost. Ve městě, zahaleném do českých národních barev, byl arcibiskup vedle duchovenstva uvítán také slovanskými spolky a velkým počtem měšťanů, kteří po setmění uspořádali na počest arcibiskupa pochodňový průvod s hudebním zastaveníčkem.[57]

Naopak v řadě kolatur obývaných německým etnikem se lze v pramenech této doby setkat s pasivním postojem vůči přítomnosti moravského metropolity. Nositelem této pasivity nebylo výlučně liberální měšťanstvo, jež sympatizovalo s poměry danými prosincovou ústavou i tzv. májovými zákony a naopak odsuzovalo počínání katolického kléru, nýbrž také část venkovského obyvatelstva. Smýšlení namířené proti katolické hierarchii bylo při Fürstenbergových vizitačních nebo biřmovacích cestách demonstrováno buď neúčastí na rituálech spjatých s přivítáním arcibiskupa v kolatuře, či s odmítnutím poskytnout finance na přípřež pro arcibiskupův doprovod nebo na stavbu slavobrán.[58] V Horní Libině farníci nechtěli kráčet v procesí ani nést baldachýn nad arcibiskupem,[59] ve Fulštejně odmítli

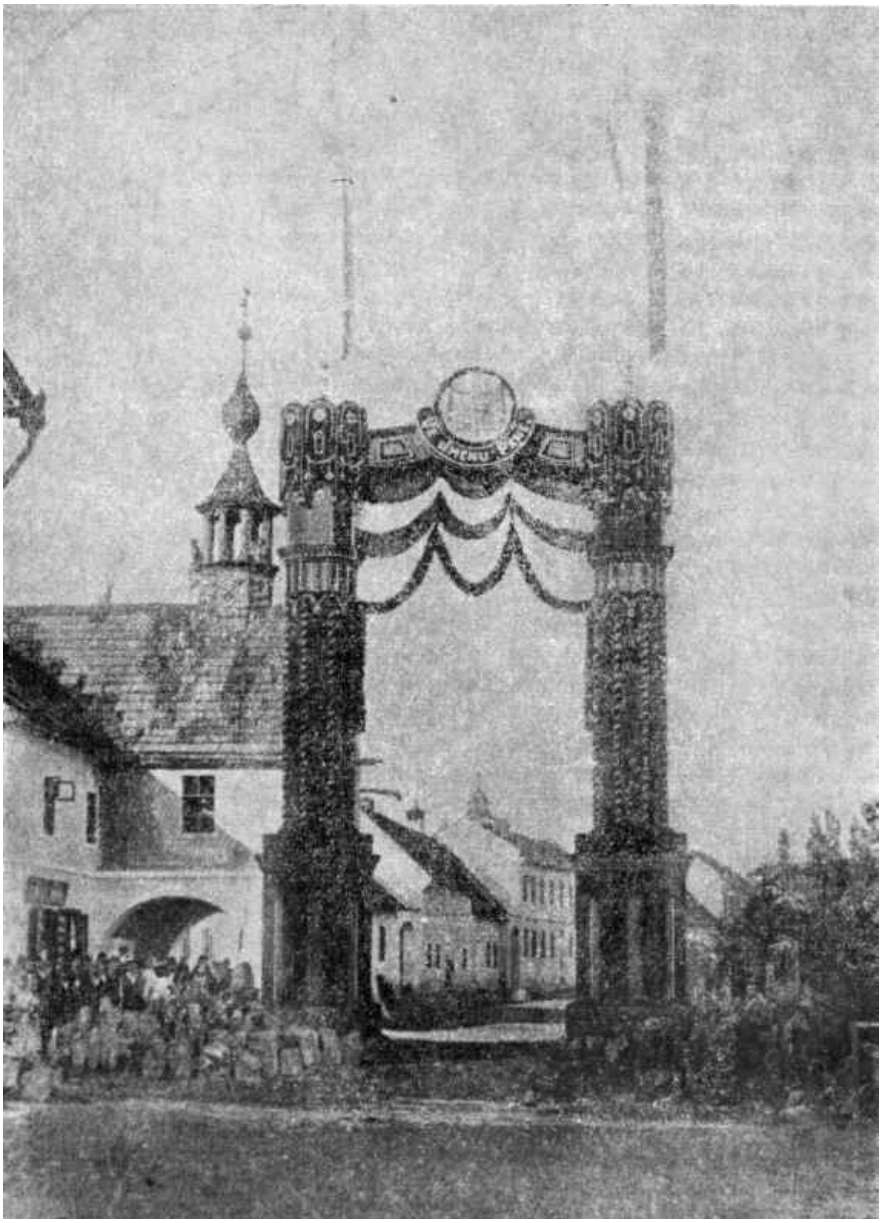

Obr. 1. Farníci vítali arcibiskupa zpravidla u slavobrány, vystavěné na náklady farnosti, obce nebo patrona. Fotografie zachycuje slavobránu ve Velké Bystřici zřízenou v roce 1880 u příležitosti příjezdu arcibiskupa Fürstenberga na vizitaci. Reprofoto: Dohnal, V. a kol.: Velká Bystřice. Minulost a současnost. Ostrava 1977, s. 39. Za upozornění na tuto fotografii vděčím Mgr. Emě Šimkové, Ph.D.

vyslat bandérium. Při vizitaci osoblažského děkanátu, kam zmiňovaný Fulštejn spadal, proběhlo uvítání Fürstenberga nestandardně rovněž v Osoblaze a ve Slezských Rudolticích. Příjezd olomouckého ordináře do Rudoltic činil na osoblažského okresního hejtmana, jenž Fürstenberga na vizitační cestě doprovázel, dojem *„chladného uvítání“*, při kterém farníci *„nebyli zastoupeni v takovém počtu, v jakém bývají při bezvýznamnějších příležitostech obvykle zastoupeni“*.[60] Antiklerikální diskurz přetrvával v děkanátu i v pozdějších letech, neboť když dorazil moravský metropolita v roce 1883 do Osoblahy na biřmování, podle liptaňského faráře Kirchenpetera *„nebyli při uvítání v Horní ulici zastoupeni ex offo ani c. k. úředníci, ani škola, ani obec. Stávkovali, neboť říkavali ‚Eminenz Fürsterzbischof – ist ein Kampfbischof‘“*.[61] Obdobné projevy pasivity se objevovaly i po odeznění hlavní vlny sporů o konkordát. Ještě při biřmování v krnovském děkanátu v roce 1875 tisk konstatoval, že veřejné mínění v Krnově je z velké většiny obráceno proti moravskému metropolitovi, což se projevilo absencí téměř všech spolků při Fürstenbergově uvítání.[62] Zřejmě podobně byla osoba moravského metropolity vnímána také v Moravské Ostravě. Postoj části obyvatel tohoto města k Fürstenbergově návštěvě v roce 1878 označil tamní tisk za *„lhostejný“*, přičemž měl pramenit z přesvědčení, že *„lantkrabě Fürstenberg stojí vně kostelních zdí vzdálen od lidu,* […] *neboť jak známo vedle zájmů Říma nezná olomoucký arcibiskup žádné jiné zájmy.“*[63]

Shrnutí

Vizitování arcidiecéze a udělování svátosti biřmování lze označit za středobod pastoračních aktivit arcibiskupa Fürstenberga. V letech 1853–1891 navštívil moravský metropolita téměř všechny farnosti rozlehlé olomoucké arcidiecéze, některé i opakovaně, přičemž během vizitačních a biřmovacích cest udělil svátost biřmování více než 440 000 věřících. Aktivní přístup k plnění těchto arcibiskupských povinností, kontrastující s olomouckými (arci)biskupy 18. století, pramenil patrně jednak z proměny vnímání pastorace vlivem zavedení pastorální teologie do vzdělávání kléru, jednak ze snahy arcibiskupa Fürstenberga o prosazení zásad konkordátu a pozvednutí zbožnosti farníků. Odcírkevňování se do vizitačních a biřmovacích cest moravského metropolity promítlo odstraněním návštěvy škol z programu vizitace. V pruské části arcidiecéze byly důsledky dramatičtější, neboť nerespektování tamních proticírkevních zákonů znemožnilo Fürstenbergovi osobně vykonávat v této části olomoucké arcidiecéze pastoraci.

Pro farníky byla návštěva arcibiskupa vytržením z každodennosti a nabízela jim jak světské požitky (umělé světlo, hudební produkci, atrakce pro děti), tak příležitost k intenzivnějšímu prožívání jejich víry. Generální kanonické vizitace v olomoucké arcidiecézi byly ve 2. polovině 19. století spjaty s udělováním papežského požehnání a plnomocných odpustků. Zejména konala-li se tato slavnost na významném poutním místě (Burchberg, Hostýn), byla provázena masovou účastí věřících. Lze za tím spatřovat doklad vzrůstající popularity poutí mezi věřícími, což byl trend příznačný pro odbobí tzv. druhé konfesionalizace. Pro katolickou církev byly podobné události vedle běžnějších lidových misií vhodnou příležitostí k upevňování víry u obyvatel arcidiecéze a také jedním z prostředků boje proti moderním myšlenkovým proudům, zejména liberalismu a nacionalismu. Přestože se Fürstenberg na zemském sněmu přiklonil k federalistům a k podpoře českého historického státního práva, nacionální projevy, se kterými se setkával při vizitacích, mu byly zřejmě cizí. Nacionalismus (katolickou církví ostatně označovaný za moderní pohanství) odmítal, což se projevilo například tím, že v roce 1869 nepřevzal patronát nad oslavami

cyrilometodějského jubilea, které měly tehdy nacionální podtext, a při připomínce 1000. výročí úmrtí sv. Metoděje se vládě zaručil za čistě církevní charakter oslav.[64]

Bylo zjištěno, že zhruba od poloviny 60. let 19. století docházelo v některých kolaturách k vybočení z obvyklé podoby slavnosti spjaté s tamním pobytem arcibiskupa Fürstenberga. Byly zpozorovány dva trendy.

1) V některých farnostech, jež byly etnicky české nebo národnostně smíšené, se předmětné slavnosti nacionalizovaly. V očích etnicky českého obyvatelstva, u kterého již proběhl proces národního uvědomění, byl arcibiskup Fürstenberg v době vypjatého státoprávního zápasu v letech 1867–1871 vnímán jako zastánce českého historického státního práva, což se v některých farnostech při jeho vizitačních cestách projevovalo uvítáním doprovázeným českými národními symboly.

2) V etnicky německých farnostech docházelo v souvislosti s bojem o konkordát od roku 1868 k pasivitě farníků (zejména německých liberálů, ale také venkovského obyvatelstva) vůči rituálům spjatým s arcibiskupovým uvítáním, k odmítání poskytovat prostředky na přípřež pro arcibiskupův doprovod nebo na slavnostní výzdobu obce. Důvodem těchto postojů ze strany německého obyvatelstva byl konflikt mezi státem a katolickou církví, který se rozhořel v roce 1867 a ve kterém byl Fürstenberg, ostře odmítající centralistickou prosincovou ústavu i tzv. májové zákony, pro německé liberály politickým protivníkem. Uvedenou pasivitu farníků tedy nelze interpretovat jako odmítání náboženství a církevních festivit, nýbrž jako manifestaci nesouhlasu s Fürstenbergovými politickými postoji. Lze tudíž shrnout, že do podoby generálních vizitací, potažmo biřmování, se za Fürstenbergova episkopátu promítlo hned několik modernizačních proudů: odcírkevňování (odebrání návštěvy škol z programu vizitací), z něj vycházející konflikt mezi státem a církví (pasivita německého obyvatelstva při vizitačních či biřmovacích slavnostech) a nacionalismus (užívání českých národních symbolů při arcibiskupově uvítání). Zároveň se uplatňovaly obranné mechanismy katolické církve proti modernizaci (udělování papežského požehnání a plnomocných odpustků organizované jako masová náboženská akce).

Poznámky

1 Tento text vznikl jako jeden z výstupů projektu Ministerstva kultury ČR NAKI III: Friedrich kardinál von Fürstenberg – poslední aristokrat na stolci olomouckých arcibiskupů (DH23P03OVV015).

2 Dosud nejpodrobněji se působením arcibiskupa Fürstenberga zabýval církevní historik Bohumil Zlámal ve své habilitační práci. Zlámal, B.: *Bedřich kardinál Fürstenberg. Arcibiskup Olomoucký. 1853–1892*. I. Olomouc 1949. Rukopis habilitační práce uložený v pozůstalosti Dr. Bohumila Zlámala, viz Zemský archiv v Opavě – pobočka Olomouc (dále ZAOpO), fond Dr. Bohumil Zlámal, inv. č. 932, karton č. 55. Později Zlámal svou habilitaci zestručnil, ovšem zároveň ji doplnil o některé další kapitoly z pozdějších období Fürstenbergova arcibiskupského působení. Zlámal, B.: *Bedřich landkrabě Fürstenberg. Arcibiskup olomoucký a kardinál*. Kyjov 1976 (rukopis uložen tamtéž, inv. č. 934, karton č. 56).

3 Podle Miloše Havelky *„se zdá žádoucím, aby se od sebe navzájem strukturně odlišovaly a) odcírkevňování (Entkirchlichung), tj. procesy politického oslabování a společenské izolace církví* […], *b) sekularizace církevního majetku a konečně c) sekularizace takříkajíc duchovní či intelektuální."* Havelka, M.: Sekularizace a odkouzlení, kompenzace a integrace. K některým souvislostem procesu sekularizace v 19. století. In: Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J.: *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 35.

4 K nejkritizovanějším bodům smlouvy ze strany liberálů náležely články týkající se svobodného styku biskupů s Římem (tj. s cizí mocností), církevního dohledu nad školami nebo vlivu biskupů

na obsazování uprázdněných biskupských stolců. Vocelka, K.: *Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868*. Wien 1978, s. 28–30.

5 První série májových zákonů byla signována císařem 25. května 1868; jednalo se o zákony č. 47/1868 ř.z. („manželský zákon", jenž odebral katolické církvi soudní pravomoc v manželských záležitostech), č. 48/1868 ř.z. („školský zákon"), č. 49/1868 ř.z. (zákon o mezikonfesijních vztazích).

6 Srov. Vocelka, K. (pozn. 4).

7 Huber, K. A.: Die Kirche in Mähren und Schlesien. In: Bahlcke, J. – Grulich, R. (ed.): *Katholische Kirche und Kultur in Böhmen. Ausgewählte Abhandlungen. Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa*. Band 5. Münster 2005, s. 113; srov. kapitolu *Provádění konkordátu* obsaženou v práci Zlámal, B.: *Bedřich kardinál Fürstenberg* (pozn. 2), s. 2–10.

8 Fürstenberg například odmítal státní správě vydat spisy církevního manželského soudu. *Silesia*, 1868, Nr. 44, 31. 10., s. 478. Taktéž vlastnoručně zneplatnil zápis o uzavření civilního manželství v novojičínské oddací matrice. *Die Presse*, Jg. 24, 1871, Nr. 361, 30. 12., s. 4.

9 Zlámal, B.: *Bedřich landkrabě Fürstenberg* (pozn. 2), s. 35.

10 Malíř, J. – Řepa, M.: *Dějiny Moravy. Morava na cestě k občanské společnosti*. Díl 3/2. Brno 2018, s. 212.

11 Nešpor, Z. R.: *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2006, s. 467–469.

12 Roli, kterou v habsburské monarchii sehráli redemptoristé v rámci restauračního (ultramontánního) katolicismu, zdůraznil Hanuš, J.: Ultramontanismus v českém jazykovém prostředí. In: *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha 2018, s. 96.

13 Nešpor, Z. R.: *Náboženství na prahu nové doby* (pozn. 11), s. 478.

14 Tamtéž, s. 471, 585. Jen na okraj lze uvést např. tlak věřících na úpravy některých přechodových rituálů (odkládání křtu, změna roční i denní doby oddavků) podle osobních preferencí. Stoklasová, H.: Reakce katolické církve na krizi přechodových rituálů v době modernizace a sekularizace společnosti (1850–1918). *Moderní dějiny*, roč. 30, 2022, č. 2, s. 17–40.

15 Vycházím zde z metodologicky podnětné myšlenky Mileny Lenderové, podle níž se *„při sledování festivit jako specifického projevu každodennosti v 19. století ke sledování nabízejí přinejmenším dvě základní roviny. Zaprvé princip společenské deklarace projevovaný aktivní účastí, akceptováním či naopak negací určitých svátků a slavností, a tím i jejich hlavních nositelů, zadruhé princip osobního požitku, luxusu vybočení, oddychu a jeho dostupnosti pro každého jednotlivce ve společnosti."* Lenderová, M. – Jiránek, T. – Macková, M.: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2017, s. 301.

16 V případě svátků a slavností 19. století jsou středem pozornosti české historiografie zejména festivity národní. Viz např. Šíma, K.: Rytmus veřejných festivit. České národní slavnosti v 60. a 70. letech 19. století. *Český časopis historický*, roč. 117, 2019, č. 1, s. 94–122. Jako úvod do tématu církevních festivit lze chápat stať obsaženou v Lenderová, M. – Jiránek, T. – Macková, M. (pozn. 15), s. 300–316. Většímu zájmu se výzkum církevních festivit 19. století těší v německé historiografii, viz např. Laube, S.: *Fest, Religion und Erinnerung. Konfessionelles Gedächtnis in Bayern von 1804 bis 1917*. München 1999; Stambolis, B.: *Religiöse Festkultur. Tradition und Neuformierung katholischer Frömmigkeit im 19. und 20. Jahrhundert: Das Liborifest in Poderborn und Kilianifest in Würzburg im Vergleich*. Padeborn–München–Wien–Zürich 2000.

17 Prohlédnuty byly kroniky farností Bánov, Bělotín, Bernartice nad Odrou, Bílovice, Bolatice, Brantice, Brodek u Prostějova, Březolupy, Buchlovice, Butovice, Citov, Dolní Újezd, Drahotuše, Frenštát pod Radhoštěm, Frýdlant nad Ostravicí, Hlavnice, Horní Město, Horní Moštěnice, Hrabyně, Hradčovice, Hradec (nad Moravicí), Hranice, Hustopeče nad Bečvou, Jesenec, Jezernice, Jindřichov, Komárov, Krumsín, Liptaň, Litultovice, Ludslavice, Mezina, Milonice, Mokré Lazce, Mošnov, Ostravice, Podlesí, Poruba, Příbor, Razová, Roštín, Rýžoviště, Skřípov, Stará Ves, Stražisko, Spálov, Sudice, Špičky, Tvrdkov, Zábřeh nad Odrou.

18 Jedná se o farní kroniky z Bernartic nad Odrou, Bělotína, Březolup, Kostelce u Krnova, Liptaně, Ludslavic a Roštína.

19 Bernartice nad Odrou, Bělotín, Bílovec, Březolupy, Bzenec, Cetechovice, Frenštát pod Radhoštěm, Frýdlant, Fulnek, Holčovice, Holešov, Horní Libina, Hoštice, Hradčovice, Hranice, Klimkovice, Kostelec (u Krnova), Kostelec na Hané, Kralice na Hané, Krnov, Kroměříž, Kyjov, Kvasice, Linhartovy, Liptaň, Litenčice, Ludslavice, Místek, Moravská Ostrava, Nový Jičín, Opava, Osoblaha, Prostějov, Přerov, Roštín, Rýmařov, Senice na Hané, Slezské Rudoltice, Sovinec, Starý Jičín, Svitavy, Šternberk, Valašské Meziříčí, Velké Opatovice, Vrahovice, Vrbno pod Pradědem, Zdounky, Záhlinice.

20 Zuber, R.: *Osudy moravské církve v 18. století. 1695–1777*. I. Praha 1987, s. 31.

21 Wandruszka, A. – Urbanitsch, P.: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Die Konfessionen*. Band IV. Wien 1985, s. 89.

22 Tato část arcidiecéze byla spravována komisariátem se sídlem v Ketři. Zlámal, B.: *Bedřich landkrabě Fürstenberg* (pozn. 2), s. 10.

23 Základní rámec byl stanoven římským pontifikálem v oddíle *Ordo ad visitandas parochias*, srov. *Pontificale Romanum sanctissimi D. N. Benedicti papae XIV. jussu editum et auctum*. Romae 1752, s. 358–363.

24 Např. vizitace v Bernarticích (nad Odrou) v roce 1858 trvala od osmi ráno do čtyř hodin odpoledne, tj. osm hodin. Státní okresní archiv (dále SOkA) Nový Jičín, fond Farní úřad (dále FÚ) Bernartice nad Odrou, neinvenarizováno (dále neinv.), farní kronika.

25 Slavíková, V.: *Určeni jsme k nevypřáhnutí. Farní archivy jako svědectví o roli duchovního správce a jejích proměnách v dlouhém 19. století*. Dolní Břežany 2023, s. 329–330.

26 K udělování plnomocných odpustků opravňovala arcibiskupa Fürstenberga papežská fakulta vydaná papežem 21. 7. 1853 a znova 16. 9. 1875. ZAOpO, fond Arcibiskupství Olomouc (dále AO), inv. č. 2102.

27 Viz např. SOkA Bruntál se sídlem v Krnově, fond FÚ Kostelec, inv. č. 52, pag. 49–51.

28 *„Es war mir bis nun nicht möglich Dein Schreiben vom 20 v[origen] zu beantworten, denn ich visitire gerade hier in den Karpathen, und wenn dieß gerade keine Alpen sind so sind doch die Distanzen weit, die Wege schlecht und weil es viel regnet die Bäche angeschwollen und nur mit Unwegen oder über Stege zu passieren. Ich kom*[*m*]*e daher gewöhnlich spät auf die Station und ziemlich müde.*" Státní oblastní archiv v Třeboni – oddělení Český Krumlov, fond Rodinný archiv Schwarzenberků – Hluboká nad Vltavou, osobní pozůstalost Bedřicha ze Schwarzenberku, fascikl XI 37, 6. 9. 1859.

29 Podle matriky arcibiskupských úkonů biřmoval Fürstenberg během svého episkopátu celkem 760 736 osob, přičemž 62 % z nich obdrželo svátost biřmování během vizitačních a biřmovacích cest. Mimo to arcibiskup uděloval každoročně na květnou neděli biřmování v Kroměříži a v období po svatodušní neděli v Olomouci. ZAOpO, fond Arcibiskupská konsistoř, kniha č. 10c, fol. 659–692.

30 Generální kanonickou vizitaci neuskutečnil pouze v olomouckém děkanátu a v děkanátech Hlučín, Hlubčice, Ketř a Opavice.

31 Ze shromážděných dat vyplývá, že mimo Olomouc a Kroměříž uděloval Fürstenberg biřmování nejčastěji (pětkrát) v Místku a Rychalticích.

32 Kuchařová, H. – Nešpor, Z. R.: *Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda*. Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století. *Český časopis historický*, roč. 105, 2007, č. 2, s. 370. Pastorálku absolvoval Fürstenberg během teologického studia na vídeňské univerzitě, kde ji přednášel pozdější biskup v Sankt Pölten Ignaz Feigerle (1795–1863). Archiv der Universität Wien, fond Katholisch-theologische Fakultät, sign. 53.16, Studienkataloge, fol. 321.

33 Podle Rudolfa Zubera bylo vizitování olomoucké diecéze po celé 18. století nedostatečné. Z olomouckých ordinářů 18. století diecézi osobně vizitoval biskup Ferdinand Julius Troyer z Troyersteinu (1745–1758). Způsob vizitování se nicméně lišil od toho Fürstenbergova, neboť biskup navštěvoval v rámci vizitace pouze sídla jednotlivých děkanátů, což mu umožnilo během tří let (1754–1756) realizovat generální kanonickou vizitaci ve 46 děkanátech. Zuber, R. (pozn. 20), s. 32–34. V 1. polovině 19. století lze u olomouckých ordinářů pozorovat pozvolnou změnu v přístupu ke generálním kanonickým vizitacím. Zatímco za arcibiskupa Antonína Theodora

Colloredo-Waldsee (1777–1811) vizitace ještě prováděl světící biskup Alois Josef Krakovský z Kolovrat (1801–1812) a arcibiskupové Maria Tadeáš z Trauttmansdorffu (1811–1819) a Rudolf Jan (1819–1831) zvizitovali pouze několik děkanátů, tak arcibiskupem Ferdinandem Maria Chotkem (1832–1836) počíná téměř souvislá řada každoročních vizitačních cest, na které navázal Maxmilián Josef von Sommerau-Beckh a v roce 1854 arcibiskup Fürstenberg. ZAOpO, fond AO, inv. č. 2587, karton č. 861.

34 Huber, K. A. (pozn. 7), s. 113.

35 Wandruszka, A. – Urbanitsch, P. (pozn. 21), s. 44.

36 K pruskému kulturnímu boji např. Morsey, R.: Kulturní boj. Bismarckova preventivní válka proti Centru a katolické církvi. *Teologie & Společnost*, 2003, č. 2, s. 9–16.

37 K roku 1881 tak existovalo v Prusku 601 neobsazených farností. Gatz, E. – Schmitz, H.: Tendenzen der Pfarreientwicklung von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg. In: Gatz, E. (ed.): *Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. Band I. Die Bistümer und ihre Pfarreien*. Freiburg–Wien 1991, s. 94–96.

38 Průběhu kulturního boje v pruské části olomoucké arcidiecéze věnovala pozornost Maler, K.: Kulturkampf na obszarze ołomunieckiego komisariatu arcybiskupiego na ziemi głubczyckiej z siedzibą w Kietrzu (1871–1878). *Wrocławski przegląd teologiczny*, R. 23, 2015, Nr. 2, s. 255–268.

39 V dubnu 1874 odsoudil hlubčický krajský soud Fürstenberga k pokutě 600 tolarů nebo čtyřměsíčnímu vězení, a sice za ustanovení kněží Karla Hildebrandta kooperátorem v Bogdanowicích (něm. Badewitz) a Berholda Proskeho kooperátorem ve farnosti Grobniki (něm. Gröbing) bez předchozího oznámení vratislavskému úřadu vrchního slezského prezidenta. ZAOpO, fond AO, inv. č. 2704, karton č. 1107.

40 *Opavský týdenník*, roč. [5], 1874, č. 44, 30. 10., s. 350.

41 *Opavský týdenník*, roč. [6], 1875, č. 25, 19. 6., s. 210; tamtéž, roč. 8, 1877, č. 24, 16. 6., s. 4.

42 Obraz o nich podává Slavíková, V. (pozn. 25), s. 218–236.

43 SOkA Olomouc, fond FÚ Senice na Hané, inv. č. 62, Ohlašovací kniha bohoslužeb, s. 78.

44 Lenderová, M. – Jiránek, T. – Macková, M. (pozn. 15), s. 303–304.

45 V případě generálních kanonických vizitací a biřmování se podařilo doložit využití umělého světla prostřednictvím pochodňových průvodů uspořádaných farníky v Prostějově (1869) a Klimkovicích (1874).

46 Např. v Místku uspořádali arcibiskupovi zastaveníčko nejprve slovanský a po něm německý pěvecký spolek. *Moravská orlice*, roč. 7, 1869, č. 154, 10. 7., s. 3–4.

47 *„Arcibiskup Fürstenberg,* […]*, biřmoval nás, hochů a děvčat, větší počet, byla to tenkrát velká slavnost. Před kostelem plno bud s marcipánem, cukrátky, hračkami, obrázky, růženci a památkovými předměty, ani kolotoč a houpačky nechyběly, ba i potulní písničkáři přišli na své."* Drábek, J. (ed.): *Z časů nedlouho zašlých. Vzpomínky Dr. Mořice Hrubana*. Řím – Los Angeles 1967, s. 66.

48 SOkA Bruntál, fond FÚ Kostelec, inv. č. 52, pag. 49–51.

49 *Hlas. Noviny pro lid*, roč. 30, 1878, č. 42, 29. 5., s. 4–5.

50 SOkA Prostějov, fond Archiv městečka Kralice na Hané, inv. č. 138, pag. 183–184.

51 Bandéria patřila k typickým aktérům průvodů během českých národních festivit 60. a 70. let. Šíma, K. (pozn. 16), s. 103.

52 Moravského metropolitu tak při jeho příjezdech do kolatur vítala početná bandéria čítající až 250 jezdců (Strážnice), ale také malé osmičlenné jízdní oddíly (Fulnek). *Neuigkeiten*, Jg. 7, 1857, Nr. 122, 4. 5., s. 2; *Neuigkeiten*, Jg. 15, 1865, Nr. 242, 8. 9., s. 3.

53 *Moravská orlice*, roč. 7, 1869, č. 205, 8. 9., [s. 3].

54 MZA, fond Moravské místodržitelství – prezidium, karton č. 1022, fol. 978–979, 981–982. V Kyjově vyvěsil slovanský čtenářský spolek u příležitosti příjezdu arcibiskupa Fürstenberga červeno-bílé, resp. červeno-modro-bílé prapory na svou spolkovou budovu, po zakročení okresního hejtmana nicméně museli představitelé spolku výzdobu odstranit.

55 *Opavský týdenník*, 1874, č. 40, 3. 10., s. 319.

56 To se projevilo například při vizitaci národnostně smíšeného šternberského děkanátu. Zatímco v obcích obývaných německým etnikem byl arcibiskup podle okresního hejtmana uvítán zdrženlivě, *„ve slovanských vsích se odehrálo obvyklé uvítání s větší nebo menší pompou."* MZA, fond Moravské místodržitelství – prezidium, karton č. 1022, fol. 454–455.

57 *„Byl to průvod, jakého jsme v Prostějově ještě neviděli. Ku tří stům pochodní hořících vesměs od měšťanů nešených tvořilo ohromnou řadu plamennou od fary až na konec rozsáhlého náměstí sahající. Před farou zapěl spolek ‚Orlica' tři sbory* […] *poté zahrála hudba národní pochod a celý průvod bral se okolo fary při ustavičném provolávání ‚Sláva' arcibiskupovi u okna stojícímu."* *Moravská orlice*, roč. 7, 1869, č. 205, 8. 9., [s. 3].

58 Počínání obecních zastupitelstev Slezských Rudoltic, Vína, Pelhřimov a Bučávky zdůvodňoval týdeník *Silesia* slovy, že *„lid nyní potřebuje své peníze na nutnější věci než na takové malichernosti"*. *Silesia*, 1868, Nr. 26, 27. 6., s. 276.

59 *Tagesbote aus Mähren*, Jg. 18, 1868, Nr. 108, 8. 5., s. 2.

60 Kvůli neobvyklosti arcibiskupova uvítání v Rudolticích, o kterém informoval liberální týdeník *Silesia*, pověřila opavská zemská vláda okresního hejtmana v Osoblaze vypracováním podrobné zprávy o průběhu celé uvítací slavnosti. Zemský archiv v Opavě, fond Zemská vláda slezská, karton č. 2470, inv. č. 1640.

61 SOkA Bruntál, fond FÚ Liptaň, inv. č. 124. V tomto kontextu je zajímavé, že právě svým patronátním farnostem v osoblažském děkanátu věnoval Fürstenberg velkou pozornost a nechal ve Slezských Rudolticích, Liptani a Slezských Pavlovicích v letech 1865–1873 vystavět hned tři nové kostely. Zatloukal, P.: *Příběhy z dlouhého století: architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*. Brno 2002, s. 332.

62 *Silesia*, 1875, Nr. 48, 16. 6., s. 790.

63 *Mährisch-schlesischer Grenzbote*, Jg. 2, 1878, Nr. 43, 22. 9., s. 5.

64 Zlámal, B.: K velehradské vlastizradě. Úřední zprávy o jubilejních cyrilometodějských oslavách na Velehradě 1869. In: *Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje pod ochranou bl. Panny Marie*, 1936, s. 318. Týž: Jubilejní rok 1885 ve světle rakouského zpravodajství. In*: Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje pod ochranou bl. Panny Marie*, 1935, s. 53.

Příloha

Přehled vizitačních a biřmovacích cest arcibiskupa Fürstenberga (1853–1892)[1]

rok	termín	děkanát (farnost)	účel
1853	nezjištěno	Branná	b
1853	nezjištěno	Nový Jičín	b
1853	nezjištěno	Valašské Meziříčí	b
1854	09. 05. – 21. 05.	Boskovice	v
1854	17. 06. – 29. 06.	Velké Opatovice	v
1854	08. 09. – 22. 09.	Vizovice	v
1854	17. 09.	Vsetín	b
1854	28. 09. – 10. 10.	Napajedla	v
1854	nezjištěno	Valašské Klobouky	b

rok	termín	děkanát (farnost)	účel
1855	12. 04. – 24. 04.	Velká Bystřice	v
1855	01. 05. – 21. 06.	Holešov[2]	v
1855	18. 09. – 22. 09.	Místek[3]	b
1855	09. 10. – 21. 10.	Přerov	v
1855	nezjištěno	Příbor	b
1856	27. 06.	Osoblaha	b
1856	10. 07. – 14. 07.	Svitavy	b
1856	31. 08.	Bruntál	b
1856	04. 09. – 17. 09.	Krnov	v

rok	termín	děkanát (farnost)	účel
1857	28. 04. – 11. 05.	Strážnice	v
1857	15. 06. – 15. 07.	Bílovec	v
1857	30. 09. – 11. 10.	Zdounky	v
1857	nezjištěno	Štíty	b
1858	25. 04. – 05. 05.	Cholina	v
1858	07. 06. – 29. 06.	Nový Jičín	v
1858	11. 06.	Odry	b
1858	24. 08. – 08. 09.	Uherské Hradiště	v
1858	nezjištěno	Hradec n. M.	b
1859	10. 07.	Hlučín	b
1859	29. 08. – 13. 09.	Valašské Meziříčí	v
1859	28. 09. – 06. 10.	Švábenice	v
1860	08. 06. – 20. 06.	Mohelnice	v
1860	21. 06. – 04. 07.	Rýmařov	v
1860	18. 07.	Ketř	b
1860	29. 08. – 14. 09.	Uherský Brod	v
1861	03. 06. – 24. 06.	Opava & Hradec n. M.	v
1861	30. 06.	Hlubčice	b
1862	15. 05. – 22. 05.	Svitavy	v
1862	01. 09. – 28. 09.	Bzenec-Kyjov	v
1863	27. 04. – 10. 05.	Dub	v
1863	09. 06. – 28. 06.	Místek	v
1863	02. 07.	Příbor (Rychaltice)	b
1864	20. 04. – 01. 05.	Kralice	v
1864	30. 05. – 15. 06.	Branná	v
1864	24. 06.	Kelč	b
1864	01. 07.	Příbor (Rychaltice)	b
1865	29. 04. – 19. 05.	Šumperk	v
1865	20. 06. – 01. 07.	Štíty	v
1865	01. 09.	Příbor (Rychaltice)	b

rok	termín	děkanát (farnost)	účel
1865	04. 09. – 23. 09.	Odry	v
1865	09. 09.	Hradec n. M. (Březová)	b
1865	nezjištěno	Bílovec	b
1867	29. 04. – 10. 05.	Zábřeh	v
1867	11. 05. – 24. 05.	Moravská Třebová	v
1867	03. 09. – 13. 09.	Pozlovice	v
1867	15. 09. – 16. 09.	Valašské Klobouky[4]	b
1868	27. 04. – 08. 05.	Uničov	v
1868	15. 06. – 29. 06.	Osoblaha	v
1868	30. 06. – 02. 07.	Krnov[5]	b
1868	09. 09.	Vizovice	b
1868	09. 09. – 20. 09.	Vsetín	v
1868	21. 09. – 23. 09.	Valašské Meziříčí[6]	b
1869	24. 05. – 08. 06.	Šternberk	v
1869	08. 06. – 22. 06.	Bruntál	v
1869	26. 06. – 29. 06.	Místek[7]	b
1869	11. 07.	Místek (Frýdlant n. O.)	b
1869	14. 08.	Šternberk	b
1869	30. 08. – 19. 09.	Prostějov	v
1870	14. 09. – 18. 09.	Bzenec-Kyjov[8]	b
1870	23. 09. – 27. 09.	Příbor[9]	b
1870	23. 10. – 26. 10.	Opava	b
1870	nezjištěno	Hradec n. M.	b
1871	28. 04. – 12. 05.	Čechy p. Kosířem	v
1871	09. 06. – 03. 07.	Dvorce & Jakartovice	v
1871	04. 09. – 14. 09.	Lipník n. Bečvou (část)	v
1871	08. 10. – 13. 10.	Nový Jičín	b
1872	01. 06. – 07. 06.	Lipník n. Bečvou (část)	v
1872	09. 06.	Odry	b
1872	10. 06. – 25. 06.	Budišov n. Budišovkou	v

rok	termín	děkanát (farnost)	účel
1872	30. 06. – 02. 07.	Velké Opatovice[10]	b
1872	11. 10. – 25. 10.	Vyškov	v
1872	26. 10.	Svitavy	b
1872	nezjištěno	Strážnice	b
1873	16. 06. – 25. 06.	Valašské Klobouky	v
1873	26. 06. – 29. 06.	Uherský Brod	b
1873	07. 07. – 18. 07.	Kelč	v
1873	nezjištěno	Pozlovice	b
1874	08. 06. – 18. 06.	Kroměříž	v
1874	01. 09. – 18. 09.	Příbor	v
1874	15. 09. – 17. 09.	Bílovec (Klimkovice)	b
1874	nezjištěno	Šumperk	b
1874	nezjištěno	Branná	b
1874	nezjištěno	Svitavy	b
1874	nezjištěno	Štíty	b
1875	13. 06.	Krnov	b
1875	červen	Osoblaha	b
1875	03. 07.	Krnov	b
1875	31. 08.	Vizovice (část)[11]	v
1875	nezjištěno	Rýmařov	b
1876	26. 05. – 28. 06.	Přerov[12]	v
1876	27. 08. – 06. 09.	Napajedla	v
1876	nezjištěno	Zábřeh	b
1877	09. 06. – 01. 07.	Opava (Opava a Plesná)	b

rok	termín	děkanát (farnost)	účel
1877	nezjištěno	Bílovec	b
1877	nezjištěno	Hlučín	b
1877	nezjištěno	Hradec n. M.	b
1878	13. 05. – 01. 06.	Holešov	v
1878	23. 06. – 01. 07.	Zdounky	v
1878	12. 09. – 15. 09.	Místek[13]	b
1878	25. 09.	Místek (Frýdlant n. O.)	b
1879	01. 07. – 03. 07.	Velké Opatovice[14]	b
1879	04. 10.	Valašské Meziříčí	b
1879	09. 10. – 10. 10.	Kelč (Kelč, Všechovice)	b
1879	nezjištěno	Moravská Třebová	b
1880	31. 05. – 10. 06.	Velká Bystřice	v
1880	nezjištěno	Bruntál	b
1881	05. 09. – 19. 09.	Bílovec	v
1882	říjen	Bzenec-Kyjov	b
1882	15. 06. – 27. 06.	Strážnice	v
1882	nezjištěno	Nový Jičín	b
1882	nezjištěno	Příbor	b
1883	26. 05. – 27. 05.	Osoblaha[15]	b
1885	nezjištěno	Uherské Hradiště	b
1888	22. 09. – 1. 10.	Místek[16]	b
1890	13. 07.	Moravská Ostrava	b
1890	09. 09.	Místek	b
1892	24. 07. – 31. 07.	Příbor (Rychaltice)	b

Poznámky k tabulce

1 Seznam cest sestaven na základě arcibiskupových účetních knih (ZAOpO, fond AO, inv. č. 3958-3959), *tabely provedených svatých generálních vizitací a biřmování v jednotlivých děkanátech olomoucké arcidiecéze od roku 1853* (ZAOpO, fond AO, inv. č. 2587, kart. č. 861) a dalších excerpovaných pramenů citovaných v předkládaném příspěvku.

2 Vizitace přerušena 12. 5., dokončena 19. a 21. 6.

3 18. 9. Frýdlant, 20. a 21. 9. Místek, 22. 9. Moravská Ostrava.

4 15. 9. Valašské Klobouky, 16. 9. Brumov.

5 30. 6. Krnov, 2. 7. Zátor.

6 21. 9. Valašské Meziříčí, 23. 9. Rožnov pod Radhoštěm.

7 26. 6. – 28. 6. Místek, 29. 6. Moravská Ostrava.

8 14. 9. – 16. 9. Kyjov, 18. 9. Bzenec.

9 23. 9. Rychaltice, 24. 9. Příbor, 27. 9. Frenštát.

[10] 30. 6. Velké Opatovice, 2. 7. Jevíčko.
[11] Vizitace provedena pouze ve Fryštáku.
[12] Vizitace zahájena 26. a 27. 5., dále v ní bylo pokračováno až od 16. 6.
[13] 12. 9. – 15. 9. Místek, 15. 9. Moravská Ostrava.
[14] 1. 7. – 2. 7. Velké Opatovice, 3. 7. Skřípov.
[15] 26. 5. Třemešná, 27. 5. Liptaň, 27. 5. – 28. 5. Osoblaha.
[16] 22. 9. Místek, 30. 9. – 1. 10. Frýdlant nad Ostravicí.

Summary

Festivities of the Catholic Church in the Era of Secularization on the Example of the Visitation and Confirmation Journeys of Friedrich von Fürstenberg, Archbishop of Olomouc (1853–1892)

Štěpán Koudela

The subject of the present study was the visitation and confirmation journeys of Archbishop Friedrich von Fürstenberg of Olomouc (1853–1892) and the question of how the formalization of faith, de-churching and the conflicts between the Catholic Church and liberalism influenced their shape. Archbishop Fürstenberg took a very active approach to the visitation of the archdiocese and confirmation, and during his episcopate he was able to visit almost all parishes in the Olomouc archdiocese except those in Prussia, where he was prevented from doing so by the hostile attitude of the Prussian administration towards the Catholic Church. On the basis of an analysis of parish chronicles, periodicals and other sources, it was further investigated how the Moravian Metropolitan's visit to the parish was perceived by the parishioners themselves, and it was found that in some German-speaking localities, from the end of the 1860s onwards, at a time of growing disputes between the state and the Church, parishioners or municipal councils refused to attend the Archbishop's welcome or to provide funds from the municipal treasury for the festive decoration of the village. These attitudes can be interpreted as a manifestation of disagreement with Fürstenberg's political positions, which were completely at odds with the ideas of German liberals about the position of the Catholic Church in the state and the state structure of the monarchy, not as a rejection of religion and church festivities.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 39–67, 2025

Konec války na střední Moravě. Pozemní a letecké boje o hanáckou metropoli v květnu 1945 (k 80. výročí konce 2. světové války v Evropě)

Michal Plavec

Abstract

The End of the War in Central Moravia. Ground and Air Battles for the Haná Metropolis in May 1945 (on the 80th Anniversary of the End of World War II in Europe)

The role of Olomouc as a fortress city in the Nazi defence plans became apparent as early as January 1945, but in the end the status of a fortress city was removed from the Haná metropolis. The German command did not have enough soldiers to meet these tasks, which was clear to them at the beginning of April 1945. However, it was of great importance that at the end of the war the staff of the German 3rd Air Division under the command of Major General Sigismund von Falkenstein was in Olomouc. This division, based in Prostějov, Kostelec na Hané, Olomouc-Holice, Olomouc-Neředín and other airports, covered units of the German 1st Tank Army from Upper Silesia to South Moravia. In May 1945, numerous air battles took place over Central Moravia. For this reason, the Haná metropolis was of great importance for the German defence strategy. The commander of the German 1st Panzer Army, General of Panzer Troops Walther Nehring, began to realize the importance of the city only in the last days of the war. After the conquest of Brno and Ostrava by the Red Army troops, the road to Olomouc was opened and the German tank army was threatened with encirclement by the simultaneous advance of units of the 2nd Ukrainian Front from Brno and the 4th Ukrainian Front from Ostrava. The German command was also aware of this. The ground troops of the Red Army were supported by the aircraft of the 5th and 8th Air Armies, as well as Czechoslovak and Romanian pilots. The battles for Olomouc lasted until May 8, 1945. On the last day of the war, Guards Colonel Vitaly Sergeyevich Gaev, commander of one tank brigade, was also killed near Olomouc.

Keywords: Olomouc, Haná, World War II, Ground Operations, Air Operations

Dosud nikdo nezpracoval boje o Olomouc a obecně Hanou v květnu 1945 na základě archivních dokumentů uložených v německém spolkovém archivu ve Freiburgu im Breisgau (Bundesarchiv/Militärarchiv Freiburg im Breisgau) a ústředním vojenském archivu Ruské federace v Podolsku (Центральный архив Министерства обороны Русской федерации

Подольск). Pohledy se liší od toho, co známe z regionální historiografie. Dlouhá léta nebylo možné z různých důvodů využít prameny, které jsou dnes k dispozici. Obecně se vědělo, že na Olomouc útočily ze severu útvary 4. ukrajinského frontu a z jihu jednotky 2. ukrajinského frontu, které se právě na Olomoucku při postupu setkaly.[1] Podrobné studium válečných deníků a jiných pramenů z obou archivů ovšem popis těchto událostí zpřesňuje, zvláště se zřetelem k regionální problematice.

Ačkoli historicky měla metropole Hané pevnostní charakter, až do konce dubna 1945 se ve městě nenacházely prakticky žádné pozemní bojové jednotky, s výjimkou týlových. A to i přesto, že německé velení vydalo již 3. února 1945 rozkaz, že v operačním prostoru Luftflotte 6 a Luftflotte Reich mají být vybudována tato pevnostní města: Brno, Olomouc, Nysa, Kladsko, Frankfurt nad Odrou, Küstrin, Štětín a Kolberg.[2] Podrobná zpráva o stavu pevnosti Olomouc pochází z 15. března 1945. Inspekční cestu, která se uskutečnila mezi 9. a 12. březnem 1945, podnikl vedoucí oddělení opevnění (Landesbefestigung) hlavního operačního štábu plukovník generálního štábu Karl Wilhelm Thilo. V Olomouci jednal s pevnostním velitelem generálporučíkem Viktorem Langem (vystřídal 9. února 1945 původního velitele generálmajora Hanse Leistikowa), s náčelníkem štábu pevnosti Olomouc majorem v záloze Scharfem a s velitelem dělostřelectva pevnosti Olomouc (Artillerie-Kommandeur, Arko) plukovníkem Meyerem. Nově měly vzniknout štáby pevnostního pěšího pluku, jehož velitelem měl být podplukovník Voll, a pevnostního dělostřeleckého pluku. Plánovalo se ve spolupráci se štábem skupiny armád Střed, že do města bude dopraveno pro pevnostní účely 2000 tun munice. Pro potřeby pevnosti mělo být využito sto leteckých kulometů, které se nestihnou včas odvézt ze skladů. Obecně v době psaní zprávy nebyl v budované pevnosti dostatek vojáků. V jednom pevnostním kulometném praporu bylo dvě stě vojáků, ale pět set vojáků pomocného a náhradního mužstva chybělo. V sedmi pevnostních bateriích bylo v každé po třinácti kmenových vojácích, ale chyběl záložní personál. O stavu jedné pevnostní ženijní roty a jedné pevnostní zpravodajské roty nejsou žádné bližší zprávy. Co se týkalo tří poplachových (pohotovostních) praporů (Alarm-Bataillon), mělo v nich být kolem tří tisíc mužů z náhradních a výcvikových jednotek, ovšem většina z nich neměla ani pušku. Do jednotek Volksturmu se přihlásilo na první výzvu čtyři sta mužů a na druhou osm set mužů. V závěrečném shrnutí vyslovil plukovník Thilo obavy, že se nikdy nepodaří projekt pevnost Olomouc realizovat, částečně vzhledem k postoji nuceně nasazených pracovních sil z řad místního obyvatelstva (celkově se mělo jednat o 12 000 osob), které jsou pravidelně z jedné třetiny ve stavu nemocných a jejichž pracovní morálka zdaleka nedosahuje výkonu nasazených místních Němců, a laxnímu přístupu protektorátních úřadů k opevňovacím pracím.[3]

Že by mělo nedostatek bojových jednotek, se nedalo říct o letectvu (Luftwaffe). V Olomouci sídlil již od druhé poloviny února 1945 štáb 3. letecké divize (3. Fliegerdivision), jejímž velitelem byl generálmajor letectva Sigismund von Falkenstein.[4] Kontrolovala útvary nasazené především pro ochranu ostravského průmyslového revíru a od února 1945 byla vázána boji v Horním Slezsku. Od 15. dubna 1945 se zapojovala i do bojů o Brno. Tato letecká divize byla součástí VIII. Fliegerkorps (VIII. leteckého sboru), který byl přejmenován zřejmě 1. května 1945 na Luftwaffenkommando 8. Jeho součástí byly všechny letecké jednotky, které operovaly s nacistickou 1. a 4. tankovou armádou a 17. armádou. Sboru velel generál letectva Hans Seidemann a až do 8. května 1945 mělo toto velitelství štáb na zámku v Heřmanově Městci. V květnu 1945 byl součástí tohoto leteckého sboru i IX. letecký sbor (stíhací, IX. Fliegerkorps (Jagd)) se štábem na letišti v Ruzyni, který byl

vyzbrojen především proudovými letadly Messerschmitt Me 262. Operační část sboru ale působila již od 6. května 1945 z letiště Žatec. Tomuto sboru velel generálmajor Dietrich Peltz, nositel Rytířského kříže s dubovými ratolestmi a meči. Na Moravě ovšem proudová letadla operovala velmi okrajově, snad jen během jediného dne na konci dubna 1945.

Nacistická Luftwaffe používala přímo v Olomouci letiště Neředín (Olmütz-West) a Holice (Olmütz-Süd). Z neředínského letiště operovala k 10. únoru 1945 pouze 1. Staffel Nahaufklärungsgruppe 2 (1./NAGr. 2) s letadly typu Messerschmitt Bf 109, zatímco Stab a 2./NAGr. 2 a noční průzkumná letka 1./31 měly základnu na letišti Neiße-Stephansdorf (dnes Radzikowice) ve Slezsku. Kromě těchto průzkumných jednotek operovala z letišť na Hané ještě stíhací II. Gruppe Jagdgeschwader 77 (II./JG 77) z Prostějova a bitevní I. Gruppe Schlachtgeschwader 4 (I./SG 4) z letiště Kostelec na Hané. Noční bitevní Stab a 2. Staffel Nachtschlachtgruppe 4 (Stab a 2./NSGr. 4) měly základnu na letišti Neiße-Möckendorf. Ovšem ani jedna z těchto leteckých jednotek nebyla v té době ještě podřízena štábu 3. letecké divize, nýbrž štábu VIII. leteckého sboru. Štáb 3. letecké divize byl tehdy ještě dislokován ve městě Sagan (dnes Żagań).[5] U II./JG 77 a I./SG 4 se o přesunu na tato letiště uvažovalo již 4. února 1945.[6] Stíhací II./JG 77 byla na letiště Prostějov přesunuta 8. února 1945. Ve stejný den také přelétla 1./NAGr. 2 na letiště Neředín.[7] V případě bitevní I./SG 4 to bylo až o den později, 9. února 1945.[8]

Celá 3. letecká divize byla podřízena štábu VIII. leteckého sboru 12. února 1945. Tehdy se skládala z průzkumné Stab, 1. a 2./NAGr. 2 a 1./31, stíhacích Stab, I., II. a III./JG 6 a bitevních Stab, II., III. a 10. (Pz.)/SG 2, Stab, I., II. a III./SG 4 a Stab, I., II., III. a 10. (Pz.)/SG 77.[9] Podle hlášení z 12. února 1945 byl také dokončen přesun štábu 3. letecké divize ze Zaháně do malého města Niesky u Zhořelce.[10] O přesunu 3. letecké divize do Olomouce začalo velení uvažovat 16. února 1945.[11] Dokončení přesunu tohoto štábu bylo hlášeno 17. února 1945.[12]

Také podle hlášení z 8. března 1945 zůstala organizační struktura 3. letecké divize nezměněna, pouze s tím, že se předsunuté velitelství divize nacházelo v Kamenzi (česky dříve Kamenec, dnes Kamieniec Ząbkowicki) v Dolním Slezsku.[13]

Podle hlášení z 29. března 1945 se situace neměnila, nově byla 3. letecké divizi podřízena protitanková 10. (Pz.)/SG 9, která se přesunovala na letiště Dolní Benešov. Z Neředína tehdy již působily jak 1./NAGr. 2, tak 1./31, zatímco Stab a 2./NAGr. 2 byly na letišti Kladsko (Glatz). Z Holice tehdy již operovaly Stab a 2./NSGr. 4 a z Kostelce na Hané Stab a III./SG 4.[14] Dokončený přesun III./SG 4 na letiště v Kostelci na Hané byl hlášen 11. března 1945.[15] Průzkumné jednotky Stab a 2./NAGr. 2 a noční průzkumná letka 1./31 dokončily přesun na letiště Neředín 16. března 1945. Ve stejný den dokončily přesun na letiště Holice i Stab a 2./NSGr. 4.[16] Již 17. března 1945 byly ale Stab a 2./NAGr. 2 převeleny na letiště Kladsko.[17]

Pevnostní charakter Olomouce potvrdilo velení nacistických pozemních sil 4. dubna 1945. Zároveň vydalo rozkaz, že do 15. dubna 1945 musí být z Olomouce a také Moravské Ostravy přemístěny všechny záložní a týlové jednotky. Jaké útvary zůstanou v hanácké metropoli, mělo velitelství hlásit 13. dubna 1945.[18]

Když vojska 2. a 4. ukrajinského frontu zahájila ofenzívu proti Brnu, Ostravě a Opavě, stáhly se 15. dubna 1945 některé útvary 3. Fliegerdivision do vnitrozemí, například předsunuté velitelství 3. letecké divize.[19] Další útvary přelétaly na Hanou 17. dubna 1945. Stíhací Stab a II./JG 77 se přemístily na letiště v Prostějově. III./SG 10 na letišti v Přerově byla podřízena s definitivní platností 3. letecké divizi (dosud byla součástí Luftflotte 4) a protitanková 10. (Pz.)/SG 2 se přesunovala pouze na dva dny z operačního prostoru

Luftflotte 4 na letiště Prostějov, odkud 18. dubna 1945 útočila proti sovětským tankům a samohybným dělům jižně od Brna. Hned ten den ale odlétla na letiště Hradčany a byla podřízena Gefechtsverband Rudel.[20] Další protitanková letka 10. (Pz.)/SG 9 byla 25. dubna 1945 podřízena 3. letecké divizi (dosud byla součástí Luftwaffenkommando 4) a měla být přesunuta do Německého Brodu, což se ale neuskutečnilo.[21] Ještě 2. května 1945 došlo k přesunům, například noční průzkumná letka 1./31 byla přeložena z neředínského letiště do Suchdola nad Odrou a z vyškovského letiště do Kostelce na Hané přelétl Panzer-Aufklärungs-Schwarm 4.[22] Jinak tato letecká jednotka měla ještě 16. dubna 1945 základnu v Hirschbergu (dnes Jelenia Góra)[23] a 21. dubna 1945 již v Ježkovicích u Vyškova.[24] Musela tedy být přesunuta z Dolního Slezska na Hanou ve velmi krátké době.

Štáb 3. Fliegerdivision tvořili na konci dubna 1945 tito důstojníci: velitel generálmajor Sigismund von Falkenstein, nositel Německého kříže ve zlatě, první důstojník generálního štábu (Offizier Ia) major generálního štábu Rudolf Jenett, nositel Německého kříže ve zlatě, a adjutant major Günther Hoffmann.[25]

Na konci dubna 1945 čelila vojska nacistické 1. tankové armády (1. Panzer-Armee) se štábem v Hranicích na Moravě útokům z Horního Slezska, především z Ostravy, kterou nakonec vojska 4. ukrajinského frontu ovládla 1. května 1945, a z jihu od Brna. Odtud postupovaly k Olomouci útvary 2. ukrajinského frontu. Především jeho 6. gardová tanková armáda ale byla počátkem května 1945 vázána těžkými tankovými boji v prostoru Pivín – Klenovice na Hané – Čelčice – Čehovice.

Na konci dubna 1945 náčelník štábu skupiny armád Střed Oldwig von Natzmer připomněl, že Rudá armáda útočí s převahou sil v prostoru Brna. Německá 1. tanková armáda musela ustupovat, ale kromě několika drobných *„oprav“* vynucených nepřítelem v původním plánu ústupu se vše dělo podle předpokladů. Z pohledu výše zmíněného náčelníka generálního štábu skupiny armád Střed se nepříteli nikde nepodařilo prolomit frontu. V prostoru 17. armády nepodnikla Rudá armáda žádné útoky a jednotky tak držely pevně své pozice. Poněkud jiná situace panovala u německé 4. tankové armády, kde se alespoň v posledních dnech dubna 1945 podařilo Němcům dobýt zpět Budyšín. Von Natzmer předpokládal, že jakmile se do Saska přesunou uvolněné síly Rudé armády z prostoru Berlína, zahájí Rudá armáda útok proti saské metropoli Drážďany. Nejpodstatnějším úkolem skupiny armád Střed bylo pokud možno co nejdéle držet pozice, aby byl umožněn ústup do americké zóny.[26]

Podobně uvažoval i generál tankových vojsk Walther Nehring, velitel německé 1. tankové armády. Jejími sousedy byla na levém křídle německá 17. armáda a na pravém křídle německá 8. armáda skupiny armád Jih (Heeresgruppe Süd). Obecně byl plánován ústup německých vojsk na počátku května 1945 z prostoru jihozápadně od Brna severně do prostoru Moravské Třebové. Nehring v té době velel přibližně 400 000 vojáků v 28 divizích čtyř armádních sborů, dvou tankových sborů a jednoho horského sboru. Zvláště Nehring vyzdvihoval velitele XLIX. horského sboru generála horských vojsk Karla von le Suire, nositele Rytířského kříže, jehož jednotky ustupovaly z Ostravy.[27]

Na počátku května 1945 se podařilo spojeneckým zpravodajským důstojníkům zachytit několik depeší, které popisují situaci na frontě pohledem německých štábních důstojníků. První květnový den v jedné depeši oznamovali, že pokusy nepřítele o útoky severně od Brna a severně od Vyškova v pásmu německé 1. tankové armády byly odraženy. Nová obranná linie byla vybudována severovýchodně od Ivančic. Nepřítel si také vybudoval předmostí v Moravské Ostravě na východním břehu řeky Ostravice. Co se týče dalších

armád, u německé 4. tankové armády byla pouze strohá zmínka, že *„náš útok dosáhl dobrých výsledků“*.[28]

Náčelník štábu skupiny armád Střed generálporučík Oldwig von Natzmer oznámil večer 1. května 1945 Luftflotte 6, že protiútok tankového sboru Großdeutschland (Panzerkorps Großdeutschland) byl zastaven. Jednotky německé 4. tankové armády se zastavily na linii severně od Zhořelce – severně od Budyšína – Königsbrück – okolí Großenhainu – Lommatzsch – Mittweida – Saská Kamenice. Počítalo se s tím, že tato tanková armáda bude muset čelit silným tankovým armádám, které byly uvolněny po dobytí Berlína.[29]

V další depeši se psalo, že ústup LXXII. armádního a XLIX. horského sboru 1. tankové armády probíhal podle plánu. Západní část Ostravy byla ztracena. V prostoru Ostravice pronikl nepřítel až na linii západně od Michálkovic, východně od Slezské Ostravy a Kunčiček, kde byl zastaven. Jednotky německé 7. pěší divize si stále ještě probíjely cestu ven z Moravské Ostravy. Oproti tomu u německé 17. armády bylo poznamenáno, že noc proběhla klidně. Německá 4. tanková armáda v Lužici se chystala znovu útočit ve 3 hodiny ráno.[30]

Podobně zněla i další depeše z 1. května 1945. V operačním prostoru německé 1. tankové armády byly ztraceny Vyškov a Švábenice. Ústup XLIX. horského sboru nebyl ohrožován nepřítelem. Nepřítel také pronikl do Moravské Ostravy, kde byla napjatá situace. Hlučín, Markvartovice, Klimkovice a Bílovec byly ztraceny. V operačním prostoru tankového sboru Großdeutschland v Lužici Wehrmacht *„dosáhl dobrého pokroku“*. Frontová linie se posunula severně od Radeburgu na obou březích řeky Labe. Čelo útočících vojsk se nacházelo východně od Großenhainu.[31]

Podle hlášení skupiny armád Střed z poledne 1. května 1945 se podařilo jednotkám XXIX. tankového sboru zastavit postup nepřátelských tanků severovýchodně od Vyškova. Z Doloplaz se podařilo vojákům Rudé armády postoupit až do Dobromilic, takže jednotky Rudé armády již operovaly na linii Brodek u Prostějova – Němčice na Hané.[32] Podle podobného hlášení útočila vojska Rudé armády z prostoru Vyškova severním a severovýchodním směrem, prorazila obrannou linii a postoupila až do prostoru východně od Richtersdorfu (Rychtářova) a Doloplaz.[33] Letadla 3. letecké divize ale byla toho dne převážně nasazena v prostoru Moravské Ostravy.[34] Postup odpoledne 1. května 1945 zaznamenala i průzkumná letadla Nahaufklärungsgruppe 2. Jejich piloti hlásili, že jihovýchodně a severovýchodně od Dobrochova se zastavilo 56 nepřátelských tanků a dalších čtrnáct se 150 vojáky bylo východně a jihovýchodně od Čelčic.[35] Večer 1. května 1945 se frontová linie v úseku skupiny armád Střed posunula do prostoru západně od Pačlavic – jižně od Spytihněvi – jižně od Brumova-Bylnice.[36]

Luftwaffenkommando 8 podle všeho vzniklo 1. května 1945 sloučením VIII. Fliegerkorps a Luftgau VIII. Ve své podstatě to ale nebylo nějaké symbiotické spojení obou štábů. Ve skutečnosti byla velitelství sloučena pouze na papíře a letecká župa byla novému Luftwaffenkommando 8 podřízena. Tomu odpovídá také to, že většina štábních důstojníků letecké župy, včetně jejího velitele generála letectva Veita Fischera, v novém štábu nenalezla uplatnění. V jednom zachyceném radiogramu z 5. května 1945 se sice píše, že VIII. Fliegerkorps byl s okamžitou platností reformován a přejmenován na Luftwaffenkommando 8, ovšem k tomu muselo dojít podstatně dříve, neboť denní svodky již od 1. května 1945 nesou označení Luftwaffenkommando 8.[37] Snad jediným důstojníkem z bývalého štábu letecké župy, který získal vedoucí funkci v novém štábu, byl dosavadní hlavní meteorolog Lutfgau VIII ministerský rada (Ministerialdirigent) Dr. Kühnert. Bývalý

hlavní meteorolog VIII. Fliegerkorps vrchní vládní rada (Oberregierungsrat) Dr. Schilder se stal jeho zástupcem.[38]

Luftwaffenkommando 8 nasadilo 1. května 1945 celkem 72 letadel, z toho 28 bitevních a 12 protitankových, s hlavním místem útoků v prostoru Moravské Ostravy. Jako úspěch udávaly, že bylo zničeno 10 nepřátelských tanků. Nasazení nad Ostravou bylo i logické, neboť se o toto důležité průmyslové město ještě toho dne bojovalo.[39]

Wilhelm Keitel vzpomínal, že 2. května 1945 konzultoval situaci na frontách s náčelníkem operačního oddělení vrchního velitelství Wehrmachtu plukovníkem generálního štábu Wilhelmem Meyerem-Detringem a velitelem operačního oddělení vrchního velitelství pozemních sil generálem Erichem Detlefsenem. Připouštěl, že tito štábní důstojníci měli lepší přehled o situaci a možnostech německých jednotek než on sám a další maršálové a generálové z vrchního velení. Hlavním cílem všech plánů bylo, aby se držela východní fronta co nejdéle, neboť bylo potřeba stáhnout co nejvíce z tří milionů mužů a umožnit jim ústup do amerického zajetí. Důležité z pohledu Alfreda Jodla bylo, aby tito vojáci nepadli do zajetí Rudé armády.

Mezi německou generalitou ale stále panovala naděje, že se Dönitzovu pověřenci a novému veliteli německého námořnictva generál-admirálovi Hansi-Georgovi von Friedeburg podaří dohodnout s britským maršálem Bernardem Montgomerym lepší podmínky kapitulace německých vojsk v Nizozemí, Dánsku a Norsku, aby se nacistické armádě uvolnily síly k obraně proti Rudé armádě. Z tohoto plánu ale nebylo nic, neboť spojenecké velení bylo v tomto ohledu neústupné a požadovalo pouze bezpodmínečnou kapitulaci.[40]

Vrchní velení Wehrmachtu si uvědomovalo, že situace na frontě 1. tankové armády je velmi vážná. Generálporučík Winter, velitel Führungsstab B, proto dostal od generálplukovníka Alfreda Jodla pokyny, v nichž varoval polního maršála Ferdinanda Schörnera před nebezpečím obklíčení německých jednotek 1. tankové armády při současném útoku vojsk Rudé armády na severovýchod od Vyškova a na jihozápad od Moravské Ostravy. Proto nechali situaci na uvážení polnímu maršálovi Schörnerovi, který měl zajistit plynulý ústup levého křídla skupiny armád Střed z Horního Slezska, především útvarů LXXII. armádního a XLIX. horského sboru.[41]

V další zprávě se píše, že skupina armád Střed má situaci stále pod kontrolou, ačkoli se její postavení po průlomu fronty u Prostějova a jihovýchodně od Moravské Ostravy výrazně zhoršilo. Bylo také rozhodnuto – pokud to situace umožní – vyklidit prostor západních Beskyd a tamní jednotky použít k zastavení útoků Rudé armády ve dvou zmíněných prostorech.[42]

Velitel německé 1. tankové armády generál tankových vojsk Walter Nehring hodnotil ještě na počátku května 1945 stav divizí pod jeho velením jako dobrý, s nezlomenou vůlí vojáků bojovat. Zásobování hodnotil jako napjaté, ale stále dostačující, pouze s nedostatkem speciální munice, především tankové, a paliva.[43]

Podobně viděl situaci i tehdejší velitel velitelského štábu B (Führungsstab B) generálporučík August Winter. Skupinu armád Střed měl podle jeho slov polní maršál Schörner pevně v rukou. Co se týkalo dezercí, byly nečetné, a to hlavně mezi Rakušany a *„Volksdeutsche“* u 1. tankové armády. Na pravém křídle této armády se situace neměnila, ale na levém křídle se bojovalo především o průmyslovou oblast Ostravska. Winter se 2. května 1945 odpoledne domníval, že prostor Moravská Ostrava – Těšín by se dal ještě udržet. Uvažoval, že je potřeba držet linii Brno – Přerov – Hranice na Moravě – Nový Jičín

s tím, že v krátkém časovém úseku by měly být zaujaty obranné pozice podél silnice Brno – Olomouc – Bruntál.

Oprávněně se domníval, že v brzké době bude napadeno levé křídlo skupiny armád Střed v Sasku a Lužici, kam Rudá armáda přesune volné jednotky po dobytí Berlína. Obecně předpokládal, že pokud se vyklidí prostor východně od Olomouce, stále ještě bude mít skupina armád Střed dostatek sil, aby udržela *„Großraum"* Čechy a Morava.[44]

Náčelník skupiny armád Střed generálporučík Oldwig von Natzmer a zastupující 1. důstojník generálního štábu u skupiny armád Střed plukovník generálního štábu Jürgen Bennecke hlásili 3. května 1945 generálporučíkovi Augustovi Winterovi, veliteli velitelského štábu B (Führungsstab B), že posádka Olomouce byla s výjimkou dělostřelectva, části ženistů a stavebních oddílů nasazena na frontě. Jejich doplnění nebylo možné. S ohledem na tuto skutečnost proto velitelský štáb B žádali, aby schválil, že město Olomouc již nadále nebude mít pevnostní charakter.[45] Winter s jejich názorem souhlasil a z hanácké metropole pevnostní charakter sňal. Nadále mělo být toto město bráněno podobně jako ostatní, jako *„místní opěrný bod"* (*„Ortstützpunkt"*).[46]

Večer 2. května 1945 hlásila skupina armád Střed, že se nepřátelský průlom severovýchodně od Vyškova rozšířil až do prostoru východně od Vrchoslavic. Postup nepřátelských jednotek v prostoru jižně od Klenovic se dařilo *„urovnat"* (*„Bereinigung des Feindbruches bis D. Klenowitz (7055) in guten Fortschreiten"*).[47] Na konci dne 2. května 1945 uvedla skupina armád Střed v hlášení, že v úseku XXIX. tankového sboru bránily jednotky průlomu v prostoru Prostějova severním, severovýchodním a východním směrem. Nová linie byla vytvořena s opěrnými body jižně od Pustiměřských Prus, severozápadně od Ivanovic, severně od Čelče, jižně od Kobeřic a v Pivíně. Průlom nepřátelských útvarů u Čelčic se podařilo odrazit a obranou čáru upevnit na linii v prostoru Čelče.[48]

Luftwaffenkommando 8 nasadilo nakonec 2. května 1945 celkem 52 letadel, z toho 27 bitevních, 18 protitankových a 7 průzkumných. Hlavním prostorem nasazení bylo Prostějovsko. Bitevní letci hlásili zničení 12 tanků a jednoho nákladního vozidla a *„efektivní zasažení"* tří tanků a osmi nákladních vozidel. Výraz *„efektivní zasažení"* znamenalo ve vojenské němčině *„pravděpodobně zničený"*. Ve svodce se uvádí, že bylo sestřeleno jedno letadlo Jakovlev. Vlastní německé ztráty činily jedno letadlo typu Focke-Wulf Fw 190 kompletně zničené, jedno letadlo stejného typu nouzově přistálo. Vzhledem k počasí byly významné pouze operace letadel Rudé armády v sektoru 1. tankové armády. U 4. tankové armády nebyly dokonce zaznamenány žádné operace letadel Rudé armády, u 17. armády byly pozorovány pouhé tři průlety. V prostoru Moravská Ostrava – Opava ale pozorovatelé napočítali 163 průletů letadel.[49] Aniž by to mohli vědět, bylo mezi nimi i osm bitevních letadel Iljušin Il-2 3. československého bitevního leteckého pluku 1. československé samostatné smíšené letecké divize.[50]

Velmi omezenou aktivitu německého letectva hlásili 2. května 1945 také zpravodajští důstojníci 1. ukrajinského frontu. V operačních prostorech 2. polské a 52. armády (Sasko, Lužice) registrovali dva průzkumné lety letadel typu Messerschmitt Bf 110, a to výhradně v noci z 1. na 2. května 1945.[51]

Poslední známé vzdušné vítězství celé Jagdgeschwader 77 nárokoval ve středu 2. května 1945 velitel 3./JG 77 Lt. Kurt Hammel. Měl sestřelit sovětský stíhací letoun Lavočkin La-5. Identitu tohoto stroje se dosud nepodařilo určit. Žádnou takovou ztrátu ovšem nehlásila ani sovětská 5. letecká armáda, ani 8. letecká armáda. Ostatně toto vítězství nezmiňuje ani denní svodka Luftwaffenkommando 8.[52] Ve svodce zmiňované letadlo Jakovlev ve

skutečnosti nesestřelili němečtí letci, ale podle všeho tankisté. Jinak většinu údajů z německé denní svodky o letecké aktivitě je možné ověřit v ruských pramenech.

Štáb sovětské 6. gardové tankové armády hlásil večer 2. května 1945, že německá letadla útočila na její jednotky ve formacích šesti až osmi letadel.[53] Podobně hlásila sovětská 5. letecká armáda, že německá letadla se ve dvou formacích po šesti až osmi letadlech pokoušela útočit na vojska Rudé armády v prostoru Vyškova.[54] Sovětští tankisté utrpěli ztráty, ale nezdá se, že by je způsobila letadla. Ve válečném deníku 21. gardové tankové brigády 5. gardového tankového sboru se například píše, že nepřátelská letadla, která sovětští vojáci zřejmě mylně identifikovali jako messerschmitty, útočila nejméně pětkrát na tanky 2. praporu v prostoru Dobromilic. Nezpůsobila ale žádné škody.[55]

Ovšem německá letecká pozorování vycházejí odlišně. V jednu hodinu odpoledne hlásili letci, že v Planquadrat 15 Ost 70552 (Oplocany) pozorovali ve 13 hodin sedm tanků, z toho dva hořící, v Planquadrat 15 Ost 70553 (Polkovice) osm tanků, z toho tři hořící, a v Planquadrat 15 Ost 70554 (Pivín – Tvorovice) deset tanků, z toho tři zničené.[56]

Naopak sovětští stíhači z 85. gardového stíhacího leteckého pluku 6. gardové stíhací letecké divize 3. gardového stíhacího leteckého sboru pod velením gardového kapitána Konstantinova sestřelili přinejmenším jedno německé letadlo typu Focke-Wulf Fw 190. Sověti hlídkovali v prostoru Pivín – Čelčice ve výšce asi 300 až 400 metrů ve stíhacích letadlech Jakovlev Jak-9. Vzlétli z letiště Malacky – Nový Dvor. Hustá oblačnost sahala do výšky 400 až 500 metrů, proto museli létat velmi nízko. V 14.45 hodin zaregistroval gardový kapitán Konstantinov, že z mraků jedno po druhém vylétávají v prostoru Kojetína německá bitevní letadla typu Focke-Wulf Fw 190. Napočítal jich šest. Konstantinov na vedoucí letadlo jedné dvojice zaútočil v okamžiku, kdy se německý pilot snažil útočit na jednotky Rudé armády na silnici Pivín – Klenovice střemhlavým letem. Sovětský stíhač se mu dostal za ocas a dvěma dávkami ze vzdálenosti 100 až 50 metrů ho sestřelil. Gardový kapitán Konstantinov zaútočil i na vedoucí letadlo druhé dvojice, ale němečtí piloti unikli střemhlavým letem. Sovětští piloti neměli čas k útoku na pozemní jednotky.[57]

Sovětské nároky odpovídají německému hlášení, ovšem zda se i letadlo, které muselo nouzově přistát, tohoto boje účastnilo, a zda jej gardový kapitán Konstantinov poškodil, netušíme. Vzhledem k počasí, které tehdy panovalo v Sasku, si ale troufáme tvrdit, že i toto letadlo havarovalo na Moravě. Nepochybně to bylo jedno z letadel I./SG 4, III./SG 4 nebo III./SG 10. Které z těchto bitevních skupin patřilo konkrétně, patrně již nikdy nezjistíme. Anatolij Ustinovič Konstantinov byl už v té době leteckým esem. Toto letadlo bylo jeho posledním vzdušným vítězstvím za 2. světové války. Sestřelil celkem 22 nepřátelských letadel. 15. května 1946 byl vyznamenán Zlatou hvězdou Hrdiny Sovětského svazu.[58]

Německý údaj o sestřeleném letadle potvrzují i dokumenty Rudé armády. Štáb 3. gardového stíhacího leteckého sboru hlásil, že se z bojového letu nevrátil stíhací letoun Jakovlev Jak-3, № 39174, z 31. gardového stíhacího leteckého pluku 6. gardové stíhací letecké divize. Pilotoval ho gardový podporučík Grigorij Jemeljanovič Kucenko.[59] Sovětského stíhače ale nesestřelili němečtí letci, nýbrž jeho letadlo zasáhla kulometná střelba ze Spanilé věže tovačovského zámku. Stíhačka se zřítila u tzv. Karlíčka a pilot zahynul.[60] Kucenko rozhodně nepatřil k nezkušeným letcům, ač nesestřelil žádné nepřátelské letadlo. Jako letec bojoval od 6. srpna do 20. října 1943 v řadách Jižního ukrajinského frontu, od tohoto dne do 1. června 1944 v řadách 4. ukrajinského frontu a pak až do své smrti v řadách 2. ukrajinského frontu. Velení ho vyznamenalo 7. dubna 1944 Řádem Rudého praporu a 7. listopadu 1944 Řádem Rudé hvězdy. Do 22. října 1944 uskutečnil 134 bojových letů.[61]

Do bojů s nepřátelskými letadly se zapojili také stíhači 31. gardového stíhacího leteckého pluku. Čtveřice stíhačů tohoto pluku pod velením gardového kapitána Kostygina hlídkovala nad pozemními vojsky 2. ukrajinského frontu v prostoru Vyškova. Trojice stíhaček Jakovlev Jak-1 a jedna stíhačka typu Jakovlev Jak-9 hlídkovaly v udaném prostoru od 15.50 hodin. Letci ale dostali rozkaz od Boldina, aby se přesunuli do oblasti Prostějova. Když letěli ve výšce asi 600 až 700 metrů v prostoru Čelčic, vynořila se z mraků postupně dvojice a čtveřice německých bitevních letadel Focke-Wulf Fw 190. Jakmile nepřátelští letci zahlédli sovětské stíhače, nouzově odhodili pumy a čtyři letadla se skryla v oblačnosti a další dvě se snažila vyvázat z boje střemhlavým letem. Na tato dvě letadla se pokusil zaútočit Kostygin, ale neuspěl. Ačkoli se německým pilotům podařilo uniknout, sovětští letci jim nedovolili bombardovat pozemní jednotky Rudé armády.[62]

Kromě toho letci 5. letecké armády zaútočili také na letiště Prostějov. Čtveřice stíhacích letadel Jakovlev Jak-9 ze 73. gardového stíhacího leteckého pluku kryla pozemní jednotky Rudé armády v prostoru Ivanovic. Velení jim ale dalo rozkaz, aby se přesunuli do prostoru Prostějova se stejným úkolem. Vzhledem k tomu, že stíhači nenalezli jiné vhodné cíle, rozhodl se velitel této čtveřice gardový poručík Vladimir Maksimovič Savčuk, že se svým číslem zaútočí na prostějovské letiště. Z výšky je kryla druhá dvojice stíhačů pod velením gardového poručíka Pavla Fjodoroviče Urbana. Savčuk se snesl do výšky 300 metrů, odkud se spustil pod úhlem 20 až 50° nad letiště. Během dvou útoků zapálil německé spojovací letadlo Fieseler Fi 156 Storch, které mu zpravodajský důstojník přiznal jako zničené.[63] Savčuk patřil k leteckým esům. Dosáhl pěti vzdušných vítězství, z nichž posledního 27. dubna 1945 u Vyškova.[64]

Část útvarů Luftwaffenkommando 8 dokončila 2. května 1945 přesun na nové základny. Noční průzkumná 1./31 (Nacht) nově operovala z letiště Suchdol nad Odrou. Panzer-Aufklärungs-Schwarm 4, spolupracující s německou 1. tankovou armádou, se přesunula na letiště Kostelec na Hané, průzkumná 2./NAGr. 2 na letiště Neředín (Olmütz-West), stíhací 1./JG 52 na letiště Alt-Kemnitz (Stara Kamienica, asi dvacet kilometrů severovýchodně od Harrachova) a II./JG 6 na letiště Zhořelec (Görlitz), průzkumná 12./13 (Nacht) na letiště Jezbiny (Josefstadt/West) a bitevní III./SG 2 na letiště Boží Dar v milovickém výcvikovém prostoru (Milowitz), kde procházeli její piloti přeškolením.[65]

Skupina armád Střed hlásila 3. května 1945 v několika depeších situaci na frontě. Bojovalo se především v operačním prostoru 1. tankové armády, na úsecích 4. tankové a 17. armády nedošlo k žádným změnám ani výraznějším útokům. Štábní důstojníci zmiňovali, že útoky Rudé armády západně a severně od Brna byly odraženy. Pokusy prorazit obranu ve směru na Olomouc v prostoru jižně od linie Čechovice – Tovačov skončily neúspěchem rudoarmějců, kteří přišli o čtyřicet tanků. Další proražení frontové linie mezi Kojetínem a Kroměříží se podařilo Němcům zastavit. Jižně od Moravské Ostravy obsadili vojáci Rudé armády Frýdek a v době hlášení se jejich přední jednotky nacházely východně a západně od tohoto města. V prostoru jižně a severozápadně od Bílovce obsadila Rudá armáda vesnice Butovice, Bílov, Jančí a Jelenice (část obce Vítkov).[66] Německou jednotkou, která operovala v tomto prostoru, byla 16. tanková divize. Povinnosti jejího velitele tehdy plnil plukovník Dr. jur. Albrecht Aschoff, který poslední dny této divize popsal při výslechu důstojníkem Rudé armády. Divize ustoupila až k Budišovu nad Budišovkou a severně od něj vybudovala nové obranné postavení. Jejím sousedem nalevo byla 17. tanková divize. Ani jedné z divizí se ale nepodařilo zastavit postup nepřítele dále na Hof (Dvorce) a Moravský Beroun. Ráno 6. května 1945 přestala

16. tanková divize fakticky existovat a byla podřízena 17. tankové divizi, jejímž velitelem byl plukovník Kurt Treuhaupt.[67]

S částečnou změnou fronty souvisely i nové operační prostory XXIX. armádního sboru (západní okraj Pivína – západní okraj Čelčic – východní okraj Čechovic – severní okraj Ivaně na Hané), LXXII. armádního sboru (Kojetín – severní okraj Otrokovic – severní okraj Zlína – silnice do Vsetína tři kilometry jižně od Vsetína – východně od Dolní Bečvy – Skála – Pražmo – východní okraj Nižní Lhoty – západně od Dobré (Dobrawitz) – jižní okraj Pazderny – jižní okraj Frýdku), XLIX. armádního sboru (jižní okraj Staré Staříče – severní okraj Kateřinic – opevnění v prostoru dva kilometry od Příboru) a XI. armádního sboru (jižní okraj Butovic – střed obce Pustějov – střed obce Kujavy – severní okraj Děrné – jižní okraj Dolejších Kunčic – mezera jižně od Fulneku – východní okraj Čermné ve Slezsku – jižní okraj Lhotky u Vítkova – podél toku řeky Moravice na severozápad).[68]

Německá vojska dostala žádanou posilu. V noci z 1. na 2. května 1945 byly uvolněny ze svazku tankového sboru Großdeutschland útvary Panzergrenadier-Division Brandenburg. V prvních květnových dnech byly její jednotky postupně přepravovány po železnici k Olomouci. Bylo několik tras, například Budyšín – Zhořelec – Lubań – Jelenia Góra nebo Žitava – Kladsko. První transporty byly u hanácké metropole vyloženy 3. května 1945. Vzhledem k tomu, že se velitel divize generálmajor Hermann Schulte Heuthaus stále ještě nacházel v Sasku, převzal velení nad částmi divize na Hané důstojník Ib generálního štábu major Später. Ještě tentýž den se do těžkých bojů u Čelčic zapojil I. prapor Jäger-Regiment 2 pod velením majora Karla Steidela. Štáb praporu byl v Čehovicích.[69]

Náčelník štábu skupiny armád Střed generálporučík Oldwig von Natzmer odlétl 3. května 1945 za Dönitzovou vládou do Mürwicku. Jeho hlavním úkolem bylo, aby se snažil přesvědčit velkoadmirála Dönitze a vrchní velení nacistických vojsk, aby nepodepsali kapitulační protokoly před 18. květnem 1945. Důvodem byla snaha stáhnout z východní fronty co nejvíce vojáků a civilistů do americké okupační zóny. Měl se vrátit s tímto příslibem, a tak pro něho i polního maršála Dönitze bylo překvapením, když nacistické velení podepsalo kapitulační protokoly 7. května 1945 ve 2.41 hodin ráno s platností od půlnoci 8. května 1945 (23 hodin evropského letního času a 1 hodina ráno 9. května 1945 moskevského času).[70]

Také 4. května 1945 kolem poledne pokračovaly útoky jednotek Rudé armády severně, severozápadně a severovýchodně od Vyškova, které se útvarům XXIX. tankového sboru podařilo odrazit. Vojska Rudé armády ale obsadila Čelčice a nová obranná linie se utvořila na linii východně od Hradschan (Hradčany) – výšiny západně od Pivína – západně od Čelčic.[71] Mezitím útvary 2. ukrajinského frontu pronikly na Hanou i z jihovýchodu, od Zlína. LXXII. armádní sbor hlásil, že se nepřátelské tanky s podporou *„českého"* civilního obyvatelstva snažily proniknout od Kojetína, ale byly odraženy. Stejně tak byly německými jednotkami odraženy útoky v prostoru Kroměříže a severně od Bielowa (Bělov). Kleinhotte (Lhotka) a Mlatzow (Mladcová) byly ztraceny. Obsazení obranných pozic na levém břehu Moravy až do předmostí Kojetína a do Kroměříže bylo provedeno podle plánu.[72]

Luftwaffenkommando 8 hlásilo 4. května 1945 silnou aktivitu letectva Rudé armády nad Horním Slezskem. Pozorovatelé zaznamenali 455 průletů letadel, z toho 191 bitevních iljušinů, především nad levým křídlem 1. tankové armády, tedy v Horním Slezsku.[73] V dalším hlášení se uvádí 150 průletů sovětských letadel jižně od Prostějova, 350 průletů letadel nad Opavou a nasazení 350 letadel proti východní části obklíčené Vratislavi.[74]

V porovnání s nasazením letadel Rudé armády byla aktivita německých letců slabá. Luftwaffenkommando 8 hlásilo nasazení 54 letadel, z toho 14 bitevních a 5 protitankových jižně od Prostějova, která měla zničit 7 tanků, 17 stíhacích letadel (z toho 6 na zásobování obklíčené Vratislavi). Čtyři proudové Messerschmitty Me 262 útočily na dopravu z Berlína na jihu a zbytek poplachově vzlétl. Nasazeno bylo rovněž 18 průzkumných letadel, z toho dvě dálková průzkumná. Žádné z německých letadel nebylo sestřeleno ani z jiných důvodů ztraceno.[75]

IX. Fliegerkorps (Jagd) hlásil 4. května 1945, že nasadil čtyři *„stříbrné"* k průzkumným letům nad Saskem. *„Silber"*, *„stříbrný"*, bylo krycí označení německých proudových letadel Messerschmitt Me 262.[76] Žádné z těchto letadel nebylo ztraceno, což odpovídá hlášení Luftwaffenkommando 8.[77] Luftwaffenkommando 4 hlásilo 4. května 1945, že kvůli nedostatku paliva a přesunu leteckých útvarů mohlo uskutečnit jen několik průzkumných letů.[78]

Hlásná služba a protiletadlové jednotky 4. ukrajinského frontu hlásily pouze nepatrnou leteckou aktivitu Luftwaffe v Horním Slezsku. Zaznamenaly dva bojové lety 4. května 1945. Průlet jednoho letadla typu Junkers Ju 88, který prováděl průzkum v prostoru Ratiboř – Opava v úseku bojové činnosti 60. armády, a jednoho letadla typu Focke-Wulf Fw 189 v pásmu činnosti 1. gardové armády, které provádělo průzkum v prostoru Ostrava – Bílovec.[79]

Ovšem 43. protiletadlová divize rezervy vrchního velení, která byla přidělena přímo 60. armádě, zmiňovala širší nasazení německých letadel. Hlášení jejího štábu popisovalo útok 12 Messerschmittů Bf 109 s podvěšenými pumami na automobilovou kolonu u obce Vítkov na Opavsku. Osm letadel mělo podvěšeno stokilogramové pumy a čtyři letadla pumy dvěstěpadesátikilogramové. Němečtí letci útočili z letu střemhlav, ale podle sovětských pramenů nebyli příliš úspěšní, neboť pumy vybuchovaly ve vzdálenosti padesáti až sto metrů od automobilové kolony. Němečtí letci operovali ve dvou formacích – jedné po osmi a jedné po čtyřech letadlech.[80] V tento den hlásil stejný štáb také operaci šestice bitevních letadel Focke-Wulf Fw 190 bez bližších podrobností. Z hlášení pouze vyplývá, že stíhací letadla útočila mezi 16. a 20. hodinou a bitevní letadla mezi 20. a 22. hodinou.[81]

Co se týče zničených tanků, štáb 6. gardové tankové armády hlásil večer 4. května 1945, že jeho jednotky bombardovala nepřátelská letadla. Dohromady se jednalo o přibližně 15 letadel, což až neskutečně přesně odpovídá německému hlášení. Na konci dne se nacházely útvary 22. gardové tankové brigády a 6. motostřelecké brigády na severním okraji Klopotovic, 21. gardová tanková brigáda a 83. samostatná brigáda námořní pěchoty bojovaly 1–1,5 kilometru od Čelčic.[82] Také ve válečném deníku 5. letecké armády nalezneme zmínku, že Němci periodicky útočili formacemi 4–8 bitevních letadel na vojska 2. ukrajinského frontu. Sovětské útvary 6. gardové tankové armády v prostoru Vyškova sice kryli sovětští stíhači z 3. gardového stíhacího leteckého sboru, ale k žádnému vzdušnému souboji s německými bitevními letadly nedošlo.[83]

Zpravodajští důstojníci sovětské 5. letecké armády hodnotili aktivitu německého letectva v květnu 1945 vcelku jako slabou. S výjimkou 4. května 1945, kdy hlásná služba této letecké armády zaznamenala kolem šedesáti průletů nepřátelských letadel, se průměry aktivity německého letectva pohybovaly kolem tří až pěti průletů denně.[84] Ve válečném deníku 5. letecké armády je poznamenáno, že 4. května 1945 bylo zaznamenáno 49 přeletů nepřátelských letadel.[85]

Sovětští stíhači přesto hlásili jedno vzdušné vítězství. Gardový podplukovník Kuděl-ja ze 31. gardového stíhacího leteckého pluku 6. gardové stíhací letecké divize hlásil, že

sestřelil nepřátelské letadlo typu Messerschmitt Bf 109. Kudělja velel šestici stíhacích letadel, dvou typu Jakovlev Jak-1 a čtyř typu Jakovlev Jak-9. Jejich piloti operovali ve výšce 2500 až 3000 metrů v prostoru Prostějova mezi 12.50 a 13.20 hodinou. Měli za úkol krýt pozemní jednotky Rudé armády před případným útokem nepřátelských letců. V prostoru Hoštic zpozorovali jedno letadlo typu Messerschmitt Bf 109 asi ve výšce 2500 metrů. Nepřátelský letec se snažil odpoutat z boje a ulétnout pomocí piké. Gardový podplukovník Kudělja ho dostihl a zaútočil na něj dvěma dávkami ze vzdálenosti sta až padesáti metrů. Letadlo se podle jeho tvrzení zřítilo osm kilometrů jižně od Kojetína.[86] Kuděljovi potvrdili sestřel letadla spolubojovníci z pluku, velitel letky gardový major Aleksej Michailovič Rešetov, letecké eso a Hrdina SSSR, a letecké eso gardový nadporučík Nikolaj Zacharovič Vydrigan (od 15. května 1946 Hrdina SSSR).[87] Gardový podplukovník Kudělja patřil také k leteckým esům. Od začátku Velké vlastenecké války dosáhl šesti vzdušných vítězství samostatně a jednoho ve spolupráci. Sestřel tohoto letadla byl posledním z nich.[88]

Příběh ale měl úplně jiné souvislosti, neboť sovětský stíhač sice sestřelil letadlo typu Messerschmitt Bf 109, ale v tomto případě spojenecké, neboť ho pilotoval pilot rumunského královského letectva. Ve skutečnosti toho dne operovali v oblasti dva rumunští stíhači, letecké eso Ion Milu a jeho číslo Dumitru Baciu. Oba ostřílení veteráni, kteří až do konce srpna 1944 bojovali na východní frontě proti stíhačům Rudé armády. Rumuni vzpomínali, že se ani jednomu z nich nechtělo bojovat, a proto se snažili z boje vyvázat. Ion Milu přistál někde v Dolním Rakousku, ale Dumitru Baciu byl opravdu zasažen a musel nouzově přistát u vsi Medlov (dnes část obce Zborovice), která leží jižně od Kojetína. Baciovo tvrzení, že také on sestřelil jedno stíhací letadlo Rudé armády, ovšem musíme brát s velkou rezervou, neboť sovětská 5. letecká armáda během tohoto dne neztratila ani jedno letadlo a všichni stíhači pod velením gardového podplukovníka Kudělji se vrátili bez úhony zpět na základnu.[89]

Útvarům 4. ukrajinského frontu se podařilo prolomit před polednem 5. května 1945 německou obranu u Vítkova a jeho jednotky začaly od severovýchodu postupovat na Olomouc. Hanácká metropole se tak ocitla v kleštích mezi postupujícími vojsky z jihu a jihovýchodu (2. ukrajinský front) a ze severovýchodu (4. ukrajinský front). Jednotky 6. gardové tankové armády se stále snažily prorazit německou obranu jižně od Olomouce. Tlak byl takový, že německé velení již plánovalo ústup na novou obrannou linii. Vzhledem k průlomu u Vítkova a prozatím odraženým snahám vojsk 4. ukrajinského frontu prorazit německou linii u Šternberka došlo německé velení k závěru, že je potřeba *„zkrátit“* frontovou linii a vybudovat novou obrannou linii Přerov – Hranice – Odry.[90] Celá západní fronta 1. tankové armády se pak posunula kolem poledne 5. května 1945 až na hranici Kojetín – Hranice – Krnov. Mělo se jednat o plánovaný ústup.[91] Proti průlomu Rudé armády z prostoru Opavy k Olomouci měla německá vojska držet zajišťovací linii Budišov nad Budišovkou – Mikolajice.[92]

Major Steidl, velitel I. praporu Jäger-Regiment 2 Brandenburg, musel pod tlakem ustoupit z Čehovic do Bedihoště. V Křelově zaujal pozice 5. května 1945 také protiletadlový oddíl divize Brandeburg. Ve stejný den byl vyložen na nádraží Štěpánov také Jäger-Regiment 1 Brandenburg. Někde v okolí Štěpánova se nacházela také samohybná děla tankového oddílu Brandenburg. Štáb dalšího útvaru divize Brandenburg byl 5. května 1945 umístěn v obci Náklo. Odpoledne přijel do Štěpánova lazaretní vlak. Jakmile to zpozorovali vojáci Rudé armády, napadli ho salvami z raketometů Kaťjuša. Vyžádalo si to mnoho obětí na životech.[93]

Němcům se večer 6. května 1945 podařilo zjistit, že z fronty byla stažena 6. gardová tanková armáda a nahradily ji útvary sovětské 40. armády. Byly také pozorovány velké přesuny jednotek do prostoru Wagstadtu (Bílovec) a západně od něj, zřejmě aby byla zesílena 40. armáda pro útok na Olomouc.[94] Také I. prapor Jäger-Regiment 2 Brandenburg se pod tlakem přesunul do Štěpánova. O tuto obec tvrdě bojoval spolu s vojáky z Jäger--Regiment 1 Brandenburg.[95]

Jednotky 60. armády 4. ukrajinského frontu pronikly ze severu k Olomouci již 7. května 1945. Kromě jiného vedly v poledne boje v Lazcích, Chomoutově, Štěpánově, Králové (Königlosen), Úsově (Mährisch Aussee), Libině (Böhmisch Liebau) a jinde.[96] Konkrétně 106. střelecký sbor zastavil v 19 hodin postup na linii Karlsthal (Karlovice) – Breitenau (Široká Niva) – Markersdorf (Markvartice) – Engelsberg (Andělská Hora) – Altstadt (Staré Město), 107. střelecký sbor Freudental (Bruntál) – Wildgrub (Václavov) – Ober Mohrau (Horní Moravice) – Römerstadt (Rýmařov) a Bergstadt (Horní Město), 28. střelecký sbor na čáře Pürkau (Tvrdkov) – Moskele (Mostkov) – Libina – Strupšín – Brníčko a Janoslavice a 15. střelecký sbor v prostoru Storzendorf (Zadní Újezd) – Hlivice – Königlosen (Králová) – Einoth (Renoty) – Pňovice. 3. gardový střelecký sbor postoupil 242. gardovou střeleckou divizí na linii Štěpánov – Lazce a útvary 318. a 128. gardové střelecké divize na linii Černovír – Chválkovice. Skupina 302. střelecké divize, 100. tankové brigády a 65. motostřelecké brigády zastavila v 18 hodin postup na linii Dědinka – Pískov mezi Úsovem a Uničovem.[97] V noci ze 6. na 7. května 1945 ustoupila německá 17. tanková divize (s podřízenou 16. tankovou divizí) k Rýmařovu.[98] Z Křelova do Nákla se 7. května 1945 stáhli také vojáci protiletadlového oddílu divize Brandenburg.[99]

Stíhači z 10. gardové stíhací letecké divize doprovázeli bitevní letadla v prostoru Mohelnice, Litovle a Olomouce a letci 15. gardové stíhací letecké divize bitevní letadla Iljušin Il-10 do prostoru Olomouce.[100] Podle hlášení Rudé armády bylo 7. května 1945 aktivní i nacistické letectvo. V 16.30 hodin napadlo osm bitevních Focke-Wulfů Fw 190 jednotky Rudé armády v prostoru Břuchotína (dnes Křelov-Břuchotín) na severozápadním okraji Olomouce. Němečtí piloti shodili osm pum, zřejmě dvěstěpadesátikilogramových. Při útoku byli zabiti dva rudoarmějci, čtyři byli zraněni. Zničen byl jeden automobil. Stíhací letadla obecně kryla ústup německých jednotek z prostoru Moravský Beroun – Šternberk – Litovel. Hlásná služba Rudé armády zaznamenala v operačním prostoru 60. armády pouze těchto osm letadel, která byla nejspíše ze Schlachtgeschwader 4. Další dvě letadla, zřejmě Messerschmitty Bf 109 z Nahaufklärungsgruppe 2, létala v operačním prostoru 38. armády.[101]

V sobotu 5. května 1945 se musely přesunout z Prostějova na letiště Skuteč také Stab a II. Gruppe Jagdgeschwader 77 (Stab a II./JG 77). Ve stejný den dosáhla jednoho z posledních sestřelů také sovětská 8. letecká armáda. Gardový nadporučík Vladimir Ivanovič Gubanov ze 111. gardového stíhacího leteckého pluku 10. gardové stíhací letecké divize 10. stíhacího leteckého sboru hlásil sestřel spojovacího letounu Fieseler Fi 156 u Domstadtl, což může být jak Domašov nad Bystřicí, tak Domašov u Šternberka. Sestřel Gubanovovi potvrdili další stíhači z 111. gardového stíhacího leteckého pluku – gardoví poručíci Viktor Matvějevič Barabanov a Vasilij Gavrilovič Fedin. Otázkou zůstává, zda můžeme tento sestřel dát do souvislosti s přeletem II./JG 77. Případně se mohlo jednat i o průzkumné letadlo z Panzer-Aufklärungs-Schwarm 4. Odpověď zatím neznáme a možná ji již ani nezjistíme.[102]

„Do Skutče jsem se přesunul nákladním automobilem a udivovalo mne, jaký je silný provoz na silnicích. Ovšem pouze ve směru na západ. Pochodující pěšáci, mezi nimi mnoho Maďarů v jejich zelenohnědých uniformách. Ve Skutči byla naše skupina ubytována ve škole. Kolem

budovy byl dvojitý kruh strážných postů a dále jsme vysílali hlídky do ulic v síle deseti mužů, abychom byli chráněni před Čechy. Letiště se nacházelo asi dva kilometry na vyvýšené plošině," vybavil si první dny ve Skutči Ofhr. Hans-Günther Bartholomäi, bývalý příslušník 9./JG 77. [103]

Němečtí stíhači z Jagdgeschwader 77 vzlétli k bojovým akcím ještě 6. a 7. května 1945 a podle dokumentů Rudé armády i 8. května 1945. Dostali rozkaz hlídkovat nad komunikacemi mezi Moravou a Čechami, kudy ustupovaly německé jednotky a jednotky jejich spojenců. Bližší podrobnosti neznáme.[104]

Do Moravské Třebové se přesunula zřejmě také 5. května 1945 sesterská I. Gruppe Jagdgeschwader 77. Sovětský letecký průzkum potvrdil, že se na letišti *„osm až deset kilometrů východně od Svitav"* nacházelo 5. května 1945 *„do 50 nepřátelských stíhaček"*. Pro zpravodajské důstojníky Rudé armády to byla novinka, neboť dosud neměli o letišti Moravská Třebová žádné zprávy. Letci průzkumného letadla Petljakov Pe-2 nebo Petljakov Pe-3 z 8. samostatného dálkového průzkumného leteckého pluku 8. letecké armády operovali v prostoru Bystřice pod Hostýnem – Přerov – Kojetín – Olomouc – Svitavy mezi 10.50 a 12.30 hodinou. Kromě toho hlásili pohyb nepřátelských automobilových kolon: ze Studénky do Hranic 80 vozidel a 15 povozů, na silnici Bystřice pod Hostýnem – Přerov – Brodek až 200 vozidel a 100 povozů, na silnici Otrokovice – Přerov do 200 povozů, na silnici Kojetín – Olomouc až 150 vozidel a 100 povozů a na silnici Skalice nad Svitavou – Svitavy až 100 vozidel.[105]

V této souvislosti zůstává otázkou, kdy se z letišť na Hané přesunuly do východních Čech Stab, I. a III./SG 4. Major Fritz Schröter, velitel (Gruppenkommandeur) I. Gruppe Schlachtgeschwader 4 (I./SG 4), nositel Rytířského kříže a Německého kříže ve zlatě, sice vzpomínal, že rozkaz k odletu z letiště Kostelec na Hané obdržel 9. května 1945, ale to je nesmysl. Muselo to být podobně jako v případě Jagdgeschwader 77 někdy kolem 5. května 1945. Psal, že na letišti Chrudim, kam němečtí letci přelétli, potkal svého bývalého velitele z Itálie, který měl hodnost plukovníka (zřejmě podplukovník Ewald Janssen, nositel Rytířského kříže, bývalý velitel (Gruppenkommandeur) Schlachtgeschwader 10, od ledna 1945 velitel letiště Chotěbuz). Ten mu oznámil, že jeho skupina nebude rozpuštěna a má nadále operovat a krýt ústup německých jednotek skupiny armád Střed.[106]

Co se týče počtu letadel u 3. Fliegerdivision na samém konci 2. světové války, máme k dispozici několik hlášení. Nejpodrobnější je dokument z 30. dubna 1945, podle něhož měly stíhací Stab, I. a II./JG 77 ve výzbroji 68 letadel Messerschmitt Bf 109 (49 bojeschopných). Bitevní Stab, I. a III./SG 4 měly 56 letadel Focke-Wulf Fw 190 (36 bojeschopných), bitevní III./SG 10 měla 34 letadel Focke-Wulf Fw 190 (31 bojeschopných). Noční bitevní Stab a 2./NSGr. 4 měly 17 letadel Junkers Ju 87 a Arado Ar 96 (14 bojeschopných), průzkumné Stab, 1. a 2./NAGr. 2 měly ve výzbroji 30 letadel Messerschmitt Bf 109 (21 bojeschopných) a noční průzkumná 1./31 byla vyzbrojena deseti letadly Focke-Wulf Fw 189 a Siebel Si 204 (šest bojeschopných).[107]

Podle českého hlášení z 21. května 1945 se na skutečském letišti nacházelo (kromě jedenácti šestimotorových Messerschmittů Me 323) třicet stíhacích letounů Messerschmitt Bf 109 (jeden letuschopný, devět poškozených z 10 %, dva z 50 %, třináct z 90 % a pět ze 100 %). Dále dvě transportní letadla Junkers Ju 52 (oba poškozené z 50 %), jedno dvoumotorové letadlo typu Focke-Wulf poškozené z 10 % (patrně Focke-Wulf Fw 189) a jedno zcela zničené jednomotorové letadlo typu Focke-Wulf (patrně bitevní Focke-Wulf Fw 190).[108]

Mírně odlišné údaje podává hlášení 4. ukrajinského frontu. Jeho vojáci prozkoumali mezi 10. a 15. květnem 1945 stav na letištích na pomezí Čech a Moravy, ve východních

a středních Čechách. Na letišti v Moravské Třebové se mělo nacházet 24 letadel typu Messerschmitt Bf 109, jedno spojovací letadlo Focke-Wulf Fw 58 a jedno typu Focke-Wulf Fw 190. Na letišti ve Skutči nalezli 44 letadel, z toho 30 Messerschmittů Bf 109. Na chrudimském letišti se nacházelo dokonce 107 letadel, z toho 58 typu Focke-Wulf Fw 190. Většina z nich mohla být ze Stab, I. a III. Gruppe Schlachtgeschwader 4. Zajímavá je také zmínka o tom, že se na tomto letišti nacházelo osm letadel Focke-Wulf Fw 189, což by snad mohla být letadla noční průzkumné letky 1./31, která byla součástí 3. Fliegerdivision. Bitevní skupina III./SG 10 přelétla 1. května 1945 z letiště Henčlov u Přerova na letiště ve Vysokém Mýtě. Vojáci Rudé armády ale na letišti nalezli pouze jedno letadlo Focke-Wulf Fw 190. Zřejmě i letadla této skupiny nakonec přelétla do Chrudimi či Hradce Králové nebo Pardubic. Ještě 2. května 1945 jsou totiž zachycena na fotografiích na letišti Harty, které pořídili českoslovenští odbojáři.[109]

Útvary divize Brandenburg začaly 7. května 1945 bojovat přímo o Olomouc. Velitel Jäger-Regiment 1 Brandenburg dostal odpoledne rozkaz, aby se brzy ráno 8. května 1945 jeho vojáci stáhli z bojů a ustoupili až k Novému Městu na Moravě. Podobný rozkaz dostal i velitel Jäger-Regiment 2 Brandenburg podplukovník Karl-Heinz Oesterwitz. Velitelé se snažili dostat vojáky co nejblíže k americkým útvarům v jižních Čechách.[110]

Zajímavé svědectví podal o konci války na Olomoucku také plukovník generálního štábu Joachim Möller, náčelník štábu nacistického LXXII. armádního sboru. Rudá armáda ho zajala v Táboře, kde byl držen v zajateckém táboře. Při výslechu uvedl, že štáb 1. tankové armády oznámil již 5. května 1945, že se počítá s tím, že sbor s podřízenými divizemi by měl jižně od Olomouce překročit řeku Moravu a ustupovat do Jihlavy a odtud k řece Vltavě u Českých Budějovic. Předběžný rozkaz v tomto smyslu dostal tento armádní sbor večer 6. nebo ráno 7. května 1945. Telefonicky velení tento rozkaz potvrdilo večer 7. května 1945 a sbor dostal tento rozkaz také v písemné podobě 8. května 1945. Během 7. května 1945 překročila řeku Moravu 76. pěší divize a 271. a 153. divize ji měly následovat 8. května 1945. Samotný štáb začal po přepravě na západní břeh Moravy ustupovat v poledne 8. května 1945. Ještě předtím předal velení nad 271. Volks-Grenadierdivision XXIX. tankovému sboru a nad 153. pěší divizí XLIX. horskému sboru. Prvním cílem byla Bystřice nad Pernštejnem. Kvůli potížím ale štáb sboru nakonec dorazil v noci z 8. na 9. května 1945 do Nového Města na Moravě. Štáb se tam dostal v jednu hodinu ráno 9. května 1945 a rozložil se v lese východně od tohoto města. Vyrazit chtěli již brzy ráno do prostoru Německého Brodu nebo Humpolce, ale nakonec kvůli silnému náletu na Nové Město na Moravě mohli odjet až v osm hodin ráno. Během cesty do Německého Brodu byla kolona sboru znovu napadena letectvem, což přerušilo kontakty mezi jednotlivými útvary sboru. Rudá armáda ale obsadila Německý Brod ještě před příchodem částí sboru k městu. Ty byly navíc promíchány s dalšími jednotkami a prakticky rozděleny. Kolem poledne 9. května 1945 již nebylo možné řídit podřízené útvary. Möller se domníval, že na konci války mohlo být v třech divizích sboru mezi 21 000 a 22 000 vojáky.[111] Co se týče německé 271. divize lidových granátníků, sovětská 138. střelecká divize 18. armády hlásila, že major Vasilij Danilovič Matvějčuk, náčelník průzkumu této divize, s tlumočníkem dostihl jeden ze zadních vojů této německé divize a němečtí důstojníci umožnili majoru Matvějčukovi, aby se setkal s velícím generálem. Ten se představil jako *„generálporučík“* Martin Bieber a tvrdil, že je velitelem 3. horské divize. Bieber byl ve skutečnosti velitelem 271. divize a měl hodnost generálmajora. K této události zřejmě došlo na některé ze silnic mezi Prostějovem a Hrochovem a dále, což byl nejzazší bod postupu 138. střelecké divize ke sklonku 9. května 1945.

Generál Bieber odmítl kapitulovat, neboť oznámil, že od polního maršála Ferdinanda Schörnera obdržel rozkazy, aby se vzdal Američanům, a proto ustupuje k jejich frontové linii.[112] Podle dalšího dokumentu k tomu došlo *„západně od Prostějova"*. Major Matvějčuk měl předat německému veliteli dokumenty o kapitulaci nacistického Německa. Někde na linii fronty Matvějčuka zastavil německý tank, který blokoval cestu, aby umožnil německým vojákům ustupovat. Němečtí samopalníci po něm chtěli, aby jim předal dokumenty. To Matvějčuk odmítl a němečtí vojáci ho nakonec pustili dále. Během cesty k německému generálovi byl dokonce jeho automobil napaden letectvem Rudé armády. Za tento čin, *„jízdu do nepřátelského týlu na šedesát kilometrů"*, byl navržen na vyznamenání Řádem vlastenecké války I. stupně. Toto vyznamenání mu 17. května 1945 potvrdil generálporučík Anton Josifovič Gastilovič, velitel 18. armády.[113] Generálmajor Bieber byl nakonec zajat až 13. května 1945 u tehdejšího Německého Brodu.[114]

Ovšem jak vyplývá z dochovaných pramenů, velení rozhodlo o rozpuštění LXXII. armádního sboru o několik dní dříve, než uvedl plukovník generálního štábu Möller. Štáb 17. armády oznámil v časných ranních hodinách 26. dubna 1945, že nově bude LXXII. armádní sbor se všemi jednotkami podřízen štábu německé 1. tankové armády. Měl být po železnici přepraven do Přerova. Napřed se měl vydat jako předvoj pouze malý velitelský štáb.[115]

8. letecká armáda ztratila 7. května 1945 jedno letadlo 227. bitevní letecké divize. Iljušin Il-2 z 208. bitevního leteckého pluku byl sestřelen protiletadlovým dělostřelectvem v prostoru Litovle. Osádka se zachránila na padácích. Tvořili ji palubní střelec staršina Isaj Iljič Tabačnikov[116] a pilot poručík Vasilčenko.[117]

V návrhu na vyznamenání podporučíka Ivana Fjodoroviče Vasilčenka se píše, že 7. května 1945 zaútočil přes silnou protiletadlovou obranu na nepřátelská vojska v prostoru Chořelic a zničil přitom tank a vozidlo. Posádka tanku ale palbu opětovala a zasáhla jeho šturmovik do motoru. Poškozené letadlo prudce ztrácelo výšku. Vasilčenko se sice pokoušel dolétnout nad vlastní území, ale nakonec musel nouzově přistát na území, které ještě okupovaly německé jednotky. Nepřátelští vojáci se ho pokoušeli zajmout, ale při boji zblízka měl Vasilčenko zabít tři německé vojáky a navzdory těžkému zranění hlavy se mu podařilo dosáhnout vlastních pozic. Již 13. května 1945 byl vyznamenán za předešlou operační činnost Řádem vlastenecké války 2. stupně. Mimo jiné byl za čin ze 7. května 1945 navržen na vyznamenání Řádem rudého praporu, což potvrdil 31. května 1945 velitel 227. bitevní letecké divize generálporučík Vladimir Varděnovič Nanějšvili.[118] Palubní střelec staršina Isaj Iljič Tabačnikov (*1922) zahynul a měl být podle hlášení Rudé armády pohřben na hřbitově třináct kilometrů jihovýchodně od Litovle;[119] má pomníček v litovelské části Komárov.

Pozemní boje o Olomouc pokračovaly i ráno 8. května 1945. V 8 hodin ráno bojovala 242. gardová střelecká divize 3. gardového střeleckého sboru mezi Štěpánovem a Březci, 318. gardová střelecká divize obsadila některé čtvrti v severní části města Olomouc a její vojáci bojovali v samotném městě. 128. gardová střelecká divize obsadila východní část Olomouce až po řeku Moravu.[120] Večer 8. května 1945 vedla 242. gardová střelecká divize boje o Štěpánov a Březce a jednotky 318. a 128. gardové střelecké divize ovládly Olomouc a na konci dne bojovaly na linii Chomoutov – Hejčín – Nová Ulice.[121]

Od jihu postupovaly na Olomouc jednotky 40. armády 2. ukrajinského frontu. Večer 7. května 1945 se útvary 18. gardové střelecké divize nacházely v prostoru Ivaň – Klopotovice, 1. jezdecké divize v prostoru jižní okraj Čehovic – východní okraj Výšovic, 11. pěší divize v prostoru Výšovice – jihovýchodní okraj Vřesovic, 133. střelecká divize v prostoru

Kobeřic, 21. pěší divize v prostoru Tvorovice – Pivín, 3. pěší divize v prostoru Němčice – Víceměřice a 6. pěší divize v prostoru Vyškov – Luleč.[122] Večer 8. května 1945 operovaly části 40. armády v Prostějově a jeho okolí. Němečtí vojáci se pokoušeli zadržovat postup Rudé armády a kryli ústup dělostřeleckou a minometnou palbou a protiútoky z Hrubčic (rota pěchoty), z Čechovic (rota pěchoty s podporou tří tanků) a Brodku (zřejmě Brodek u Přerova, rota pěchoty s podporou dvou obrněných transportérů). Bylo zajato 28 německých vojáků, kteří byli příslušníky školního praporu 1. tankové armády, 19. ženijního praporu, 27. pěšího pluku 19. tankové divize a 8. lehké pěší divize.[123] V noci ze 7. na 8. května 1945 se 17. tanková divize (s podřízenou 16. tankovou divizí) stáhla do prostoru jižně od Šternberka. Odtud začala ráno 8. května 1945 ustupovat na západ.[124]

Útvary 8. letecké armády utrpěly během bojů o hanáckou metropoli 8. května 1945 palčivé ztráty. Stíhači 10. gardové stíhací letecké divize uskutečnili 117 bojových vzletů, z nichž 99 připadalo na doprovod bitevních letadel Iljušin Il-2 a Iljušin Il-10, 16 na průzkum a pouze dva stíhači měli povoleno volné stíhání. S letadlem Lavočkin La-5, № 1829, se nevrátil gardový podporučík Polivěnok. Polivěnok byl číslem gardového kapitána Vladimira Andrejeviče Žulidova ze 113. gardového stíhacího leteckého pluku, leteckého esa. Oba doprovázeli šest letadel Iljušin Il-2, která útočila v prostoru Křelova. Z neznámých důvodů opustil gardový podporučík Polivěnok formaci a ztratil se. Bitevní letadla útočila mezi 14.00 a 15.10 hodinou.

Zástupce velitele letky gardový nadporučík Vasilij Vlasovič Raskošnyj letěl se svým číslem gardovým poručíkem Iljou Fedotovičem Kuzinem jako doprovod bitevních letadel Iljušin Il-2, které útočily v prostoru Olomouce mezi 10.00 a 10.50 hodinou. Šestici stíhaček Jakovlev Jak-3 vedl gardový kapitán Vladimir Ivanovič Věrenikin, letecké eso, ze 112. gardového stíhacího leteckého pluku. Při útoku na nepřátelské jednotky v osadě Paseka kroužili Raskošnyj s Kuzinem opodál formujících se bitevních letadel. Kvůli dýmu nebylo na iljušiny dobře vidět. Kuzin za slabé viditelnosti do jednoho z bitevních letadel Iljušin Il-2 narazil a poškodil trup letadla až po kabinu palubního střelce. Pilotovi bitevního letadla se podařilo vyskočit na padáku, ale gardový poručík Kuzin se v poškozené stíhačce Jakovlev Jak-3, № 0827, zřítil střemhlavě k zemi v prostoru Moravských Loděnic a zahynul.[125] Co se týče gardového podporučíka Michaila Fjodoroviče Polivěnoka ze 113. gardového stíhacího leteckého pluku 10. gardové stíhací letecké divize, jeho osud není dodnes objasněn.[126]

Bitevní letadla obou divizí 8. bitevního leteckého sboru, 224. a 227. bitevní letecké divize, útočila na nepřátelská vojska v prostoru Olomouce. Letci sboru podnikli 347 bojových letů na osmdesáti letadlech Iljušin Il-2 a 24 letadlech Iljušin Il-10. Útočili v prostoru západního okraje Olomouce, Hejčína, Křelova, Horky, Skrbně, Příkaz, Unčovic, Chudobína, Slavětína, Luké, Bílska, Senic na Hané, Náměšti na Hané, Těšetic, Olšan, Duban, Kožušan a Nových Sadů. Zvláště 224. bitevní letecká divize utrpěla těžké ztráty. Iljušin Il-2 z 565. bitevního leteckého pluku pilotovaný ppor. Šišněvem (funkci palubního střelce zastával rudoarmějec Sarvatskij) se srazil s doprovodným stíhačem a musel nouzově přistát asi tři kilometry severně od Olomouce. Osádka stroje № 9816 byla nezvěstná.[127]

Pilot ppor. Grigorij Timofějevič Něminuščij a palubní střelec starší seržant Konstantin Ivanovič Krylov z 565. bitevního leteckého pluku 224. bitevní letecké divize museli kvůli poruše motoru nouzově přistát bez podvozku v prostoru letiště. Letadlo potřebovalo opravu, osádka ale zůstala nezraněna. Letěli v bitevním letadle Iljušin Il-2, № 10529.[128]

Pilot ppor. Gubarenko a palubní střelec rudoarmějec Donskich z 996. bitevního leteckého pluku odlétali od cíle, když jejich letadlo začalo z neznámých příčin hořet. Nouzově

s ním přistáli asi jeden kilometr jihozápadně od Šternberka. Osádka byla v době hlášení nezvěstná. Letěli v letadle Iljušin Il-2, № 18845111.[129]

Podle válečného deníku 996. bitevního leteckého pluku vzlétla letadla v 16.55 hodin. Bylo jich šest pod velením nadporučíka Pjotra Ivanoviče Zajceva. Pro Gubarenka a Donskicha, kteří letěli v Iljušinu Il-2, trupové číslo 36, to byl druhý bojový let toho dne. Během prvního bombardovali nepřítele v Topolanech. Útok byl namířen do prostoru Příkazy – Mohelnice. Bitevní letci při této misi zničili pět automobilů, šest povozů a 21 vojáků. Zbylá letadla přistála mezi 18.14 a 18.20 hodinou, takže se dá předpokládat, že Gubarenko havaroval přibližně v tomto časovém období. Osádky ale nepozorovaly žádnou protiletadlovou obranu ani nepřátelská letadla. Zřejmě se jednalo o technickou závadu.[130]

Ppor. Vladimir Isidorovič Priščepa a palubní střelec seržant Nikolaj Jefimovič Zagorodnych z 571. bitevního leteckého pluku nouzově přistáli půl kilometru jižně od Neuhofu (zřejmě Nové Dvorce u Horní Loděnice). Pilotovali Iljušin Il-2, № 0604.[131] Priščepa byl dvojnásobným nositelem Řádu rudého praporu a držitelem Řádu rudé hvězdy. V návrhu na třetí vyznamenání je zapsáno, že během útoků 7. května 1945 zničil v prostoru Olomouce tři automobily a jedno polní dělo.[132]

Pilot por. Grigorij Petrovič Kupajgorodskij a palubní střelec starší seržant Ivan Jakovlevič Žuravljov po návratu z bojového letu nouzově přistáli v prostoru Habichtu (dnes Jestřabí/Libavá). Letci skončili v nemocnici. Byli příslušníky 571. bitevního leteckého pluku 224. bitevní letecké divize a letěli v Iljušinu Il-2, № 3203.[133]

Pilot ppor. Gennadij Vasiljevič Titov a palubní střelec seržant Aleksej Gavrilovič Sidorkin museli kvůli poruše motoru nouzově přistát v prostoru Hofu (patrně Dvorce u Moravského Berouna). Pilot skončil v nemocnici, ale palubní střelec byl nezraněn a vrátil se ještě ten den k mateřské jednotce, 996. bitevnímu leteckému pluku. Letěli v nejmodernějším Iljušinu Il-10, № 2604.[134]

Také velení 321. bombardovací letecké divize nasadilo k operacím proti cílům na Hané letadla Douglas A-20G a Douglas A-20GI 13. a 22. gardového bombardovacího leteckého pluku. Osmnáct letadel bombardovalo Olšany, sedmnáct západní okraj Olomouce, osmnáct Náměšť na Hané a po devíti letadlech Slavonín a Novou Ulici.[135]

Velení vyslalo osmnáct bombardérů typu A-20G Boston ze 13. gardového bombardovacího leteckého pluku 321. bombardovací letecké divize, aby zaútočily ve dvou skupinách na postavení nepřítele v olomoucké čtvrti Neředín. Letadla vzlétla z letiště Roßweide (Rozkochów) v Horním Slezsku. Ještě během letu k cíli byl ale tento rozkaz změněn a letci měli zaútočit na německá vojska na severozápadním okraji hanácké metropole. Při letu k cíli se však u jednoho bombardéru někde v prostoru Města Libavá zadřela kliková hřídel, což způsobilo požár letadla. Letci se oheň snažili uhasit, ovšem nebylo to v jejich silách. Požár vypukl v letové výšce asi dvou kilometrů. Když se požár nepodařilo udusit a letadlo stále ztrácelo výšku, přikázal jeho velitel, aby osádka vyskočila na padácích. Všichni se zachránili – pilot poručík Stěpan Michajlovič Dubrovin, navigátor podporučík Grigorij Leonťjevič Balun, střelec/radista starší seržant Ivan Andrejevič Panfilov a palubní střelec seržant Nikolaj Petrovič Gordějev. Letadlo dopadlo na zem u vesnice Jílové v dnešním vojenském výcvikovém prostoru Libavá a kompletně shořelo.[136]

Osádce poručíka Dubrovina do třetice nepřálo štěstí. Jejich bombardér byl totiž poškozen palbou protiletadlového dělostřelectva již 28. dubna 1945 při náletu na Svinov a 30. dubna 1945 při bombardování Vítkovic, ale pokaždé se mu podařilo doletět na mateřské

letiště. Poručík Dubrovin byl již ostříleným letcem, který na frontě bojoval od dubna 1944. Až do konce války uskutečnil 115 bojových letů.[137]

Piloti 8. samostatného dálkového průzkumného leteckého pluku operovali 8. května 1945 také nad Hanou. Kolem poledne shodila jedna z osádek 300 000 letáků v prostoru Litovel – Náměšť na Hané – Brodek u Přerova. Tyto letáky v němčině oznamovaly kapitulaci. Kromě toho tito letci hlásili na silnici Olomouc – Litovel – Mohelnice – Svitavy až 200 vozidel a 450 povozů, které ustupovaly na západ.[138]

Okrajově se do bojů na Hané zapojili i letci rumunského královského letectva (Aeronautica Regală Română, ARR), kteří tvořili součást 5. letecké armády Rudé armády. Během dvou misí 30. dubna 1945 bombardovali přímo letiště Olomouc, podle všeho to neředínské. Na letiště útočila během dvou náletů z výšky 5000 metrů letadla 1. bombardovací skupiny (Grupul 1 Bombardament). První nálet vedli rumunští letci ze západu kolem 9. hodiny ranní (šest bombardérů Savoia-Marchetti SM.79 a tři bombardéry Junkers Ju 88) a druhý nálet naplánovali z jihu (šest bombardérů Savoia-Marchetti SM.79 a tři bombardéry Junkers Ju 88). Celkem shodili na letiště 16,8 tun pum. Přímo v květnu 1945 ale již na hanáckou metropoli neútočili. Ovšem 8. května 1945 podnikli rumunští letci nálet na letiště v Prostějově, opět během dvou misí (první se účastnilo devět bombardérů Savoia-Marchetti SM.79 a tři bombardéry Junkers Ju 88, druhé osm bombardérů Savoia-Marchetti SM.79 a tři bombardéry Junkers Ju 88).[139]

Podobně jako 7. května 1945 tomu bylo s nasazením nacistického letectva i 8. května 1945. Podle hlášení Rudé armády operovaly stíhačky ve výškách 2500 až 3000 metrů. Messerschmitty Bf 109, s největší pravděpodobností z Jagdgeschwader 77, létaly ve formacích po čtyřech až šesti letadlech. Hlásná služba 60. armády pozorovala nasazení celkem 14 letadel, zřejmě deseti stíhacích Messerschmittů Bf 109 (nejspíše Jagdgeschwader 77) a čtyř bitevních Focke-Wulfů Fw 190 (patrně Schlachtgeschwader 4). Tato bitevní letadla útočila na jednotky Rudé armády na silnici Litovel – Uničov v 10.18 hodin. Shodila tři padesátikilogramové pumy, které nezpůsobily žádné škody.[140]

Během 9. května 1945 postupovaly jednotky 3. gardového střeleckého sboru z Olomouce severovýchodním směrem na Litovel a Mohelnici a ráno 10. května 1945 se měly soustředit v prostoru Hoštejn – Hněvkov – Postřelmov na Šumpersku.[141]

Mobilní skupina 38. armády 4. ukrajinského frontu v sestavě 42. gardová samostatná těžká tanková brigáda, 5. gardová tanková brigáda, 10. gardová tanková brigáda, 1. československá tanková brigáda, 1511. a 875. samohybný dělostřelecký pluk s vojáky 70. střelecké divize a 5. gardového motostřeleckého pluku dostala rozkaz, aby 8. května 1945 vyrazila co nejrychleji do Prahy. Velení určilo trasu Olomouc – Mohelnice – Moravská Třebová – Svitavy – Polička – Ždírec nad Doubravou – Čáslav – Kutná Hora. Předpokládalo se, že na východní okraj Prahy by se tato skupina mohla dostat večer 9. května 1945. Jednotky obcházely Olomouc ze severu po trase Bohuňovice – Chomoutov – Skrbeň. Mezi Křelovem a Skrbní padl velitel 42. gardové samostatné těžké tankové brigády gardový plukovník Vitalij Sergejevič Gajev. Na poslední silný odpor nepřítele narazily uvedené jednotky u Unčovic. Krátce před půlnocí 8. května 1945 dorazily tanky IS-122 a samohybná děla ISU-152 a SU-122 do Mohelnice. Přes noc pokračoval rychlý postup na Prahu. První jednotky této skupiny přijely kolem 8. hodiny ranní 9. května 1945 do Svitav. Do Prahy nakonec tyto útvary vstoupily až kolem poledne 10. května 1945.[142] Gardový plukovník Gajev nebyl pohřben v Olomouci, nýbrž na vojenském hřbitově ve Lvově, kam jeho tělo odvezli zřejmě jeho spolubojovníci.[143]

Válečné události na Olomoucku dospěly do závěrečné fáze. V danou chvíli se však ještě neuzavřely osudy mnohých mužů, kteří v nich sehráli klíčovou roli. Zvláštní pozornost si bezesporu zaslouží poválečný příběh generálmajora von Falkensteina, velitele 3. letecké divize. Ten se dostal při ústupu až do Písku, kde se ukryl spolu s dalšími německými generály ve zdejší nemocnici. Zde je 20. nebo 21. května 1945 na základě udání zajali příslušníci 128. pluku NKVD. Podle prvního hlášení se mezi zajištěnými vojáky vedle genmjr. Sigismunda von Falkensteina nacházeli velitel VIII. armádního sboru genpor. Heinrich Thoma, velitel 6. pěší divize genpor. Otto Hermann Brücker, velitel 158. pěší divize genpor. August Schmidt, velitel 154. výcvikové divize genpor. Friedrich-Karl Rabe von Pappenheim, genpor. Dr. phil. Friedrich Altrichter, genmjr. v zál. Ernst Meiners, velitel 10. protiletadlové divize a zároveň náčelník štábu 17. armády genmjr. Franz Engel, velitel 8. tankové divize genmjr. Heinrich Georg Hax, velitel vojenské školy (poddůstojnického a důstojnického pěchotního učiliště) 17. armády genmjr. Otto Weber, náčelník lékařské služby týlu VIII. armádního sboru a zároveň Branného okruhu VIII (Wehrkreiskommando VIII) genmjr. lékařské služby (General-Arzt) Dr. Med. Ernst Rühe a generál-intendant (General-Intendant) Dr. Jur. Friedrich Eder, který se staral o zabezpečení letišť 8. letecké župy (Luftgau VIII) v rámci 6. letecké armády (Luftflotte 6).[144]

Oficiální sovětské dokumenty uvádějí, že generálmajor Sigismund von Falkenstein byl 27. června 1950 odsouzen za válečné zločiny vojenským soudem vojsk ministerstva vnitra Sovětského svazu k 25 letům v nápravně-pracovních táborech. Po dohodě mezi sovětskou vládou a spolkovým kancléřem Konradem Adenauerem byl jako většina ostatních německých generálů v sovětském zajetí osvobozen 9. října 1955 a předán do Spolkové republiky Německo. V hodnosti generála následně sloužil i v Bundesluftwaffe.[145] Ovšem například generálporučík Viktor Lang, velitel pevnosti Olomouc, město zřejmě opustil podstatně dříve, neboť padl do zajetí amerického.

Příloha

Dislokace jednotek 3. Fliegerdivision ze 3. května 1945[146]

3. Fliegerdivision (3. letecká divize) – (spolupráce s 1. tankovou armádou) Olomouc

a) Stab/NAGr. 2	**Neředín**
1./NAGr. 2	Neředín
1./31 (Nacht)	Suchdol nad Odrou
1./NAGr. 14	Senožaty u Německého Brodu
Panzer-Aufklärungs-Schwarm 4 (spolupráce s 1. tankovou armádou)	Kostelec na Hané
b) Stab/SG 4	**Kostelec na Hané**
I./SG 4	Kostelec na Hané
III./SG 4	Kostelec na Hané
Operační části Stab/SG 4, I./SG und III./SG 4	Suchdol nad Odrou
c) III./SG 10	**Přerov**
d) Stab/NSGr. 4	**Olomouc-jih (Holice)**
2./NSGr. 4	Olomouc-jih (Holice)

e) Stab/JG 77 — **Prostějov**
I./JG 77 — Petřvald
II./JG 77 — Prostějov

f) Stab/JG 52 — **Německý Brod**
2. a 3./JG 52 — Německý Brod
10. (Pz.)/SG 9 — Německý Brod

Zkratky

(Erg.)/JG	Ergänzungs-Jagdgeschwader
FAGr.	Fernaufklärungsgruppe
NAGr.	Nahaufklärungsgruppe
NSGr.	Nachtschlachtgruppe
JG	Jagdgeschwader
KG	Kampfgeschwader
KG (J)	Kampfgeschwader (Jagd)
(Pz.)	Panzer
SG	Schlachtgeschwader
TG	Transportgeschwader

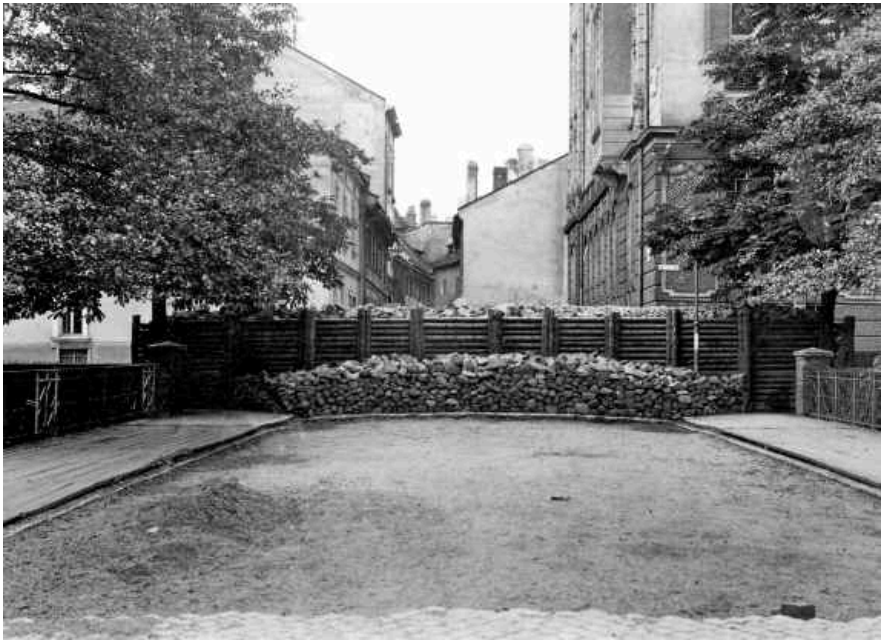

Obr. 1. Barikáda u mostu do Barvířské ulice (pohled z dnešní třídy Svobody), Olomouc, květen 1945. Fotoarchiv Vlastivědného muzea v Olomouci, inv. č. C 3311.

Obr. 2. Ruské samohybné dělo na mostě přes řeku Moravu na Laudonově třídě (dnes Komenského ulici), Olomouc, 8. 5. 1945. Fotoarchiv Vlastivědného muzea v Olomouci, inv. č. C 3740.

Obr. 3. Zničená německá dělostřelecká baterie, Olomouc, květen 1945. Fotoarchiv Vlastivědného muzea v Olomouci, inv. č. C 3752.

Obr. 4. Vraky německých stíhacích letadel Messerschmitt Bf 109 z Jagdgeschwader 77 na letišti Skuteč po skončení 2. světové války, Skuteč, květen 1945, fotografie, Regionální muzeum Skuteč.

Obr. 5. Jedno z německých stíhacích letadel Messerschmitt Bf 109 z Jagdgeschwader 77 na letišti Skuteč po skončení 2. světové války, Skuteč, květen 1945, fotografie, Regionální muzeum Skuteč.

Obr. 6. Sestřelené německé bitevní letadlo Focke-Wulf Fw 190 ze Schlachtgeschwader 4 nebo Schlachtgeschwader 10 u letiště Vyškov po skončení války, Vyškov, květen 1945, fotografie, Vojenský historický ústav Praha.

Poznámky

1 Nejnověji Hrbek, J. – Smetana, V. – Kokoška, S. – Pilát, V. – Hofman, P.: *Draze vykoupená svoboda. Osvobození Československa 1944–1945*. Svazek 2. Praha 2009, s. 208–226, 247–258.

2 Bundesarchiv/Militärarchiv Freiburg im Breisgau (dále jen BA/MA), RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 2. Februar 1945.

3 BA/MA, RH10/116, Reisebericht Südosten. Besprechung in der Festung Olmütz: *„Es ist nicht abzusehen, wann die Festung Olmütz in einen einigermassen brauchbaren Verteidigungszustand gesetzt sein kann. Die Gründe hierfür liegen bisher und auch künftig in der durch die politischen Verhältnisse bedingten Schwierigkeiten von Seiten der staatlichen Dienststellen. Die dem gesamten Südosten unmittelbar drohends Gefahr der russischen Einfalls ist nicht klar erkannt bezw. will man sie nicht zugestehen.“*

4 BA/MA, RL7-6/14, Veränderungsmeldung Nr. 7 zur Gliederung, Stand 10.2.1945.

5 BA/MA, RL7-6/13, Einsatzmäßige Gliederung der flg. Verbände des Lfl. Kdo. 6, Stand 10.2.1945, 20.00 Uhr.

6 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 4. Februar 1945.

7 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 8. Februar 1945.

8 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 9. Februar 1945.

9 BA/MA, RL7-6/13, Anlage 1 zu Lfl. Kdo. 6, Führ. Abt. I, Nr. 1240/45 g. Kdos. V. 12.2.45.

10 BA/MA, RL7-6/13, Veränderungsmeldung Nr. 1 zur Gliederung, Stand 10.2.1945.

11 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 16. Februar 1945.

12 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 17. Februar 1945.

13 BA/MA, RL7-6/17, Einsatzmäßige Gliederung der flg. Verbände des Lfl. Kdo. 6, Stand 8.3.1945, 20.00 Uhr.
14 BA/MA, RL7-6/66, Einsatzmäßige Gliederung der flg. Verbände des Lfl. Kdo. 6, Stand 29.3.1945, 20.00 Uhr.
15 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 11.3.1945.
16 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 16.3.1945.
17 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 17.3.1945.
18 BA/MA, RL7-6/21, KR-Fernschreiben 155, 4.4.1945.
19 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 15.4.1945.
20 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 17.4.1945.
21 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 25.4.1945.
22 BA/MA, RL7-6/31, Beitrag zum Kriegstagebuch für den 2.5.1945.
23 BA/MA, RL7-6/23, Einsatzmäßig Gliederung der flg. Verbände des Lfl. Kdo. 6. Stand 16.4.1945, 20.00 Uhr.
24 BA/MA, RL7-6/25, Einsatzmäßig Gliederung der flg. Verbände des Lfl. Kdo. 6. Stand 21.4.1945, 20.00 Uhr.
25 BA/MA, RL2-VI/200, Flieger- und Jagddivisionen.
26 BA/MA, RH26-1002/8, O. v. Natzmer, Generalleutnant, zuletz Chef des Generalstabes der Heeresgruppe Mitte. P.W.E. Garmisch, d. 14.2.1947. Kurzer Bericht über die letzten Tage der Heeresgruppe Mitte (Ende April bis 9.5.1945).
27 BA/MA, RH26-1002/8, Das Ende der 1. Panzerarmee. Von ihrem letzten Oberbefehslhaber General der Panzertruppen a. D. Walter Nehring.
28 The National Archives Kew (dále jen TNA), HW5/701, CX/MSS/R.537(A)/30.
29 BA/MA, RL 7-6/27, +++ KR HZEX/VG/ QEK 05678784 1.5. 1825 (1835)=.
30 TNA, HW5/701, CX/MSS/R.537(A)/1/2.
31 TNA, HW5/702, CX/MSS/R.539(A)/11.
32 BA/MA, RL7-6/27, Von Heeresgruppe Mitte 1.5., 12.00 Uhr.
33 BA/MA, RL7-6/27, Erdlage H. Gr. Mitte v. 1.5., 12.00 Uhr.
34 BA/MA, RL7-6/27, Funkspruch Nr. 94.
35 BA/MA, RL7-6/27, Aufklärungs-Tagesmeldung vom 1.5.45.
36 BA/MA, RL7-6/27, Erdlage H. Gr. Mitte 1.5.45 – 20.00 Uhr.
37 TNA, HW5/703, CX/MSS/R.548/1.
38 BA/MA, RL7-6/27, SSD-Fernschreiben 3.5.45. Lfl. Kdo. 6, Der Chef d. Genst. Kless, Generalmajor. B. Nr. 1097/45 geh.
39 BA/MA, RL7-6/27, Funkspruch Nr. 94.
40 BA/MA, N54/8, Wilhelm Keitel, Die letzten Tagen unter Adolf Hitler, s. 20–21.
41 BA/MA, RW44-I/33, OKW/WFSt/Op (H)/B, 2.5.45, 22.15 Uhr.
42 BA/MA, RW44-II/3, OKW/Führungsstab B Nr. 20318/45 g. K. Stellv. Chef WFSt gez. Winter, 2.5.45.
43 BA/MA, RH26-1002/8, Das Ende der 1. Panzerarmee. Von ihrem letzten Oberbefehslhaber General der Panzertruppen a. D. Walter Nehring.
44 BA/MA, RW44-II/3, OKW/Führ.Stab B/Op Abt. (Ia) Nr. 20320/45 g. Kdos. Gez. Winter, Gen.Lt. 3.5.45. An Chef WFSt, Gen. Oberst Jodl. Dokument téhož znění v BA/MA, RW44-I/33.
45 BA/MA, RW44-II/3, KR WRL FU 6694/1013 2/5 1515 (abgegangen 2.5. 10.30 – aufgenommen 2.5. 12.15 durch Funk von H. Gr. Mitte).
46 BA/MA, RW44-II/3, OKW/Führ.Stab B/Op Abt (Ia) Nr. 20324/45 g. Kdos. 3.5.45, gez. Winter, Gen. Lt.
47 BA/MA, RL7-6/27, Erdlage H. Gr, Mitte v. 2.5., 20.00 Uhr.
48 BA/MA, RL7-6/27, Heeres-Gr. Mitte 3.5. 0015 an Lfl. Kdo. 6 über Lw. Kdo. 8 3.5. 0647.
49 BA/MA, RL7-6/27, Funkspruch Nr. 241.
50 Rajlich, J.: Lavočky a šturmoviky nad Ostravou. In: *Letectví a kosmonautika Speciál. Češi a Slováci v historii letectví.* Praha 2005, č. 5, s. 56.

51 Центральный архив Министерства обороны Русской федерации Подольск (dále jen ЦАМО), ф. 236, о. 2673, д, 2123, Оперсводка 00120 отдела ПВО УКА 1 УФ к 20.00 02.05.1945 года.
52 Prien, J.: *Geschichte des Jagdgeschwaders 77. Teil 4 1944–1945*. Eutin 1995, s. 2350–2356.
53 ЦАМО, ф. 240, о. 2779, д. 1867, Боевое донесение №108 ШТАРМ 6 Гв. Танковой к 20.00 2.5.45 г.
54 ЦАМО, ф. 327, о. 4999, д. 300, Журнал боевых действий частей 5 ВА за май месяц 1945 г. с 01.05.1945 по 10.05.1945 г., s. 10.
55 ЦАМО, ф. 3099, о. 1, д. 4, Отчет о боевых десйтвиях 21 Гвардейской Танковой Житомирской Краснознаменной орденов Суворова и Кутузова Бригады за период с 14.4. по 10.5.1945 года.
56 BA/MA, RL7-6/27, Aufklärungs-Tagesmeldung vom 2. 5. 45.
57 ЦАМО, ф. 327, о. 4999, д. 300, Журнал боевых действий частей 5 ВА за май месяц 1945 г. с 01.05.1945 по 10.05.1945 г., s. 11–12.
58 БЫКОВ, М. Ю.: *Победы сталинских соколов 1941–1945*. Москва 2008, s. 252–253.
59 ЦАМО, ф. 20511, о. 1, д. 123, Журнал боевых действий 3 Гвардейского Истребительного Авиационного Ясского корпуса за май 1945 года, s. 5.
60 Jirák, P.: *Tovačov v období protektorátu – vybrané kapitoly*. Břeclav 2017, s. 135–138.
61 ЦАМО, ф. 33, о. 686044, д. 4184, Наградной лист Куценко Григорий Емельянович а ЦАМО, ф. 33, о. 690306, д. 1266, Наградной лист Куценко Григорий Емельянович.
62 ЦАМО, ф. 20036, о. 1, д. 56, Отчет о боевой работе 31 Гвардейского истребительного авиационного полка за период с 1 по 10 мая 1945 года.
63 ЦАМО, ф. 327, о. 4999, д. 301, Журнал боевых действий частей 5 ВА за май месяц 1945 г.
64 БЫКОВ, М. Ю. (pozn. 58), s. 441–442.
65 BA/MA, RL7-6/27, Veränderungsmeldung Nr. 5 zur Gliederung, Stand 21.4.45.
66 TNA, HW5/702, CX/MSS/R.539(C)/15.
67 ЦАМО, ф. 878, о. 1, д. 133, Полковник Ашофф, и. о. командира 16 танковой дивизии. 25.5.45.
68 TNA, HW5/702, CX/MSS/R.539(C)/1.
69 BA/MA, RH26-1002/8, Materialsammlung zur Geschichte der Division 1945.
70 BA/MA, RH26-1002/8, O. v. Nazmer, Generalleutnant, zuletz Chef des Generalstabes der Heeresgruppe Mitte. P.W.E. Garmisch, d. 14.2.1947. Kurzer Bericht über die letzten Tage der Heeresgruppe Mitte (Ende April bis 9.5.1945).
71 BA/MA, RL7-6/27, Funkspruch Nr. 386.
72 BA/MA, RL. 7-6/27, Funkspruch Nr. 386.
73 BA/MA, RL 7-6/27, Funkspruch Nr. 391.
74 BA/MA, RL 7-6/27, Funkspruch Nr. 413.
75 BA/MA, RL 7-6/27, Funkspruch Nr. 413.
76 BA/MA, RL 7-6/27, Funkspruch Nr. 411. Abs. IX. FLG. K. Dále srov. Tamtéž, Funkspruch Nr. 413.
77 BA/MA, RL 7-6/27, Funkspruch Nr. 413.
78 BA/MA, RL7-6/27, Funkspruch Nr. 69.
79 ЦАМО, ф. 244, о. 3000, д. 1173, Оперативно-разведивательная сводка №0025 за период с 1 по 5.5.45. Отдел ПВО УКА 4 УФ.
80 ЦАМО, ф. 244, о. 3009, д. 207, Доклад о боевой деятельности ВВС противника и своих средств ПВО 43 зенитной артиллерийской дивизии РГК с 28.4. по 31.5.45, s. 3.
81 ЦАМО, ф. 244, о. 3009, д. 207, Доклад о боевой деятельности ВВС противника и своих средств ПВО 43 зенитной артиллерийской дивизии РГК с 28.4. по 31.5.45, s. 1–2.
82 ЦАМО, ф. 240, о. 2779, д. 1867, Боевое донесение №0126 ШТАРМ 6 Гв. Танковой к 22.00 4.5.45 г.
83 ЦАМО, ф. 327, о. 4999, д. 300, Журнал боевых действий частей 5 ВА за май месяц 1945 г. с 01.05.1945 по 10.05.1945 г., s. 17–18.
84 ЦАМО, ф. 327, о. 4999, д. 288, Обзор боевых действий 5 Воздушной армии за май 1945 года, s. 6.
85 ЦАМО, ф. 327, о. 4999, д. 301, Журнал боевых действий частей 5 ВА за май месяц 1945 г.
86 ЦАМО, ф. 20036, о. 1, д. 56, Отчет о боевой работе 31 Гвардейского истребительного авиационного полка за период с 1 по 10 мая 1945 года.

87 Tamtéž. Dále srov. БЫКОВ, М. Ю. (pozn. 58), s. 104 a 426.
88 БЫКОВ, М. Ю. (pozn. 58), s. 271.
89 ЦАМО, ф. 20537, о. 1, д. 49, Журнал боевых действий 8 штурмового авиационного Львовского корпуса за май месяц 1945 г., s. 7. Dále srov. Dénes, B.: *Rumanian Air Force. The Prime Decade 1938–1947*. Carrollton TX 1999.
90 BA/MA, RL7-6/27, Lw. Kdo. 8 5.5. 1200 Tagesmeldung.
91 BA/MA, RL7-6/27, Lw. Kdo. 8 5.5. 2027 KR.
92 TNA, DEFE3/572, KO2058.
93 BA/MA, RH26-1002/8, Materialsammlung zur Geschichte der Division 1945.
94 BA/MA, RL7-6/27, Funkspruch Nr. 83.
95 BA/MA, RH26-1002/8, Materialsammlung zur Geschichte der Division 1945.
96 ЦАМО, ф. 244, о. 3000, д. 1179, Боевое донесение №00523/оп Штаб 4-го Украинского фронта 7. 5. 45 14.50.
97 ЦАМО, ф. 417, о. 10564, д. 1249, Боевое донесение №00514 Штарм 60 7.5.45 19.00.
98 ЦАМО, ф. 878, о. 1, д. 133, Полковник Ашофф, и. о. командира 16 танковой дивизии. 25.5.45.
99 BA/MA, RH26-1002/8, Materialsammlung zur Geschichte der Division 1945.
100 ЦАМО, ф. 346, о. 5755, д. 235, Оперсводка №127 Штаб 10 иак, Глучин, к 20.00 7.5.45 г.
101 ЦАМО, ф. 244, о. 3009, д. 207, Оперативно-разведывательная сводка №0025 за период с 5 по 10.5.45. Отдел ПВО УКА 4 УФ.
102 ЦАМО, ф. 33, о. 686196, д. 4710.
103 Prien, J. (pozn. 52), s. 2350–2356.
104 Tamtéž, s. 2356.
105 ЦАМО, ф. 21948, о. 163100с, д. 5.
106 Schröter, F.: Erinnerungen aus meinem Leben, rkp., s. d., s. 261–262.
107 BA/MA, RL7-6/35, E-Meldung vom 30.4.45, 18.00 Uhr.
108 Východočeské muzeum Pardubice, Literární pozůstalost Zdeňka Bičíka. Letiště Skuteč 21. května 1945, Soupis letadel, konečný stav. Opis dokumentu z Městského muzea Skuteč.
109 ЦАМО, ф. 244, о. 3009, д. 207, Список осматренных аэродромов противника занятых частями 4-го Украинского фронта в период 1.–9.5.1945 года (Осмотр производился в период 10.–15.5.1945). Dále srov. Plavec, M.: Operace německých bitevních letců z letiště Henčlov na konci dubna 1945. In: Maloň, L. (ed.): *Květnové povstání českého lidu ve dnech 1. až 4. května 1945*. Přerov 2020, s. 22–33.
110 BA/MA, RH26-1002/8, Materialsammlung zur Geschichte der Division 1945.
111 ЦАМО, ф. 878, о. 1, д. 133, Меллер, полковник генштаба, нач. штаба 72 АК. Лагерь в Табор, 22.5.45. Отн.: Ответы на вопросы относительно 72 АК и по поводу немецкой и русской тактики.
112 ЦАМО, ф. 371, о. 6367, д. 544, Журнал боевых десйтвий 18 армийи за май 1945 года.
113 ЦАМО 33, о. 686196, д. 5430, Наградной лист Матвейчук Василий Данилович.
114 Bezborodova, I. V. – Prügger, H.: *Generäle des Dritten Reiches in sowjetischer Hand 1943–1956*. Graz–Moskva 1998.
115 BA/MA, RL7-6/26, ++KR HZEX/VG 2068/74 26/4 0045 (0140).
116 ЦАМО, ф. 20537, о. 1, д. 49, Журнал боевых действий 8 штрумового авиационного Львовского корпуса за май месяц 1945 г., s.
117 ЦАМО, ф. 346, о. 5755, д. 235, Оперативная сводка №127 Штаба 8 Штурмового авиационного Львовского Корпуса Глейвиц к 23.00 7.5.45 г.
118 ЦАМО, ф. 33, о. 686196, д. 2705, Наградной лист Васильченко Иван Фёдорович.
119 ЦАМО, ф. 35, о. 11304, д. 1119, Именной список безвозратных потерь сержантского и рядового состава частей 8 Штурмового Авиационного Львовского Корпуса за период с 10 мая по 20 мая 1945 года.
120 ЦАМО, ф. 417, о. 10564, д. 1249, Боевое донесение №00517 Штарм 60 8.5.45 12.00.
121 ЦАМО, ф. 417, о. 10564, д. 1249, Боевое донесение №00518 Штарм 60 8.5.45 21.00.

122 ЦАМО, ф. 240, о. 2779, д. 1881, Оперсводка №00128 Штаб 2 УФ к 7.00 8.5.45.
123 ЦАМО, ф. 240, о. 2779, д. 1873, Боевое донесение №0640 Штарм 40 к 22.00 8.5.1945
124 ЦАМО, ф. 878, о. 1, д. 133, Полковник Ашофф, и. о. командира 16 танковой дивизии. 25.5.45.
125 ЦАМО, ф. 346, о. 5755, д. 229, Журнал боевых действий штаба 10 гв. иад за апрель месяц и с 1 по 11.5.45 г.
126 ЦАМО, ф. 33, о. 11458, д. 847, Именной список безвозратных потерь личного состава частей и цоэдинений 10 истребительного авиационного Сталингардского ордена Богдана Хмельницкого корпуса за период ц 20 по 31 мая 1945 года.
127 ЦАМО, ф. 20211, о. 1, д. 42, Журнал боевых дествий 224 шад за период с 1-12 мая 1945 года.
128 ЦАМО, ф. 20211, о. 1, д. 42, Журнал боевых дествий 224 шад за период с 1-12 мая 1945 года.
129 ЦАМО, ф. 20211, о. 1, д. 42, Журнал боевых дествий 224 шад за период с 1-12 мая 1945 года.
130 ЦАМО, ф. 22850, о. 174730с, д. 10.
131 ЦАМО, ф. 20211, о. 1, д. 42, Журнал боевых дествий 224 шад за период с 1-12 мая 1945 года.
132 ЦАМО, ф. 33, о. 686196, д. 4958, Наградной лист Прищепа Владимир Исидорович.
133 ЦАМО, ф. 20211, о. 1, д. 42, Журнал боевых дествий 224 шад за период с 1-12 мая 1945 года.
134 ЦАМО, ф. 20211, о. 1, д. 42, Журнал боевых дествий 224 шад за период с 1-12 мая 1945 года.
135 ЦАМО, ф. 346, о. 5755, д. 229, Боевые действия 8.5.45 г.
136 ЦАМО, ф. 346, о. 5755, д. 235, Оперативная сводка №122 Штаб 321 БАД Обер Глогау к 8.00 9.5.45 г.
137 ЦАМО, ф. 33, о. 686196, д. 4943, Наградной лист Дубровин Степан Михайлович.
138 ЦАМО, ф. 21948, о. 163100с, д. 5.
139 Dénes, B. (pozn. 89).
140 ЦАМО, ф. 244, о. 3009, д. 207, Оперативно-разведывательная сводка №0025 за период с 5 по 10.5.45. Отдел ПВО УКА 4 УФ.
141 ЦАМО, ф. 417, о. 10564, д. 1249, Боевое донесение №00521 Штарм 60 9.5.45 21.00.
142 ЦАМО, ф. 3133, о. 1, д. 49, Журнал боевых действий 42 гв. оттбр с 01.01.1945 по 10.05.1945 г.
143 ЦАМО, ф. 33, о. 11458, д. 779, Именной список безвозратных потерь личного состава по 42. Отд. гвард. тяжело танков. Смоленск. крзн. Ордена Богдана Хмельницкого бригада за период с 30 апреля по 10 мая 1945 г.
144 ЦАМО, ф. 341, о. 5312, д. 916, Оперативная сводка №00141 штаб 128 пограничного Ясского Ордена Александра Невского полка войск НКВД по охране тыла Второго Украинского Фронта. Обстановка к 24.00 20.5.45 г. Podrobněji srov. Plavec, M.: *Letiště Krašovice. Střípky z historie píseckého létání.* Praha 2022, s. 204–210.
145 Bezborodova, I. V. – Prügger, H.: *Generäle des Dritten Reiches in sowjetischer Hand 1943–1956*. Graz–Moskva 1998.
146 BA/MA, RL7-6/27, Einsatzmäßige Gliederung der flg. Verbände des Lfl. Kdo. 6. Stand 3.5.45, 12.00 Uhr.

Summary

The End of the War in Central Moravia. Ground and Air Battles for the Haná Metropolis in May 1945 (on the 80th Anniversary of the End of World War II in Europe)

Michal Plavec

The study offers a new perspective on the events of the end of World War II in Haná. Based on archival documents deposited in the German Federal Archives in Freiburg im Breisgau (Bundesarchiv/Militärarchiv Freiburg im Breisgau) and the Central Military Archives of the Russian Federation in Podolsk (Центральный архив Министерства обороны Русской федерации Подольск), it offers views of both warring parties from a military point of view. It managed to describe air and ground operations from the point of view of the commanders and staff officers of the German Army Group Center, the German 1st Panzer Army, the German 3rd Air Division, the Soviet Red Army, especially its 2nd and 4th Ukrainian Fronts, the Soviet 5th and 8th Air Armies and associated units, such as the 1st Czechoslovak Independent Mixed Corps and the Royal Romanian Army and its air force. The plans of the Red Army High Command and the German Army Group Center from May 1945 are also interesting.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 68–86, 2025

Nejstarší zahrady v okolí Olomouce

Lucie Hronová Šafářová

Abstract

The Earliest Gardens in the Surroundings of Olomouc

This article explores the origins of garden art in the suburban landscape of Olomouc. Drawing on literary sources, iconography, archival records, early maps, and vedute, it presents a survey of major pleasure gardens established before 1700, with detailed analysis of four sites east of the city. These include the Renaissance gardens near the suburban village of Ostrovy, the Jesuit Garden by the fortification rondel, Canon Salburg's and other canonical gardens, and the early gardens of the Hradisko Monastery prior to their extensive Baroque reconstruction. Together, these sites illustrate the transition from the late Renaissance to the early Baroque style and mark the beginning of the flourishing garden culture that developed between 1670 and 1740. Most of these gardens disappeared following the construction of the Theresian fortress in the 1740s and subsequent wartime events. The research identifies several previously undocumented gardens, highlights the refinement of the region's garden culture, and demonstrates its continuity across centuries.

Keywords: historical gardens of Olomouc, late Renaissance gardens, Baroque gardens, ornamental gardens, Hradisko Monastery gardens, Jesuit Garden, garden of Count Salburg

Úvod

Olomouc byla do 17. století hlavním městem Moravy a centrem kulturního a společenského života. Zatímco díla stavebně-architektonická a umělecká (sochy, obrazy, užité umění) jsou prozkoumána a popsána v monotematických i souhrnných publikacích, v oblasti zahradního umění a krajinářské architektury zůstávají dosud bílá místa, zejména pro starší období – od středověku po rané baroko. Vzhledem k významu města lze přitom předpokládat existenci a rozvoj zahrad, které kromě užitkové funkce poskytovaly prostor pro společenský život, odpočinek i reprezentaci; zahrad s promyšlenou kompozicí a uměleckou výzdobou. S jistým zjednodušením lze tyto zahrady nazvat „okrasnými", pro odlišení od čistě užitkových a produkčních ploch.[1] Pro jejich poznání je možné využít jak zlomkovitých a tematicky roztříštěných pramenů, tak analogií se zahradami v okolí středoevropských měst podobného významu, urbanistických struktur a kulturně-společenských souvislostí.

Následující příspěvek je zamýšlen jako úvod k výzkumu tématu zahradního umění Olomouce od nejstarších dob do doby baroka, respektive do roku 1700. Zkoumání bylo zaměřeno na okrasné zahrady měšťanů, šlechty a duchovenstva, které se nacházely mimo samotné město – v příměstské krajině. Ve větším detailu je pak popsáno několik zahrad východně od města, ke kterým byly nalezeny ikonografické a mapové podklady.

Cíle tohoto textu lze tedy shrnout do dvou oblastí:

– vytvořit základní přehled nejstarších olomouckých okrasných zahrad v příměstské krajině, které byly založeny před rokem 1700,

– charakterizovat několik méně známých zahrad, nacházejících se východně od hradeb města, se zaměřením na jejich kompozici a společenské využití.

Přehled zahrad vychází z dosud prostudovaných grafických a textových materiálů z olomouckých zdrojů, jako je Zemský archiv v Opavě (dále ZAO) či Státní okresní archiv (dále SOkA) v Olomouci, dále z Rakouského státního archivu ve Vídni (Österreichisches Staatsarchiv – dále ÖStA Wien) a odborné knihovny, včetně Rakouské národní knihovny (Österreichische Nationalbibliothek). Zaměření na vybrané zahrady východně od města bylo dáno dosud získanými grafickými podklady; zásadní překážkou byl nedostatek pramenů. S využitím analytické a komparativní metody bylo zjišťováno, jak byly zahrady ztvárněny, z jakých kompozičních prvků se skládaly a jak byly pravděpodobně využívány. Výsledná zjištění jsou zamýšlena jako základ pro další zpřesňující výzkum.

Hledání historických zahrad v krajině kolem Olomouce

Zahrady vznikaly ve městě ve vazbě na architekturu (zejména na kláštery a významné rezidence) a v blízké krajině navazující na město, kde mohly být umístěny i samostatně. Kláštery jako centra vzdělanosti přispívaly k přenosu technických poznatků a uměleckých tendencí.

O středověkých zahradách je minimum informací – jsou doloženy převody majetku a různé spory, ze kterých není možné usuzovat na využití a podobu zahrady, kromě např. rajských dvorů klášterů, jejichž přítomnost vyplývá z obvyklých uspořádání těchto staveb.[2] Větším množstvím pramenů jsou dokumentovány renesanční a zejména barokní zahrady, sakrální i profánní, využívané pro rekreaci, odpočinek i reprezentaci, obvykle kombinující okrasné a užitkové funkce. V architektonicky komponovaných zahradách, zkrášlených vodními prvky a sochami se symbolickým významem, byly pěstovány ovocné stromy, léčivé a kuchyňské byliny, vinná réva, citrusy v nádobách nebo chovány ryby v nádržích. Lze je snadněji zařadit k hledaným „okrasným" zahradám, resp. zahradám pro potěšení (*pleasure garden*, *Lustgarten*).

V okolí města Olomouce a v samotném městě vznikaly od středověku zahrady různého účelu a funkcí. Nezbytné byly zahrady užitkové, zaměřené na pěstování zemědělských plodin. První zahrady se záměrnou kompozicí a uměleckými prvky lze předpokládat u klášterů, které byly hojně zakládány ve městě podél hradeb i v krajině za městem. Nejvýznamnějším z nich byl klášter Hradisko, jehož původ sahá do 11. století, do doby před vymezením města hradbami.[3] Představitelé světské a církevní správy, sídlící na návrších – Václavském (zvaném také Svatováclavské, Dómské), Petrském (Svatopetrské) a Michalském, si za městem zřizovali zahrady. Dalšími zřizovateli byli zástupci šlechty a zámožní měšťané. Zahrady jsou doloženy zmínkami v písemnostech a listinách. Dvorce a zahrady s letohrádky byly zakládány od středověku, ve větší míře pak od poloviny 16. století, v příměstské krajině

a obcích jako Ostrovy, Hradisko, Bělidla, Lazce, Povel, Střední Ulice a Zelená Ulice, které existovaly již ve 14. století.[4] V olomouckých příměstských zahradách šlechty a měšťanů, nacházejících se zejména západně od města, byly v 16. a 17. století podle dochovaných písemných pramenů letohrádky, galerie, grotty, bazény a sochařská výzdoba, z jejichž přítomnosti vyplývají odpočinkové, společenské a reprezentativní funkce.[5]

Rozvoj renesančních zahrad byl přerušen třicetiletou válkou. Zahrady a ovocné sady kolem města byly zničeny bezprostředně po příchodu švédských vojsk do Olomouce v červenci 1642.[6] Zahrady v krajině byly po válce obnovovány a byly zakládány také nové zahradní celky. Na dohled od Hradiska vznikla u cesty z Hradské brány první kanovnická zahrada, na kterou navázaly další zahrady olomouckých kanovníků (*Domherrngarten* nebo *Domherrngärten*), tvořící souvislý celek.[7] Kanovníci byli vzdělanými a zámožnými zadavateli a jejich zahrady, zakládané také v 1. polovině 18. století, byly zpřístupňovány veřejnosti.[8] Mezi později vzniklé zahrady náležela slavná zahrada hraběte Františka Řehoře Gianniniho na Envelopě s letohrádkem a přístavištěm u hlavního toku Moravy.

Zatímco dochované plány města z konce 17. století zachycují především fortifikace, vodní toky a mlýny, plán z roku 1699 znázorňuje také část zahrad v okolí města.[9] Dalším významným zdrojem jsou tři zákresy krajiny před Hradskou branou z roku 1690 (1694), které vypovídají o podobě zahrad nacházejících se mezi klášterem Hradisko a městem Olomoucí.[10]

Zahrady jsou ve větší míře vyobrazeny teprve na plánu města Olomouce a okolí z roku 1719 [obr. 1].[11] Zahrady nejsou identifikovány popisem, ale je u nich naznačena kompozice – některé jsou členěny na části se stromy (ukazující na sad, případně boskety) a na části pojednané schematickým broderiovým motivem. Ty mohou představovat obecně okrasnou část zahrady, některý z typů francouzského barokního parteru nebo přímo broderiový parter (*parterre de broderie*).[12] Lze předpokládat, že na tomto plánu jsou zachyceny jak zahrady, které vznikly před rokem 1700, tak celky založené nebo upravené po tomto roce.

Vedle plánů poskytují informace i veduty a rytiny. Grafické listy k zahradám, vytvořené na zakázku majitele, nemusí zachycovat skutečný stav, ale ideovou (ideální či reprezentativní) podobu zahrad. Ve zkoumaném prostoru a období se jedná o jedinou rytinu, zobrazující zahradu hraběte Salburga.[13] Referenčním zdrojem jsou pro ni zmíněné plány krajiny východně od města.

Významné zahrady v příměstské krajině Olomouce

Na základě porovnání dosud prozkoumaných písemných, ikonografických a kartografických pramenů bylo v okolí historické Olomouce zjištěno několik zahrad nebo zahradních celků založených před rokem 1700, u kterých lze předpokládat okrasné a společenské funkce:

– ostrovské zahrady – hypotetická středověká zahrada údělných knížat na říčním ostrově „Ostrow“ a doložené zahrady kanovníků u vsi Ostrovy,
– tři renesanční zahrady východně od Olomouce na vedutě z počátku 17. století,
– jezuitská zahrada s letohrádkem u hradebního rondelu,
– zahrada hraběte ze Salburgu a později další kanovnické zahrady u cesty z Hradské brány,
– zahrady kláštera Hradisko v pozdně renesanční až raně barokní podobě 2. poloviny 17. století,[14] upravované později barokně v 1. polovině 18. století.[15]

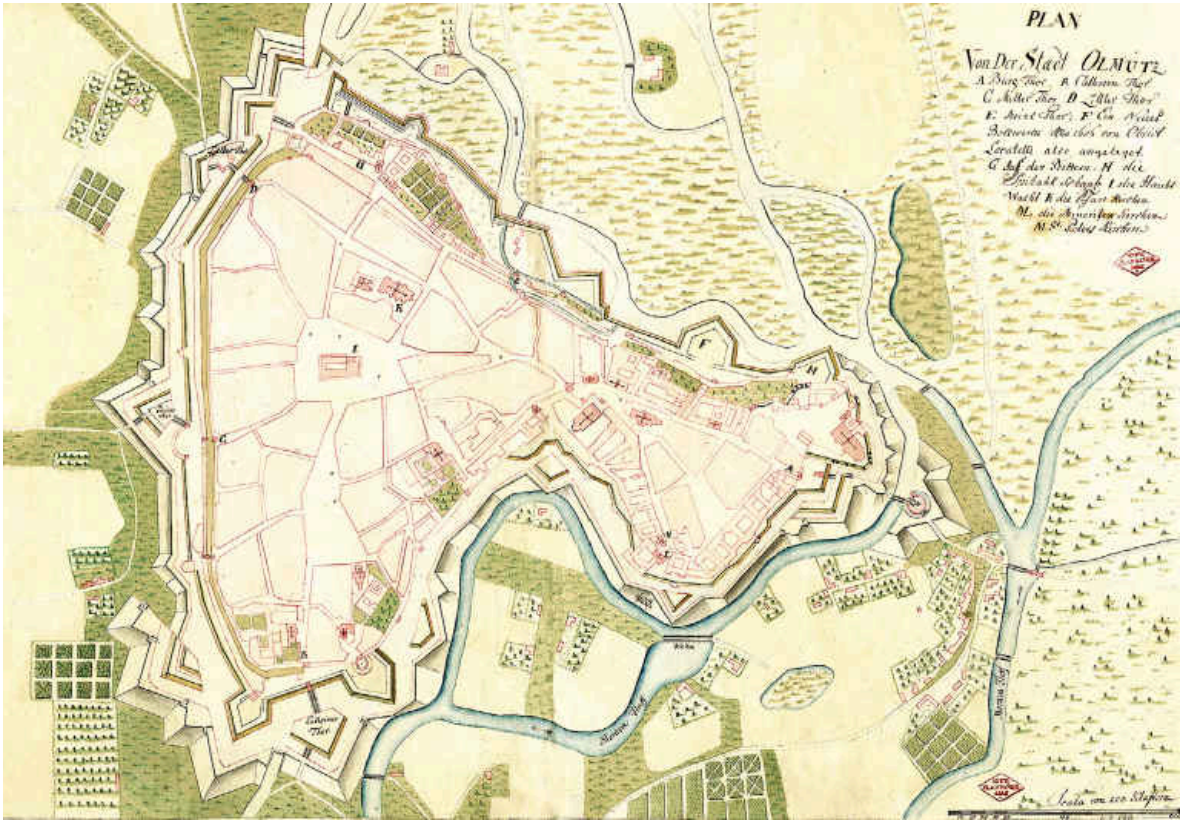

Obr. 1. Plán Olomouce z roku 1719 s barokními zahradami na předměstích. SOkA Olomouc, Sbírka map a plánů M 8-26, NAD 499, sign. IX/58.

Další zahrady zakreslené na plánu z roku 1719 zde nejsou identifikovány.[16] Jedná se o zahrady mezi jihovýchodními hradbami a tokem Moravy, založené před vznikem zahrady hraběte Gianniniho, nebo o barokní zahrady ležící jihozápadně a severozápadně od města, které zřejmě patřily mezi předměstské zahrady měšťanů a šlechty, které jsou zmiňovány v písemných pramenech od 2. poloviny 16. století. Mimo mapu zůstala společensky významná zahrada konviktního dvora jezuitů v Hejčíně s rybníkem a blízko ramene Moravy;[17] tuto zahradu zdobily od roku 1757 čtyři sochy Herkulů.[18]

Středověká zahrada moravských údělných knížat na říčním ostrově

„Krásná zahrada" založená údělným knížetem Václavem na říčním ostrově je zmíněná v díle historika Willibalda Müllera bez uvedení zdroje. Je jmenována spolu s dalšími stavebními úpravami knížete: *„Svatoplukův syn Václav, který se ujal vlády později (1112), nechal na vlastní náklady obnovit město a předměstí po požáru a na ostrově* [zvaném] *Ostrow založil krásnou zahradu.*"[19] Obec zvaná Ostrovy se nacházela jihovýchodně od města mezi rameny řeky Moravy pod Petrským návrším. Zahrada z 12. století by existovala ještě před vymezením města hradbami, ke kterému došlo ve 40. letech 13. století. Území, kde byl výše uvedený Ostrov nebo ves Ostrovy, je zakresleno jako mírně vyvýšené místo na plánu z roku 1669.[20]

Zahrada není doložena archeologicky ani jiným pramenem a její existence zůstává hypotetická. Podoba území kolem Moravy, kde se nacházela ves Ostrovy, se od 14. století měnila v důsledku záplav a podmáčení dosud suchých území.[21] Zajímavým dokumentem, dokládajícím existenci hodnotné zahrady v těchto místech, je listina českého a uherského krále Matyáše [Korvína] z roku 1473, který jmenuje mezi statky, jež dává a zapisuje městu Olomouci, *„zahrady w ostrowech na przedmiestij olomuczkem"*, tedy zahrady ve vsi Ostrovy.[22]

Tři renesanční zahrady pod Petrským návrším

Tři čtvercové uzavřené zahrady, tvořící patrně jeden kompoziční a funkční celek, jsou zachyceny na vedutě v dolní části Vischerovy mapy Moravy z roku 1692 [obr. 2].[23] Svým ztvárněním odpovídají pozdní renesanci a době před třicetiletou válkou. Zahrady byly podle veduty situovány jižně od zemské cesty z Hradské brány, v krajině navazující na vodní tok Moravy. Na základě dosud zjištěných pramenů není možné stanovit, zda se jednalo o zahradu přetrvávající (v renesanční úpravě) na místě hypotetické zahrady údělných knížat – časový odstup činí navíc 500 let. Mohlo by se ale jednat o zahradu zmíněnou v listině krále Matyáše. Ve 2. polovině 16. století se také objevují v písemnostech zmínky o „ostrovských zahradách" olomouckých kanovníků, které nejsou doloženy ikonograficky.[24] Písemnosti se týkají oprav vedení vody v blízkosti Jakubského mlýna, který je zobrazen na zmíněné vedutě blízko trojice zahrad. Na vedutě tak mohou být zobrazeny právě tyto starší kanovnické renesanční zahrady.

Pokud veduta zachycuje podobu a polohu zahrad, pak se jednalo o tři zahrady nebo tři zahradní celky čtvercového tvaru, které byly po obvodu vymezeny plotem nebo zdí. Zahrady mají společnou podélnou osu, podle zákresu ale stojí v krajině odděleně. Vnitřní kompozice je symetrická; dvě ze zahrad se vyznačují geometrickým rozvržením cest a vegetace, zahrnující tvarované živé ploty, stromy a rostliny na záhonech. Další detaily, jako např. rostliny v nádobách, zde zobrazeny nejsou. Kompozice zahrady nejblíže městu vychází ze čtverce a kruhu, uprostřed s kruhovým prvkem obklopeným menšími dřevinami.

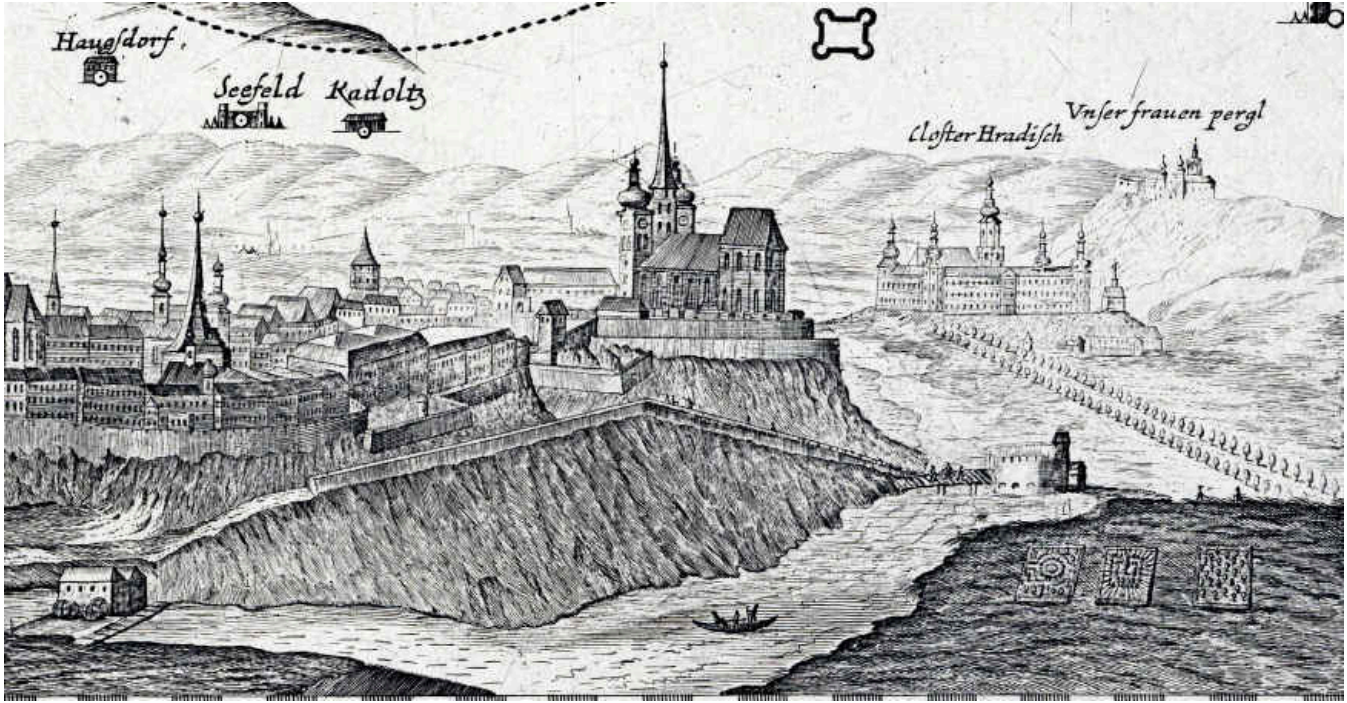

Obr. 2. Tři zahradní celky jihovýchodně od města. V pozadí je klášter Hradisko. Veduta Olomouce na Vischerově mapě Moravy z roku 1692. Reprofoto: Vischer, G. M.: Moravia Marchionatus. Brno [1895], s. [10].

Okraje zahrady tvoří zřejmě stříhané zelené stěny a vyšší stromy. Druhá zahrada je uprostřed akcentována vzrostlým stromem. Kolem něj je cesta zalomená do čtverce, lemovaná opět menšími dřevinami a paprskovitě se rozbíhajícími menšími poli. Poslední zahrada je pokryta stromy v přibližně pravidelném sponu, takže jde nejspíše o ovocný sad.

Zahrady se vyznačují uzavřeností vůči okolí, samostatným umístěním v krajině bez vazby na budovu a vnitřní symetrickou kompozicí. Odpovídají renesančnímu až manýristickému období, tedy období 1550–1630. Vzorem mohla být kromě konkrétních zahrad také grafická díla z konce 16. století. Návrhy renesančních zahrad byly tématem jednoduchých dřevorytů Johanna Peschela [obr. 3], složitější vzory imaginárních zahrad pak byly prezentovány např. v dílech Hanse Vredemana de Vriese nebo Hanse Puechfeldnera.[25]

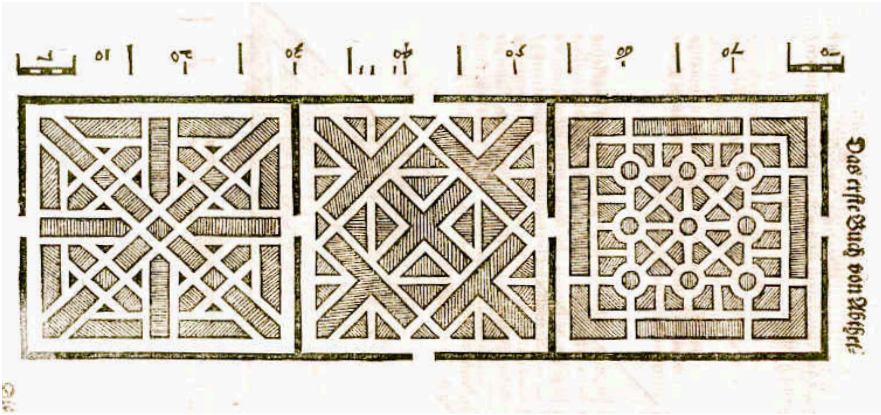

Obr. 3. Návrh geometrické renesanční kompozice zahrady v díle Johanna Peschela Garten Ordnung [etc.] z roku 1597. Reprofoto: Peschel, J.: Garten Ordnung darinnen ordentliche warhaftige Beschreibung, wie man aus rechtem Grund der Geometria einen nützlichen und zierlichen Garten mit künstlicher Abteilung und Ordnung der Beet [etc.], 1597, s. 33.

Tři zahrady jsou kompozičně a časově srovnatelné s renesanční trojdílnou zahradou založenou biskupem Vilémem Prusinovským u Kroměříže před rokem 1570 severně od zámku, která je zachycena na vedutě města z doby 1588–1598.[26] Tato zahrada se stala základem kroměřížské Podzámecké zahrady. Vzhledem k poloze olomouckého zahradního celku pod Petrským návrším a blízkosti Václavského návrší je pravděpodobný vztah zahrad k olomouckým kanovníkům.[27]

Je málo pravděpodobné, že by zahrady existovaly v kompozici zobrazené na vedutě ještě v době vydání této verze Vischerovy mapy v roce 1690 nebo 1692, tj. po ničivé třicetileté válce. Veduty nebyly součástí kartografického díla autora a vycházely často ze starších vzorů, takže tři zahrady mohly být zachyceny podle stavu z 20. let 17. století, kdy vznikaly první předlohy tzv. Vischerovy mapy,[28] resp. předlohy map vydávaných v atlasech rodiny Vischerovy.[29]

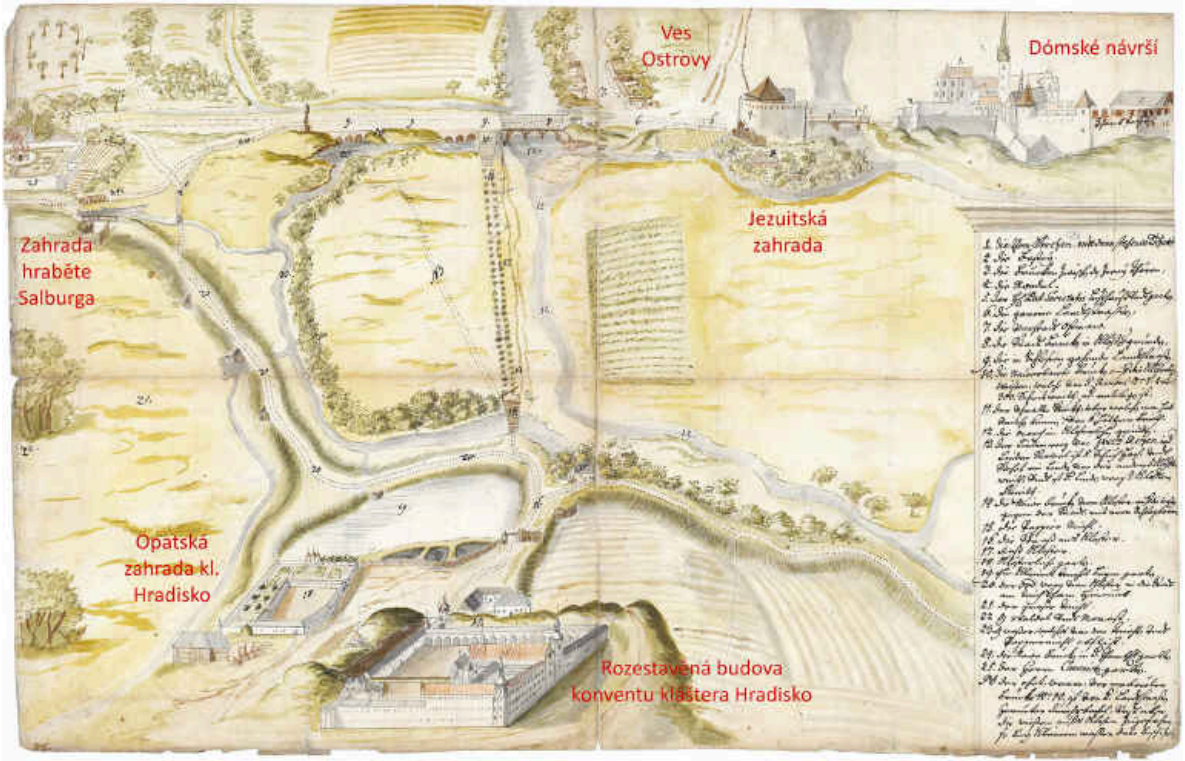

Obr. 4. Krajina před Hradskou branou v roce 1694. Vpravo nahoře je jezuitská zahrada, vlevo část zahrady hraběte Salburga. Dole je rozestavěná kanonie kláštera Hradisko se starší zahradou u hospodářského dvora. Reprofoto: Hronová Šafářová, L.: Manýristické a barokní zahrady v krajině u Olomouce: Soubor specializovaných map s odborným obsahem. Brno 2018, s. 19.

Jezuitská zahrada u hradebního rondelu

Jezuité rozvíjeli kulturu a školství v Olomouci po dobu téměř 200 let. Jejich přínos zahradnímu umění ilustruje dosud málo známá zahrada, která je zachycena na několika grafických pramenech z konce 17. století, nejlépe na plánu krajiny před Hradskou branou z roku 1694[30] a na plánu města a okolí z roku 1699.[31] Její obvod byl také naskicován v písemnostech při sporech o hranice z let 1718–1740.[32]

Jezuitská zahrada s letohrádkem se prostírala na mírném svahu mezi hradebním rondelem a rameny Moravy, severně od zemské cesty. Na zmíněném plánu z roku 1694 [obr. 4] je popsána pod č. 5 jako *„der H. Pat. Societatis Lusthaus(s) und Garten"*. Společenské využití dokládá dvoupodlažní letohrádek s krytou galerií podél prvního patra, odkud byl vidět klášter Hradisko. Otevřenou otázkou je vizuální propojení mezi letohrádkem a klášterem Hradisko – zahrada ležela na hlavní ose průčelí prelatury, ale kompoziční záměr zde není prokázán.

Obr. 5. Plán města a okolí z roku 1699 se zákresem jezuitské zahrady u rondelu před Hradskou branou. SOkA Olomouc, Sbírka map a plánů, sign. III/9.

Zahradu po severovýchodní straně lemuje menší vodní tok (propojující Mlýnský potok a hlavní rameno Moravy), na jehož břehu jsou dva věžovité objekty, zřejmě vymezující přístaviště pro loďky. Malé přístaviště se s určitostí nacházelo u zahrady hraběte a kanovníka Gianniniho, která vznikla přibližně o 50 let později a o 400 m jižněji. V jezuitské zahradě jsou další menší stavby a vzrostlé dřeviny. V levé části zahrady je mírný svah, který mohl být členěn do nízkých teras (zákres není jednoznačný). Zahrada je uzavřena dřevěným ohrazením se vstupním otvorem od cesty vedoucí podél kruhového rondelu, který byl součástí hradeb města. Podle plánu z roku 1699 [obr. 5] činila délka zahrady podél Mlýnského potoka, který tvořil její západní hranici, přibližně 170 m. Na pozdějších skicách (z let 1718–1740) činila její délka podél potoka jen 125 m, zatímco délky dalších stran byly 72 m na severu, 77 m na východě a 102 m na jihu podél zemské cesty. Tato cesta vedla východním směrem k další pozoruhodné zahradě, založené kanovníkem Salburgem.

Zahrada hraběte ze Salburgu

Hrabě a svobodný pán Georg Friedrich von Salburg zu Sallaberg (Salaberg) žil v Olomouci v letech 1666–1690.[33] Kromě Olomouce působil jako kanovník v Pasově, kde 17. července 1692 zemřel.[34] Jeho otec Georg Sigmund a pak mladší bratr Franz Ferdinand nechali upravit zahradu u rodového sídla – zámku Salaberg v Dolním Rakousku.[35] Olomoucký kanovník Georg Friedrich dal založit první z řady navazujících kanovnických zahrad, situovaných podél cesty od Hradské brány.[36]

Část zahrady je znázorněna na zákresu krajiny z roku 1694 [obr. 4].[37] Celá zahrada je námětem rytiny datované rokem 1678, jejímž autorem je Justus van den Nypoort [obr. 6].[38] Zahrada je na ní popsána jako *„od základu založena na orné půdě blízko města Olomouce 1678“*.[39] Je přibližně čtvercového tvaru a hlavní osa, procházející letohrádkem, směřuje patrně k dómu sv. Václava, který je na návrší.[40]

Zahrada je jedinečná svým ztvárněním a společenským využitím, které je na rytině zachyceno v detailu. Je uzavřena vysokou zdí. Její vnitřní kompozice je geometrická a symetrická, s opakováním motivů čtverce a kruhu, s prostory vymezenými stříhanými ploty nebo stěnami. V centru na křížení os stojí otevřený pavilon či letohrádek s věžovitými nárožími. Tímto základním kompozičním uspořádáním vychází z (pozdně) renesančních zahrad.[41] Dalšími prvky již zahrada odpovídá soudobým vlivům francouzské barokní zahrady – jsou zde zakresleny broderiové partery (*parterre de broderie*).[42] Ty jsou situovány kolem letohrádku a podél jižní zdi (na rytině vlevo) a jsou lemovány rostlinami v nádobách, zřejmě citrusy nebo jinými teplomilnými rostlinami. Zajímavý detail je vidět ve středové části broderiemi zdobených parterů u jižní zdi, kde jsou podélné vyvýšené záhony osazené menšími rostlinami, naznačenými schematicky. Mohlo by se jednat o cibuloviny, které byly oblíbenou a prestižní součástí okrasných zahrad konce 17. století a byly pěstovány např. v Květné zahradě v Kroměříži, v části zvané Holandská zahrada.[43]

Centrální kruhová část se vzácnými rostlinami v nádobách a čtyřmi jehličnany bezprostředně navazuje na budovu pavilonu či letohrádku, který tvoří středový akcent kompozice a podtrhuje reprezentativní a společenský význam zahrady. Letohrádek je otevřený a průchozí, opět podobně jako v Květné zahradě v Kroměříži.[44] Pokud hlavní osa letohrádku míří záměrně na kostel sv. Václava na Dómském návrší, což není možné jednoznačně prokázat, odpovídá toto vizuální propojení také barokním kompozičním principům.

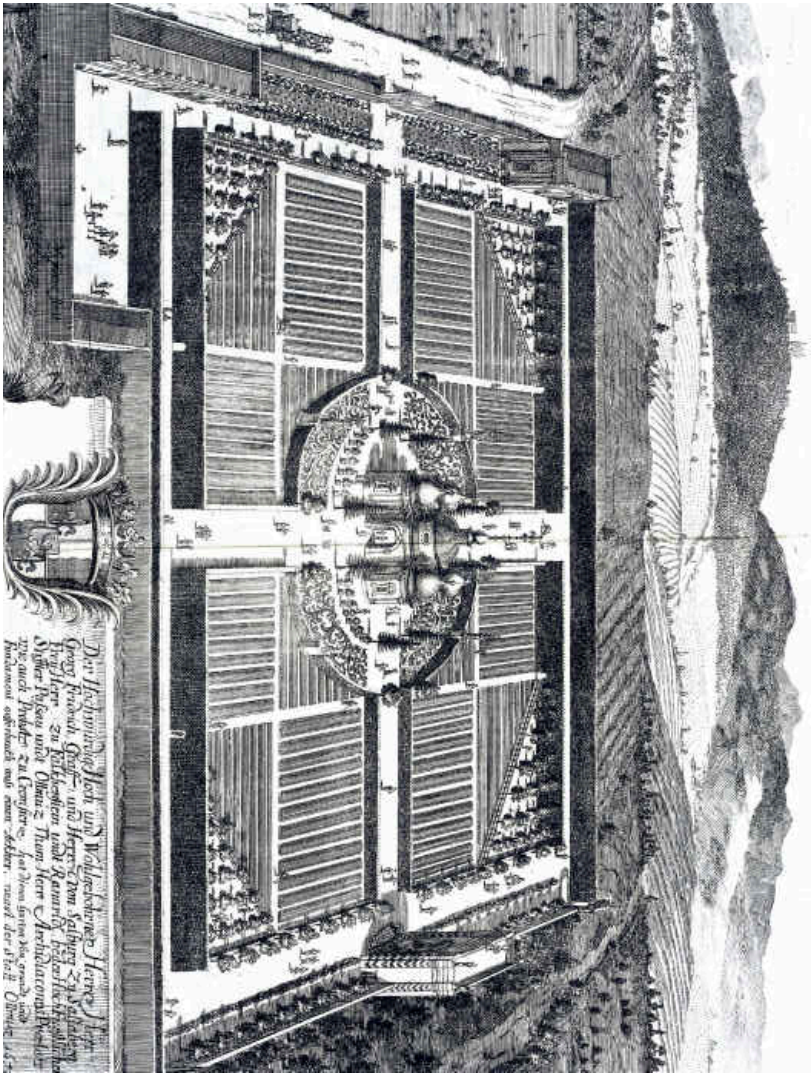

Obr. 6. Nypoortova rytina zahrady hraběte Georga Friedricha ze Salburgu z roku 1678. Reprofoto: Hronová Šafářová, L.: Manýristické a barokní zahrady v krajině u Olomouce: Soubor specializovaných map s odborným obsahem. Brno 2018, s. 20.

Okraje středové části Salburgovy zahrady vymezuje tvarovaný živý plot, do něhož jsou zasazeny čtyři sochy – postavy s vázami, umístěné na podstavcích. Postavy jsou svým ztvárněním velmi podobné sochám Herkulů, stojícím od roku 1965 v Bezručových sadech, představujících Jaro, Léto, Podzim a Zimu.[45] Postavy na rytině odpovídají těmto sochám také způsobem držení váz, kromě postavy symbolizující Jaro, které odpovídá socha na rytině vlevo vzadu. Postava vpravo vzadu s nádobou na pravém rameni odpovídá Létu, dvě přední postavy pak podzimu (postava vlevo s nádobou na hlavě) a Zimě (nahrbená

postava vpravo). Celková výška soch v Bezručových sadech činí včetně podstavců cca 3 m, z toho podstavce jsou vysoké 105 cm. Pokud by se jednalo o tytéž sochy a stejně vysoké podstavce, činila by výška živého plotu kolem soch přibližně 1 m. Zatímco sochy jsou na rytině zřejmě mírně zvětšené a zdůrazněné, postavy lidí jsou naopak zmenšené.

Na zdobný střed zahrady navazují čtyři souměrné pěstební celky vymezené zmíněnými nižšími živými ploty směrem k letohrádku a vyššími dřevinnými stěnami s průchody po vnějším obvodu. Plochy uvnitř jsou pokryté dlouhými záhony, kde mohly být pěstovány léčivé nebo kuchyňské rostliny, případně zelenina. Do trojúhelníkových částí na nárožích jsou vysazeny menší ovocné stromy.

U severní zdi zahrady (na rytině vlevo) se nachází budova orientovaná okny na jih, která by mohla být oranžerií. Další dvě stavby byly patrně využívány pro společenské příležitosti (hostiny, koncerty, hry) a jako zázemí či obydlí pro zahradníky. V dolní části rytiny, tj. na západním okraji zahrady, je vidět hra v kuželky, která představovala jednu z barokních kratochvílí při různých slavnostech. V blízkém klášteře Hradisko se při oslavách masopustu konaly hostiny, dokonce plesy a byly provozovány (kromě divadelních představení) hry jako kulečník, kuželky a karetní hry.[46] Zajímavým prvkem Salburgovy zahrady je také vyhlídková stavba na okraji zahrady. Do stavby je zasazena grotta či nymfeum s fontánou, odkud stříká voda do bazénu přesahujícího do parteru. Tato a další stavby jsou na atice zdobeny bustami, sochami a vázami.

Mezi díla, která mohla ovlivnit podobu zahrady hraběte Salburga, patří kromě různých grafických listů a traktátů také konkrétní zahrady, které pravděpodobně navštívil osobně. Kromě Květné a Podzámecké zahrady v Kroměříži, se kterými jej spojovalo církevní prostředí, lze předpokládat, že znal zahradu u zámku Salaberg a také proslulou manýristickou zahradu Hellbrunn u Salzburgu. Během svého devítiletého studijního pobytu v Římě se zajisté seznámil se zahradami tohoto města.[47] V jeho pozůstalosti byly mimo jiné nalezeny rytiny zahrady římské vily Doria Pamphili.[48]

Manýristické a raně barokní zahrady kláštera Hradisko

Podoba opatské zahrady původního hospodářského dvora (před požárem roku 1705) je zachycena na plánu krajiny před Hradskou branou z roku 1694 [obr. 4]. Zahrada je uzavřena zdí, do které je vestavěn letohrádek nebo pavilon, z něhož byl výhled do krajiny.[49]

Letohrádek je tvořen třemi válcovými (věžovitými) částmi, které jsou završeny cibulovými střechami. Plocha zahrady je členěna do čtvercových polí, pokrytých u letohrádku broderiovými partery a blíže k hospodářskému dvoru záhony a stromy; odpovídá raně baroknímu období. Za zdí je cesta a rybník, který bude později vysušen a přeměněn v opatskou zahradu. Od kláštera vede k městu podél Moravy cesta s nedávno vysazenou lipovou alejí, jak vypovídá legenda zmíněného plánu.

Na plánu z roku 1694 je vidět rozestavěná budova kanonie, jíž však zákres končí. Území konventní zahrady (severně od kláštera) zachyceno není. Konventní zahradu je možné spatřit na nástropní fresce Jana Kryštofa Handkeho, nacházející se v klášteře v pracovně opata Norberta Umlaufa.[50] Freska je datována k roku 1738, ale zahrada na ní zachycená kompozičně odpovídá renesančním a manýristickým zahradám [obr. 7]. Zahrada je na obraze uzavřena zdí a je členěna do čtvercových polí, pokrytých tečkami a liniemi, naznačujícími zřejmě pravidelně vysazené stromy a rostliny v záhonových řádcích. Křížový objekt na hlavní ose je zakreslen jako plošný a je pojednán hnědou barvou, jako by se jednalo

o zpevněnou plochu; ve srovnatelných dobových zahradách a na grafických listech byly na podobných místech také formální kanály či bazény nebo loubí z tvarovaných dřevin. Zahrada byla zřejmě využívána k pěstování užitkových a léčivých rostlin a poskytovala mnichům klidný prostor pro meditaci a odpočinek.

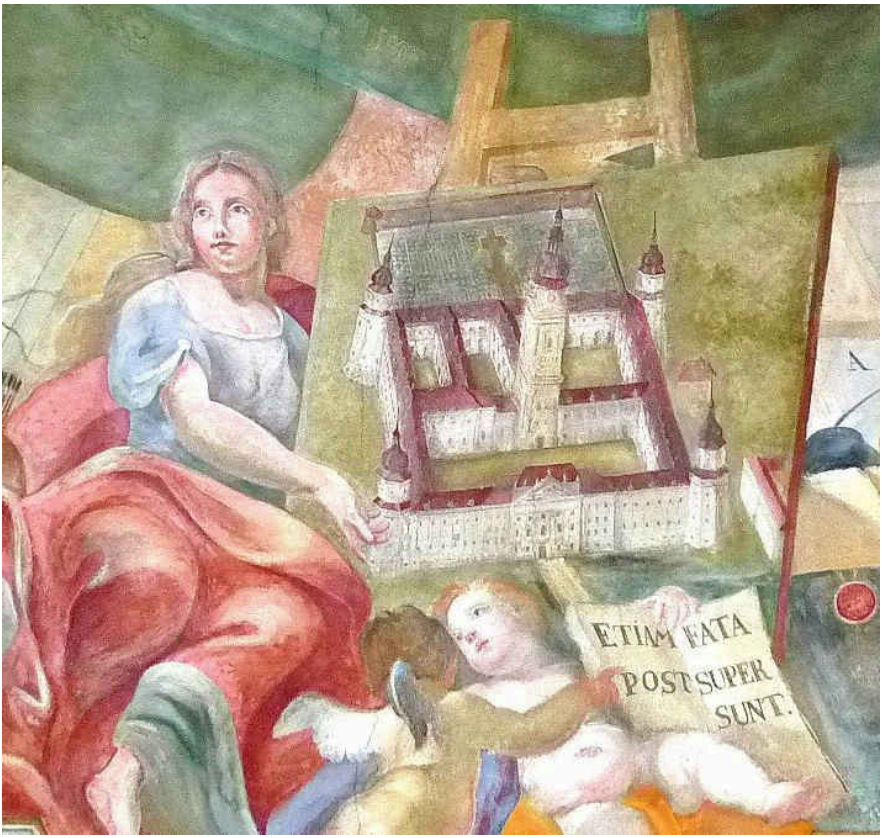

Obr. 7. Nástropní malba Jana Kryštofa Handkeho v pracovně opata z roku 1738 ukazující zahradu v podobě kolem roku 1700. Fotoarchiv autorky.

Závěr

Výzkum prokázal, že v příměstské krajině Olomouce vznikla od středověku po rané baroko řada zahrad, které kromě užitkových funkcí poskytovaly prostor pro společenský život a byly esteticky ztvárněny. Tyto zahrady byly zakládány na příhodných místech krajiny, kde byly staletí obnovovány a upravovány, jako např. oblast říčních ostrovů jihovýchodně od města. Zásadním limitem identifikace a bližšího poznání těchto zahrad zůstává nedostatek a roztříštěnost dochovaných pramenů a jejich obtížná interpretace (nepřesnost zákresů, chybějící popisy). Přínosem by byl archeologický výzkum, který by doložil stavební objekty. Palynologický výzkum by poskytl představu o rostlinném složení, zvláště o exotických rostlinách, které se v okolní krajině nevyskytovaly. Při doplnění dalších pramenů by byly možné hlubší komparativní analýzy a rekonstrukční hypotézy.

Za nejstarší doložené zahrady lze považovat zahrady v areálu kláštera Hradisko, jehož založení sahá do 11. století. Jejich středověká podoba není známa. Okrasný charakter zahrad je doložen až z doby pozdní renesance a baroka. Různé zahrady se od středověku vyskytovaly v oblasti předměstí Ostrovy. Zatímco středověká zahrada olomouckých knížat zůstává hypotetickou, doložena je ostrovská zahrada z 15. století a kanovnické zahrady (v této lokalitě) z 2. poloviny 16. století. Tyto zahrady by snad bylo možné spojovat s trojdílným renesančním zahradním celkem, zakresleným na vedutě města na okraji Vischerovy mapy Moravy.

Na východním předpolí Olomouce byly soustředěny zahrady spjaté s církevním prostředím a kanovníky. Důvodem byla zřejmě výhodná poloha mezi olomouckými správními a rezidenčními návršími a klášterem Hradisko. K nejvýznamnějším objevům patří identifikace jezuitské zahrady u hradebního rondelu a zahrady kanovníka Salburga z konce 17. století, která ve své kompozici reflektuje evropské inspirační vzory z období mezi pozdní renesancí a barokem, včetně Květné zahrady v Kroměříži, a svou propracovaností představuje dílo srovnatelné s jinými významnými zahradami.

Většina popsaných zahrad se sice nedochovala, avšak jejich podoba doložená písemnými, kartografickými a ikonografickými prameny, stejně jako jejich společenské využití, ukazuje na relativně vysokou úroveň zahradní kultury olomouckého prostředí a na její dlouhodobou kontinuitu.

Poznámky

1 Pojem „okrasné zahrady" bývá využíván pro odlišení od hospodářských zahrad. V době středověku až baroka zahrady kombinovaly funkce pěstební (produkční, užitkové) s narůstajícími funkcemi estetickými (rekreačními, odpočinkovými) v rámci jediné „zahrady pro potěšení" čili libosadu (*Lustgarten, pleasure garden*). V literatuře bývá pojem okrasná zahrada (*Ziergarten*) používán pro samostatnou část zahrady či celou zahradu geometricky členěnou, s květinami a tvarovanými dřevinami; další typickou částí je pak např. štěpnice – ovocný sad (*Baumgarten*) nebo část s nádrží na chov ryb. Dále Lička, L. – Maryška, Ch. (ed.): *Von Gärten und Menschen: Gestaltete Natur, Kunst und Landschaftsarchitektur*. Salzburg 2023, s. 127.

2 Pro uspořádání benediktinských klášterů byl vzorem ideální plán kláštera ze St. Gallen; dále viz Jellicoe, G. – Jellicoe, S.: *The Landscape of Man: shaping the environment from prehistory to the present day*. 3. vydání. London 2000, s. 142.

3 Klášter sv. Štěpána byl založen roku 1078 a od 12. století byl zván Hradisko. Disponoval značným pozemkovým majetkem. Schulz, J. – Burešová, J. – Šmeral, J.: *Dějiny Olomouce 1*. Olomouc 2009, s. 98.

4 Müller, W.: *Festschrift zum 5. Juni 1876. Anlässlich der Feier des Burgthordurchbruches und der beginnenden Stadterweiterung*. Olmütz 1876, s. 12.

5 Jména majitelů a prvky zahrad uvádí Jiří Fiala v kapitole Výstavba tereziánské pevnosti (s. 481–491) viz Schulz, J. – Burešová, J. – Šmeral, J. (pozn. 3), s. 483.

6 Ovocné sady obklopující město začaly být káceny hned následující den po příchodu švédských vojsk, tj. od 15. července 1642; byla pak také zapálena a bořena předměstí. Müller, W.: *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Olmütz 1895, s. 168.

7 Čtyři navazující zahrady jsou označeny souhrnně jako „Domherrngarten", tj. „Zahrada dómských kanovníků", na Ohlašovacím plánu z let 1755–1756 (ÖStA Wien, AT-OeStA/KA KPS Inland cIVa, Olmütz Nr. 28) a na dalších plánech z poloviny 18. století. Dále viz Hronová Šafářová, L.: *Manýristické a barokní zahrady v krajině u Olomouce: Soubor specializovaných map s odborným obsahem*. Brno 2018, s. 14. Dostupné také z: http://web2.mendelu.cz/zf_561_nmap1/.

8 Olomoucká kapitula byla významnou částí diecézní správy, založenou již Jindřichem Zdíkem ve 12. století. Kanovníci, kterých bylo obvykle deset až dvanáct, se podíleli na přípravách slavnostních bohoslužeb a na dalších činnostech kapituly při dómu sv. Václava. Byli vzdělaní, mnozí z nich studovali a pobývali v Římě a své soukromé zahrady ochotně zpřístupňovali veřejnosti. Dále viz Zuber, R. – Cekota, V. – Kouřil, M.: *Osudy moravské církve v 18. století*. Sv. 1. Praha 1987, s. 73. Dostupné také z: https://ndk.cz/uuid/uuid:ac993390-c931-11e5-aeb4-5ef3fc9bb22f.

9 *Accurate Delineation der Stadt Olmütz wie selbige Anno 1699: [Plán pevnostních hradeb olomouckých z roku 1699 s melioračním projektem schváleným císařem a vojenskou radou roku 1702]*. Papír, kolorováno. SOkA Olomouc, Sbírka map a plánů, NAD 499, neinventarizováno, sign. III/9. 1699. Dostupné také z: https://digi.archives.cz/da/permalink/0A25525985AA4E6089938B4430335DF4/e1167b32a9dc47ac9e9377dc3da7c92f.

10 Pappen, Ch.: *Umgebungsplan von Olmütz und drei Detailskizzen wegen Erbauung einer Holzbrücke*, 1694. ÖStA Wien, Válečný archiv (Kriegsarchiv), Wien, Karten- und Plansammlung, Sign. AT-OeStA/KA KPS KS G I h 451-50-1.

11 *Plan von der Stadt Olmütz: Pevnost Olomouc,* 1719. SOkA Olomouc, Sbírka map a plánů M 8-26, NAD 499, sign. IX/58. Poznámka Josefa Kšíra z roku 1966: plán ukazuje stav budov z let 1718–1719.

12 Pojem „broderie" je v souvislosti se zahradou vymezen např. v *Encyklopedii Britannica* jako typ zahradního parteru, který se vyvinul ve Francii na konci 16. století a který se vyznačuje rozdělením cest a záhonů tak, že vytvářejí vzor připomínající „výšivku" [ta je původním významem francouzského slova „broderie"]. Vzory vycházejí z tvarů plynule vinoucí se stuhy (rozvilinové křivky) a využívají obvykle formalizovaných motivů, odvozených z tvarů rostlinných listů. Dále viz heslo: Broderie (garden). *Encyclopaedia Britannica*, https://www.britannica.com/art/broderie, vyhledáno 18. 8. 2025.

13 Nypoort, J. van den: *Der Hochwürdige Hoch und Wohlgebohrne Herr, Herr Georg Fridrich Graff und Herr von Salburg zu Sallaberg, Frey-Herr zu Falkhenstein undt Ranaridl, beder HochFurstlicher Stiffter Passau undt Ollm̈z Thom-Herr Archidiaconas Praelat, wie auch Probst zu Cremsier [etc]. hat diesen Garten von Grundt undt Fundament aufferbauth auss einen Ackher negst der Statt Ollmüz 1678*. Getty Research Institute, GRI Library Catalog, OCLC Record Number 84655133, ID/Accession Number 1366-632, http://primo.getty.edu/GRI:GETTY_ALMA21121269390001551, vyhledáno 24. 1. 2025.

14 Renesanční rysy má dosud zahrada u hospodářského dvora, zachycená na zákresu krajiny z roku 1694. Zdroj (plán): Pappen, Ch. (pozn. 10).

15 Hronová Šafářová, L. (pozn. 7), s. 18. Původní mapa: ÖStA Wien, Sign. AT-OeStA/KA KPS GIh 0451-50 Olmütz.

16 *Plan von der Stadt Olmütz* (pozn. 11).

17 Konviktní dvůr je zakreslený na mapách okolí města z 18. a 19. století, např. *Plan von der Vöstung und Stadt Ollmütz* [po r. 1745]. Vlastivědné muzeum Olomouc, inv. č. VO 002148a.

18 Sochy Herkulů jsou popsány v Památkovém katalogu. Do jezuitského konviktního dvora se zahradou v Hejčíně se dostaly roku 1757, a to pravděpodobně z jiné barokní zahrady, která byla zrušena. Při likvidaci dvora roku 1965 byly sochy přesunuty na dnešní místo v Bezručových sadech. Dále viz Národní památkový ústav (NPÚ): Sochy čtyř Herkulů. *Památkový katalog*, https://pamatkovykatalog.cz/sochy-ctyr-herkulu-12109104, vyhledáno 30. 4. 2025.

19 Místo, kde byla obec Ostrovy, bylo původně říčním ostrovem, zvaným „Insel Ostrow" v Müllerově díle *Festschrift zum 5. Juni 1876*… Autor zahradu zmiňuje v souvislosti s dalšími stavebními počiny údělného knížete Václava v Olomouci: *„Swatopluk's Sohn Wenzel, der später (1112) zur Herrschaft gelangte, liess die Stadt und die Vorstädte nach einem Brande auf seine kosten neu aufbauen und legte auf dem Insel Ostrow einen schönen Garten an. Er begann 1129 auch den Umbau des Schlosses Hrad zu einer Domkircche, welcher von seinem Sohne Břetislaw 1131 vollendet wurde."* Müller, W.: *Festschrift zum 5. Juni 1876. Anlässlich der Feier des Burgthordurchbruches und der beginnenden Stadterweiterung*. Olmütz 1876, s. 11–12. Dostupné také z: https://data.onb.ac.at/rep/10535103.

20 *Plány toků řeky Moravy kolem Olomouce z r. 1669: Fotografie plánu zemského archivu*. Fotografie, Bc. Oldřich Palíšek [1945–1948]. SOkA Olomouc, Sbírka obrazového a fotografického materiálu, inv. č. 3653, sign. XLIV/80. Původní plán z roku 1669, sign. M 56.

21 Záplavy a podmáčení nižších poloh v okolí města jako důsledek odlesňování za středověké kolonizace jsou vysvětleny v článku Dehnerová, H.: Nejstarší opevnění města Olomouce v archeologických pramenech. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2020, č. 320, s. 5–18, zvl. s. 5. Dostupné také z: https://www.vmo.cz/zvmo-2020.

22 Ostrovské zahrady jsou zmíněny v listině z roku 1473, kdy je král Matyáš daruje a zapisuje městu Olomouci a popisuje slovy *„zahrady w ostrowech na przedmiestij olomuczkem"*. Souhrn textu listiny: Matyáš, král uherský a český, zapisuje městu Olomouci za jeho služby a výlohy při obléhání kláštera Hradiska vsi Liboš (Libuši), Týneček (Malý Tynček) a Bystrovany, zahrady na olomouckém předměstí Ostrovech a dům opata hradišťského v Olomouci do doby, dokud klášter městu nezaplatí dluh 600 zl. Dále viz *Matyáš, král uherský a český, zapisuje městu Olomouci...*: [listina, originál, datováno 28. 6. 1473]. SOkA Olomouc, NAD 1, Archiv města Olomouce, inv. č. 285, upř. id. 350. Dostupné z: https://digi.archives.cz/da/permalink/FEC1C10AB5E74329B70ED9006CC1D3CB.

23 Zahrady jsou lépe čitelné na výtisku z roku 1895, který je zde využit jako zdroj: Vischer, G. M.: *Moravia Marchionatus*. [ca 1:187 660]. Brno [1895]. 1 mapa na 12 listech: mědirytina, 118,5 x 99 cm, listy 44,5 x 36,5 cm, s. [10]. Dostupné také z: https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:64f6a5d5-d8d9-41fe-9736-490e706c0a8d. Původní mapa z roku 1692 je v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru (ÚAZK) v Praze, inv. č. I-1-140.

24 Kanovnické zahrady jsou opakovaně zmíněny např. v žádostech o opravu stavidel na toku Mlýnského potoka, uložených v SOkA Olomouc, Zlomcích registratur Archivu města Olomouce.

25 Jednodušší geometrické vzory zahrad jsou na dřevorytech Johanna Peschela z konce 16. století v díle Peschel, J.: *Garten Ordnung darinnen ordentliche warhaftige Beschreibung, wie man aus rechtem Grund der Geometria einen nützlichen und zierlichen Garten mit künstlicher Abteilung und Ordnung der Beet* [etc.], 1597. Bayerische Staatsbibliothek, Signatur: Res/2 Oecon. 85, Projekt-ID: VD16 P 1675. Eiszleben. Dostupné také z: URN: urn:nbn:de:bvb:12-bsb00090252-4. Složitější geometrické ornamenty jsou představeny v grafických listech Hanse Vredemana de Vriese nebo Hanse Puechfeldnera. Dále viz Dobalová, S.: *Zahrady Rudolfa II.: jejich vznik a vývoj*. Praha 2009, s. 48–51.

26 Zahrada je situována samostatně za hradbami Kroměříže a rozdělena je na tři části – kompozičně samostatné uzavřené zahrady, kde vlevo je sad a v dalších dvou částech je naznačeno geometrické členění; před zahradou se nachází vodní tok Moravy. Zdroj rytiny: Monogramista MC: *Veduta Kroměříže*, 1588–1589, ZAO. Detail rytiny: Zatloukal, P. – Kindl, M. – Zatloukal, O.: *Zámek a zahrady v Kroměříži*. Praha 2018, s. 8. Zahrada je zachycena také na nejstarší vedutě Kroměříže, jejímž autorem byl Bartoloměj Paprocký v díle *Zrcadlo slavného Markrabství moravského* (1593).

27 Olomoucké kapitulní děkanství se nacházelo u kostela sv. Václava v Olomouci v barokně upraveném paláci na dnešním Václavském nám. č.p. 811/4 (dnes budova Arcidiecézního muzea). Probošství jako druhý nejvyšší úřad po děkanství bylo na Petrském návrší v domě na dnešní ulici Křížkovského č.p. 511/8 (dnes sídlo děkanátu Univerzity Palackého). Budovy v okolí proboštského domu byly rezidencemi olomouckých kanovníků. Dále viz Bývalé kapitulní děkanství – Arcidiecézní muzeum [Olomouc]. NPÚ, *Památkový katalog*, https://pamatkovykatalog.cz/byvale--kapitulni-dekanstvi-arcidiecezni-muzeum-533398, vyhledáno 18. 8. 2025; Bývalý proboštský dům s nádvořími [Olomouc]. NPÚ, *Památkový katalog*, https://pamatkovykatalog.cz/byvaly--probostsky-dum-s-nadvorimi-14099768, vyhledáno 18. 8. 2025; Bývalá kanovnická rezidence. Residencia Salisburgiana [Olomouc]. NPÚ, *Památkový katalog*, https://pamatkovykatalog.cz/byvala-kanovnicka-rezidence-533270, vyhledáno 18. 8. 2025.

28 Podkladem pro Vischerovu mapu z roku 1690 (resp. 1692) a skupinu tzv. Komenského map Moravy byly rytiny Abrahama Goose, z nichž první vznikla nejpozději k roku 1624. Různé veduty, umístěné na okraj těchto map, nebyly součástí samotného kartografického díla, ale vznikaly často podle starších vzorů, z nichž některé nejsou doposud identifikovány, jako např. vzor pro jinou z vedut – nejstarší známou vedutu Olomouce na mapě Moravy vydané roku 1617. Vischerova mapa Moravy se dochovala ve vydáních z let 1627–1664 s dotisky do roku 1690 (1692); viz Komenský, J. A. – Drápela, M. V.: *Monumenta delineationum Moraviae*. Brno 1984, s. 5, 8–9 a 12. Dostupné také z: https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:42d33fd6-446d-4053-9b74-210f070f7b21. Neexistují žádné bližší údaje ke vzniku a dataci veduty Olomouce, umístěné na dolním okraji vydání Vischerovy mapy z roku 1692. Vedle tří zahrad zřetelně renesančních kompozic je přitom na této vedutě zachycen také klášter Hradisko za raně barokní přestavby, včetně cesty s lipovou alejí, která byla vysazena v 90. letech 17. století. Příměstské vesnice zde nejsou zakresleny vůbec. Výjev není možné interpretovat jako přesný popis stavu k nějakému konkrétnímu datu.

29 První dochované vydání Vischerovy (Visscherovy) mapy pochází z roku 1627, kdy vznikla druhá rytina Abrahama Goose, lišící se od té první z roku 1624 jen v detailech. Viz *Komenského mapa Moravy a její deriváty*. Moravská zemská knihovna v Brně. Mollova mapová sbírka, https://www.mapy.mzk.cz/mapy-moravy/komenskeho-mapa-moravy/?utm_source=chatgpt.com, vyhledáno 31. 7. 2025. Komenský, J. A. – Drápela, M. V.: *Monumenta delineationum Moraviae.* Brno 1984. Dostupné také z: https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:42d33fd6-446d-4053-9b74-210f070f7b21.

30 Hronová Šafářová, L. (pozn. 7), s. 19. Odtud *Plán krajiny před hradskou branou*, Pappen, Ch. (pozn. 10).

31 *Accurate Delineation der Stadt Olmütz wie selbige Anno 1699* (pozn. 9).

32 Z porovnání zákresu zahrady na plánu z roku 1699 a současné katastrální mapy vychází situování zahrady severně od křižovatky ulic Komenského a Dobrovského. Jezuitskou zahradu o menší rozloze ukazují dva plánky přiložené k písemným sporům o hranice z let 1718–1743, kde jsou uvedeny její rozměry v sázích (Klafter – Kl.), a to podle úhlednějšího druhého zákresu 66 Kl. (západ, podél vody), 38 Kl. (sever), 41 Kl. (východ) a 54 Kl. (jih, podél Landstrasse). *Popis hranic mezi územím města a kláštera Hradiště*, 1718–1743. SOkA Olomouc, Archiv města Olomouce, Zlomky registratur 1426–1786 (1890), inv. č. 246, upř. id. 246, sign. 7/VII, karton č. 9. Dostupné také z: https://digi.archives.cz/da/permalink/38B901877EFC11E1A3C4F04DA234000E, vyhledáno 24. 7. 2025.

33 Georg Friedrich svobodný pán Salburg je uveden pod č. 23 v nestránkovaném rukopisu Metoděje Zemka, podle kterého studoval v letech 1653–1662 na římskokatolické koleji Germanicum v Římě. V Olomouci byl usedlým kanovníkem od konce roku 1666 za podmínky, že vlastním nákladem nově postaví tzv. Hittendorfskou rezidenci – dům na nám. Republiky 3, své sídlo, kde je dodnes na portálu (níže) jeho rodový znak. Dále viz Zemek, M.: *Posloupnost prelátů a kanovníků olomoucké kapituly od počátku po nynější dobu II: 1658–1944*. Přepis originálního manuskriptu, 1945. Knihovna Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

34 Přesné datum ani místo narození Georga Friedricha hraběte Salburga není známo; podle let studia se narodil kolem roku 1737. Německé zdroje uvádějí, že byl synem Georga Sigmunda Frhr. von Salburg etc. a jeho druhé manželky Sidonie Elisabeth von Scherffenberg. Byl kanovníkem v Pasově od 21. září 1665 a od roku 1690 farářem v Gapoltshofenu. Zemřel 17. července 1692 v Pasově. Krick, L. H.: *Stammtafeln adeliger Familien denen geistlichen Würdenträger (Bischöfe, Domherren, Äbte, etc.) des Bisstums Passau* [etc.]. Passau 1924, s. 331–332.

35 Rodové jméno hraběte a svobodného pána Georga Friedricha von Salburg zu Sallaberg se váže k rodovému zámku Salaberg v Dolním Rakousku. Jeho otec Georg Sigmund (zemřel 1669) a později i nevlastní bratr olomouckého kanovníka Franz Ferdinand (1648–1711) iniciovali úpravy zahrady u zámku Salaberg. Pozdně renesanční až raně barokní zahrada pro potěšení (*Lustgarten*), založená Georgem Sigmundem, byla osově geometrická a zahrnovala figurativní sochařskou výzdobu, vázy, fontánu se střikem a balustrády. Franz Ferdinand nechal kolem roku 1700 přestavět barokně zámek i zahradu, která byla obohacena o grottu a lázeň a nově byla přístupná z prvního patra upraveného slavnostního sálu. Berger, E.: *Historische Gärten Österreichs. Garten- und Parkanlagen von der Renaissance bis um 1930. Niederösterreich, Burgenland*. Bd. 1. Wien [2002].

36 Zahrady jsou v dobových pramenech, jimiž jsou hlavně mapy, uváděny někdy jako „Domherrngarten", tj. zahrada dómských kanovníků. Jednalo se ale zřejmě o čtyři samostatné, navazující zahrady.

37 Zahrada hraběte Salburga byla dokreslena v poškozené části na okraji plánu s využitím programu Adobe Photoshop; úprava vychází z osové symetrie zahrady. Původní plán viz Hronová Šafářová, L. (pozn. 7), odtud plán Pappen, Ch. (pozn. 10).

38 Justus van den Nypoort je znám především jako autor rytin Květné zahrady v Kroměříži. Dosud známé práce Nypoorta pro hraběte a svobodného pána ze Salburgu zahrnovaly zpracování inventáře jeho obrazové sbírky a další neurčené práce. Viz Zapletalová, J.: Obrazová sbírka olomouckého kanovníka Georga Friedricha ze Salburgu († 1692). *Opuscula historiae atrium*, 2016, roč. 65, č. 2, s. 120–131, zvl. s. 121 a 124. Dostupné z: https://hdl.handle.net/11222.digilib/136358, vyhledáno 28. 2. 2025.

39 Rok 1678 může být datací rytiny nebo rokem vzniku zahrady. Dále Hronová Šafářová, L. (pozn. 7).

40 Hronová Šafárová, L. (pozn. 7), s. 14.

41 Kompoziční principy renesančních zahrad ideově představil např. renesanční grafik a architekt Hans Vredeman de Vries v díle *Hortorum viridariorumque [etc.]* nebo architekt a rytec Jacques Androuet du Cerceau v prvním a druhém díle publikace *Nejkrásnější stavby Francie – Des plus excellents Bastiments de France*. Mezi příklady zahrad, které byly inspirací pro další objekty, patří známé italské zahrady (Villa Madama a Villa Doria Pamphili u Říma, Villa ďEste v Tivoli, Villa di Castello u Florencie), rezidenční zahrada Hofgarten v Mnichově s centrálním pavilonem (Dianiným chrámem), Hortus Palatinus v Heidelbergu, nedokončená zahrada Neugebäude u Vídně nebo zahrada u paláce Huis Honselaarsdijk v Nizozemí. Dále viz Turner, T.: *European gardens: history, philosophy and design*. [1. vydání]. Abingdon 2011, s. 217–234. Z českých renesančních až raně barokních zahrad je ideově i územně nejbližší Květná zahrada v Kroměříži, renesanční až barokní fáze Podzámecké zahrady v Kroměříži, dále zámecké zahrady ve Vyškově, v Bučovicích, v Mikulově, v Lysicích a další objekty v Čechách, např. zahrady zámků v Jindřichově Hradci, Českém Krumlově nebo v Praze-Troji. Kompoziční a ideovou souvislost lze hledat také s renesanční botanickou zahradou v Padově. Dále viz Pacáková-Hošťálková, B.: *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1999; Wilhelmová, D. – Damec, J.: *České zahradní umění renesance a baroka v kontextu evropského vývoje (1550–1720)*. (Katalog výstavy). Brno 2018.

42 Francouzská zahrada je zachycena v publikacích tvůrců konce 16. století a 17. století jako byli Jacques Boyceau de la Barauderie, Claude Mollet (přinášející podněty renesanční italské zahrady) či jeho syn André Mollet. Později byly shrnuty v díle *La Théorie et la pratique du jardinage* [etc.], jehož autorem byl Antoine-Joseph Dezallier ďArgenville. Nejdůležitějšími inspiračními vzory pak byly zahrady ve Versailles, zahrady u zámku Vaux-le-Vicomte nebo Lucemburská zahrada v Paříži.

43 Tzv. Holandská zahrada v Květné zahradě v Kroměříži byla ztvárněna jako *parterres de pièces coupées*, zahrnující úzké vyvýšené záhony s cibulovinami, skládané do geometrických vzorů, kde prostor dotvářely citrusy v nádobách a Neptunova kašna. Dále viz Holandská, pomerančová a edukační zahrada. NPÚ, https://www.nczk.cz/holandska-pomerancova-a-edukacni-zahrada.html, vyhledáno 19. 8. 2025. Pojem „Holandská zahrada" resp. holandský parter je zmíněn také v popisu zámecké zahrady v Lysicích, ve smyslu parteru s cibulovinami a zdobnými okraji. Dále viz Birnbaumová, A.: Rekonstrukce dvou moravských renesančních zahrad. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná*, 1961, roč. 10, č. F5, s. [257]–276. Dostupné z: https://hdl.handle.net/11222.digilib/110652, vyhledáno 23. 8. 2025.

44 Květná zahrada byla v první fázi zakládána v letech 1665–1675 a pavilon zvaný Rotunda, obklopený rovněž nádobami s vzácnými rostlinami, byl postaven podle návrhu Giovanniho Pietra Tencally v letech 1666–1668. Dále viz *Květná zahrada Kroměříž*, NPÚ, https://www.kvetnazahrada-kromeriz.cz/cs., vyhledáno 24. 7. 2025.

45 Sochy symbolizující roční doby se vyznačují podobným postojem a držením vázy. Jejich vzájemná poloha v dnešním parku je stejná jako na rytině Salburgovy zahrady. Dále viz NPÚ (pozn. 18).

46 Oppeltová, J.: Příspěvek k typologii barokních klášterních slavností na příkladu premonstrátské kanonie Klášterní Hradisko u Olomouce. *Opera Historica*, 2000, roč. 8, č. 1, s. 505–536, zvl. s. 521.

47 Zemek, M. (pozn. 33).

48 Zapletalová, J. (pozn. 38), s. 122.

49 Podobný letohrádek je např. v zahradě premonstrátského kláštera v Praze na Hradčanech.

50 Suchánek, P.: *K větší cti a slávě: umění a mecenát opatů kláštera Hradisko v 18. století*. Brno 2007, s. 105.

Summary

The Earliest Gardens in the Surroundings of Olomouc

Lucie Hronová Šafářová

The article examines the earliest pleasure gardens situated in the surroundings of Olomouc, tracing their origins from the medieval period to the end of the 17th century. It highlights the role of ecclesiastical and aristocratic patrons in establishing garden culture and identifies several garden complexes east of the city walls, particularly between the Hradisko Monastery and the Castle Gate. The study discusses previously undocumented gardens, including a hypothetical medieval princely garden and focuses in detail on the most graphically documented examples, such as the Jesuit Garden near the fortification bastion, the garden of Count Salburg, and the gardens of the Hradisko Monastery before 1700. Using historical maps, vedute, and written sources, the spatial composition and architectural elements of the gardens are analysed and contextualised. Although most of the described gardens have vanished, their documentation reveals a longstanding tradition of designed landscapes in Olomouc, laying the groundwork for future research.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 87–104, 2025

Smíchaná kolekce archeologických nálezů z hradů Hlubokého a Tepence na Olomoucku

Lukáš Hlubek

Abstract

Mixed Collection of Archaeological Finds from the Castles of Hluboký and Tepenec in the Olomouc Region

North up to north-east from the city of Olomouc, there are two medieval castles Tepenec and Hluboký. The first one is located in the cadastral district of the village of Jívová, the second one between the villages of Hlubočky and Hrubá Voda. Both were founded in the first half of the 14th century. The Tepenec castle became deserted at the beginning of the 15th century while the Hluboký castle was destroyed during the Hussite Wars. The contribution will be focused on the analysis of a set of archaeological finds from both the sites, obtained by Pavel Petržela in 2007; however, the items from the two sites got mixed together later. Despite mixing, this material contributes to particular settlement horizons in both the sites and namely to a better knowledge of the medieval material culture of the 14th to the first half of the 15th century in the central Moravia.

Keywords: Olomouc region, castle Tepenec, castle Hluboký, Lusatian culture, Middle Ages, material culture

Úvod

Vlastivědné muzeum v Olomouci získalo v roce 2021 kolekci archeologických nálezů od Pavla Petržely z Hluboček.[1] Darovaný konvolut pochází ze středomoravských hradů Tepence a Hlubokého. Podle sdělení nálezce mělo jít v případě hradu Hlubokého o čtyři až pět nálezů a zbytek souboru byl vyzvednut v areálu předhradí Tepence. Bohužel se materiál z obou lokalit promíchal během stěhování a dnes není možné u všech kusů určit jejich původní naleziště.[2] Zájmovou kolekci reprezentuje zejména středověký materiál, v menšině je zastoupena keramika lužické kultury z pozdní doby bronzové až starší doby železné a dva zlomky hrnčiny můžeme zařadit do raného novověku. Na základě provedeného rozboru nálezů lze konstatovat, že soubor doplňuje naše aktuální poznatky o těchto středomoravských hradech a přispívá k lepšímu poznání hmotné kultury na obou lokalitách.

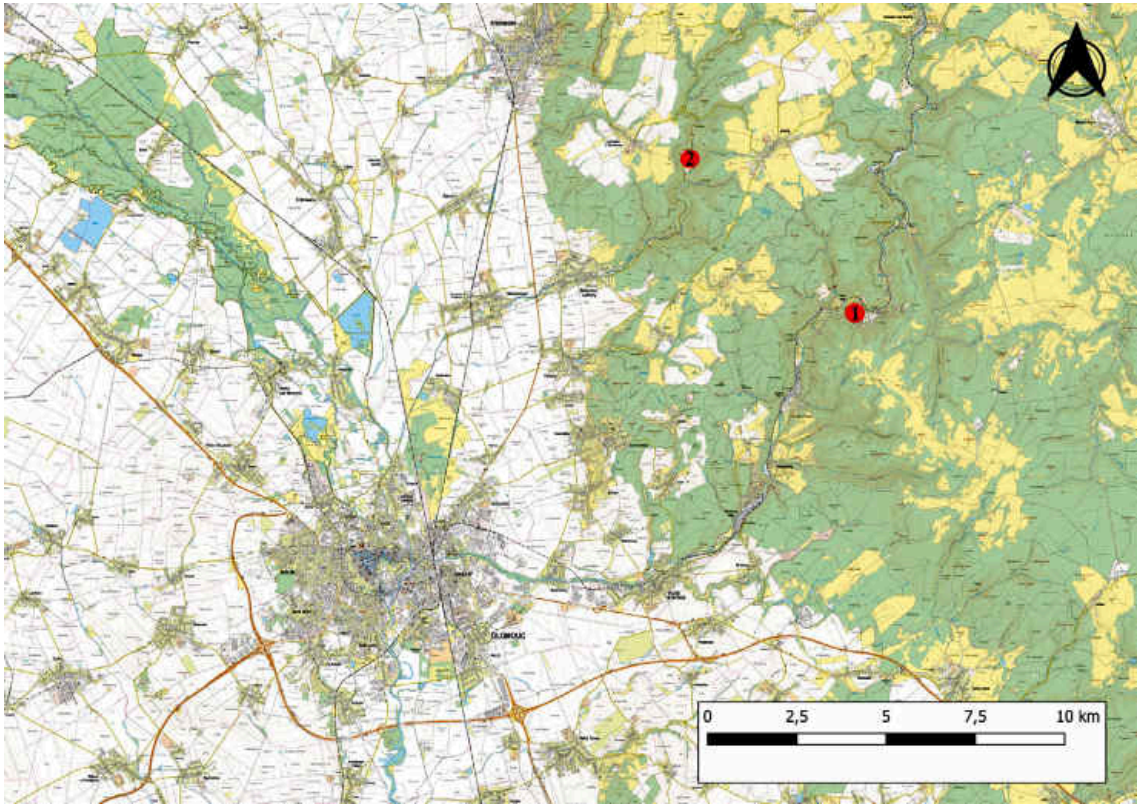

Obr. 1. Poloha hradů Hlubokého a Tepence vyznačena body: 1 – hrad Hluboký; 2 – hrad Tepenec. Digitalizace: Jakub Novák, úprava: Lukáš Hlubek.

Poloha a popis hradů Hlubokého a Tepence

Oba hrady se nacházejí ve vzdálenosti cca 20 km severně až severovýchodně od města Olomouce [obr. 1]. Hrad Hluboký leží v údolí řeky Bystřice mezi železničními stanicemi Hrubá Voda a Hrubá Voda – zastávka na katastrálním území obce Hlubočky IV. Šlechtické sídlo bylo vybudováno na skalnatém jazykovitém výběžku, který ze tří stran obtéká řeka. Na dnešní přístupové jižní straně vymezovala hrad od okolního terénu dvojice příkopů a valů. V jihovýchodním ohybu valu se nacházejí dva výběžky, které byly dříve interpretovány jako součást opevnění, ale podle posledního zpracování půjde nejspíše o svah sesunutý do těchto míst.[3]

Hrad se skládá z nevelkého obdélného předhradí a vlastního jádra [obr. 2]. V areálu předhradí jsou dosud zřetelné nečetné zbytky zástavby, avšak jejich bližší interpretace zůstává zatím otevřená, neboť na hradě dosud nebyl proveden archeologický výzkum. Od hradního jádra je předhradí odděleno pomocí příkopu vytesaného do skály, který přepažuje úzká vstupní šíje. Výše položené hradní jádro bylo po svém obvodu chráněno hradbou, na jižní až východní straně pak i parkánem. Na západní straně jádra stávala patrně palácová budova. Kousek od ní byl umístěn vstup do hradu, který pomáhala chránit válcová věž (tzv. bergfrit) o průměru 7,6 m. Ta zároveň střežila přístupovou komunikaci do jádra.[4] Vzhledem ke zmíněné absenci archeologického výzkumu pocházejí dosavadní nálezy pouze z povrchových sběrů nebo detektorové prospekce areálu a nejbližšího okolí lokality. Dosud zpracovaný materiál z hradu obsahuje zejména zlomky keramiky, méně jsou zastoupeny železné předměty, fragmenty kachlů, střešních tašek a cihel. Pouze ojediněle máme k dispozici raně novověké nálezy.[5]

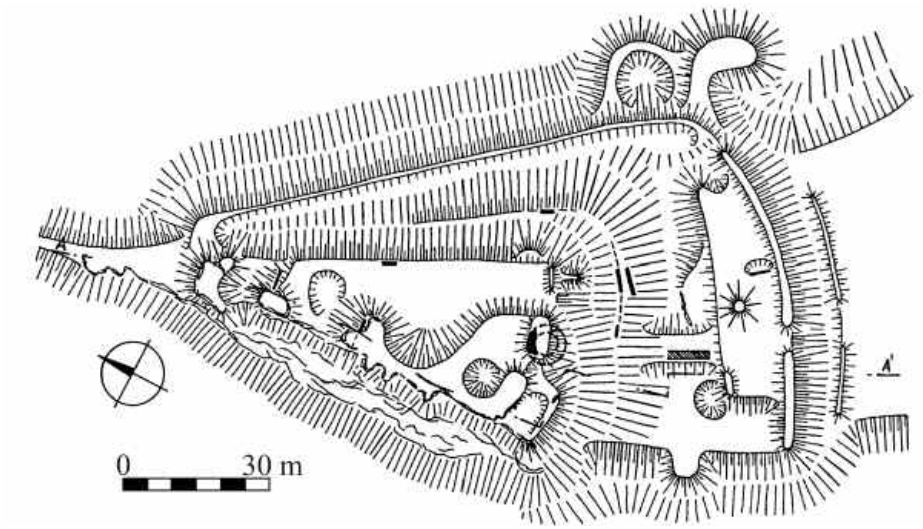

Obr. 2. Hrad Hluboký. Půdorys hradu. Reprofoto: Plaček, M.: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha 2001, obr. 406.

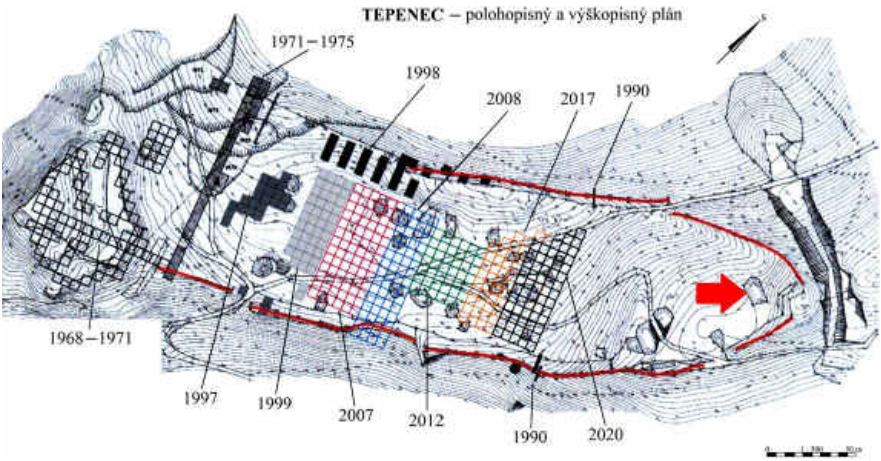

Obr. 3. Hrad Tepenec. Půdorys hradu. Šipkou vyznačena poloha výkopu, odkud byla získána popisovaná kolekce nálezů. Reprofoto: Vránová, V. – Kalábek, M.: Diverzita sídelních areálů popelnicových polí na střední Moravě na příkladu Medlova, Nákla a Tepence. Ročenka 2021. Archeologické centrum Olomouc. Olomouc 2022, s. 236. Úprava: Lukáš Hlubek.

Druhé sídlo se nachází v jihozápadní části katastrálního území obce Jívové (okr. Olomouc) asi 2,5 km západně od centra obce. Hrad Tepenec se tyčil nad Bělkovickým údolím, jímž protéká Trusovický potok. Lokalita se rozkládala na oválné ostrožně, která leží západně od kopce Koruna (573,6 m n. m.). Na severozápadě a západě spadají prudké svahy do Bělkovického údolí a na jihovýchodě a jihu klesá terén do údolí bezejmenného potoka. Ostrožna je s okolím spojena pouze na východní až jihovýchodní straně, kde byl do skály vysekán šíjový příkop. Nejvyšší bod předhradí (519 m n. m.) je situován hned za šíjovým příkopem na východní straně. Odtud výška postupně klesá do sedla. Původně se zvedala směrem k západnímu skalnatému výběžku (509 m n. m.), kde se nad údolím rozkládalo středověké jádro hradu [obr. 3], jež bylo odtěženo v 70. letech 20. století.

Neznámá část hradního jádra se nedochovala vlivem eroze a také v důsledku těžby v blízkém kamenolomu. Na základě výsledků archeologického výzkumu Václava Buriana měl vlastní hrad přibližně trojúhelníkovitý půdorys. U konce ostrožny byla odkryta torzálně dochovaná budova. Podařilo se zde prozkoumat nároží vnitřně členěného paláce nebo věže, na kterou mohl navazovat druhý palác, popřípadě druhá věž. Delší odhalená zeď dosahovala délky 27,5 m a směřovala k severozápadu. Kratší měla délku 12 m a vedla jihozápadním směrem. Hradní jádro chránila dvojice hradeb, mezi nimiž se nacházel zemní val s rondelem na severním konci. Vnější hradbu doplňovala na východní straně dovnitř otevřená pětiboká bašta či věž, jejíž břit směřoval k předhradí.

Předhradí referované lokality leží v místech původního hradiska lužické kultury. Bylo opevněno valem pravěkého stáří, který vymezoval původní plochu 3,2 ha. V jižní části se zde nacházela vstupní brána, která umožňovala sestup do Bělkovického údolí. Druhá brána do areálu hradiska stála na jihovýchodě, poblíž šíjového příkopu. Tato část nebyla zatím zkoumána a není možné ji dnes blíže hodnotit. Dodnes nejlépe dochovaný vstup do

prostoru předhradí se nachází na severovýchodní straně opevnění. Jde o původní bránu štěrbinového typu se zbytky středověkého zdiva. Na ni navazovala kamenná hradba vedoucí západním směrem, která končila po 115 m. Na východní straně terén prudce stoupá až k vrcholu nad šíjovým příkopem. Podle provedené geofyzikální prospekce i terénního pozorování lze v těchto místech očekávat další zástavbu, pravděpodobně věž, která chránila vstup do prostoru předhradí. Na ploše předhradí se ještě před zahájením výzkumů rýsovaly prohlubně různých velikostí. Nejčastěji měly oválný či kruhový půdorys a původně je autoři výzkumu interpretovali buď jako cisterny na vodu, nebo těžební jámy, odkud byl získáván kámen na stavbu hradu. Pozdější výzkumy prokázaly, že jde o pozůstatky různých objektů (zásobní jámy, kůlové jamky, zahloubené části staveb) pravěkého i středověkého stáří. Zhruba uprostřed předhradí se podařilo prozkoumat studnu s vnitřní výdřevou.[6]

V rámci rozšiřování kamenolomu probíhají na lokalitě dlouhodobě záchranné archeologické výzkumy, z nichž pochází značné množství materiálu, jehož podstatná část stále není řádně zpracována. Lze však konstatovat, že zde jsou doloženy ojedinělé nálezy z mladší či pozdní doby kamenné. Následně na tomto místě existovalo v pozdní době bronzové až starší době železné hradisko lužické kultury; ojedinělé zlomky keramiky lze klást do mladší doby železné. Ve 14. století tu nechal Karel IV. vystavět hrad Tepenec, který využil původní areál pravěkého hradiska. Blíže neurčené aktivity na lokalitě po zničení hradu dokládá početná kolekce raně novověké keramiky a také studna v prostoru předhradí, z jejíž výdřevy pochází dendrochronologické datum pokácení stromů roku 1548.[7]

Stručná historie hradů Hlubokého a Tepence

První písemná zmínka o hradu Hlubokém pochází z roku 1351. V tomto roce jej český král Karel IV. zdědil po olomouckém biskupovi Janu Volkovi, který bývá považován za jeho zakladatele. Karel IV. následně šlechtické sídlo předal svému bratrovi, moravskému markraběti Janu Jindřichovi. Moravský markrabě Jošt, syn Jan Jindřicha, postoupil roku 1382 hrad k osobnímu užívání Lackovi z Kravař a k tomu mu daroval 100 hřiven stříbra. Roku 1406 zapsal markrabě Jošt hrad Hluboký do dědického vlastnictví Lackovi z Kravař. V této době k hradu náležely vesnice Nepřívaz, Hlubočky, polovina Posluchova a Hrdibořic.[8]

Hrad se významně zapsal do dějin v době husitských válek, kdy ho vlastnili bratři Ondřej a Milota z Tvorkova. Jejich příbuzný Dobeš Tvorkovský z Kravař jej dal do rukou husitským hejtmanům Dobešovi Puchaltovi a Petru Holému. Následně se tato lokalita stala součástí blokády města Olomouce a posádka hradu působila městu svými výpady nemalé škody. Avšak roku 1426 byl Hluboký v rámci ofenzívy Albrechtových vojsk dobyt zemským hejtmanem Haškem z Valdštejna a následně pobořen s tím, že již neměl být obnoven. Hradní ruinu získal Jan ze Sovince a Pňovic a po něm podle vkladu do zemských desek z roku 1447 zříceninu držel Bernard ze Žerotína. Tentýž stav sídla je konstatován i v mladších písemných pramenech.[9]

První písemnou zmínku o hradu Tepenci nacházíme v kupní smlouvě vydané v Olomouci 29. června roku 1340. Jde o dokument sepsaný mezi moravským markrabětem Karlem IV. a olomouckým biskupem Janem Volkem o prodeji pozemku u Bělkovic, který tehdy vlastnilo olomoucké biskupství. Text smlouvy se týká hory „Tepenecz" a jejího bezprostředního okolí, kde zamýšlel Karel IV. vybudovat hrad s názvem „castri Twingenberg". Ve smlouvě bylo užito sloveso „decrevimus", jehož přesnější překlad je „nařídili jsme" a nikoli „nařizujeme", jak se uvádělo dříve. To znamená, že v době sepsání této listiny stavba hradu

již s největší pravděpodobností probíhala. Avšak nemohlo se začít stavět dříve než roku 1334, kdy se Jan Volek ujal olomoucké diecéze a Karel IV. se stal moravským markrabětem.

Ve třetí závěti moravského markraběte Jana Jindřicha z roku 1371 byl uveden Tepenec spolu se vsí Jívovou. Toto zboží měl získat prostřední markraběcí syn Jan Soběslav, jenž nedlouho poté umírá. Právě nerovnost v rozdělení dědictví stála na počátku tzv. markraběcích válek mezi bratry Joštem a Prokopem. V první etapě markraběcích válek byl Tepenec přepaden Prokopovými stoupenci, kteří jej značně poškodili. Po ukončení bojů připadl hrad markraběti Prokopovi. Ten zde ustanovil za svého purkrabího Jindřicha z Nevojic. Jeho bojová družina opakovaně napadala statky olomoucké kapituly, páchala násilí na jejich obyvatelích a loupeže na silnicích. V roce 1400 vstoupil do konfliktu mezi Joštem a Prokopem také uherský král Zikmund Lucemburský a přidal se na stranu olomouckého biskupství a markraběte Jošta. Zikmund vyslal na ochranu statků olomoucké kapituly své vojsko. Jedním z cílů této vojenské operace bylo dobýt hrad Tepenec. Zdá se velmi pravděpodobné, že nedlouho po roce 1400 byl Tepenec obležen a zpustošen.

Na počátku 15. století se hrad v listinách objevuje již jen jako orientační bod. Roku 1405 daruje markrabě Jošt Tepenec i s okolním majetkem kartuziánskému klášteru v Dolanech. Zápis v zemských deskách z 9. ledna 1406 uvádí hrad jako pobořený. Kartuziáni vlastnili pozemky i se zříceninou až do roku 1782, kdy byl jejich řád zrušen císařem Josefem II. Majetek od náboženského fondu odkoupil roku 1825 Filip Ludvík hrabě ze Saint-Genois d'Anneaucourt, který nechal v areálu zříceniny postavit jehlancový památník. Nalezneme jej na mapě stabilního katastru z roku 1834 označený jako „Philips Pyramide". Asi 600 m od něj dal ještě vybudovat na počest své manželky Johanin kruhový chrám (Johanen Tempel). Avšak ani jedna z těchto staveb nebyla při výzkumech jednoznačně identifikována.[10]

Nálezové okolnosti zájmové kolekce

Podle nálezce Pavla Petržely pochází většina darovaného konvolutu z předhradí hradu Tepence. Soubor vyzvedl v roce 2007 z již dříve vyhloubeného výkopu, který se nachází na východním temeni kopce poblíž brány do předhradí [obr. 3]. V případě druhé lokality není poloha získaného materiálu blíže známa, musíme se tedy omezit na konstatování, že k jejímu nalezení došlo na neznámém místě v areálu hradu Hlubokého. Víme, že z tohoto sídla mělo jít pouze o čtyři až pět nálezů, z nichž jeden má být hrotem šípu s trnem. Kolekce předaná dnes do Vlastivědného muzea v Olomouci čítá celkem 52 kusů zlomků keramiky, fragment střešní tašky, osm kovových artefaktů, tři kusy mazanice, zvířecí zub, amorfní kus strusky, dvě ploché kamenné ploténky a větší hroudu kompaktní vápenné malty. Kolekci můžeme rozdělit do tří základních období. První etapu osídlení reprezentuje hlavně keramika lužické kultury z pozdní doby bronzové až starší doby železné. Mladší horizont zastupuje materiál související s existencí hradů Hlubokého a Tepence, dva zlomky hrnčiny dokládají blíže neurčené aktivity na lokalitách v raném novověku.

Analýza nálezů

Nejprve se zaměříme na kolekci lužické keramiky, jež čítá celkem 19 kusů a fragment hliněného kruhu. V drtivé většině případů jde o zlomky keramiky vypálené do černošedé barvy [obr. 4:2, 6, 8–12]. Jejich síla se pohybuje mezi 5 až 10 mm, ojediněle dosahuje až 13 mm [obr. 4:12]. Tři exempláře mají cihlovou barvu a hruběji upravený povrch [obr. 4:7]. Celkem

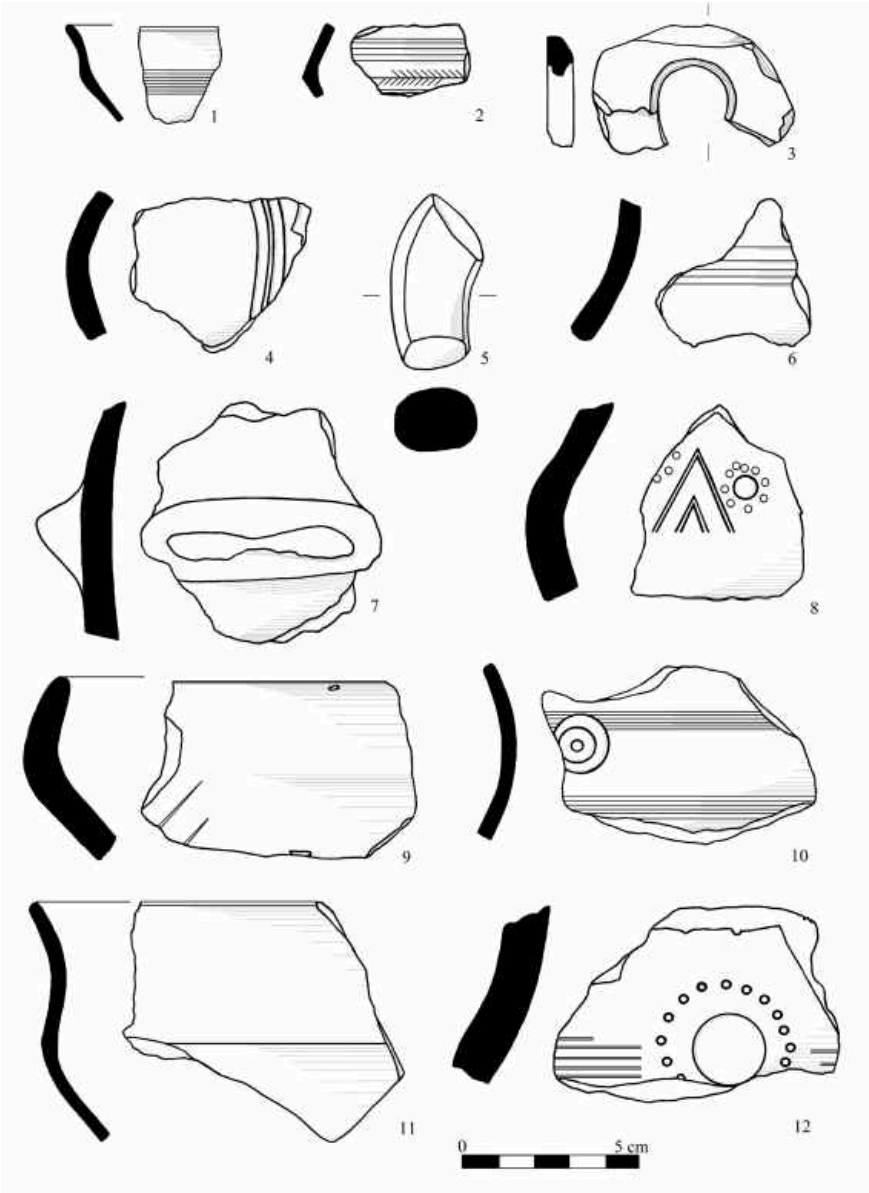

Obr. 4. Hrad Tepenec (?). Výběr nálezů lužické kultury. Kresba: Lukáš Hlubek.

máme k dispozici šest okrajů a 13 zdobených stěn nádob. Na keramice zaznamenáváme zejména rytou výzdobu. Nejčastěji jde o svazky horizontálních rýh [obr. 4:1, 10], někdy v kombinaci se šikmými rýžkami [obr. 4:2] nebo tzv. sluníčky [obr. 4:12]. Dále se vyskytují svazky žlábků [obr. 4:6] a ryté krokvice [obr. 4:8]. Z plastické výzdoby registrujeme pouze výčnělky [obr. 4:7] či horizontální plastické lišty. Typologicky můžeme v referované kolekci rozlišit šálek [obr. 4:1], amfory [obr. 4:10, 12], mísu se zataženým okrajem [obr. 4:9] a mísu esovitě profilovanou [obr. 4:11].

Keramické nálezy doplňuje zlomek hliněného kruhu hnědošedé barvy o rekonstruovaném průměru 110 mm a maximální měřitelné síle 28 × 28 mm [obr. 4:5]. Několik podobných exemplářů, včetně jednoho téměř celého kusu, známe z dřívějších výzkumů na předhradí Tepence. Avšak interpretace těchto kruhů zatím není spolehlivě vyřešena.[11] S pravěkým osídlením můžeme spojit dvě kamenné ploténky, z nichž jedna dosahuje maximálních rozměrů 60 × 48 × 11 mm. Ve druhé destičce o maximální velikosti 58 × 34 × 12 mm zůstala větší část otvoru o průměru 23 mm [obr. 4:3]. Oba nálezy patrně souvisejí s výrobou kamenných kotoučků s provrtem, kterých v areálu registrujeme větší množství a u nichž lze předpokládat jejich zhotovování v prostoru tepeneckého hradiska.[12] Do starší doby železné můžeme zařadit také tyčinkovitý železný náramek v podobě nedovřeného nezdobeného kruhu se zaoblenými konci, který má na průřezu kruhový profil a jehož maximální rozměry jsou 74 × 65 mm [obr. 8:8]. Podobné železné šperky se na Moravě objevují v průběhu starší doby železné ve stupních Ha C1 – Ha D.[13]

S ohledem na skutečnost, že z prostoru hradu Hlubokého zatím vůbec neznáme pravěké osídlení, můžeme připustit, že veškerý výše popsaný materiál pochází pouze z areálu předhradí Tepence. I když podrobnější vyhodnocení nálezových situací z pozdní doby bronzové až starší doby železné zatím postrádáme,[14] je možné v dosud publikovaných nálezech najít množství analogií k popsané kolekci.[15] Z bližšího okolí je možné upozornit na další lokality z pozdní doby bronzové na katastrech Moravské Huzové, Hlušovic, Hnojic nebo na nádobu z depotu v Bohuňovicích.[16] Na základě srovnání lze konstatovat, že výše popsaný materiál získaný Pavlem Petrželou odpovídá dosud uváděnému datování do stupňů Ha B – Ha C1.[17]

Zatímco v případě pravěkého materiálu předpokládáme s vysokou měrou pravděpodobnosti jeho lokaci do předhradí Tepence, v případě středověkých nálezů je nutná mnohem větší obezřetnost, neboť oba hrady existovaly zhruba ve stejné době a jejich hmotná kultura je velmi podobná. Se středověkým osídlením z obou referovaných hradů můžeme spojit celkem 30 zlomků stolní a kuchyňské keramiky, zlomek střešní tašky (tzv. prejzy) a sedm železných artefaktů.

Darovaná kolekce stolní a kuchyňské keramiky se skládá pouze z fragmentů různých velikostí. Jen v několika případech je možné alespoň kresebně rekonstruovat původní tvar nádoby [obr. 5; 6:2]. Středověkou hrnčinu reprezentují hlavně zlomky okrajů (20 ks), dále zdobené výdutě (3 ks), dna (3 ks), nezdobené výdutě (2 ks) a ucha (2 ks). Zastoupená je pouze režná hrnčina o síle 6–9 mm. Okrajové profilaci nádob výrazně dominují okraje ve tvaru okruží (16 ks). Dále se vyskytují dva zlomky zesílených a vnitřně prožlabených okrajů [obr. 6:1, 9], jedním exemplářem je zastoupen vodorovně vytažený okraj z mísy [obr. 5:5] a zlomek okraje z poklice [obr. 6:2]. Okraje ve tvaru okruží můžeme ještě rozdělit na vyšší varianty [9 ks; obr. 5:1, 2, 4; 6:6, 11–15], které mírně převažují, a nižší typy okrajů [7 ks; obr. 5:3; 6:3–5, 7, 8, 10]. Dna jsou šikmo hraněná [obr. 7:4, 6], nebo válcová [obr. 7:2]. Obě ucha nádob jsou pásková, jedno je plné a druhé prožlabené [obr. 7:7].

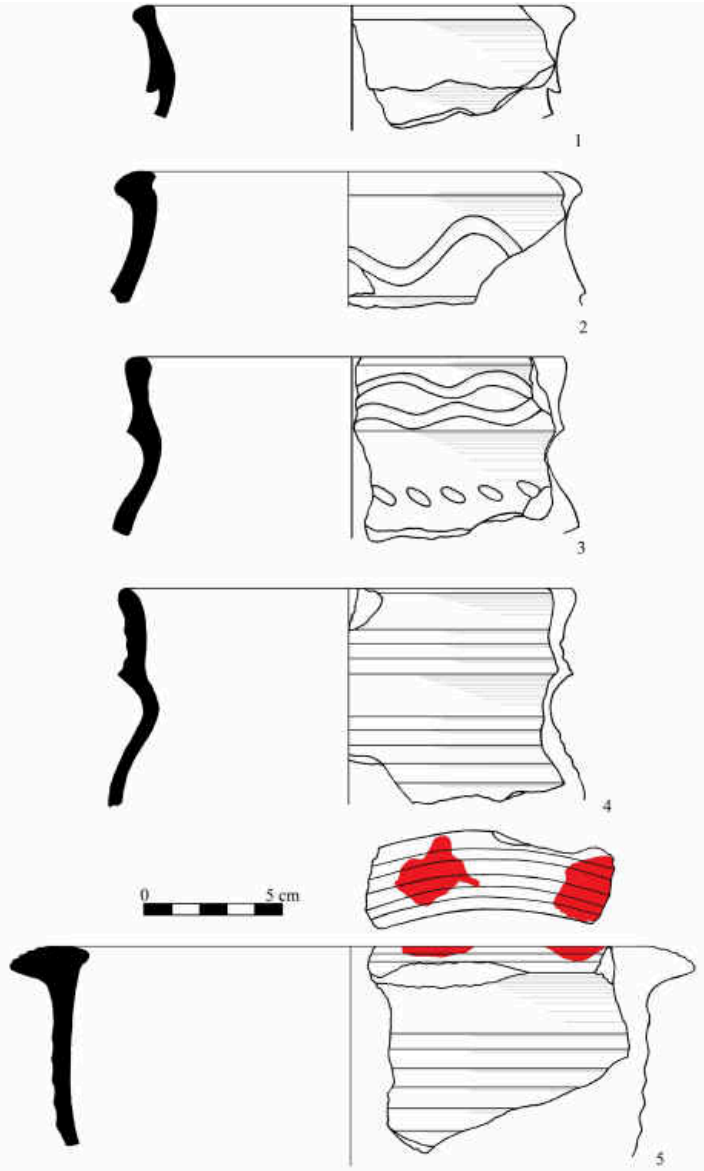

Obr. 5. Hrad Hluboký nebo hrad Tepenec. Výběr středověké keramiky. Kresba: Lukáš Hlubek.

Rytou výzdobu registrujeme zejména na stěnách nádob a vnějších stranách okrajů. Na hrdlech, výdutích a spodních částech nádob zaznamenáváme hlavně vývalkovitou šroubovici [obr. 5:4; 6:9; 7:5], méně již řadu šikmých vseků [obr. 5:3], vodorovné rýhy s vlnovkou uprostřed [obr. 7:1], vlnovku v kombinaci s řadou šikmých vseků [obr. 7:3]

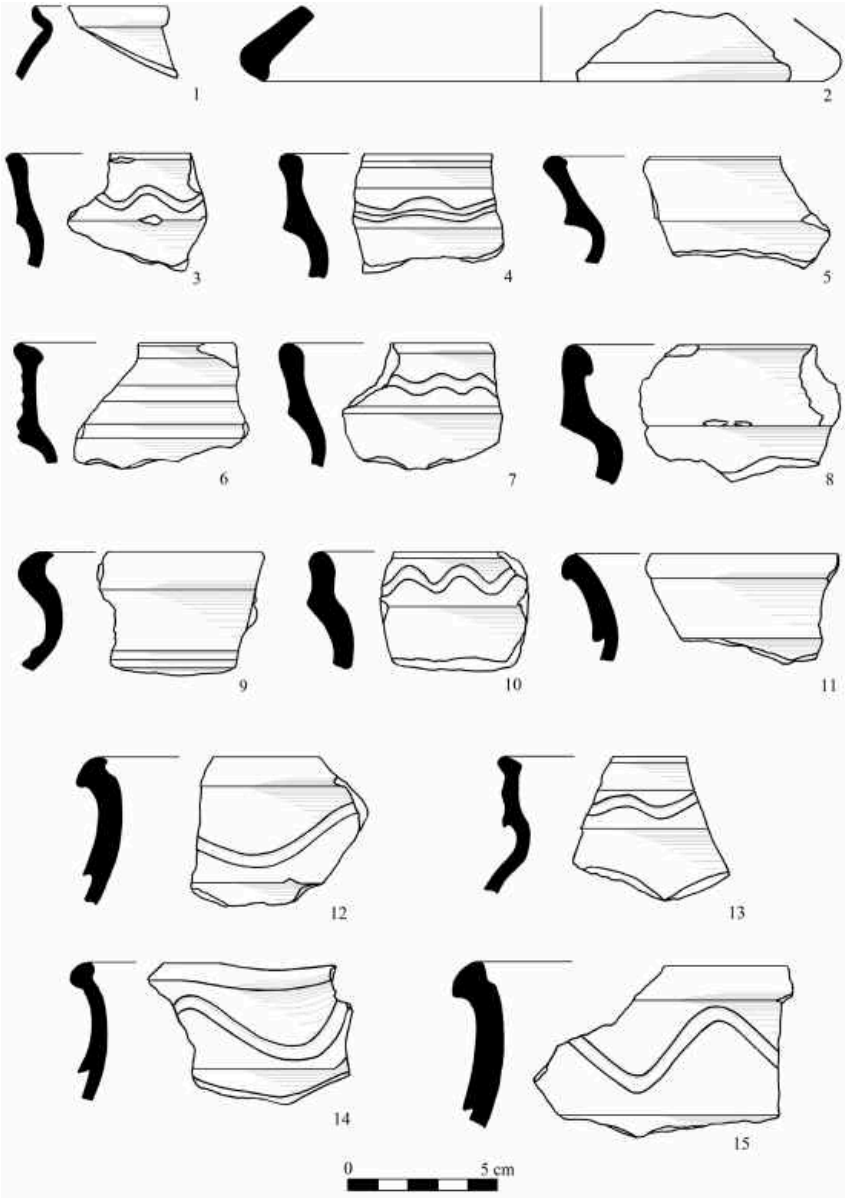

Obr. 6. Hrad Hluboký nebo hrad Tepenec. Výběr středověké keramiky. Kresba: Lukáš Hlubek.

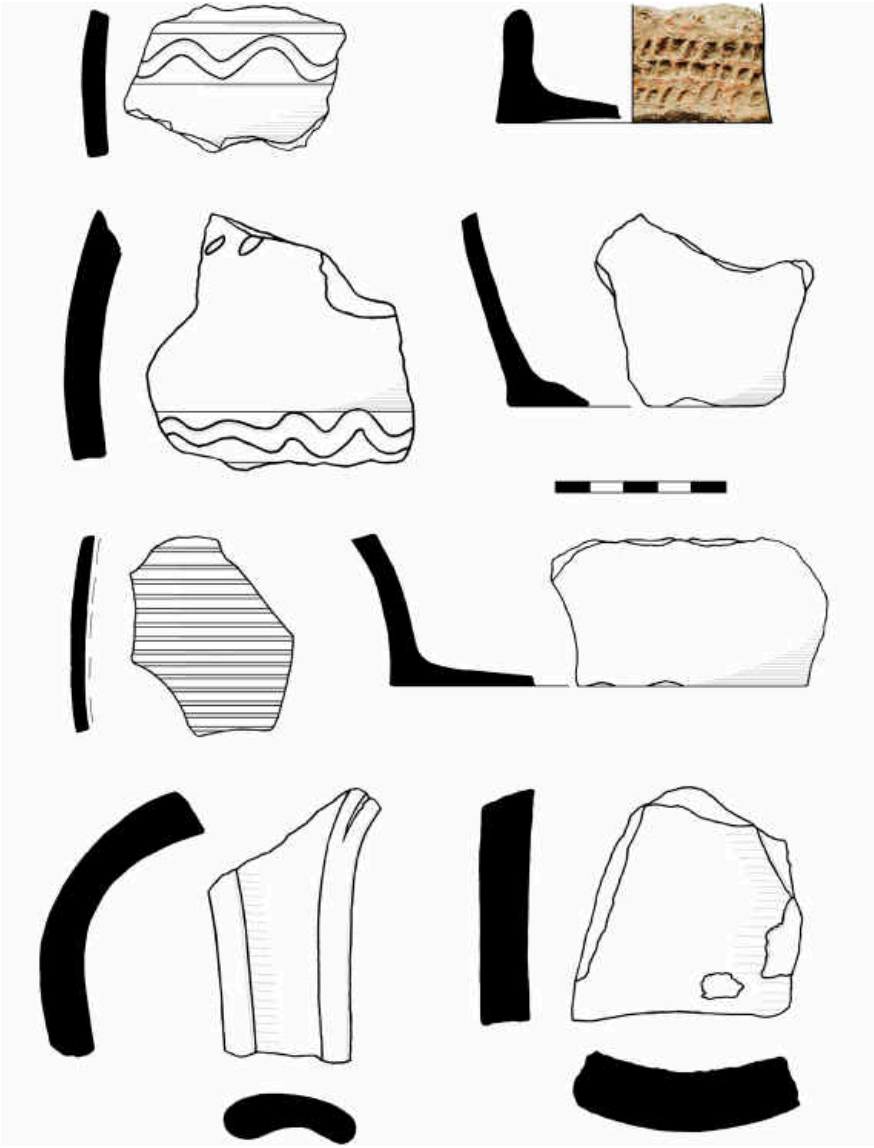

Obr. 7. Hrad Hluboký nebo hrad Tepenec. Výběr středověké a raně novověké keramiky. Kresba a foto: Lukáš Hlubek.

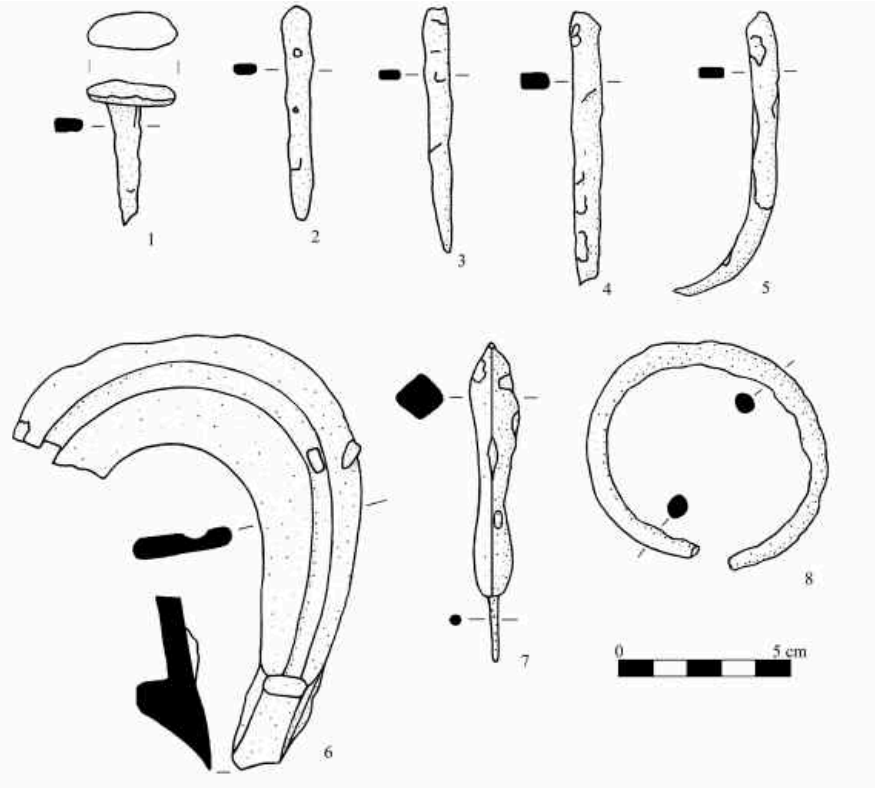

Obr. 8. Hrad Hluboký nebo hrad Tepenec. Výběr železných artefaktů. 1–7: středověké nálezy; 8: železný náramek ze starší doby železné. Kresba: Lukáš Hlubek.

a několikanásobné horizontální pásy rádélkové výzdoby [obr. 7:2]. Vnější plochy okrajů zdobí vodorovné rýhy [obr. 5:4], vlnovky [obr. 5:2; 6:3, 7, 10, 12–15] a dvojice vlnovek [obr. 5:3; 6:4]. Na horní ploše vodorovně vytaženého okraje jsou stopy červené malby a trojice žlábků [obr. 5:5].

Obecně lze konstatovat, že hrnčina náleží svým celkovým provedením k olomouckému keramickému okruhu vrcholného středověku.[18] Podle makroskopického posouzení můžeme vyzvednutý materiál rozdělit do pěti základních keramických tříd, které se od sebe odlišují zejména způsobem výroby, barvou, strukturou povrchu, výpalem a použitým ostřivem v keramickém těstě.[19] Za nejstarší keramické zboží lze označit šest kusů hnědošedé barvy s příměsí grafitu ve hmotě. Tento materiál je charakteristický pro druhou polovinu 13. až první desetiletí 14. století. S ohledem na okraje hrnců ve tvaru nižších okruží [obr. 6:4, 8, 10] je možné tyto fragmenty zařadit spíše do prvních desetiletí 14. století. Zároveň je možné tuto třídu přiřknout k již vyčleněné skupině TEP 1 nebo HL 1.[20] Celkem deseti zlomky je zastoupena redukčně pálená keramika ostřená pískem [obr. 5:1, 4; 6:3, 5, 6, 11, 13], kterou

můžeme ztotožnit s definovanou třídou TEP 2 či HL 3. Podle vyšších okrajů ve tvaru okruží [obr. 5:1, 4; 6: 11, 13] náleží tento materiál do průběhu 14. století.

Někdy v poslední třetině 13. století se na střední Moravě začíná objevovat keramika bílé barvy s krupičkovitým povrchem, která je mnohdy zdobena červeným malováním. Tato hrnčina má ve středomoravských souborech ze 14. století vždy vysoké zastoupení. V popisované kolekci náleží k této třídě deset kusů. Okraje nádob jsou formovány do vyšších okruží [obr. 6:11, 12, 15], zesílených a vnitřně prožlabených okrajů [obr. 6:1, 9] a vodorovně vytažených [obr. 5:5]. K této třídě patří také část okraje poklice [obr. 6:2]. Tzv. krupičkovitá keramika koresponduje s třídou TEP 3 a HL 4. Hrnčinu typickou pro průběh 15. století lze charakterizovat jako tvrdě pálenou keramiku v odstínech cihlové barvy s písčitým ostřivem, což odpovídá vyčleněné keramické třídě TEP 4 nebo HL 5. Její zastoupení je oproti předchozím skupinám výrazně nižší a činí jen tři kusy [obr. 5:2; 6:14; 7:7].

Od ostatních nálezů se odlišuje část dna, které má na vnější straně nanesenou vrstvičku světle hnědé engoby a z vnitřní strany je šedé. Jde o válcové dno nádoby zdobené na vnější straně několikanásobnými řadami obdélníků vytvořených pomocí rádélka [obr. 7:2]. Na dně se nacházejí stopy po odřezání pomocí struny od hrnčířského kruhu. Podobně zdobená dna známe z několika moravských lokalit, kde nejčastěji náležejí k válcovitým pohárům řazeným do závěrečné třetiny 14. až poloviny 15. století.[21] Je možné připustit, že prezentované dno pochází z poháru zdobeného plošným rádélkovým dekorem, které zatím ve středomoravském prostoru neznáme.

Předestřené datování středověké stolní a kuchyňské keramiky je dáno především písemnými prameny, podle nichž hrad Tepenec existoval od 30. let 14. století až do počátku 15. století. První písemná zmínka o hradu Hlubokém pochází z roku 1351, hrad zanikl roku 1426, kdy byl dobyt. Také dosud publikovaná hrnčina z obou hradů[22] koresponduje s výše analyzovaným konvolutem, nicméně v popsané kolekci postrádáme loštickou hrnčinu. Podobné keramické soubory známe například z blízkého kartuziánského kláštera v Dolanech, z intravilánu Dolan, z města Olomouce nebo ze zaniklé středověké vsi Prlov, která se nacházela na rozhraní katastrů Šternberka a Bělkovic-Lašťan.[23] Připomenout můžeme také poklady mincí uložené v nádobách, které mají okraje ve tvaru okruží, a to především z Olomouce – Nových Sadů nebo z Dalova u Šternberka.[24]

Poslední dva fragmenty keramiky mají na vnitřní stěně glazuru hnědé barvy [obr. 7:5]. Jde o ven vykloněný a zaoblený okraj a část výdutě zdobené šroubovicí. Oba zlomky jsou tenkostěnné (4–5 mm) s minimálně pozorovatelným ostřivem ve hmotě. S ohledem na technologickou vyspělost obou popsaných kusů je řadíme do průběhu raného novověku.[25] Lze připustit jejich zařazení do širšího časového intervalu od poloviny 16. až po průběh 17. století. Početnou kolekci postmedievální keramiky registrujeme ze studny na předhradí Tepence,[26] zatímco z hradu Hlubokého evidujeme brousek a kovové nálezy řazené spíše do mladší fáze raného novověku.[27] Snad příliš nepochybíme, když vyslovíme názor, že oba glazované exempláře lze spojit s hradem Tepenec.

Ke skupině stavební keramiky náleží nevelký zlomek střešní tašky (tzv. prejza) ohnutý do oblouku. Po výpalu má tmavší cihlovou, místy až našedivělou barvu. Horní strana je uhlazená a spodní je upravená jen velmi hrubě. Na lomech lze pozorovat značnou příměs písku a drobných křemenů v keramické hmotě [obr. 7:8]. Nepochybně šlo o prejzu korýtkovitého tvaru, kterou můžeme s přihlédnutím k písemným pramenům z obou lokalit zařadit do průběhu 14. či až do první třetiny 15. století. Střešní krytinu z hradního jádra Tepence neznáme,[28] zatímco z hradu Hlubokého máme k dispozici několik podobných

zlomků.[29] Z těchto důvodů můžeme popsanou prejzu s vysokou měrou pravděpodobnosti lokalizovat na hrad Hluboký.

Z železných artefaktů jsou v kolekci zastoupeny čtyři klínce, hřebík, hrot šípu a větší zlomek podkovy. Všechny klínce [obr. 8:2–5] mají kvadratický průřez o síle od 2 × 7 do 3 × 8 mm. Jeden z nich se dochoval ohnutý, ostatní jsou rovné. Jejich maximální měřitelná délka se pohybuje od 64 do 91 mm. Tato stavební kování odpovídají podle typologie Václava Buriana klíncům úzkým[30] nebo typu VIIIa dle členění Rudolfa Krajíce.[31] Zlomek hřebíku s vypouklou hlavicí oválného tvaru má kvadratický průřez. Jeho maximální délka činí 43 mm [obr. 8:1]. Lze jej přiřadit k R. Krajícem definovanému typu IIa.[32] Ve všech případech jde o obvyklé nálezy, které můžeme klást do doby fungování obou popisovaných hradů. Připouštíme také možnost zařazení popsaných kování do raného novověku.

Podle sdělení nálezce pochází hrot šípu z hradu Hlubokého. Jde o poměrně dobře dochovaný hrot se subtilním trnem, který dosahuje celkové délky 96 mm. Tělo šipky je ve střední části prohnuté a na průřezu má rombický tvar. Hmotnost po konzervaci činí 40,5 g [obr. 8:7]. Podle váhy jej můžeme pokládat za hrot šípu do kuše. Obecně lze konstatovat, že hroty s trnem představují typické střelivo zejména v průběhu 13.–14. století.[33] Na obou hradech výrazně převažují hroty ukončené tulejkou[34] a jen zřídka zaznamenáváme hroty opatřené trnem v podobném masivnějším provedení.[35]

Poslední železný předmět náleží do skupiny výstroje koně a jezdce. Jde o větší fragment podkovy, která má rameno ukončené šikmým ozubem. Otvory pro podkováky jsou uložené ve žlábku, který se táhne až k samotnému ozubu. Na dochovaném rameni podkovy máme tři kvadratické otvory. V přední části se nenachází hmatec [obr. 8:6]. Tuto podkovu je možné přiřknout k typu 4d podle dělení R. Krajíce.[36] Jsou typické pro 14.–15. století. Pro úplnost dodejme, že z hradu Hlubokého bylo nově zveřejněno několik podobných exemplářů.[37]

Datačně nezařazeny zůstávají tři kusy mazanice, zvířecí zub, struska a hrouda malty. Zvířecí zub byl určen jako koňská stolička,[38] ale bez znalosti bližších nálezových okolností jej není možné přiřknout k pravěkému ani ke středověkému osídlení. Ostatně nelze ani vyloučit, že pochází z raného novověku. Tři kusy mazanice jsou vypálené do cihlové barvy. Jejich celková hmotnost činí 42 g. Největší z nich dosahuje rozměrů 64 × 42 × 15 mm. Jeden kus má klínový průřez a další dva jsou lícované z jedné strany. Pro jejich nízký počet necháme možnou souvislost s dřevohlinitou zástavbou zatím otevřenu.[39] Také nevelký kus strusky o maximálních měřitelných rozměrech 58 × 46 × 25 mm a váze 45 g není možné bez provedení patřičných analýz blíže hodnotit.[40] Poněkud lépe jsme na tom v případě většího kusu malty. Jde o kompaktní vápennou maltu s příměsí větších a menších kamínků o maximálních rozměrech 102 × 73 × 43 mm. Lze ji spolehlivě spojovat se středověkým osídlením, není však možné určit, z jaké lokality pochází.

Závěrečné úvahy

Prezentovaná kolekce nálezů darovaná Pavlem Petrželou do Vlastivědného muzea v Olomouci doplňuje naše aktuální poznatky o osídlení hradů Tepence a Hlubokého. Výše popsaný materiál z pozdní doby bronzové až starší doby železné s velkou měrou pravděpodobnosti pochází pouze z předhradí Tepence. Svým provedením a bohatou rytou výzdobou zapadá do celkového rámce využití prostoru předhradí jako hradiska lužické kultury. S tímto horizontem spojujeme ještě železný tyčinkovitý náramek s rovně seřezanými konci a dvojici kamenných plotének, u nichž můžeme předpokládat souvislost s výrobou

kamenných koleček. Většina referovaného konvolutu, který byl podle slov nálezce získán z výkopu nad bránou do předhradí Tepence [obr. 3], naznačuje pravěké a středověké osídlení v těchto místech, což představuje důležitý poznatek pro další možné archeologické výzkumy v daném prostoru.

U většiny středověkých artefaktů nelze rozhodnout, na které lokalitě byly nalezeny. Pouze hrot šípu měl být získán na hradě Hlubokém a ze stejného sídla patrně pochází také zlomek střešní tašky korýtkového tvaru. Vyzvednutá stolní a kuchyňská keramika odpovídá běžnému standardu, ze kterého poněkud vybočuje pouze dno poháru zdobené rádélkovým dekorem. Drtivá většina středověké keramiky a kovových artefaktů náleží do doby, kdy známe oba hrady z písemných pramenů. Nálezy z analyzovaného souboru korespondují se současným stavem poznání středomoravské hmotné kultury 14. až první poloviny 15. století. Poslední dva zlomky hrnčiny s vnitřní polevou svým provedením odpovídají raně novověké keramice z průběhu 16.–17. století, ale jejich intepretaci zatím necháváme otevřenu. Oba exempláře s opatrností spojujeme s hradem Tepencem. I přes veškeré těžkosti přinesla kolekce nálezů nové poznatky o osídlení obou hradů od pravěku do raného novověku.

Poznámky

1 Článek vznikl v rámci řešení projektu Ministerstva kultury České republiky na podporu aplikovaného výzkumu v oblasti národní a kulturní identity na léta 2023 až 2030 NAKI III Můj dům, můj hrad – středověká panská sídla na střední Moravě (identifikační kód projektu: DH23P03OVV071).

2 K tomu Hlubek, L.: Jívová (okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 63, 2022, č. 1, s. 167–168.

3 Dejmal, M. – Přišťaková, M.: Terénní relikty hradu. In: Žákovský, P. et al.: *Hrad Hluboký na Olomoucku. Proměny panského sídla od biskupské rezidence po opěrný bod husitů*. Brno 2024, s. 27–39, zde s. 27–33, obr. 6–9.

4 Plaček, M.: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha 2001, s. 640–641. – Brůnová, K.: Hrad Hluboký, k. ú. Město Libavá, okr. Olomouc. *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 56, 2004, č. 1, s. 46–55, zde s. 46–47. – Dejmal, M. – Přišťaková, M. (pozn. 3), s. 33–37, obr. 7–9.

5 Např. Brůnová, K. (pozn. 4), s. 50–52. – Hlubek, L.: Hlubočky (k. ú. Hrubá Voda, okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 53, 2012, č. 2, s. 142–143. – Hlubek, L.: Hlubočky (k. ú. Hrubá Voda, okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 56, 2015, č. 2, s. 260. – Hlubek, L. – Dehnerová, H.: Hlubočky (k. ú. Hlubočky IV, okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 57, 2016, č. 2, s. 275.

6 Např. Vránová, V. – Vrána, J.: *Tepenec. Karlův hrad – mizející památka*. Olomouc 2016, s. 8–10. – Hlubek, L.: Výsledky záchranného archeologického výzkumu na předhradí hradu Tepenec v letech 1971–1975. *Přehled výzkumů*, roč. 62, 2021, č. 2, s. 79–107, zde s. 79–83.

7 Např. Vránová, V. – Vrána, J.: Shrnutí výsledků archeologického průzkumu studny na hradě Tepenci. *Časopis Slezského zemského muzea*, Série B, roč. 62, 2013, s. 289–299, zde s. 290–297. – Vránová, V. – Vrána, J. (pozn. 6), s. 11–18. – Vránová, V. – Kalábek, M.: Diverzita sídelních areálů popelnicových polí na střední Moravě na příkladu Medlova, Nákla a Tepence. *Ročenka 2021. Archeologické centrum Olomouc*. Olomouc 2022, s. 230–248, zde s. 235.

8 K dějinám hradu souborně Papajík, D. – Glonek, J.: *Dějiny obce Hlubočky*. Olomouc 2006, s. 11–25. – Janiš, D.: Hrad Hluboký v písemných pramenech. In: Žákovský, P. et al.: *Hrad Hluboký na Olomoucku. Proměny panského sídla od biskupské rezidence po opěrný bod husitů*. Brno 2024, s. 11–21.

9 K tomu Vránová, V. – Vrána, J. (pozn. 6), s. 31.

10 Např. Hlubek, L. (pozn. 6), s. 83.

11 Srovnej Dohnal, V.: Opevněná sídliště z doby popelnicových polí na Moravě. *Studie Muzea Kroměřížska*, 1988, č. 88, s. 41, tab. 18:1–4, 7–8.

12 Srovnej Vránová, V. – Vrána, V. (pozn. 6), s. 28, obr. 17.

13 Srovnej Juchelka, J.: Bronzové a železné náramky, nápažníky a nánožníky lužické kultury z českého Slezska. *Přehled výzkumů*, roč. 51, 2010, s. 109–118, zde s. 117. – Salayová, I.: *Kovové náramky/nápažníky na Moravě v 8.–3. století př. n. l.* Olomouc 2024, s. 139.

14 Např. Vránová, V. – Vrána, J. (pozn. 6), s. 20–25. – Vránová, V. – Kalábek, M. (pozn. 7), s. 245–246.

15 Např. Dohnal, V.: Zjišťovací sondáž na Tepenci (katastr Jívová) – pravěká část (okr. Olomouc). *Přehled výzkumů 1971*, 1972, s. 62–65, zde s. 63, tab. 60:1, 2, 5–17; 61. – Dohnal, V.: Výzkum hradiska z doby bronzové na Tepenci, obec Jívová (okr. Olomouc). *Přehled výzkumů 1973*, 1974, s. 34–36, zde s. 35, tab. 32–34. – Dohnal, V. (pozn. 11), s. 41, tab. 9–19. – Vránová, V. – Kalábek, M. (pozn. 7), s. 237, obr. 10–12.

16 Např. Schirmeisen, K.: Ein Urnenfeld bei Böhm-Hause, Bez. Sternberg. *Sudeta*, Jg. 11, 1935, s. 48–56, zde s. 49–54, Abb. 1. – Kalábek, M.: Archeologické nálezy a lokality na katastru Dolan. *Střední Morava*, roč. 11, 2005, č. 20, s. 55–72, zde s. 57, 64, obr. 4:B. – Vránová, V.: Archeologické nálezy a lokality na katastrální území obce Bohuňovice, Moravské Loděnice a Trusovice. *Střední Morava*, roč. 24, 2018, č. 46, s. 55–63, zde s. 56, 59, obr. na str. 62. – Hlubek, L.: Hnojice (okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 61, 2020, č. 1, s. 173–174, obr. 5:5, 7, 9–14.

17 Např. Dohnal, V. (pozn. 11), s. 41. – Vránová, V. – Vrána, V. (pozn. 6), s. 27–30. – Vránová, V. – Kalábek, M. (pozn. 7), s. 235–237.

18 K tomu Šlézar, P. – Faltýnek, K.: Románský kostel sv. Prokopa v Lošticích. Příspěvek k počátkům moravské šlechty. *Přehled výzkumů*, roč. 60, 2019, č. 2, s. 161–199, zde s. 189. – Hlubek, L. (pozn. 6), s. 91–96.

19 Čapek, L. – Těsnohlídková, K. – Slavíček, K. – Všianský, K. – Pracný, P.: *Technologie výroby a archeometrické studium středověké keramiky*. Plzeň – Brno 2018, s. 91–96.

20 Ztotožnění popsané hrnčiny s keramickou třídou TEP 1 a HL 1 je provedeno na základě článků analyzujících keramiku z hradů Tepence a Hlubokého. Srov. Hlubek, L. (pozn. 6), s. 93–96. – Hlubek, L.: Keramika a nálezy z organických hmot. In: Žákovský, P. et al.: *Hrad Hluboký na Olomoucku. Proměny panského sídla od biskupské rezidence po opěrný bod husitů*. Brno 2024, s. 41–54, zde s. 42–43, obr. 12.

21 Např. Nekuda, V.: *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek – Tvrz – Dvůr – předsunutá opevnění* 1. Brno 1985, s. 106, obr. 157; 159:h, k. – Belcredi, L.: *Hrad Skály. Svědek let 1380–1440 vydal své tajemství. Archeologický výzkum hradu Skály 1994–2014*. Brno 2022, s. 443, tab. 44:2.

22 Rodina, J.: *Středověká keramika z hradu Tepence, k. ú. Jívová* (bakalářská práce). Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, Opava 1999, s. 17–36, obr. 1–19. – Brůnová, K. (pozn. 4), s. 46–55, zde s. 50–52, obr. 13, 14. – Vránová, V. – Vrána, J.: Shrnutí výsledků (pozn. 7), s. 293–297. – Hlubek, L. (pozn. 6), s. 91–96, obr. 14–18. – Hlubek, L. Keramika a nálezy (pozn. 20), s. 41–51, obr. 12–18.

23 K tomu Burian, V.: Nálezy z husitského opevnění *Kartouzky* v Dolanech u Olomouce. *Archeologické rozhledy*, roč. 12, 1960, č. 2, s. 204–212, zde s. 209. – Burian, V.: *Nálezy z kartuzie a husitského opevnění v Dolanech (výzkum 1963)*. Olomouc 1965, s. 5–9, obr. 5; 6. – Bláha, J.: Archeologický průzkum v Olomouci. In: Michna, J. (ed.): *Archeologické prameny k dějinám olomoucké oblasti* I/1. Olomouc 1982, inv. č. A 32336 – A 32355. – Cafourková, L.: *Odpadní jímka č. III prozkoumaná na staveništi OD Prior na ulici 8. května v Olomouci v roce 1973 a její přínos k poznání městského prostředí středověké Olomouce* (bakalářská práce). Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, Opava 2000, s. 17–23, 30–32, obr. 15–36. – Hlubek, L.: Středověký objekt v intravilánu obce Dolany. *Časopis moravského muzea*, roč. 107, 2022, č. 1, s. 77–91, zde s. 82–84, 86–87, obr. 4; 5:1–4, 6–11. – Hlubek, L.: Kolekce středověké keramiky ze Ztracené ulice čo. 27 v Olomouci. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2022, č. 324, s. 64–79, zde s. 72–74, obr. 5; 6; 7:1–4. – Hlubek, L.: Zaniklá středověká ves Prlov. *Střední Morava*, roč. 26, 2020, č. 49, s. 85–91, zde s. 86–87, obr. na s. 90, 91.

24 Nekuda, R.: Korpus středověké keramiky datované mincemi z Moravy a Slezska. *Archaeologia historica*, roč. 5, 1980, s. 393–395, 407, 410, kat. č. 22, 31.

25 Bláha, J. – Sedláčková, H.: Slavnostní keramika. In: Sedláčková, H. (ed.): *Sklo, slavnostní keramika a kachle. Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1973–1996*. Olomouc 1998, s. 15–18.

26 Srov. Vránová, V. – Vrána, J. (pozn. 7), s. 293–296, obr. 8:3–5, 7, 10–11; 9:6, 10–11, 14–15, 17–18; 10:2–3.

27 Hlubek, L.: *Hlubočky IV (okr. Olomouc). Hrad Hluboký*. Rukopis nálezové zprávy, č. j. 13/2023. Rukopis uložen v archivu nálezových zpráv Vlastivědného muzea v Olomouci, s. 3, obr. 7. – Žákovský, P. – Hošek, J. – Bárta, P. – Schenk, Z.: Kovové artefakty. In: Žákovský, P. et al.: *Hrad Hluboký na Olomoucku. Proměny panského sídla od biskupské rezidence po opěrný bod husitů*. Brno 2024, s. 55–137, zde s. 136, 145.

28 Hlubek, L. (pozn. 6), s. 81.

29 Hlubek, L.: Keramika a nálezy (pozn. 20), s. 53, obr. 19:2, 4.

30 Burian, V.: Rozbor nálezů hřebů z hradu Tepence u Jívové a kartouzy v Dolanech (1340–1425). *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*, 1979, č. 202, s. 21–31, zde s. 22, obr. 1:2.

31 Krajíc, R.: *Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa*. Díl I. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2003, s. 66–68, obr. 71:VIIIa.

32 Tamtéž, s. 64–66, obr. 71:IIa.

33 Tamtéž, s. 186–187. – Žákovský, P. – Schenk, Z.: *Středověké a raně novověké zbraně Přerovska. Zbraně a zbroj od kolapsu Velké Moravy do konce třicetileté války*. Přerov 2017, s. 43.

34 Např. Burian, V.: Výzkum hradu Tepence (obec Jívová) roku 1970. *Přehled výzkumů 1970*, 1971, s. 65–68, zde s. 66, tab. 46:5, 6. – Tymonová, M.: Středověký hrad Tepenec a jeho fortifikační systém. *Archaeologia historica* 27, 2002, s. 215–228, zde s. 226, obr. 10:8, 9. – Brůnová, K. (pozn. 4), s. 46–55, zde s. 52, obr. 15:8. – Vránová, V. – Vrána, J.: Shrnutí výsledků (pozn. 7), s. 297, obr. 11:1; Hlubek, L. (pozn. 6), s. 98–99, obr. 19:1–3, 15. – Žákovský, P. – Hošek, J. – Bárta, P. – Schenk, Z. (pozn. 27), s. 71–85.

35 Např. Vránová, V. – Vrána, J. (pozn. 6), s. 63, obr. 36: vpravo je jeden hrot s trnem. Z hradu Hlubokého evidujeme několik štíhlých a subtilních hrotů s trnem. Srov. Žákovský, P. – Hošek, J. – Bárta, P. – Schenk, Z. (pozn. 27), s. 72–76, obr. 34:a–h, 34:l, 34:m.

36 Krajíc R. (pozn. 31), s. 102–109, obr. 96.

37 Žákovský, P. – Hošek, J. – Bárta, P. – Schenk, Z. (pozn. 27), s. 98, tab. 8, obr. 53:i; 54:a–g.

38 Děkuji touto cestou za předběžnou konzultaci RNDr. Tomáši Lehotskému, Ph.D., z Vlastivědného muzea v Olomouci.

39 K tomu Zůbek, A.: *Mazanice – stavební materiál v brněnském prostředí. Příkladová studie zpracování a analýzy souboru fragmentů vypálené mazanice z výplní suterénu VS029 na parcele domu Kobližná 4*. Brno 2019, s. 18–22, zde další literatura k tématu.

40 Srovnej Malý, K. – Rous, P.: Ověření výpovědních možností strusek z Jihlavska a Havlíčkobrodska. *Archaeologia historica*, roč. 26, 2001, s. 67–87, zde s. 67–72.

Summary

Mixed Collection of Archaeological Finds from the Castles of Hluboký and Tepenec in the Olomouc Region

Lukáš Hlubek

In 2021 the Regional Museum in Olomouc obtained a set of archaeological finds from Pavel Petržela from Hlubočky. The donated collection comes from two central Moravian castles, Tepenec and Hluboký. Unfortunately, the material from the two sites got mixed together during a moving, and it is not possible to determine the original finding sites of the items.

Both the castles are located approximately 20 km north up to north-east from the city of Olomouc [Fig. 1]. The Hluboký castle is situated in the cadastral district of Hlubočky IV [Fig. 2]. The first written reference of it is from 1351, and the site is abandoned after a capture in 1426 because the local Hussite garrison posed a threat to the city of Olomouc. The Tepenec castle is located in the south-western part of the cadastral district of the village of Jívová [Fig. 3]. It was founded by the Moravian margrave Karel IV before 1340 and owned by the Moravian margraves throughout its entire existence. Tepenec was violently abandoned before 1405; subsequently, the ruin was owned by the Carthusian order.

An older horizon of finds from the donated collection is represented by pottery fragments, an iron bracelet and two slate plates that can be dated back to the early Bronze Age up to the early Iron Age [Fig. 4; 8:8]. With a high degree of probability, this material can be related to the Tepenec castle as prehistoric finds from Hluboký have not been available. Thirty fragments of medieval table and kitchen pottery are of the common standard [Figs. 5, 6, 7:1–4, 6–8; 8:1–7]. The obtained medieval artefacts can be dated back to the 14th to 15th centuries. However, it is not possible to determine the castle they come from. On the contrary, two fragments of earthenware can be dated back to the early Modern Ages [Fig. 7:5]. Despite mixing of the collection, the above analysed material contributes to a better knowledge of settlement of both the medieval castles in the central Moravia.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 105–114, 2025

Nová zjištění k nálezovým okolnostem loštického poháru ve tvaru boty

Lukáš Hlubek – Robert Šrek

Abstract

New Findings on the Discovery Context of the Loštice Shoe-Shaped Goblet

In the archaeological sub-collection of the Regional Museum in Olomouc, there is a shoe-shaped goblet made from a material typical of Loštice pottery. It is commonly stated that this vessel originates from Loštice and that its discoverer was the builder Klement Hladiš. However, archival research into the history of museum work in Olomouc has revealed that the shoe-shaped goblet was actually found in 1879 in graphite mines near Svinov in the Šumperk region. The owner of the factory donated the recovered vessel to the then Emperor Franz Joseph Industrial Museum in Olomouc. However, during the later merging of individual museums in Olomouc, the original discovery context was lost.

Keywords: archaeology, medieval pottery, Gessner and Pohl graphite mines in Svinov, Emperor Franz Joseph Industrial Museum in Olomouc, history of museology

Úvod

Loštický pohár ve tvaru boty náleží k unikátním sbírkovým předmětům archeologické podsbírky Vlastivědného muzea v Olomouci [obr. 1]. Na základě dosavadní literatury byly za jeho naleziště považovány severomoravské Loštice. V předkládaném článku však dokládáme, že se jednalo o jinou lokalitu a na základě archivních materiálů rekonstruujeme dosud neznámé nálezové okolnosti tohoto jedinečného keramického výrobku. Jako pramenná základna nám přitom poslouží především korespondence, vedená v letech 1876 a 1879 mezi olomouckým starostou Josefem von Engelem a mohelnickou firmou Gessner, Pohl & Co., která spravovala tuhové doly ve Svinově.[1] V závěrečné části článku bychom pak chtěli shrnout poznatky týkající se této ojedinělé nádoby a zasadit ji do kontextu aktuálního bádání o středověké keramice.

Obr. 1. Loštický pohár ve tvaru boty, pálená hlína, 15. století – první polovina 16. století, Vlastivědné muzeum v Olomouci, inv. č. A 74 065. Foto: Pavel Rozsíval.

Obr. 2. Loštický pohár ve tvaru boty. Kresba: Lukáš Hlubek.

Popis poháru ve tvaru boty

Jedná se o torzálně dochovanou nádobu v podobě boty, kterou v horní části ukončuje lom. Ze spodní strany je anatomicky tvarovaná. Rovná pata postrádá jakýkoli náznak odlomeného podpatku, ale nádoba při postavení na podkladovou plochu není plně stabilní. Špička poháru je protažená a přehnutá k tělu nádoby. Pohár má hnědou až světle fialovou barvu s ojedinělými narezlými a namodralými skvrnami. Strupatý povrch odpovídá charakteristickým puchýřkům a vyvřelinám loštické keramiky.[2] Ojediněle zaznamenáváme na ploše nádoby menší praskliny. Pohár byl tvrdě zvonivě vypálen. Maximální rozměry podrážky jsou na délku 183 mm, její šířka se pohybuje od 52 do 75 mm. Maximální měřitelná výška dosahuje 132 mm. Síla stěny osciluje mezi 6 až 8 mm [obr. 2].

Dějiny bádání

Jako první o loštickém poháru ve tvaru boty napsal v roce 1959 krátký příspěvek olomoucký archeolog Josef Skutil. Ten však přitom postrádal jakékoli informace o nálezové situaci a neznal ani žádný muzejní evidenční záznam. Pohár zevrubně charakterizoval a na základě srovnání s jinými nádobkami ve tvaru boty z období popelnicových polí jej považoval za část mísovité nádoby, eventuálně za torzo figury, jejíž výšku odhadoval na 1,25 metru. Text doprovázela černobílá fotografie zachycující nádobu z boku.[3]

Na Skutilovu stať zareagoval ještě téhož roku vlastivědný pracovník Adolf Lang, který se loštickou keramikou dlouhodobě zabýval. Podle jeho názoru pohár nepocházel z pravěku, ale z mnohem pozdější epochy. Přiřadil jej ke skupině picí keramiky sloužící při „veselých příležitostech" a zároveň upozornil na zajímavou soudobou paralelu, totiž na nařízení z roku 1612, jímž starší novokřtěnci zakazovali dělat výrobky *„takových nečestných tvarů*

v podobě knih nebo boty, již proto, že právě takové žertovné nádoby svádějí k nesmírnému pití". V inventurních knihách dokonce dohledal někdejší označení – číslo P 1198, rok nálezu 1876 a popis uvádějící *„nádobu (loštický pohár) z hrubé hlíny ve tvaru rytířské boty*. *Vykopáno v Lošticích"*. Pohár s ohledem na tyto indicie spojil s loštickým stavitelem Klementem Hladišem,[4] z čehož následně čerpali další badatelé.

S Langovými závěry se ve své publikaci o středověké keramice z roku 1968 ztotožnili i Vladimír Nekuda s Květou Reichertovou. Referovaný pohár ve formě škorně rovněž pokládali za žertovnou nádobu, nově připomněli podobný nález z Prahy.[5] V zásadě totéž opakoval Zdeněk Měřínský ve své studii věnované loštické keramice z roku 1969.[6]

V roce 2001 se tematikou nádob ve tvaru obuvi zaobírala Jana Langová. Ta se ve své přehledové komparaci zaměřila zejména na pravěké a protohistorické období, výčet jednotlivých příkladů nakonec ovšem uzavřela i mladší středověkou produkcí. Také ona se v případě pohárů z Prahy a Loštic přikláněla k jejich možné intepretaci coby žertovných nádobek a spojila je se světským či cechovním prostředím.[7]

Prozatím naposledy se k problematice vyjádřil v roce 2008 Vladimír Goš. Loštickou botu měl za součást nálezů ze zahrady čp. 116 v Lošticích. Dále připouštěl inspiraci v oblasti hornolužických hrnčířských dílen, kde byly vyráběny takzvané *„Trippenpokale"* z kameniny, pro niž se používá název Falkeho skupina. Současně poukázal na jednu analogii ze Stoličného Bělehradu na území dnešního Maďarska.[8]

V navazujících odstavcích se za pomoci rekonstrukce doposud netušených nálezových okolností loštického poháru ve tvaru boty pokusíme o drobnou revizi několika chyb, jež se v moderním bádání (nutno dodat, že nikoli vinou jeho protagonistů) tradují.

Svinovské tuhové doly a první archeologické nálezy v okolí Mohelnice

Těžební společnost svinovských tuhových dolů patřila ve druhé polovině 19. století k úspěšným zástupcům horního průmyslu na severní Moravě. Zakladateli této firmy byli Eduard Gessner a Wilhelm Pohl, obchodníci původem z Pruska. Počátky jejich zdejšího působení spadaly přibližně do roku 1838, kdy na pozemcích, které postupně skupovali u Mohelnice, zahájili povrchovou těžbu tuhy. Další důležitý mezník pro ně představoval rok 1847, v němž narazili na silná grafitová ložiska situovaná jižně od nedalekého Svinova a díky tomu mohli rozšířit své aktivity směrem k hlubinnému dolování. Velkého rozkvětu a mezinárodního renomé poté dosáhli v následujících dekádách, jak lze vidět i na předtištěných záhlavích jejich oficiálních dopisních papírů, odkazujících na ocenění ze světových výstav konaných v Paříži v roce 1855, v Londýně v roce 1862 a ve Vídni v roce 1873 [obr. 3]. Ve svinovských dolech se ve sledované době nacházelo celkem šest šachet, pojmenovaných jako Amálie I., Amálie II., Glückshilf, Herkules I., Herkules II. a Segen Gottes. Většina ze získaného nerostného materiálu šla na vývoz do Německa, Velké Británie, Belgie, Holandska a Spojených států. Podnik byl v chodu do roku 1912, kdy jej odkoupil Jan Nepomuk II. kníže ze Schwarzenbergu a coby nežádaného konkurenta svých vlastních tuhových závodů v jižních Čechách jej nechal uzavřít. Pánové Eduard Gessner a Wilhelm Pohl byli současně činní i v jiných industriálních odvětvích a v zemědělství. Od roku 1861 vedli přímo v Mohelnici výrobnu pšeničného škrobu a lepidel, Gessner propagoval pěstování cukrové řepy. V roce 1875 začali navíc těžit tuhu a šamotovou hlínu v Janoušově na Moravskotřebovsku.[9]

V námi vymezeném rámci je zapotřebí poukázat na skutečnost, že firma Eduarda Gessnera a Wilhelma Pohla sehrála podstatnou roli též pro zrovna se rozvíjející obor

Obr. 3. Firemní logo svinovských tuhových dolů a mohelnické škrobárny, „Bergbau Gesellschaft & Stärke Fabrik Gessner Pohl & Co Müglitz in Mähren", 1876, Státní okresní archiv v Olomouci, NAD 326, M 5-86, Průmyslové muzeum Františka Josefa Olomouc, Wilhelm Pohl Josefu von Engelovi, 13. 4. 1876.

archeologie. V roce 1861 došlo právě při výstavbě jejich škrobárny k odkrytí rozsáhlého pohřebiště lužických popelnicových polí, z něhož se podařilo nashromáždit přes sto nejrůznějších předmětů (například urny, šálky s oušky, mísy, misky, hrnce, chrastítka, bronzové jehlice, nákrčníky, náramky, prsteny, sponu atd.), které se staly majetkem muzejních ústavů ve Vídni, Brně a Moravské Třebové, něco připadlo blíže nespecifikované soukromé osobě.[10] Samotný terénní průzkum prováděl kustod tehdejšího brněnského Františkova muzea Moritz Trapp, jeden z průkopníků exaktního vědeckého pojetí archeologie na Moravě. Když o průběhu a výsledcích události zevrubně pojednával v novinách, neopomněl pochválit ani vlastníky pozemků, protože před jeho příjezdem ponechávali naleziště v intaktním stavu a *„v zájmu vědy"* byli nápomocni i posléze.[11] Svůj lokální patriotismus a upřímnou zálibu v minulosti manifestovali Gessner a Pohl také v roce 1867, kdy ve Svinově uspořádali hornickou slavnost u příležitosti 300. jubilea potvrzení výsady, jíž olomoucký biskup Vilém Prusinovský z Víckova umožňoval loštickým hrnčířům nadále odebírat zdejší hlínu.[12]

Olomoucké souvislosti a nález poháru ve tvaru boty

V roce 1876 projevilo o mohelnické prehistorické památky zájem představenstvo města Olomouce. V dopise z 13. dubna ovšem Eduard Gessner a Wilhelm Pohl museli starostu Josefa von Engela uvědomit, že nemohou nabídnout příliš, pouze *„malou část uren, obětních mís a bronzových artefaktů“*, poněvadž ty nejreprezentativnější kusy z *„vykopávek z pohanského pohřebiště (…) z doby bronzové“* byly již dávno odvezeny do Brna. Soubor zároveň rovnou zaslali vlakem do hanácké metropole.[13] Vzápětí jej do svých fondů přijalo Průmyslové muzeum císaře Františka Josefa, vůbec první paměťová instituce většího rozsahu v Olomouci.[14] O daru se rozepsaly regionální noviny,[15] zanedlouho byl zapsán do přírůstkové knihy[16] a připomenut v první výroční zprávě muzea.[17]

V roce 1879 se Wilhelm Pohl ozval starostovi Josefu von Engelovi znovu. V dopise z 9. února informoval o objevu pozoruhodného starožitného objektu *„ve tvaru boty“*, učiněném v předešlém měsíci v hloubce 28 metrů pod zemí v šachtě Amálie [obr. 4]. Význam tohoto nálezu odůvodňoval hlavně výjimečností místa, odkud byl vyzvednut. Tuhové doly ve Svinově pokládal za jednu z nejstarších kulturních lokalit na Moravě. Ve spojitosti s tím samozřejmě vzpomněl *„urnového nálezu z předkřesťanských časů“* a několika exemplářů, *„jež všechny nesou stopy po výrobě grafitu“*, dorazivších do olomouckých sbírek. Dále upozornil

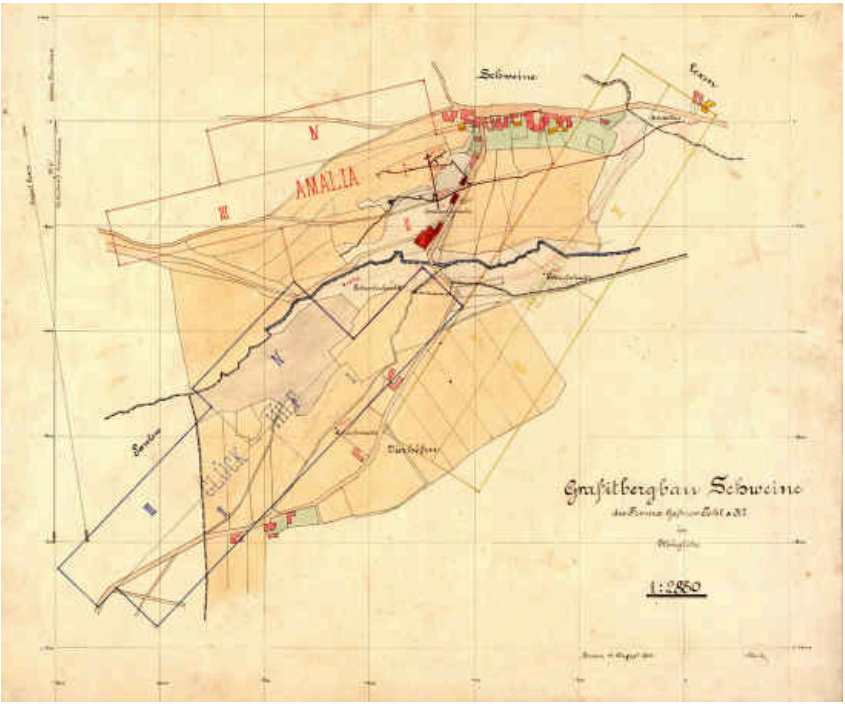

Obr. 4. Mapa Grafitbergbau Schweine der Firma Gessner Pohl & Ko in Müglitz, papír na plátně, kolorovaný, 1910, Státní oblastní archiv v Třeboni, sign. 121 D.

na výše zmíněné privilegium z roku 1567, v němž se prý výslovně hovořilo o *„staré důlní stavbě“*. Značnou výpovědní hodnotu přikládal rovněž poznatkům nejnovějším, uskutečněným po roce 1847. Během prací v dolech totiž horníci pravidelně naráželi na pozůstatky někdejší báňské činnosti, ať už na povrchu, nebo pod ním, ve starých chodbách a výkopech, kde byly odhaleny letité navijáky, výdřevy, nářadí a nádoby. Stejně jako o tři roky dříve i nyní Pohl předmět expedoval po železnici – v dobré víře, že by se v *„rukou schopného odborníka mohl stát cenným exponátem olomouckého muzea“*.[18]

V Průmyslovém muzeu císaře Františka Josefa byl obsah dotčeného poštovního balení interpretován jako *„zlomek zašpičatělé škorně, vytvarované z hlíny, s dozadu ohnutou špičkou“* příslušející *„pravděpodobně k celé postavě, jež je výtvorem hrnčířského řemesla provozovaného v Lošticích“*.[19] Wilhelm Pohl však s tímto tvrzením nesouhlasil a v dopise z 12. února 1879 odvětil: *„S názorem, že tato bota z hlíny patří k sošce, se nemohu úplně ztotožnit, neboť by jistě nebyla dutá, nýbrž by se jevila jako odlomená v celku* [myšleno v plné hmotě – pozn. autorů]. *Byl bych spíše toho mínění, že předkové používali tento předmět jako nádobu na pití, neboť takové se vyskytovaly v minulosti v podobě vysokých bot u hostin, z čehož pochází dodnes užívané pořekadlo ‚Má holínku!‘. Proto se zřejmě nejedná o botu, ale […] o pohár ve tvaru boty, což by snad bylo možné dát do souvislosti s dalšími podobnými nádobami z oněch časů, pokud se v mém názoru nepletu.“*[20]

Pohlův výklad nastíněné problematiky nakonec našel v Olomouci pozitivní odezvu a dočkal se všeobecného přijetí. O akvizici poháru ve tvaru boty referoval jak denní tisk [obr. 5],[21] tak čtvrtá výroční zpráva průmyslového muzea.[22] Do přírůstkové knihy byl ale zaevidován až 19. srpna 1879, tedy s půlročním zpožděním, nadto se zavádějícími nálezovými

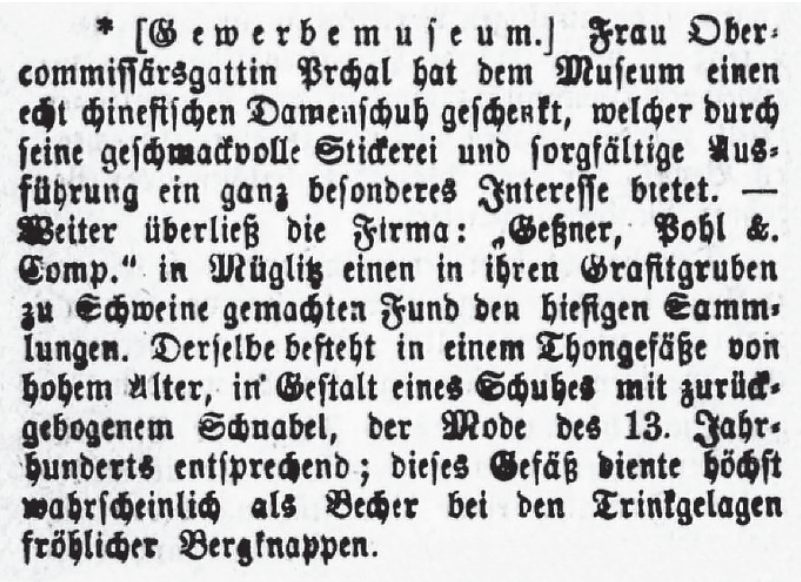

* [Gewerbemuseum.] Frau Obercommissärsgattin Prchal hat dem Museum einen echt chinesischen Damenschuh geschenkt, welcher durch seine geschmackvolle Stickerei und sorgfältige Ausführung ein ganz besonderes Interesse bietet. — Weiter überließ die Firma: „Geßner, Pohl &. Comp.“ in Müglitz einen in ihren Grafitgruben zu Schweine gemachten Fund den hiesigen Sammlungen. Derselbe besteht in einem Thongefäße von hohem Alter, in Gestalt eines Schuhes mit zurückgebogenem Schnabel, der Mode des 13. Jahrhunderts entsprechend; dieses Gefäß diente höchst wahrscheinlich als Becher bei den Trinkgelagen fröhlicher Bergknappen.

Obr. 5. Článek Gewerbemuseum. Die Neue Zeit, roč. 32, 1879, č. 47, 26. 2., s. 4.

údaji.[23] Na příštích osmdesát let pak tento předmět upadl v zapomnění, než si jej povšimli Josef Skutil a Adolf Lang.

Nálezy pohárů ve tvaru boty ve střední Evropě

V rámci dosud publikované literatury o loštické produkci není znám žádný podobný kus. Všechny ostatní poháry ve tvaru boty jsou vyrobeny jen z běžné hrčiny.

Na území České republiky se dá registrovat pouze jeden pohár ve tvaru boty, který je zachovaný v intaktním stavu, s původní lokací na Staroměstském náměstí v Praze a řazený do 14. století. Má světle hnědou, místy až šedou barvu, dosahuje výšky 133 mm, průměr jeho okraje činí 101 mm. Detailem špičky přiložené k tělu nádoby a zdobené přesekáváním se blíží našemu nálezu ze Svinova.[24] Několik pohárů v podobě boty lze rovněž zaznamenat v cizině. Nejvíce z nich se řadí k výše definované Falkeho skupině kameniny,[25] pro niž je typická dekorace provedená pomocí plošné rádélkové a plastické výzdoby. Tato hrnčina byla vyráběna s největší pravděpodobností v okolí měst Žitavy a Budišína v oblasti Horní Lužice.[26] Dále se už dochovaly pouze solitéry, všechny kladené do průběhu 15. až první poloviny 16. století. Předně mezi ně náleží vysoký kyjovitý pohár ze Stoličného Bělehradu, který stojí na dvou podpatcích a disponuje bohatým zdobením doplněným obličejovou maskou.[27] Z dalších namátkou uveďme obdobný exemplář z Erfurtu v Německu,[28] nevelké torzo z Žitavy[29] a nejisté dva zlomky z hradu Witkówa v Polsku.[30]

Datování loštického poháru ve tvaru boty

Co se týče datace, může být loštický pohár ve tvaru boty kladen pouze obecně do období rozkvětu výroby loštických pohárů v průběhu 15. a první polovině 16. století.[31] V tomto směru bohužel nepomůže ani odhalení „bližších" nálezových okolností, tedy hloubky 28 metrů. Zájmová nádoba se totiž bezpochyby nacházela v sekundární či terciární poloze, jak dokládá například průzkum archeologa Vladimíra Goše, který v roce 1967 získal v místech zaniklých dolů na haldách vytěžené zeminy nevelkou kolekci keramiky ze 13.–14. století.[32] S ohledem na ojedinělost tvaru není možné interval časového určení více zúžit.

Závěr

Na základě dohledané korespondence mezi Wilhelmem Pohlem a Josefem von Engelem se podařilo zjistit původní místo nálezu loštického poháru ve tvaru boty. Tato nádoba byla objevena v tuhovém dole Amálie u Svinova na Šumpersku roku 1879. Majitelé ji věnovali do sbírek Průmyslového muzea císaře Františka Josefa v Olomouci, kde však nebyly do inventární knihy správně zapsány nálezové okolnosti. Poté se tento předmět na dlouhá desetiletí vytratil z povědomí odborníků a širší veřejnosti – nepochybně i proto, že v Olomouci došlo v roce 1924 k reorganizaci a slučování jednotlivých muzeí. Loštický pohár ve tvaru boty nakonec znovu „objevil" až závěrem padesátých let 20. století vlastivědný badatel Adolf Lang, který jej náležitě popsal a interpretoval, ovšem za naleziště mylně označil město Loštice.

Prezentovanou nádobu lze pouze obecně klást do 15. až první poloviny 16. století. Jde doposavad o ojedinělý kus v rámci produkce loštických hrnčířů, což značně ztěžuje jeho

přesnější časové zařazení. Několik tvarově podobných pohárů bylo odhaleno na různých lokalitách ve střední Evropě, jsou datovány do průběhu 14. až první poloviny 16. století.

Plně se ztotožňujeme s názorem Adolfa Langa, že je možné tyto poháry spojovat s pitím při „veselých příležitostech", jak mimo jiné naznačuje i nařízení z roku 1612.[33] Vladimír Goš nadnesl, že inspiraci pro loštickou nádobu v podobě boty můžeme hledat v hornolužických dílnách, kde se vyráběla vysoce kvalitní kamenina (takzvaná Falkeho skupina), včetně pohárů ve formě boty.[34] Jakkoli zní uvedený předpoklad logicky, není jej zatím čím podpořit. Stejně tak mohl tento jedinečný tvar vidět nějaký loštický hrnčíř či mistr na jarmarcích, zhotovit jej na zakázku podle předlohy, eventuálně se s obdobnými produkty potkat během vandru. Vyloučit nemůžeme ani možnost, že v daném případě nádoba posloužila jako takzvaný mistrovský kus.

Poznámky

1 Uloženo ve Státním okresním archivu (dále jen SOkA) Olomouc, NAD 326, M 5-86, Průmyslové muzeum Františka Josefa Olomouc.

2 Více k výrobě loštické keramiky například: Štastný, M. – Dudek, J. – Goš, V.: Pocula loscicensia aperta. Tajemství výroby loštických pohárů odhaleno. *Pravěk. Nová řada*, roč. 26, 2018, s. 83–106.

3 Skutil, J.: Fragment nohy velkého poháru loštické výroby. *Severní Morava*, 1959, sv. 4, s. 48.

4 Lang, A.: Doplněk k článku o fragmentu nohy loštického poháru. *Severní Morava*, 1959, sv. 4, s. 49.

5 Nekuda, V. – Reichertová, K.: *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*. Brno 1968, s. 153, 444, tab. LXXV:1; XXXII:3.

6 Měřínský, Z.: Přehled typů loštické keramiky, jejich vývoj a datování. *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 21, 1969, č. 2–3, s. 89–105, zde s. 93.

7 Langová, J.: Boty z hlíny – pravěké a středověké keramické nádobky ve tvaru obuvi. *Obuv v historii*, 2001, s. 168–179, zde s. 172–173, obr. 12.

8 Goš, V.: *Loštice. Město středověkých hrnčířů*. Opava 2008, s. 75, obr. 18:4.

9 Podrobněji viz: Svinovská tuha. *Stráž Moravy*, 26, 1934/1935, č. 6, s. 107. – Hekele, F.: Zaniklé tuhové doly ve Svinově u Mohelnice. *Severní Morava*, 1957, sv. 1, s. 32–35. – Krejčí, M. – Štrejn, Z.: K historické topografii dolování grafitu na Moravě. *Sborník Matice moravské*, roč. 84, 1965, s. 214–231, zde s. 225–226. – Spurný, F.: Stručné dějiny Mohelnice do r. 1945. In: Křupka, V. (red.): *Mohelnice včera a dnes*. Mohelnice 1973, s. 51, 56–58. – V dostupných archivních fondech Státního okresního archivu Šumperk se daly dohledat toliko základní informace (viz Místní národní výbor Svinov 1945–1960, kronika obce Svinova, s. 14), případně výběrově provozní záležitosti, stavební a užívací povolení, prameny k meziválečným osudům bývalých dolů (viz fond Okresní úřad Zábřeh, 1850–1938, inv. č. 1120, Tuhové doly ve Svinově firma Gessner, Pohl a spol.). Za laskavou pomoc při vyhledávání regionální literatury a pramenů děkujeme Mgr. Pavlíně Janíčkové. – K účasti na světových výstavách viz Auszeichnungen mährischer, schlesischer und galizischer Aussteller in Paris. *Die Neue Zeit*, roč. 8, 1855, č. 285, 14. 12., s. 1. – Welt-Industrie-Ausstellung. *Mährischer Correspondent*, 1862, č. 162, 16. 7., s. 3. – Auszeichnungen bei der Weltausstellung. *Deutsches Volksblatt für Mähren*, roč. 2, 1873, č. 36, s. 5.

10 Tak alespoň udává Teichmann, E.: *Geschichte der Stadt Müglitz bis zur Heimkehr ins Reich*. Olmütz 1942, s. 18–19. V případě dnešního Přírodovědného muzea ve Vídni existují zmínky v Měchurová, Z.: *Archeologické nálezy z Moravy ve sbírkách prehistorického oddělení Přírodovědeckého muzea ve Vídni*. Praha 1992, s. 13, v případě Moravského zemského muzea v Brně skvěle zpracoval kolektiv Kostrhun, P. – Salaš, M. – Sedlák Čevelová, D.: Trappův nejstarší soupis archeologické sbírky Františkova muzea. *Acta Mus. Moraviae, Sci. soc*, roč. 109, 2024, č. 2, s. 151–182, zde s. 160, 174. – Za laskavé konzultace k tématu děkujeme PhDr. Milanu Salašovi, CSc., DSc.

11 Článek citován v Kostrhun, P. – Salaš, M. – Sedlák Čevelová, D. (pozn. 10), s. 174. Podruhé z nejasných důvodů otištěno o patnáct let později, viz Trapp, M.: Die Urnengräber bei Müglitz. *Die Neue Zeit*, roč. 29, 1876, č. 215, 21. 9., s. 6–7; č. 216, 22. 9., s. 6.

12 Eine 300jährige bergmännische Feier. *Mährischer Correspondentblatt*, roč. 7, 1867, č. 200, 1. 9., s. 2. – Opis listiny z roku 1567 je publikován v *Loštice, rodiště Jana Havelky. Vydáno na památku slavnosti odhalení pamětní desky na rodném domu Jana Havelky, dne 16. srpna 1891*. Olomouc [1891], s. 62–63.

13 SOkA Olomouc, NAD 326, M 5-86, Průmyslové muzeum Františka Josefa Olomouc, firma Gessner Pohl & Co Josefu von Engelovi, 13. 4. 1876.

14 Muzeum založeno roku 1873, otevřeno roku 1875. Specializovalo se na užité umění, obdobně jako ostatní uměleckoprůmyslová muzea ustanovená pod vlivem vzorů z Londýna a Vídně. Bylo podporováno politickými, školskými a církevními elitami, předsedou jeho představenstva byl samotný Josef von Engel. Viz Šopák, P.: *Prostor pro umění. Výtvarné umění na Moravě a v českém Slezsku do roku 1918 jako téma historické muzeologie*. Opava 2016, s. 64–65. – Zapletal, T.: Olomoucké UMPRUM. Průmyslové muzeum císaře Františka Josefa v Olomouci (1873–1924). *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 76, 2024, č. 2, s. 97–108.

15 Gewerbe-Museum. *Die Neue Zeit*, roč. 29, 1876, č. 88, 18. 4., s. 4. – Aus dem Museum. *Deutsches Volksblatt für Mähren*, roč. 5, 1876, č. 17, s. 4.

16 Historický archiv Vlastivědného muzea v Olomouci, Inventární kniha Průmyslového muzea císaře Františka Josefa v Olomouci, přírůstková čísla 880–887, 1. 5. 1876. Šlo o jeden hrnec, tři urny, tři misky a jednu lampu, zběžný popis prozatím nedovoluje jejich identifikaci ve sbírkách Vlastivědného muzea v Olomouci. V souboru se nenalézal žádný bronz, jak tvrdily některé tiskoviny. Podobně konstatováno pro Brno v Kostrhun, P. – Salaš, M. – Sedlák Čevelová, D. (pozn. 10).

17 *Erster Jahres-Bericht des Kaiser Franz Josefs-Gewerbe-Museums in Olmütz, erstattet von der Direktion am 20. Juni 1876*. Olmütz 1876, s. 13. Jmenována *„kolekce keltského bronzu"* a *„výrobky z hlíny"*.

18 SOkA Olomouc, NAD 326, M 5-86, Průmyslové muzeum Františka Josefa Olomouc, firma Gessner Pohl & Co Josefu von Engelovi, Mohelnice 9. 2. 1879.

19 Tamtéž, pracovní koncept odpovědi Wilhelmu Pohlovi, bez data.

20 Tamtéž, firma Gessner Pohl & Co Josefu von Engelovi, Mohelnice 12. 2. 1879. Pisatel mimo jiné ještě dodal dvě zajímavosti: byl to on, kdo zařídil opis zchátralého privilegia z roku 1567, deponovaného ve svinovské obecní truhle; o svinovských dolech se tradovalo, že sloužily jako úkryt před švédskými vojsky za třicetileté války. – Citovanou pasáž *„Má holínku"* (v originále *„Er hat einen Stiefel"*) uvádíme s ohledem k pochopení kontextu v doslovném znění; podle frazeologického slovníku se spojení *„einen Stiefel haben"* překládá ve smyslu: být opilý, mít opici, být, jak zákon káže, být namazaný či podroušený apod. Viz Heřman, K. – Blažejová, M. – Goldhahn, H. a kol.: *Deutsch-tschechisches Wörterbuch der Phraseologismen und festgeprägten Wendungen / Německo-český slovník frazeologismů a ustálených spojení. M–Z*. Praha 2010, s. 2039. – Za konzultace a laskavou pomoc s překlady německých citací děkujeme Mgr. et Mgr. Zuzaně Paštrnákové, Ph.D.

21 Gewerbemuseum. *Die Neue Zeit*, roč. 32, 1879, č. 47, 26. 2., s. 4. Díky přehnuté špičce se zde píše dokonce o blízkosti k módě 13. století, taktéž se uvažuje o využití poháru *„při pitkách veselých horníků"*.

22 *Vierter Jahres-Bericht des Kaiser Franz Josef-Gewerbe-Museums in Olmütz*. [Olomouc 1879], nestr. V příloze *Dary* je majitel dolu v Mohelnici Pohl uveden se špatnou zkratkou křestního jména „M."; popisuje se tu *„vykopaná stará nádoba na pití z hlíny a grafitu ve tvaru boty"*.

23 Historický archiv Vlastivědného muzea v Olomouci, Inventární kniha Průmyslového muzea císaře Františka Josefa v Olomouci, přírůstkové číslo 1198 s textem: *„Nádoba ve tvaru boty vykopaná v Lošticích u Mohelnice 1876."* Omyl ve vročení (1876 namísto 1879) a v lokalizaci nálezu (Loštice namísto Svinova) lze snad vysvětlit dočasnou absencí odborného správce sbírek. V roce 1879 proběhla v Průmyslovém muzeu císaře Františka Josefa výměna na postu kustoda. Po poměrně krátkém angažmá zemřel dosavadní kustod Wilhelm Schuppler, jenž byl dříve zaměstnán jako úředník vedoucí pozemkové knihy. Jeho nástupce ve funkci Eduard Zbitek agendu započal s určitým časovým odstupem, někdy před 14. srpnem. Hypoteticky mohl být původcem mylného

zápisu právě on. Ve dnech 18. a 19. srpna zanášel do přírůstkové knihy hromadně zápisy mnoha sbírkových předmětů, přičemž tuto činnost po dobu cca patnácti měsíců (od května 1878) nikdo neprováděl. Evidoval tudíž věci, u jejichž akvizice osobně nebyl. Viz Gewerbemuseum. *Die Neue Zeit*, roč. 30, 1877, č. 240, 19. 10., s. 4. – Städtisches Gewerbemuseum. *Die Neue Zeit*, roč. 32, 1879, č. 186, 14. 8., s. 4. – *Vierter Jahres-Bericht* (pozn. 22), nestr.

24 Např. Nekuda, V. – Reichertová, K. (pozn. 5), s. 438, tab. XXXII:3. – Brych, V.: Heslo II.31.1. Pohár ve tvaru zobcové škorně s domodelovanou špičkou. In: Kunešová, J. – Přibyl, P. (eds.): *Když císař umírá*. Praha 2016, s. 47, kat. č. II.31.1.

25 Více k této specifické keramické skupině: Sedláčková, L.: Drobný střípek bohatě zdobené kameniny pozdní gotiky z Brna. *Brno v minulosti a dnes*, 2018, sv. 31, s. 211–231, zde s. 215–222.

26 Tamtéž, s. 218. – Kałagate, S. – Michalak, A.: Mirage of luxury?: Falke-Group pottery from the bordenland of Silesia, Lusatia, Brandenburg and Greater Poland. *Archeologia historica*, roč. 46, 2021, č. 2, s. 577–609, zde s. 608.

27 Siklosi, G.:„Dreihausener" Pokal von Székesfehérvár. *Alba regia, annales Musei Stephani regis*, roč. 20, 1983, s. 153–167, zde s. 163–167, Abb. 5.

28 Sedláčková, L. (pozn. 25), s. 216.

29 Stephan, H. G. – Gaimster, D.: Die „Falke-Gruppe". Das reich verzierte Lausitzer Steinzeug der Gotik und sein archäologisch-historisches Umfeld. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, roč. 30, 2002, s. 107–163, zde s. 121, Abb. 10b.

30 Kałagate, S. – Michalak, A. (pozn. 26), s. 582, fig. 5:13, 5:14.

31 Goš, V. (pozn. 8), s. 66–69, 79–81.

32 Tamtéž, s. 55.

33 Lang, A. (pozn. 4), s. 49. – Tento výklad podporují také Čapek, L. – Těsnohlídková, K. – Sedláčková, L.: Analýza keramiky. In: Čapek, L. a kol.: *Vrcholně a pozdně středověká keramika v českých zemích*. Plzeň 2022, s. 187–292, zde s. 250.

34 Srov. Goš, V. (pozn. 8), s. 75.

Summary

New Findings on the Discovery Context of the Loštice Shoe-Shaped Goblet

Lukáš Hlubek – Robert Šrek

Among the rare and unique finds in the Regional Museum in Olomouc is undoubtedly the torso of a shoe-shaped goblet, made from a material typical of Loštice pottery. Due to its unusual shape, it is dated to the 15th century or the first half of the 16th century, a period when Loštice potters were mass-producing their renowned goblets and pots. It was long assumed that the vessel originated directly from Loštice and that its discovery was likely connected to excavations carried out by the builder Klement Hladiš in the late 19th century.

However, based on newly uncovered correspondence between Wilhelm Pohl and Josef von Engel, the original location and exact date of the find have now been identified. The vessel was discovered in 1879 in the Amalie graphite mine near Svinov in the Šumperk region, and the mine owner donated it to the collection of the Emperor Franz Joseph Industrial Museum in Olomouc. Unfortunately, the museum's curator at the time recorded misleading information in the acquisition register, which led subsequent generations of researchers to incorrectly assume that the find came from within the town limits of Loštice.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 115–135, 2025

Galerie pruských vojenských velitelů za obléhání města Olomouce roku 1758. Část IV.

Jiří Fiala – Harald Skala

Abstract

Gallery of the Prussian Military Commanders during of the Prussian Siege of the Olomouc in 1758. Part IV.

At the end of their article *Gallery of the Military Commanders in the Defence of Olomouc during the Prussian Siege of the City in 1758*, the authors turn their attention to the headquarters of the Prussian King Frederick II, which, during this siege, were located in the village Smržice near Prostějov. As many as 43 noteworthy Prussian officers took part in this siege. Some of them will be presented with short biographical summaries. We are now publishing biographies of 13. Major General Karl Friedrich von Meyer (1707–1775), 15. Major General Rupert Scipio von Lentulus (1714–1766) and 16. Major General Balthasar Rudolph von Schenckendorf (1699–1771).

Keywords: Olomouc, 1758, Prussian siege, Frederick II, Prussian commanders

Počínaje ročníkem 2014 *Zpráv Vlastivědného muzea v Olomouci* jsme v tomto časopise publikovali v pěti pokračováních příspěvek *Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758*.[1] Navázali jsme na tento příspěvek biogramy předních pruských vojenských velitelů zúčastnivších se tohoto obléhání, jehož neúspěch zmařil plány prvního z nich, pruského krále Fridricha II. Velikého, na následující obležení a dobytí hlavního města habsburské monarchie Vídně. Jejich soupis se stručnými biografiemi pořídil hesenský historik Eduard von Sodenstern ve své publikaci *Zum Säcular-Gedächtniss von 1758: Der Feldzug in Mähren, oder die Belagerung und der Entsatz von Olmütz*, vydané v roce 1858 nakladatelstvím Johanna Davida Sauerländera (1789–1869) ve Frankfurtu nad Mohanem.[2]

Roku 2021 jsme ve *Zprávách Vlastivědného muzea v Olomouci* kromě úvodní části a soupisu 43 identifikovaných pruských důstojníků uveřejnili první tři biografie, a to těchto důstojníků: 1. generál polní maršál James Francis Keith (Jakob von Keith, 1696–1758), 2. generálporučík Heinrich August baron de la Motte-Fouqué (1698–1774) a 3. generálporučík Hans Joachim von Zieten (1699–1786).[3] V následujícím čísle tohoto časopisu, vydaném v roce 2022, jsme prezentovali biografie dalších tří pruských důstojníků, a to 4. generálporučíka Wolfa Friedricha von Retzow (1700–1758), 5. plukovníka Paula von

Obr. 1. Pruský král Fridrich II. se svým štábem rekognoskuje terén budoucí bitvy. Anonymní nedatovaná ilustrace. Zdroj: Frederick Invades Austria a Second Time; Siege of Olmütz I, https://warhistory.org/@msw/article/frederick-invades-austria-a-second-time-siege-of-olmutz-i.

Werner (1707–1785) a 6. generálmajora Johanna Karla svobodného pána von Reben tisch (1701–1765).[4] Ve *Zprávách Vlastivědného muzea v Olomouci* z roku 2023 jsme čtenáře seznámili s biografiemi 7. generálporučíka Friedricha Eugena prince von Württemberg (1732–1797), 8. generálmajora Wilhelma von Saldern (1702–1758), 11. generálporučíka Friedricha Wilhelma Querina von Forcade de Biaix (1699–1765) a 14. generálporučíka jezdectva Friedricha Wilhelma svobodného pána von Seydlitz-Kurzbach (1721–1773).[5] Nyní publikujeme biografie 13. generálmajora Karla Friedricha von Meyer (1707–1775), 15. generálmajora Ruperta Scipia von Lentulus (1714–1766) a 16. generálmajora Balthasara Rudolpha von Schenckendorf (1699–1771).

13. Generálmajor Karl Friedrich von Meyer (též psáno „von Meier“)

Karl Friedrich Meyer se narodil 20. července 1707 v pomořanském městě Marienwerder (nyní Kwidzyn v Polsku), vzdáleném 70 km jižně od Gdańska. Již jeho otec Samuel Sebastian Meyer (narozen roku 1670, zemřel 10. ledna 1741) sloužil v pruské armádě v hodnosti plukovníka a velitele kyrysnického pluku č. 1, tehdy nazývaného „Wilhelm Dietrich von Buddenbrock“. Pruský král Fridrich Vilém I. si ho velice vážil a povýšil jej i jeho syna Karla Friedricha Meyera 9. června 1729 do šlechtického stavu. Dne 24. ledna 1724 vstoupil Karel Friedrich Meyer do otcova pluku jako kadet, 6. července 1725 se stal praporečníkem (*Estandartenjunker*), 23. března 1728 byl povýšen na korneta. Dne 10. srpna 1732 získal Karl

Friedrich von Meyer hodnost poručíka, 20. března 1734 obdržel povolení zúčastnit se polního tažení v Porýní, 9. června 1738 dosáhl hodnosti rytmistra a stal se velitelem jedné roty.

Dne 1. března 1742 (Anton Balthasar König udává 14. ledna 1742[6]) byl přeložen k dragounskému pluku „Carl Friedrich von Posadowsky" č. 1 v hodnosti majora. Pluk se tehdy pohyboval na Moravě mezi Uherským Brodem a Meziříčím, koncem dubna 1742 byl přemístěn do Slezska a v srpnu 1744 se tento pluk nacházel v armádě pruského krále Fridricha II., jež vtrhla do Čech a oblehla Prahu. Po čtrnácti dnech pražská posádka pod velením generálmajora Ferdinanda Filipa hraběte von Harsch (1704–1792) kapitulovala a pruská armáda poté odtáhla do Slezska.

Dne 1. prosince 1744 byl major Karel Friedrich von Meyer jmenován velitelem dragounského pluku č. 1, jehož *šéfem* (*Chef*) byl až do roku 1747 generálporučík Karl Friedrich hrabě von Posadowsky svobodný pán von Postelwitz (1695–1747). Za druhé slezské války bojoval Meyerův pluk 4. června 1745 v bitvě u slezského města Hohenfriedeberg (nyní Dobromierz v Polsku). Pluk stál s kyrysnickým plukem „Christoph Ludwig von Stille" č. 6 a dragounským plukem „Herzogin Marie Auguste von Württemberg" č. 12 na pravém křídle druhého sledu, který odolal náporu saské pěchoty. Meyerův pluk nicméně ztratil v boji 83 mužů. Po bitvě byl major Karl Friedrich von Meyer dne 8. srpna 1745 povýšen na podplukovníka, jeho pluk pak byl delší dobu dislokován v obci Hirschberg (dnes město Jelenia Góra v Polsku). Dne 23. dubna 1747 byl podplukovník Karl Friedrich svobodný pán von Meyer vyznamenán řádem Pour le mérite. Král Fridrich II. mu k tomuto vyznamenání napsal: *„… in gnädiger Zufriedenheit, welche Ich von Euren, Mir geleisteten rechtschaffenen, treuen Diensten habe."*[7] Po skončení druhé slezské války byl podplukovník Karl Friedrich von Meyer 13. května 1750 povýšen na plukovníka a 13. května 1755 byl jmenován velitelem slavného dragounského pluku č. 5 „Bayreuth", jehož *šéfem* byl tehdy generál polní maršál Friedrich III. markrabě von Brandenburg-Bayreuth (1711–1763). Král Fridrich II. byl tehdy s tímto plukem kvůli jeho celkově špatné disciplíně velice nespokojen, podplukovník von Meyer měl tedy v pluku zavést opět pořádek. Z dopisů zaslaných pruskému panovníkovi z této doby vyplývá, že se podplukovník von Meyer tohoto úkolu zhostil k plné královĕ spokojenosti. Zhotovil písemné posudky na každého důstojníka pluku, na jejichž základě pak nechal neschopné důstojníky odstranit. Některé z těchto posudků byly docela drastické. O jednom důstojníkovi například napsal: *„Versteht seinen eigenen Vortheil, weiter weiß Ich nichts von ihm zu rühmen."* O dalším pak: *„… hat Verstand, kann gebraucht werden und hat versprochen, den Suff zu lassen."* Úryvek z následujícího posudku dokládá, že dotyčný důstojník byl patrně na štíru s osobní hygienou (což ovšem v té době nebylo nic mimořádného), nebo že spíše trpěl značnou plynatostí: *„… stinkend faul, hat sonst keine Fehler."*[8]

Dne 1. října 1756 v bitvě u Lovosic se Meyerův dragounský pluk nalézal v jezdecké brigádě vedené generálem polním maršálem Friedrichem Leopoldem hrabětem von Geßler (1688–1762), jež stála na začátku bitvy před Lovosicemi. Král Fridrich II. nařídil kolem jedenácté hodiny dopolední generálporučíkovi Friedrichovi Wilhelmovi III. svobodnému pánu von Kyaw (1708–1759), aby se šestnácti švadronami kyrysnických pluků č. 13, 10, 2 a dragounským plukem „Bayreuth" vypudil císařskou jízdu z jejího postavení. Když pruská jízda minula obec Sulovice, byla z boku napadena dvaceti šesti švadronami císařské jízdy, zpředu zaútočily císařské kyrysnické pluky „Cordova" a „Stampa". Před touto přesilou musel generálporučík von Kyaw ustoupit k úbočí kopce Homolka, ale v tomto okamžiku zaútočilo na císařskou jízdu zbývajících padesát šest švadron pruské jízdy. Společnými silami se Prusům podařilo protivníka zatlačit až k potoku Modla na kraji Lovosic. Pruský dragounský

Obr. 2. Uniforma dragouna pruského dragounského pluku č. 5. Adolph Menzel: Die Armee Friedrich's des Grossen in ihrer Uniformirung, Bd. 1. Berlin 1851, s. 109.

pluk č. 5 „Bayreuth" ztratil během těchto bojů čtyři důstojníky, sedm poddůstojníků a sto padesát prostých dragounů; po této bitvě se dotyčný pluk podílel na obklíčení saské armády a její kapitulace u Pirny 16. října 1756.

14. února roku 1757 byl plukovník Karl Friedrich svobodný pán von Meyer jmenován do funkce *Kommandeur en Chef* dragounského pluku č. 5 „Bayreuth", 21. února téhož roku se dočkal povýšení do hodnosti generálmajora. Dne 6. května 1757 byl během bitvy u Prahy Meyerův dragounský pluk začleněn v jezdeckém sboru generálporučíka Mauritze prince von Anhalt-Dessau (1712–1760), stojícího u Sázavy, a zabránil zde spořádanému ústupu zbytku poražené císařské armády. Dne 19. června se Meyerův pluk vrátil k Litoměřicím, v srpnu 1757 se ve sboru Augusta Wilhelma vévody von Braunschweig-Wolfenbüttel-Bevern (1715–1781) přemístil do Slezska.

Dne 7. září 1757 ve střetnutí u obce Moys (nyní část města Zhořelec v Polsku) velel generálmajor von Meyer jezdecké brigádě složené z dragounského pluku č. 5 „Bayreuth" a kyrysnického pluku č. 9 „Prinz Schönaich-Carolath" na levém křídle bojové sestavy.

V bitvě u Leuthenu (nyní obec Lutynia v Polsku, 17 km západně od Vratislavi) 5. prosince 1757 stál generálmajor von Meyer se svým plukem na levém křídle bojové sestavy v jezdecké divizi, jíž velel generálporučík Georg Wilhelm von Driesen (1700–1758). Odpoledne kolem páté hodiny vyrazilo sedmdesát švadron císařské jízdy pod velením generála jízdy Josepha hraběte Lucchesiho d'Averna (?–1757) proti pruské pěchotě levého křídla. Generálporučík von Driesen, jenž sledoval průběh bitvy z návrší Sophienhügel, včas zpozoroval nebezpečnou situaci a svým padesáti švadronám rozkázal zaútočit na nepřátelskou jízdu. Deset švadron dragounského pluku „Bayreuth" napadlo nepřítele na jeho pravém boku, husarský pluk „Ludwig von Puttkamer" č. 4 zaútočil na nepřátelský týl a třicet švadron předvoje, vedeného generálporučíkem Friedrichem Eugenem vévodou von Württemberg (1732–1797), podpořilo Driesenovu jízdu. Společnými silami se Prusům podařilo rozehnat Lucchesiho jízdu, jejíž velitel v boji zahynul.[9] Generálmajor von Meyer pak ke konci bitvy zaútočil s pěti švadronami svého pluku a pěti švadronami kyrysnického pluku „Peter Ernst de Pennavaire" č. 11 na čtyři prapory císařské pěchoty, jež se jako poslední ještě bránily na návrší Mühlenbergu.

Při zahájení polního tažení roku 1758 byl generálmajor von Meyer se svým plukem přidělen ke sboru generála polního maršála Jakoba Franze (Jamese Francise) von Keith, jenž se v dubnu přesunul ze Slezska na Moravu. V bojové sestavě z 30. dubna nacházíme generálmajora von Meyer jako velitele jezdecké brigády složené z jeho dragounského pluku č. 5 „Bayreuth" a dragounského pluku č. 11 „Jung-Platen" na levém křídle, jemuž velel generál polní maršál Moritz princ von Anhalt-Dessau. Na počátku června 1758 velel generálmajor von Meyer sboru složenému z deseti švadron dragounského pluku „Bayreuth", dvou švadron husarského pluku „Seydlitz" č. 8, jednoho praporu „Freibattalion Rapin" a dvou rot polních myslivců. Tyto jednotky stály v okolí Velké Bystřice a Bystrovan. Dne 17. června ráno ve 4.30 přepadl císařský plukovník Jacques-Philipp markýz de Choiseul hrabě de Stainville (1727–1789) s dragounským plukem „Löwenstein", husarským plukem „Josef Graf Dessewffy" a hulánským plukem „Rudnicki" nic netušící Prusy v jejich táboře ve Velké Bystřici. Zcela překvapení Meyerovi jezdci byli buď porubáni, nebo zajati. Generálmajor von Meyer utrpěl v boji dvě zranění a byl též zajat. Císařští pak pruský tábor zapálili, uniknout se podařilo pouze oběma švadronám husarského pluku „Seydlitz", jejichž koně stáli přes noc osedlaní.

Generálmajor von Meyer zřejmě zůstal v zajetí delší dobu. Jeho dragounský pluk č. 5 „Bayereuth" byl sice brzy doplněn na plný stav, deset švadron bojovalo 14. října 1758 v bitvě u saské obce Hochkirch, ale generálmajor von Meyer nebyl na bitevním poli přítomen. Dne 22. prosince 1758 ho král Fridrich II. zprostil funkce velitele pluku – zřejmě byl stále ještě v zajetí.

Další bitva, v níž se generálmajor Karl Friedrich von Meyer proslavil, se udála 3. listopadu 1760 u saského města Torgau. Generálmajor von Meyer zde velel jezdecké brigádě v jezdecké divizi generálporučíka Friedricha Ludwiga říšského hraběte Fincka von Finckenstein (1709–1785). Meyerova brigáda sestávala z následujících útvarů: dragounský pluk „Bayreuth" – deset švadron, husarský pluk „Kleist" – deset švadron, lehcí dragouni „Kleist" – čtyři švadrony, dragounský pluk „Dingelstädt" – deset švadron, husarský pluk „Werner" – tři švadrony, „Kleist Frei-Husaren" – dvě švadrony.[10] Kolem půl páté odpoledne vedl králův

generální adjutant, generálmajor Hans-Friedrich von Krusemarck (1720–1175), pruské kyrysnické pluky „Spaen" č. 12 a „Markgraf Friedrich" č. 2 proti postavení císařských jednotek. Oba pluky následovaly dragounský pluk „Bayreuth" č. 5, kyrysnický pluk „Schmettau" č. 4 a husarský pluk „Zieten" č. 2. Pruská jízda nejprve smetla císařský dragounský pluk „Savoyen", načež se vrhla na císařské pěší pluky „Baden-Durlach", „Kolowrat" a „Puebla", jež se pod jejich náporem rozutekly. Dragounský pluk „Bayreuth" pod velením generálporučíka von Meyer rozehnal čtyři pěší pluky divize „Ahremberg", ukořistil deset praporů a zajal mnoho pěšáků. Osm důstojníků Meyerova pluku bylo po bitvě vyznamenáno řádem Pour le mérite. Fulminantní zteč pruské jízdy byla rozhodující pro konečné vítězství Pruska v bitvě u Torgau. Za svou statečnost prokázanou v této bitvě byl generálmajor Karl Friedrich von von Meyer 9. listopadu 1760 jmenován *šéfem* (*Chef*) dragounského pluku č. 6. Jeho nový pluk však v polních taženích roku 1758–1759 značně utrpěl, chyběly takřka dvě třetiny jeho mužstva! V letech 1760–1761 nebyl proto zřejmě nasazen v žádné z uskutečněných bitev.

Až 29. září 1762 nacházíme dragounský pluk č. 6 ve střetnutí u saské obce Grumbach (známé též jako střetnutí u Specthausen, dnes část obce Tharandt) s císařským sborem, jemuž velel polní podmaršálek Joseph Heinrich svobodný pán von Ried (1718–1779). Generálmajor von Meyer byl v tomto střetnutí opět raněn. V bitvě u saského města Freibergu 29. října 1762 velel generálmajor von Meyer na levém křídle bojové sestavy pěti švadronám kyrysnického pluku „Johann Ernst von Schmettau" č. 4. Pět švadron jeho vlastního pluku bojovalo v této bitvě pod vedením majora Christiana Adama Marschalla von Bieberstein (1732–1786) v záloze, jejímž velitelem byl generálmajor Friedrich Wilhelm von Forcade de Biaix (1708–1778).

Po ukončení sedmileté války se generálporučík Karl Friedrich svobodný pán von Meyer usídlil ve městě Königsbergu (nyní Kaliningrad, česky Královec, enkláva Ruské federace), garnizonním městě svého pluku. Dne 25. května 1771 byl po 47 letech služby v poli povýšen na generálporučíka. Zemřel následkem bolestivé, blíže nespecifikované choroby 9. září 1775 v Königsbergu.

Jako svobodný zednář byl von Meyer členem zednářských lóží Aux trois globes (U tří glóbů) v Berlíně, jakož i lóží Aux troix ancres (U tří kotev) a Zu den drei Kronen (U tří korun) v Königsbergu. Rodinu nezaložil. Ve službě byl přísný a miloval pořádek, proto si ho pruský král Fridrich II. Veliký obzvlášť cenil.[11]

15. Generálporučík Robert Scipio svobodný pán von Lentulus

Původ rodu von Lentulus tkví v dnešní Itálii. Předkové rodu patřili údajně k římské patricijské rodině jménem Lentulus (tj. čočka), odnoži významné rodiny Corneliů.[12] V roce 1592 se potomci této rodiny usadili ve švýcarském Bernu, kde poměrně rychle postoupili mezi zdejší městský patriciát.

Robert Scipio svobodný pán von Lentulus se narodil 18. dubna 1714 ve Vídni. Jeho otcem byl Cäsar Joseph svobodný pán von Lentulus (narozen 25. května 1683 v Corcelles-sur-Chavornay, zemřel 29. května 1744 v Kronstadtu v Sedmihradsku, nyní Brašov v Rumunsku). Ve službách císaře Karla VI. prokázal Cäsar Joseph von Lentulus odvahu a statečnost, byl povýšen na plukovníka dragounského pluku a dosáhl v císařské armádě, ač protestant, 28. dubna 1738 hodnosti generála polního strážmistra a 20. listopadu 1741 generálporučíka. Po zranění utrpěném 10. dubna 1741 v bitvě u Mollwitz (nyní Małujowice v Polsku), během níž velel jezdecké brigádě na levém křídle císařské armády, byl jmenován

velitelem sedmihradské pevnosti Kronstadt, kde roku 1744 zemřel.[13] Matkou Roberta Scipiona byla Marien Elisabeth rozená von Wangenheim, ovdovělá hraběnka Lodisano. Sňatek jeho rodičů se uskutečnil v roce 1713.

Po absolvování jezuitských škol ve Vídni vstoupil Robert Scipio svobodný pán von Lentulus roku 1728 v hodnosti praporčíka do c. k. dragounského pluku „Viktor Graf Philippi", jehož velitelem byl od roku 1735 jeho otec Cäsar Joseph svobodný pán von Lentulus. Během půlroční dovolené navštívil italská města Benátky, Parmu, Florencii, Livorno, Řím i Neapol.

V roce 1733 se Robert Scipio svobodný pán von Lentulus stal generálním pobočníkem velitele c. k. armády v Itálii – polního maršálka Florimunda Claudia hraběte Mercyho (1666–1734). V této funkci se 29. června 1734 za války o polské dědictví účastnil osudné bitvy u Parmy mezi francouzsko-sardinskými spojenci a vojsky habsburské monarchie, během níž polní maršálek Mercy zahynul. Teprve dvacetiletý praporčík von Lentulus byl po bitvě povýšen na rytmistra a vrátil se ke svému pluku, jenž se v příštích letech podílel na vojenských tažení Eugena Franze prince savojského (1663–1736) u Rýna.

Lentulův pluk se v roce 1735 nacházel v armádním sboru c. k. polního podmaršálka Friedricha Heinricha říšského hraběte von Seckendorf (1673–1763), jenž se 20. října utkal u obce Klausen (nyní v německé spolkové zemi Porýní-Falc) s francouzským sborem maršála Francie Françoise de Franquetot hraběte de Coigny (1670–1759). Po bitvě Seckendorf vyslal von Lentula vyjednat podmínky krátkého příměří, jež předcházelo ukončení války o polské dědictví. V roce 1737 byl dragounský pluk „Viktor Graf Philippi" vyslán do Uher proti Turkům. Zúčastnil se 21. června téhož roku obléhání pevnosti Uštica (v dnešním Chorvatsku), během něhož se vyznamenal Lentulův otec Cäsar Joseph svobodný pán von Lentulus, dále bitev u Grocky (nyní městská část srbského Bělehradu), Pančeva (ve Vojvodině, nyní v Srbsku) a Mehadie (v Banátu, nyní v Rumunsku). V posledně uvedené bitvě projevil mladý Robert Scipio svobodný pán von Lentulus obzvláštní statečnost, když se dvěma švadronami pluku napadl a rozehnal větší jednotku janičárů. Po podepsání mírové dohody 18. září 1739 v Bělehradu byl rytmistr Robert Scipio svobodný pán von Lentulus členem diplomatické mise vyslané do Cařihradu (Konstantinopole, od roku 1930 Istanbulu), jejímž úkolem bylo vyjednat budoucí hranici mezi Srbskem a tehdejším Temešvárským Banátem.

V následujících mírových letech podnikl Robert Scipio svobodný pán von Lentulus studijní cesty do Středomoří, a dokonce navštívil na krátkou dobu Egypt. Dne 25. června 1741 se zúčastnil slavnostní korunovace české a uherské královny Marie Terezie (1717–1780) v Prešpurku (Bratislavě).

Během první slezské války byl dragounský pluk „Viktor Graf Philippi", jehož součástí byla Lentulova švadrona, přidělen k armádě polního maršálka Ludwiga Andrease von Khevenhüller hraběte von Aichelberg-Frankenburg (1683–1744) bojující v Bavorsku. Dne 9. května 1743 se pluk „Viktor Graf Philippi" zúčastnil v armádě prince Karla Alexandra Lotrinského (1712–1780) bitvy u Simbachu am Inn (v Dolním Bavorsku), v níž byl téměř zničen armádní sbor bavorského generála, polního zbrojmistra Osalca Minucciho hraběte von Adelshausen (1673–1758), a následně byl dislokován v rámci sboru polního maršálka Karla Josefa knížete Batthynányho (1697–1772) v Čechách a v Bavorsku.

Pruská armáda překročila 10. srpna 1744 sasko-české hranice a oblehla v září Prahu. Posádka, k níž patřila i Lentulova švadrona, musela 16. září 1744 kapitulovat. Rytmistr von Lentulus v čele svých dvou set dragounů odmítl v přítomnosti pruského generálporučíka Gottfrieda Emanuela von Einsiedel (1690–1745) podepsat kapitulační smlouvu a zlomil svůj

kord se slovy: *„Ich bin nach Prag zum Fechten und nicht zum Gewehrstrecken gekommen!“*[14] Totéž učinili jeho dragouni se svými šavlemi. Když se o této události dozvěděl pruský král Fridrich II., zalíbil se mu Lentulův vzdor, načež nechal Lentula pozvat příští den ke své tabuli. Po delším rozhovoru mu král nabídl místo v pruské armádě, což však Lentulus zdvořile odmítl s poukazem na slib věrnosti, který dal Marii Terezii. Za slib, že v příštích letech nebude bojovat proti Prusku, byl Lentulus propuštěn ze zajetí a vrátil se do Vídně. Jeho statečnost a hrdé chování však nevyvolaly ve vídeňských vojenských kruzích žádoucí efekt. Rytmistr Lentulus proto požádal počátkem roku 1745 o propuštění z c. k. armády a odešel ke svému strýci do Bernu, kde se stal členem velké městské rady.

Počátkem února 1746 obdržel Robert Scipio svobodný pán von Lentulus od polního maršála Leopolda I. prince von Anhalt-Dessau (1676–1747) dopis, v němž mu princ opět nabídl místo v pruské armádě. Lentulův otec mezitím roku 1744 zemřel, on sám již nebyl vázán přísahou danou Marii Terezii, a tak nabídku tentokrát přijal. Dne 27. února 1746 nastoupil v hodnosti majora jízdy (*Obristwachtmeister*) funkci křídelního pobočníka krále Fridricha II., přičemž příslušný patent nese datum 16. září 1744. Král k tomu napsal: *„Ich habe der Kriegskanzley aufgegeben, Ihnen das Patent als Major von dem Tage auszustellen, an dem ich Sie das erste Mal in Prag sah. Außerdem habe Ich der Hofstaatskasse befohlen, Ihnen 900 Taler im Jahr als Tractament beginnend mit dem 1. 3. 1746 auszuzahlen.“*[15] V letech 1746 a 1747 se major Robert Scipio von Lentulus zabýval ve vojenských táborech konaných ve Špandavě, Pizpuhlu a Carpzově výcvikem pruských jezdeckých pluků, přičemž zavedl mnohá zlepšení.

12. ledna 1748 udělil pruský král Fridrich II. majorovi von Lentulus povolení ke svatbě. Nevěstou byla Maria Anna (narozena 10. dubna 1720, zemřela 6. dubna 1754), dcera králova tajného státního ministra Friedricha Bogislawa von Schwerin (1674–1847), dvorní dáma pruské královny Elisabethy Christine von Braunschweig-Wolfenbüttel-Bevern (1715–1797). Svatba se konala 18. ledna 1748 na zámku v Charlottenburgu. Král byl na svatbě osobně přítomen a sepsal dokonce vlastnoručně ódu na snoubence. Dvojčatům, narozeným manželům von Lentulus v roce 1749, byl král kmotrem. V roce 1750 doprovázel svobodný pán von Lentulus krále na cestě do Slezska, 20. září 1752 byl povýšen na podplukovníka a vyslán do Kasselu s úkolem připravit zasnoubení králova bratra prince Heinricha von Preußen (1726–1802) s princeznou Wilhelminou von Hessen-Kassel (1726–1808). Dne 18. června 1755 byl povýšen na plukovníka, v témže roce mu král udělil v léno panství Travers a Colombier v knížectví Neuchâtel (náležející do roku 1848 Prusku, poté Švýcarsku).

Po vypuknutí sedmileté války doprovázel plukovník svobodný pán von Lentulus krále Fridricha II. při pruském obléhání saské armády u Pirny, načež byl vyslán do Drážďan s úkolem ujistit manželku saského kurfiřta a polského krále Augusta II. Silného (1670–1733) Christianu Eberhardinu von Brandenburg-Bayreuth (1671–1727), že jí bude věnována úcta její osobnosti a postavení náležející. Dne 1. října 1756 se po boku pruského krále zúčastnil bitvy u Lovosic, po níž byl vyslán ke dvoru v Londýně se zprávou o pruském vítězství. V královově doprovodu se nacházel i při nezdařeném obležení Prahy v červnu roku 1757 a následném pochodu do Horní Lužice, dne 15. listopadu roku 1757 se pak zúčastnil bitvy u Rossbachu. Zde velel jezdeckému sboru složenému z husarského pluku „Szekelyi“, několika švadron dragounských pluků „Katte“ a „Meinecken“ a dobrovolnického praporu „Mayer“, který pronásledoval ustupujícího nepřítele až k Erfurtu. Během této akce ukořistil Lentulův sbor pět děl, několik praporů a zajal osm set nepřátelských vojáků. Dne 1. prosince 1757 byl plukovník svobodný pán von Lentulus za své vynikající služby povýšen na

generálmajora (příslušný dekret je datován dnem 8. prosince 1757) a 7. ledna 1758 obdržel vlastní pluk („Leib-Kürassier Regiment Nr. 3“), jehož předchozí *Chef*, generálporučík Hans Friedrich von Katte (1699–1764), byl v souvislosti s kapitulací pevnosti Breslau (Vratislav v Polsku) 25. listopadu 1757 funkce zbaven. V bitvě u obce Leuthen (dnes Lutynia v Polsku) 5. prosince 1757 velel generálmajor von Lentulus jezdecké brigádě složené z jeho pluku „Leib-Kürassier-Regiment“ a pluku „Garde du Corps“ na pravém křídle bojové sestavy. Po bitvě, během níž byl pod ním zastřelen kůň, pronásledoval se svými kyrysníky prchající nepřátele až po obec Lissa, ukořistil patnáct děl, několik praporů a jezdeckých standart a kromě toho zajal několik set nepřátel. Král Fridrich II. von Lentula odměnil několika tisíci tolarů. Během obležení Svídnice v dubnu 1758 velel von Lentulus kyrysnickým plukům „Kyau“, „Driesen“, „Markgraf Friedrich“, „Prinz von Preussen“, „Alt-Krokow“, „Bredow“ a „Baron Schönaich“, které blokovaly přístupy k obležené pevnosti.

Dne 11. května 1758 následoval generálmajor von Lentulus s plukem „Garde du Corps“ krále Fridricha II. do jeho tábora na výšinách nedaleko Prostějova. Krátce nato byl von Lentulus přidělen k odřadu generálporučíka Friedricha Wilhelma svobodného pána von Seydlitz (1721–1773), který měl zkonfiskovat veškeré zásoby v okolí Kroměříže, Holešova a Přerova a dopravit je do králova ležení před Olomoucí. Generálmajor von Lentulus při této akci velel granátnickému praporu „von Wedel“ a třem stům kyrysníkům. Po splněném úkolu se celý odřad vrátil do pruského ležení. Při ústupu Prusů od Olomouce se generálmajor von Lentulus nacházel ve sboru generála polního maršála Moritze prince von Anhalt-Dessau (1712–1760). Nedaleko Svinar byla pochodující kolona přepadena jednotkami císařského polního podmaršálka Adolfa Nikolaua von Buccow (1712–1764). Generálmajor Georg Ludwig von Putkammer (1715–1758) se svým husarským plukem a generálmajor von Lentulus s dragounským plukem „Krockow“ přebrodili Orlici a rozehnali Buccowovu jízdu. Od Hradce Králové pochodovali Prusové přes Polici a Náchod do Slezska. Těžká jízda, při níž byl i generálmajor von Lentulus, táhla přes Vernéřov do obce Gottesberg (dnes Boguszów v Polsku). Zakrátko se však pruská armáda musela vydat z Landeshutu (dnes Kamienna Góra, česky Lanžhot či Kamenná Hora, v Polsku) do Braniborska, kam mezitím vpadli Rusové. Dne 22. srpna 1758 dorazil generálmajor von Lentulus s plukem „Garde du Corps“ do ležení mezi obcemi Gorgast a Golzow. V bitvě u Zorndorfu 25. srpna 1758 velel na pravém křídle jezdecké brigádě, složené ze tří švadron „Garde du Corps“, pěti švadron „Gens d'Armes“ a pěti švadron kyrysnického pluku „Seydlitz“.[16] S nimi zaútočil na urputně se bránící ruské granátníky, rozehnal je a ukořistil sedm praporů a čtrnáct děl. Král Fridrich II. mu následujícího dne osobně poděkoval za zdařilý útok, von Lentulus se o této řeži zmínil i v dopise adresovaném svému bratrovi pobývajícím v Bernu. Lentulův vlastní pluk „Leib-Kürassier-Regiment“ se po celý rok 1758 nacházel v Sasku ve sboru generálporučíka Heinricha prince von Preußen, zimu strávil v leženích u obcí Taucha, Wolleniz a na předměstích Lipska.

Na počátku roku 1759 stál generálmajor von Lentulus mezi městy Jauer a Schweidnitz (nyní Javor a Svídnice v Polsku) se sobě podřízenými pluky „Königliche Leibwache zu Pferd“, plukem karabiníků, se dvěma prapory pěšího pluku „Ferdinand von Braunschweig“ a deseti těžkými dvanáctiliberními děly (tj. s ráží 115–120 mm vypalujícími koule o hmotnosti 5,5–6 kg). Dne 27. dubna s nimi vyrazil z Landeshutu směrem na město Neißen (Nysu, česky Nisa, v nynějším Polsku). Fridrich II. pak odtáhl s větší částí armády do Landeshutu, generálmajor Lentulus s kyrysnickými pluky „Bredow“, „Seydlitz“ a „Vasold“ setrval u obce Frankenstein (dnes Ząbkowice Śląskie v Polsku) za účelem obrany okolního území před

císařsko-královskými sbory polního podmaršálka Ferdinanda Philippa hraběte von Harsch (1704–1792) a polního zbrojmistra Philippa Levina svobodného pána von Beck (1720–1768). Koncem července byl vyslán s deseti švadronami kyrysníků do obce Gerichtsseifen (?), bývalého ležení hlavní armády Fridricha II. Když pak táhl sbor generálporučíka Heinricha prince von Preußen k dolnolužickému městu Hoyerswerda, vedl generálmajor Lentulus přední voj, tvořený husarským plukem „Gersdorf" a několika švadronami dragounů. V potyčce s císařskými vojáky zajali Prusové polního zbrojmistra Franze von Vehla (?–1777), dvacet pět důstojníků a tisíc pět set pěšáků. Sbor generálporučíka Heinricha prince von Preußen se pak spojil s hlavní armádou pruského krále, načež celá armáda pochodovala na Drážďany. Zimní ležení pluků „Garde du Corps" a „Gensdarmes", jimž velel generálmajor von Lentulus, se nacházelo v obcích Siebenlehn a Rosenthal.

Dne 26. dubna 1760 vyrazil Fridrich II. směrem k Míšni, Lentulova brigáda stála v okolí obcí Lentewiz, Maune, Graubzig a Ziegenhain. V červenci se královská armáda přesunula do Lužice, sbor generálporučíka prince Heinricha von Preußen pak v srpnu vytáhl proti ruské armádě do Slezska. V roce 1761 velel generálmajor von Lentulus po kratší dobu jezdecké brigádě, složené z dragounských pluků „Zettriz" a „Finkenstein", s nimiž se vyznamenal 15. srpna v potyčce nedaleko města Liegnitz (nyní Legnica v Polsku), kde zajal několik důstojníků a tři sta prostých vojáků.

V zimě 1760/1761 velel generálmajor von Lentulus jezdeckým plukům, které strážily linie mezi řekami Lohe a Schweidnitzer Wasser (byly to husarské pluky „Gersdorf", „Ziethen", „Möhring", „Malachowski", dragounské pluky „Zettriz", „Finkenstein", „Pomeiske" a kyrysnický pluk „Markgraf Friedrich"). V červenci 1761 mu bylo svěřeno velení nad veškerou jízdou pruské hlavní armády soustředěné u Opavy, dne 22. července se jeho jízda přesunula ke Svídnici, která byla obléhána vojskem Fridricha II. Generálmajor von Lentulus zde velel dvaceti pěti švadronám pluků „Flans", „Alt-Platen", „Württemberg" a „Möhring" a s těmito pluky se s úspěchem zúčastnil 16. srpna 1762 střetnutí u obce Peile (známo též jako střetnutí u Reichenbachu – nyní Dzierzoniów v Polsku). Po této poslední šarvátce v rámci sedmileté války následoval generálmajor von Lentulus krále Fridricha II. do Saska.

Dne 30. března 1763 se generálmajor von Lentulus zúčastnil v kočáru generálporučíka Ferdinanda prince Braunschweig-Wolfenbüttel (1721–1792) slavnostního návratu krále Fridricha II. do Berlína. U svého pluku, jenž stál v obci Schönebeck nedaleko Magdeburgu, se generálmajor von Lentulus zdržel jen krátce – již v červenci 1763 jej povolal král ke dvoru v Postupimi. Zdržoval se pak delší dobu v králově společnosti v Berlíně i Postupimi. V roce 1763 zakoupil s královým svolením panství Redekin nedaleko Magdeburgu.

V červenci 1764 vykonal král Fridrich II. v obci Pizpuhl přehlídku vojska, mezi nastoupenými pluky byl i von Lentulův pluk „Leib-Kürassiere". Po králově boku se generálmajor von Lentulus zúčastnil v létě roku 1765 i manévrů u obce Körbeliz nedaleko Magdeburgu. Král mu stále prokazoval svou přízeň, von Lentulus byl i mezi hosty při svatbě korunního prince Friedricha Wilhelma II. (1744–1797) s princeznou Elisabeth Christine Ulrike von Braunschweig-Wolfenbüttel (1746–1840).

Když v červenci 1766 zemřel v Bernu von Lentulův strýc, byl generálmajor von Lentulus uveden mezi dědici. Požádal proto krále o šestiměsíční dovolenou a v únoru 1767 odjel do Švýcar. Na prosbu rady města Bernu se zkušený válečník věnoval nějaký čas výcviku ozbrojených sil kantonu Bern, načež byl jmenován čestným velitelem veškerých ozbrojených sil tohoto kantonu. Po návratu do Pruska se v srpnu 1767 zúčastnil velkých manévrů u obce Floriansdorf ve Slezsku (nyní Tworzyjanów v Polsku), kde byl povýšen do hodnosti

Obr. 3. Rupert Scipion de Lentulus (správně Robert Scipio von Lentulus), generálporučík pruského krále atd. Anonymní mědirytina, po roce 1767. Österreichische Nationalbibliothek Wien.

generálporučíka. Dne 29. září 1767 pak v královĕ zastoupení doprovázel Wilhelma V. Batava prince von Oranien (1748–1806), posledního nizozemského místodržitele, při jeho svatbě s šestnáctiletou Friederikou Wilhelminou princeznou von Preußen (1751–1820), dcerou zesnulého Augusta Wilhelma prince von Preußen (1722–1758), nejstaršího bratra krále Fridricha II. S princem von Oranien se von Lentulus setkal v Magdeburgu, odkud ho pak doprovázel do Berlína, kde se konal svatební obřad 4. října 1767.

Dne 29. srpna 1768 byl generálporučík von Lentulus jmenován guvernérem pruské provincie Neuenburg (nyní Neuchâtel ve Švýcarsku), jejíž obyvatelstvo se proti pruské

vládě bouřilo. Dne 20. května 1768 obsadily jednotky generálporučíka von Lentulus město Neuchâtel, on sám se zdržoval v Bernu, své funkce se ujal teprve 27. srpna. Koncem roku 1768 se vrátil do Berlína podat králi Fridrichovi II. zprávu o situaci v provincii Neuenburgu.

V srpnu 1769 doprovázel generálporučík von Lentulus krále Fridricha II. do slezské Nisy na královo setkání s císařem Josefem II. K 12. lednu roku 1770 byl Lentulovi udělen řád Černé orlice. V roce 1773 byl jmenován mimořádným pruským vyslancem na jednání tří mocností, Pruska, Rakouska a Ruska, ve Varšavě o prvním dělení Polska mezi tyto monarchie. Byl pak jmenován velitelem pruského sboru obsadivšího tu část Polska, která byla přiřčena Prusku.[17] V roce 1776 doprovázel ruského velkoknížete Pavla Petroviče (1754–1801), v letech 1796–1801 cara Pavla I. Ruského, z dynastie holštýnsko-gotorpských Romanovců. Po jeho boku se zúčastnil všech slavností pořádaných v souvislosti se svatbou velkoknížete se Sophií Dorotheou Augustou princeznou von Württemberg (1759–1828). Svatba se uskutečnila v Berlíně 23. července 1776. Koncem téhož roku obdržel generálporučík von Lentulus od ruské carevny Kateřiny II. Veliké (1729–1796) Řád sv. Ondřeje.

Na počátku tzv. „bramborové války" v letech 1778–1779 byl generálporučík von Lentulus opět povolán do pole a bylo mu svěřeno velení nad padesáti švadronami armádní rezervy, k níž patřily husarské pluky „Podgurski", „Belling", „Zettriz", „Owstien" a „Usedom". Prusko-saská armáda stála několik týdnů nečinně v okolí Mimoně. Špatné počasí a mizerné cesty přinutily pruskou armádu k ústupu přes Litoměřice a horské sedlo Paškapole mezi obcemi Velemín a Bořislav do Saska. Generálporučík von Lentulus velel během tohoto pochodu druhé koloně pruské jízdy, sám se pak vrátil do Magdeburgu.

Po debaklu tohoto tažení požádal generálporučík von Lentulus 24. prosince 1778 krále Fridricha II. o propuštění z armády. Bylo mu 64 let a jeho zdravotní stav nebyl následkem mnohých válečných útrap dobrý. Fridrich II. s politováním jeho žádosti vyhověl a von Lentulův pluk převzal generálmajor Johann Rudolph von Merian (1717–1784).

V únoru 1779 dorazil von Lentulus do Bernu, kde mu byla svěřena organizace vojenství kantonu Bern. Díky jeho úsilí zavedla armáda kantonu v pozdějších letech velice osvědčené jízdní baterie. V roce 1782 byl vyslán s třemi prapory granátníků, s několika děly, jakož i menším jízdním oddílem do Ženevy, kde vypukly nepokoje. Koncem července 1782 ponechal v Ženevě posádku pod velením podplukovníka Le-Maireho a se zbytkem vojska se pak vrátil do Bernu. V prvních dnech září 1782 měl generálporučík von Lentulus možnost přivítat v Bernu ruského velkoknížete Pavla Petroviče s manželkou, v létě 1784 pak bratra pruského krále, Heinricha prince von Preußen (1726–1802).

Starého generála jistě potěšilo, když se o Velikonocích roku 1785 stal jeho syn rytmistr Robert Scipio svobodný pán von Lentulus (1751–1804), členem velké rady města Bernu. Dne 9. července 1786 se von Lentulus starší vypravil na zasedání švýcarské vojenské společnosti v Sursee v kantonu Luzern a zde byl jednomyslně zvolen prezidentem této společnosti. Po návratu do Bernu se jeho zdravotní stav zhoršil. Zemřel v noci 26. prosince 1786 na svém venkovském sídle Monrepos poblíž Bernu, kde byl pohřben na pahorku, jenž dodnes nese jeho jméno, stejně jako blízká ulice.

Generálporučík Robert Scipio svobodný pán von Lentulus byl čestný, vzdělaný muž, který ovládal několik jazyků. Jeho vztah k pruskému králi Fridrichu II. Velikému byl velice těsný, ba přátelský. Ačkoli se účastnil nesčetných bitev, neutrpěl žádné zranění!

V manželství Roberta Scipia svobodného pána von Lentulus a Marie Anny rozené von Schwerin se narodily následující děti: Cäsar, narozený 4. prosince 1748 v Postupimi, druhý

poručík pěšího pluku č. 34, který zemřel 8. února 1775, dále dvojčata Heinrich Friedrich Scipio, narozený 30. září 1749 v Postupimi a zesnulý 1. června 1807 v Berlíně, a Friedrich Wilhelm Kaspar, narozený 30. září 1749 v Postupimi a zesnulý 17. července 1770, Robert Scipio, narozený 9. srpna 1751 v Postupimi, major pluku karabiníků č. 11, který zemřel 13. dubna 1804, a Dorothea Marie Sophie Wilhelmine, narozená 17. 9. 1753, jejíž datum úmrtí není známo. Roku 1754 ovdovělý von Lentulus se v roce 1781 podruhé oženil s Julií Rosine von Erlach, dcerou Abrahama von Erlach.[18]

16. Generálporučík Balthasar Rudolph von Schenckendorf

Balthasar Rudolph von Schenckendorf se narodil roku 1699 na rytířském statku Risse (u obce Züllichau-Schwiebus v Dolním Slezsku, dnes Sulechów-Świebodzin v Polsku). Jeho rodiči byli Karl von Schenckendorf a Barbara rozená von Schlichting z linie Bochau a Nietschütz. V roce 1715 nastoupil do pruského pěšího pluku č. 3 „Leopold Fürst von Anhalt-Dessau", pluk tehdy ležel v Magdeburgu, posléze v Halle/Saale. Dne 21. ledna 1738 se von Schenckendorf oženil s Leopoldinou Agnes rozenou von Körbener, vdovou po vrchním lesmistrovi panství Anhalt-Dessau Schillingovi. Zda se manželům narodili potomci, se nepodařilo zjistit.

V první slezské válce se pěší pluk č. 3 „Leopold Fürst von Anhalt-Dessau" zúčastnil dobytí slezské pevnosti Glogau (dnes Hlohov v Polsku). V bitvě u Mollwitz (dnes Małujowice v Polsku) se 10. dubna 1741 granátníci pluku ubránili náporu čtyř tisíc císařských jezdců, ztráty pluku v bitvě činily čtyřicet dva mrtvých a sto šedesát sedm raněných. Dne 21. června 1743 byl Balthasar Rudolph von Schenckendorf povýšen na majora. Celý pluk se pak zúčastnil 16. září 1744 dobytí Prahy. V bitvě u obce Hohenfriedeberg (dnes Dobromierz v Polsku) 4. června 1745 stál pluk na pravém křídle v první linii bojové sestavy. Za zvuků plukovní muziky postupoval pluk bez jediného výstřelu zalesněným údolím, zvaným Gule, proti saské pěchotě.

Dne 30. září 1745 se v rámci druhé slezské války v bitvě v okolí obce Hajnice poblíž Žďáru u Trutnova (něm. Soor) pluk „Leopold Fürst von Anhalt-Dessau" při útoku na návrší Hrannou (něm. Graner Koppe) dostal do prudké palby nepřítele. Teprve pomocí jednotek druhého sledu se podařilo bajonetovým útokem nepřítele zdolat.[19] Dne 15. prosince 1745 v bitvě u saského Kesselsdorf (dnes část města Wilsdruff) útočil pluk „Leopold Fürst von Anhalt-Dessau" přes zledovatělý svah pod zničující palbou nepřítele. Když se první útok nezdařil, uspořádal generál polní maršál Leopold kníže von Anhalt-Dessau (1676–1747) prořídlé řady a vedl pluk znovu do útoku. S podporou dragounů pluku „Casimir Wedig von Bonin" č. 4 se jeho vojákům podařilo vniknout do saské dělostřelecké baterie a tato akce rozhodla o pruském vítězství.

V roce 1748 byl major Balthasar Rudolph von Schenckendorf vyznamenán řádem Pour le Mérite, do hodnosti podplukovníka byl povýšen 15. června 1751. Dne 28. května roku 1753 byl převelen k pěšímu pluku „Heinrich Markgraf von Brandenburg-Schwedt" č. 42, dne 28. září 1754 mu byla udělena hodnost plukovníka pěchoty a byl jmenován *šéfem* (*Chef*) tohoto pluku. Na počátku sedmileté války se pluk „Heinrich Markgraf von Brandenburg-Schwedt" nacházel v II. armádním sboru vedeném generálem polním maršálem Kurtem Christophem hrabětem von Schwerin (1684–1757) a rozmístěném podél české hranice od Labe po Orlici. Od 25. června 1756 byl bratr Balthasara Rudolpha von Schenckendorf, major Friedrich August von Schenckendorf (1710–1788), velitelem granátnického praporu

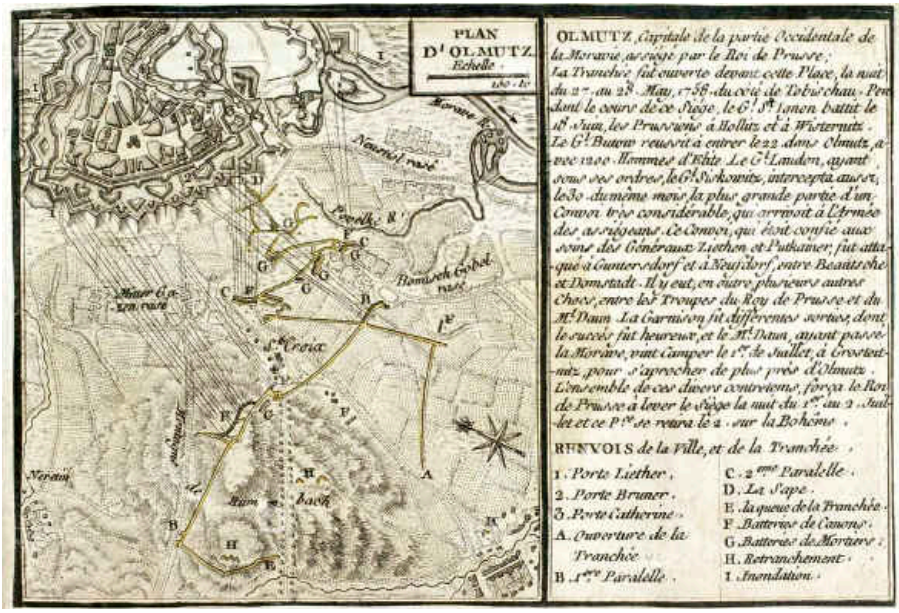

Obr. 4. Jean de Beaurain (1696–1771): Pruské obléhání Olomouce roku 1758, ilustrace velké mapy Německa z roku 1760, francouzské vydání z roku 1765. Biblioteca Histórico Militar de Barcelona. Překlad legendy plánu, shora a zleva doprava: Plán Olomouce – měřítko; řeka Morava; předměstí Nový Svět; potok Povelka; předměstí Český Povel; předměstí Nová Ulice; Svatý Kříž; předměstí Neředín, návrší Rum-bach [?, správně Tabulový vrch]. Překlad textu: Olomouc, hlavní město východní části Moravy, obklíčená pruským králem. Před tímto místem byl vyhlouben zákop, noc z 27. na 28 května 1758, ze strany Tobischau [?, Tobitschau – Tovačov]. Během tohoto obléhání porazil generál St Ignon [správně generálmajor Saint Ignon] 18. června Prusy u Holice a u Bystřice. Generálporučík Butow [správně generál jezdectva Buccow] vstoupil 22. s 1200 elitními muži do Olomouce. Pod velením generálporučíka [správně generála polního strážmistra] Laudona a generálporučíka Siskowitze [správně generála polního strážmistra Šiškoviće] se také podařilo 30. téhož měsíce zadržet velmi značnou část konvoje, jenž přijížděl k armádě obléhatelů. Tento konvoj, jenž byl svěřen do péče generálů Ziethena [správně generálmajora Zietena] a Putkamera [správně generálmajora Puttkamera], byl napaden u Guntersdorfu [správně u Gundersdorfu – Guntramovic] a Neufdorfu [správně Neudörfelu – Nové Vésky] mezi Beautschem [správně Bautschem – Moravským Berounem] a Domstadtlem [Domašovem nad Bystřicí]. Došlo také k několika dalším bitkám mezi jednotkami pruského krále a polního podmaršálka Dauna. Šťastný úspěch neunikl a polní podmaršálek Daun, jenž přešel Moravu, dorazil 1. července do tábora, aby se u Grosteutnitz [správně Groß Teinitz – Velkého Týnce] přiblížil více k Olomouci. Všechny tyto různé neúspěchy způsobily, že pruský král zanechal v noci z 1. na 2. července obléhání a tento pruský sbor ustoupil do Čech. Vysvětlivky k plánu města a zákopů: 1. Litovelská brána. 2. Brněnská [správně Terezská] brána. 3. Kateřinská brána. A. Počátek zákopu. B. První paralela (zákop rovnoběžný s pevnostními fortifikacemi). C. Druhá paralela. D. Sapa (zákop kolmý na pevnostní fortifikace). E. Závěr zákopu. F. Baterie kanonů. G. Baterie hmoždířů. H. Polní opevnění. I. Inundace.

č. 35/36, složeném z granátnických rot pěších pluků č. 35 „Prinz Friedrich Heinrich von Preußen“ a č. 36 „Gustav Bogislav von Münchow“.

V lednu 1757 překročil generál polní maršál Kurt Christoph hrabě von Schwerin hranice a táhl ku Praze. Dne 6. května bojoval pluk „Heinrich Markgraf von Brandenburg-Schwedt“ u Prahy a zúčastnil se později jejího obléhání. Plukovník von Schenckendorf byl během těchto bojů zraněn. Bitvy u Kolína se z uvedeného pluku účastnil pouze granátnický prapor č. 35/36 pod velením majora Friedricha Augusta von Schenckendorf (1710–1780). Tento mladší bratr plukovníka Balthasara Rudolpha von Schenckendorf se narodil roku 1710 v Buckowě u Zülichau (nyní Sulechów-Świebodzin v Polsku), roku 1724 zahájil svou armádní kariéru jako kadet, za svou statečnost v bitvách u Vratislavi a Leuthenu obdržel řád Pour le Mérite. V bitvě u Liegnitz (nyní Lehnice v Polsku) dokázal obsadit a ubránit vrch u obce Bienowitz, a zajistit tak pruské vítězství. V hodnosti hejtmana sloužil v nově zřízeném fyzilírském pluku č. 36 „Münchow“ a roku 1757 byl povýšen na majora. Pluk se sborem Augusta Wilhelma prince von Preußen (1722–1758) ustupoval přes Mimoň k Žitavě a během dobývání Žitavy císařskými oddíly byl zajat celý druhý prapor pluku. V říjnu 1757 obdržel plukovník Balthasar Rudolph von Schenckendorf hodnost generálmajora.

V roce 1758 byl pluk „Heinrich Markgraf von Brandenburg-Schwedt“ přidělen ke sboru generála polního maršála Jakoba von Keith (1696–1758) obléhajícího Olomouc. Dne 1. května vyrazil generálporučík Heinrich August de la Motte-Fouqué (1698–1774) z okolí města Glatz (Kladsko, nyní v Polsku) přes město Ottmachau (nyní Otmuchów v Polsku) do pevnosti Neißen (nyní město Nysa, česky Nisa, v Polské republice), kde soustředil jednotky, které měly doprovázet velký zásobovací konvoj k obléhané Olomouci. K pruským obléhatelům mělo být dopraveno obléhací dělostřelectvo, munice a zásoby pro ně. Generálporučík de la Motte-Fouqué rozdělil tento konvoj do čtyř kolon. První koloně, která vyrazila z pevnosti Neißen 6. května, velel generálmajor von Schenckendorf. Záštitu kolony tvořily čtyři prapory pěchoty a dvě švadrony jízdy. Dne 14. května 1758 dorazila kolona do vsi Křelova severně od Olomouce. Generálmajor von Schenckendorf byl pak jmenován zákopnickým majorem (*Tranché-Major*) a z titulu této funkce úzce spolupracoval s plukovníkem Johannem Friedrichem von Balby (psán též „Balbi“, kolem 1700–1779), jenž vedl veškeré obléhací práce.

Během obležení Olomouce byl granátnický prapor č. 35/36, jehož velitelem byl major Friedrich August von Schenckendorf, vyslán 17. června 1758 s husarským plukem „Möhring“ na výzvědy k Mohelnici. Po zjištění, že císařské jednotky zdejší tábor již opustily, se prapor vrátil do své původní dislokace. V bojích o pruský zásobovací konvoj byl 30. čer vna 1758 u Domašova pruský granátnický prapor č. 35/36 přidělen ke sboru generálporučíka Hanse Joachima von Zieten (1699–1786), jenž byl vypraven na pomoc doprovodu vedenému generálmajorem Friedrichem Wilhelmem von der Mosel (1709–1777). Granátníkům tehdy velel generálmajor Anton von Krockow (1714–1778). Podle historie pěšího pluku č. 35 se podařilo granátníkům dopravit sto vozů naložených penězi a municí do tábora generála polního maršála Jakoba von Keith.[20]

Po zničení pruského zásobovacího konvoje u Domašova nad Bystřicí a Guntramovic se Fridrich II. rozhodl obléhání Olomouce ukončit. Pruská armáda pak ustupovala přes Svitavy a Litomyšl. Friedrich August von Schenckendorf, povýšený na podplukovníka, se svým granátnickým praporem č. 35/36 tvořil opět záštitu celého pruského trénu, jenž pozůstával z přibližně čtyř tisíc vozů. Dne 5. července 1758 se celý trén zastavil v Moravské Třebové.

Obr. 5. Dělová koule z pruského obléhání Olomouce v roce 1758, sekundárně umístěná na sloupu Nejsvětější Trojice, Horní náměstí v Olomouci. Foto: Michal Maňas.

Generálporučík Heinrich August de la Motte-Fouqué zde rozdělil celý trén do tří kolon, generálmajor Balthasar Rudolph von Schenckendorf byl přidělen k druhé koloně, jíž velel generálporučík Franz Karl Ludwig von Wied zu Neuwied (1710–1765). Dne 7. července se dostala druhá kolona do palby císařské hraničářské pěchoty, ukryté mezi obcemi Sklené a Křenov. Prusům se podařilo hraničáře z jejich postavení vypudit, načež kolona ještě téhož dne dorazila do Svitav. Generálmajor Balthasar Rudolph von Schenckendorf setrval jako záloha s dvěma prapory pěšího pluku „Markgraf Heinrich" č. 42 (jehož velitelem byl od roku 1753) v lesích mezi Křenovem a Sklenou a zde byl přepaden císařskými jednotkami polního podmaršálka Franze Moritze hraběte von Lacy (1725–1801). S pomocí posil vyslaných generálporučíkem Wolfem Friedrichem von Retzow (1700–1758) se Prusům podařilo z této nebezpečné situace vyváznout a přitáhnout 8. července 1758 do Litomyšle. Bez dalších problémů dorazil celý trén 19. července do Kladska (něm. Glatz, nyní v Polsku). Generálmajor von Schenckendorf obsadil s pěti prapory pěchoty a dvanácti husarskými švadronami výšiny u obce Reinerz (nyní Dušníky v Polsku) a posléze byl přidělen ke sboru generálporučíka Wolfa Friedricha von Retzow operujícího v okolí Opočna. Od srpna 1758 se pak nacházel v armádě Karla Friedricha Alberta markraběte von Brandenburg-Schwedt (1705–1762), která zůstala ve Slezsku po odchodu krále Fridricha II. s hlavní pruskou armádou do Branibor. Od října 1758 byl granátnický prapor č. 35/36 pod velením podplukovníka

Friedricha Augusta von Schenckendorf začleněn do sboru operujícího v Pomořanech proti Švédům a 28. září 1758 se podílel se sborem generálmajora Carla Friedricha von Wedel (1712–1782) na nezdařeném útoku na město Fehrbellin (60 km severozápadně od Berlína) ve snaze čelit tehdejšímu švédskému vpádu do Branibor.[21] Dne 15. října 1758 přepadl generálmajor von Schenckendorf s třemi rotami pěchoty a švadronou jízdy město Boitzenburg, zajal sto sedmdesát Švédů a ukořistil veškerý jejich trén, čítající na tři sta tažných koní. Koncem října 1758 byl Wedelův sbor přeložen do Berlína.

V bitvě u Kunersdorfu (dnes Kunowice v Polsku) 12. srpna 1759 mezi pruskou armádou a spojeneckými armádami, carskou ruskou armádou a císařskou armádou, velel generálmajor von Schenckendorf pruskému předvoji, jenž sestával z následujících jednotek: granátnický prapor č. 5/20 „Billerbeck", granátnický prapor č. 7/30 „Lubath", granátnický prapor č. 19/25 „Heyden", granátnický prapor č. 13/26 „Bornstaedt", pěší pluk „Leopold von Bredow" č. 43 (jeden prapor), granátnický prapor č. 35/36 „Schwarz" a granátnický prapor č. 29/31 „Östenreich". Ve 12.30 hodin se dal první sled předvoje ze svého postavení na tzv. Walk Bergu na pochod směrem na Bäcker Grund. Pruské jednotky nepozorovaně vystoupily až na výšinu Mühl Berg a teprve zde se dostaly do prudké palby Rusů. Schencken dorfovy jednotky však postupovaly bez ohledu na své ztráty a zaútočily nasazenými bajonety na ruskou pěchotu ukrytou za náspy zemních opevnění. Ruská pěchota se dala na útěk, Prusové ukořistili sedmdesát ruských děl. Jakmile Fridrich II. zjistil, že předvoj obsadil celý Mühl Berg, nechal na vršku postavit čtyři dvanáctiliberní děla a Rusové nato zaútočili přes Kuh Grund na Schenckendorfovo postavení. Podpořeni přesnou palbou oněch čtyř děl odrazili Prusové ruské útoky, načež se několikrát bezúspěšně pokusili Kuh Grund překonat. Po těžkých ztrátách ustoupili do východních postavení na návrší Mühl Berg. O Kuh Grund se bojovalo celé odpoledne, kolem šesté hodiny navečer ustoupili Prusové po těžkých ztrátách směrem na tzv. Hühnerfliess. V žádné z bitev sedmileté války neztratili Prusové tolik mužů jako v této bitvě: 569 důstojníků a 18 400 mužů mrtvých nebo raněných! Generálmajor Balthasar Rudolf von Schenckendorf vyvázl z bitevní vřavy nezraněn. V následujícím roce se nacházel ve sboru generálporučíka Heinricha Augusta de la Motte-Fouqué ve Slezsku, aniž by se zúčastnil větší bojové akce.

V polovině března 1760 byl generálmajor von Schenckendorf přidělen k armádnímu sboru pod velením generálporučíka Heinricha Augusta de la Motte-Fouqué, jenž byl soustředěn u obcí Steinau a Oberglogau (Stínava a Horní Hlohov v dnešním Polsku). Hlavní stan sboru byl dislokován v Landeshutu (v dnešním Polsku). Dne 22. dubna 1760 byl generálmajor von Schenckendorf jmenován *šéfem* pěšího pluku č. 22 a stal se velitelem vlastního armádního sboru, situovaného na pravém křídle bojové sestavy generálporučíka de la Motte-Fouqué rozmístěné kolem Landeshutu. Když byl 23. června 1760 v noci kolem půl druhé generálporučíkův sbor napaden císařskou armádou vedenou polním zbrojmistrem Ernstem Gideonem svobodným pánem von Laudon (1717–1790), zaútočila na jednotky Schenckendorfova sboru 4. kolona císařské armády pod velením polního podmaršálka Johanna Reinharda svobodného pána von Wolfersdorf (?–1773), sestávající z šestnácti pěších praporů a dvaceti švadron. První útok císařských však ztroskotal pod palbou Schenckendorfovy pěchoty. Polní podmaršálek von Wolfersdorf poslal své jednotky znovu do útoku a po značných ztrátách musel generálmajor von Schenckendorf zavelet k ústupu na návrší Hahnberg. Zde se mu podařilo ustupující prapory uvést do pořádku a znovu zaútočit na pozice císařských. Po déletrvajícím boji museli císařští ustoupit až k obci Reichshennersdorf. Generálmajor von Schenckendorf udržel své pozice až do sedmé hodiny ranní, načež byl

generálporučíkem de la Motte-Fouqué přemístěn do nové pozice na vršku Galgenberg, kde de la Motte-Fouqué soustředil zbytky svých praporů. Polní zbrojmistr von Laudon jej pak vyzval ke kapitulaci, což de la Motte-Fouqué odmítl, rozhodl se ustoupit za řeku Bobr a Schenckendorfovy jednotky jej měly následovat. Při ústupu byl pod generálmajorem von Schenckendorf zastřelen kůň, on sám byl zajat císařskými vojáky. Rovněž generálporučík de la Motte-Fouqué byl obklíčen přesilou císařských vojáků a po hrdinném boji upadl i on se zbytkem svého sboru do zajetí. Prusové ztratili v bitvě u Landeshutu 27 důstojníků, 1900 mužů zahynulo a 8315 mužů bylo zajato. Mezi pruskými válečnými zajatci se nacházeli tři armádní generálové. Zajatci byli zprvu posláni do Hradce Králové, později do Brna a do města na rakousko-uherské hranici Bruck an der Leitha. Generálporučík Heinrich August de la Motte-Fouqué byl následně přemístěn do Karlstadtu (nyní Alba Julia v Rumunsku), kde setrval až do 7. dubna 1763. Pruský král Fridrich II. prohlásil po bitvě u Landeshutu při svém setkání s pruskou generalitou: *„Fouqué ist gefangen, aber seine Gefangennahme macht ihm und uns Ehre, er hat sich als Held verteidigt!"*[22]

Po výměně zajatců mezi Pruskem a Rakouskem sloužil generálmajor von Schenckendorf nadále v pruské armádě, dalších bitev se však již nezúčastnil. V roce 1766 byl povýšen na generálporučíka a roku 1769 požádal o propuštění z armády. Bylo mu 70 let, po 44 letech služby v poli mu zdraví nesloužilo, a tak bylo jeho žádosti vyhověno. Generálporučík von Schenckendorf obdržel náležitou penzi, usadil se ve Stargardu (dnes Stargard Szczeciński v Polsku), kde 27. prosince 1771 zemřel.[23]

Bratr Balthasara Rudolpha von Schenckendorf Friedrich August von Schenckendorf byl v roce 1759 povýšen na plukovníka a ještě téhož roku na generálmajora, 5. června 1759 byl jmenován *šéfem* (*Chef*) pluku č. 9 „Puttkamer". Po ukončení sedmileté války roku 1763 byl penzionován, ale získal při pruském obsazení Bambergu[24] značnou válečnou kořist, takže mohl své panství Jerchel poblíž Magdeburgu zvelebovat a po požáru svého domu v roce 1772 dal toto sídlo nákladně přebudovat. V roce 1776 ho však postihly dna a deprese, 21. července 1780 se v Brandenburgu an der Havel vrhl z okna v patře domu a na následky svého sebevražedného činu zemřel. Jeho majetek zdědil jeho nejbližší příbuzný, pruský generálmajor Karl Ludwig von Knobelsdorf (1724–1786), velitel dragounského pluku č. 4.[25]

Poznámky

1 Fiala, J. – Skala, H.: Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758. Část I. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2014, č. 308, s. 102–124. – Fiala, J. – Skala, H.: Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758. Část II. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2015, č. 310, s. 88–107. – Fiala, J. – Skala, H.: Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758. Část III. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2016, č. 312, s. 125–142. – Fiala, J. – Skala, H.: Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758. Část IV. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2017, č. 314, s. 154–175. – Fiala, J. – Skala, H.: Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758. Část V. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2019, č. 318, s. 114–140. – Viz též Fiala, J.: *Z olomouckých archivů – Obléhání Olomouce pruskou armádou v roce 1758*, https://archivy.olomouc.eu/archivy/22575, vyhledáno 6. 12. 2018. K odborné literatuře na toto téma doplňujeme disertační práci Borovský, J.: *K analýze vojenského významu olomoucké pevnosti v období válek o rakouské dědictví a sedmileté války* (disertační práce). Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2015, https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/82596/140042920.pdf?sequence=1&isAllowed=y, vyhledáno

7. 5. 2021. Přehled pruských královských pluků od jejich založení do konce roku 1785 sestavil patrně Himburg, C. F.: *Stamm-und Rangliste aller Regimenter der Königlich-Preußischen Armee*. Berlin 1786. Za povšimnutí stojí též digitální kopie díla Thomase Carlyla z let 1858–1865 *History of Friedrich II. of Prussia, Called Frederick the Great, Book XVIII: Seven-Years War Rises to a Height (1757–1759), Chapter XII: Siege of Olmutz*, https://www.gutenberg.org/cache/epub/2118/pg2118--images.html, vyhledáno 26. 7. 2023. Viz rovněž *1758 – Prussian invasion of Moravia – Retreat of the Prussian Army*, https://kronoskaf.com/syw/index.php?title=1758_-_Prussian_invasion_of_Moravia_%E2%80%93_Retreat_of_the_Prussian_Army#Prussian_retreat_through_Bohemia, vyhledáno 15. 3. 2025.

2 Jako autor publikace je uveden E. von St.

3 Fiala, J. – Skala, H.: Galerie pruských vojenských velitelů za obléhání města Olomouce roku 1758. Část I. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2021, č. 322, s. 96–117.

4 Fiala, J. – Skala, H.: Galerie pruských vojenských velitelů za obléhání města Olomouce roku 1758. Část II. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2022, č. 324, s. 43–63.

5 Fiala, J. – Skala, H.: Galerie pruských vojenských velitelů za obléhání města Olomouce roku 1758. Část III. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2023, č. 326, s. 31–63.

6 König, A. B.: *Biographisches Lexikon aller Helden und Militairpersonen, welche sich in Preußischen Diensten berühmt gemacht haben, Dritter Theil, M–See*. Berlin 1790, s. 43.

7 *„…v milostivé spokojenosti, kterou mám z Vámi mně prokázaných spravedlivých, věrných služeb."* Cit. podle Priesdorff, K. von: *Soldatisches Führerthum, Bd. I.* Hamburg 1935, s. 429.

8 *„Rozumí své vlastní přednosti, nevím dále o ničem, za což bych ho mohl chválit." – „Má mozek, dá se použít a slíbil, že zanechá pití." – „Páchne, je líný, ale jinak nemá žádnou chybu."* Tamtéž, s. 429–430.

9 C. k. generálu jízdy Josephu hraběti Lucchesimu d'Averna během bitvy u Leuthenu 5. prosince 1757 utrhla pruská dělová koule hlavu.

10 Tuto sestavu uvádějí Engelmann, J. – Dorn, G.: *Die Schlachten Friedrich des Grossen*. Augsburg 1997, s. 143.

11 Viz zejm. *Fortgesetzte neue genealogisch-historische Nachrichten…, Der 163. Theil*, Leipzig 1776, s. 696–697; König, A. B.: *Biographisches Lexikon aller Helden und Militairpersonen, welche sich in Preußischen Diensten berühmt gemacht haben, Dritter Theil, M–See*. Berlin 1790, s. 43–44; Priesdorff, K. von (viz pozn. 7), s. 429–430; *Karl Friedrich von Meyer*, https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Friedrich_von_Meyer, vyhledáno 8. 3. 2025.

12 Haller, F. L. von: *Leben des Herrn Robert Scipio von Lentulus, weiland Generalleutnant in Königlichen. Preussischen Diensten und der Bernerischen Völker*. Bern 1787. – König, A. B.: *Biographisches Lexikon aller Helden und Militairpersonen, welche sich in Preußischen Diensten berühmt gemacht haben. 2: G–L*. Berlin 1789, s. 391–399. – Wurzbach, C. von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich – Vierzehnter Teil*. Wien 1865, s. 371–371. – Priesdorf, K. von: *Soldatisches Führerthum*, sv. I. Hamburg 1935, s. 456–470. – *Robert Scipio Freiherr von Lentulus*, https://de.wikipedia.org/wiki/Robert_Scipio_von_Lentulus, vyhledáno 3. 1. 2024.

13 Schmidt-Brentano, A.: *Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815)*. Wien 2006, s. 56.

14 *„Přišel jsem do Prahy bojovat, a ne složit zbraně!"* Cit. podle Haller, F. L. von (pozn. 12), s. 21–22.

15 *„Nařídil jsem válečné kanceláři, aby Vám vystavila patent majora ode dne, kdy jsem Vás poprvé uviděl v Praze. Rovněž jsem nařídil dvorské pokladně, aby Vám počínaje 1. březnem 1746 vyplácela 900 tolarů ročně smluvního platu."* Cit. podle Priesdorf, K. von: *Soldatisches Führerthum, Bd. I*. Hamburg 1937, s. 457.

16 Von Lentulův sbor stál na začátku bitvy na levém křídle.

17 *„Již v letech 1769–1771 obsadilo Rakousko i Prusko některé z polských pohraničních území; Rakousko v letech 1769–1770 připojilo ke své říši Provincii 13 spišských měst, Czorsztyn, Stary Sącz a Nowy Targ, Prusko obsadilo Lębork a Bytów. Začátkem srpna 1772 pak ruské, pruské a rakouské jednotky vstoupily do Polska a obsadily dohodnutá území. Smlouvy týkající se dělení byly podepsány v Petrohradě 5. srpna 1772. Smlouva o rozdělení byla ratifikována 22. září 1772. Pruský zábor byl sice nejmenší, ale byl hospodářsky rozvinutý a strategicky důležitý. Prusko obsadilo většinu z polského královského Pruska*

včetně Varmie, což umožnilo spojení východního Pruska a Braniborska. Prusko též anektovalo severní oblasti Velkopolska podél řeky Noteć a severní Kujavsko; města Gdaňsk a Toruň ale zůstala Polsku. V roce 1773 se území anektovaná Pruskem stala novou provincií Západní Prusko. Celkově Prusko získalo 36 000 km² území s asi 600 000 obyvateli. (…) Fridrich Veliký podporoval německou kolonizaci a germanizaci na nově přičleněných územích. Za jeho vlády do Pomořanska přišlo na 26 000 Němců, kteří ovlivnili etnickou skladbu regionu, majícího kolem 300 000 obyvatel. (…) Přestože mělo Rakousko nejmenší zájem na dělení polského území, získalo celých 83 000 km² s 2 650 000 obyvateli. Rakousko získalo Zátor, Osvětim a část Malopolska včetně bohatých solných dolů v Bochni a Wieličkách; město Krakov zůstalo Polsku. Ruský zábor byl územně největší, ale ekonomicky nejméně významný. Rusko získalo území Polsko-litevské unie východně od linie tvořené řekami Daugava, Druc a Dněpr, část Polskem ovládaného Livonska a dnešního Běloruska. Anektované území zaujímalo okolo 92 000 km² s 1 300 000 obyvateli. Po prvním dělení ztratilo Polsko asi 211 000 km² (30 % svého území) a čtyři až pět milionů obyvatel, což byla asi třetina populace dosud čtrnáctimilionového státu.“ První dělení Polska, https://cs.wikipedia.org/wiki/Prvn%C3%AD_d%C4%9Blen%C3%AD_Polska, vyhledáno 20. 2. 2025.

18 Viz Haller, F. L.: *Leben des Herrn Robert Scipio von Lentulus, weiland Generalleutnant in Königl. Preussischen Diensten und der Bernerischen Völker, etc. etc. etc (…)*. Bern 1787; König, A. B.: *Biographisches Lexikon aller Helden und Militärpersonen welche sich in Preussischen Diensten berühmt gemacht haben, Zweither Teil, G–L*. Berlin 1789, s. 391–399; Priesdorf, K. von (viz pozn. 7), s. 456; *Robert Scipio von Lentulus*, https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Scipio_von_Lentulus, vyhledáno 20. 2. 2025.

19 Viz *Velká i pozapomenutá: bitva u Žďáru 30. září 1745*, https://www.vhu.cz/velka-a-pozapomenuta-bitva-u-zdaru-30-zari-1745/, vyhledáno 20. února 2025.

20 Dorn, G. – Engelmann, J.: *Die Infanterie-Regimenter Freidrich des Großen*. Friedberg 1983, s. 86.

21 Viz *1758-09-28 – Assault on Fehrbellin*, https://www.kronoskaf.com/syw/index.php?title=1758-09-28_-_Assault_on_Fehrbellin, vyhledáno 24. 2. 2025.

22 *„Fouqué je zajat, ale jeho zajetí činí čest jemu i nám, bránil se jako hrdina!“* Cit. podle Mebes, J.: *Beiträge zur Geschichte des Brandenburgisch-Preussischen Heeres, Bd. II*. Berlin 1897, s. 900.

23 König, A. B. (viz pozn. 6), s. 359–360; *Balthasar Rudolf von Schenckendorf*, https://de.wikipedia.org/wiki/Balthasar_Rudolf_von_Schenckendorf, vyhledáno 28. 2. 2025.

24 Město Bamberg v Bavorsku, do roku 1803 centrum říšského knížecího biskupství, bylo během sedmileté války třikrát obsazeno pruskými armádními jednotkami.

25 König, A. B. (viz pozn. 6), s. 360–361; *Friedrich August von Schenckendorf*, https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_August_von_Schenckendorf, vyhledáno 28. 2. 2025.

Summary

Gallery of the Prussian Military Commanders during of the Prussian Siege of the Olomouc in 1758. Part IV.

Jiří Fiala – Harald Skala

Starting with the 2014 edition of the *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, we have been publishing in this magazine in five installments the contribution of the Gallery of Military Commanders of the Defence of Olomouc during the Prussian siege of the city in 1758. We followed this contribution with biographies of leading Prussian military commanders involved in this siege, the failure of which was thwarted by the plans of the first of them, King Frederick II of Prussia Great's plans for the subsequent siege and conquest the capital of the Habsburg monarchy, Vienna. Their inventory with brief biographies was made by Hessian historian Eduard von Sodenstern in his publication *Zum Säcular-Gedächtniss von*

1758: Der Feldzug in Mähren, oder die Belagerung und der Entsatz von Olmütz, published in 1858 by Johann David Sauerländer (1789–1869) in Frankfurt am Main.

In 2021, in addition to the introductory section and the inventory of the 43 identified Prussian officers, we published the first three biographies, namely of the following officers: 1. Field Marshal General James Francis Keith (Jakob von Keith, 1696–1758), 2. Lieutenant General Heinrich August Baron de la Motte-Fouqué (1698–1774), and 3. Lieutenant General Hans Joachim von Zieten (1699–1786). In the next issue of this journal, published in 2023, we presented the biographies of three other Prussian officers, namely 4. Lieutenant General Wolf Friedrich von Retzow (1700–1758), 5. Colonel Paul von Werner (1707–1785), and 6. Major General Johann Karl Baron von Rebentisch (1701–1765). We are now publishing biographies of 13. Major General Karl Friedrich Baron von Meyer (1707–1775), 15. Major General Rupert Scipio von Lentulus (1714–1766) and 16. Major General Balthasar Rudolph von Schenckendorf (1699–1771).

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 136–146, 2025

Osud „zatoulaného Němce“[1] Franze Saukela, nadlesního v Seči (1896–1945)

Terezie Pajchlová

Abstract

The Fate of the “Stray German” Franz Saukel, Head Forester in Seč (1896–1945)

This study aims to elucidate the life and activities of Franz Saukel based on available archival sources. During World War II, Franz Saukel was known in the Drahany Highlands for denouncing citizens of Czech nationality. However, there is no publication or article dedicated to his activities.

Keywords: forester, Nazi occupation, domestic resistance, NSDAP, Czech-German relations, confederacy, Gestap, World War II

Obec Lipová si podobně jako některé z dalších obcí rozkládajících se na Drahanské vrchovině prošla krušnými léty. V lesích vrchoviny se totiž od roku 1943 až do konce druhé světové války skrývaly partyzánské skupiny podnikající diverzní akce. Jednou z nich byla i skupina Jermak, původně sovětský paravýsadek 1. ukrajinského frontu, který si tuto oblast vybral díky odbojové buňce formující se kolem obce Malé Hradisko. Úkolem výsadku bylo navázat s touto buňkou spojení a pokračovat v zachycování sovětských uprchlíků, s jejichž pomocí měly být uskutečňovány diverzní akce.[2]

Sovětský výsadek byl, zejména po sloučení s některými menšími českými partyzánskými skupinami, poměrně velký, začal tedy přitahovat větší pozornost nacistického bezpečnostního aparátu. V reakci na působení partyzánů a četné záškodnické akce byla na prosinec roku 1943 naplánována nacistickými složkami velká protipartyzánská ofenzíva, v jejímž rámci proběhlo také zatýkání občanů v Lipové a Bukové.[3] Zatýkací akce byly v těchto obcích uskutečněny ve třech etapách.[4] Během jednoho měsíce tak bylo gestapem odvedeno 30 osob z Bukové a 23 z Lipové.[5] Deset z těchto 23 odvedených se do Lipové už nikdy nevrátilo. Tito lidé zemřeli nejčastěji během pochodu smrti, kterého se účastnili coby vězni koncentračního tábora Flossenbürg.

Tyto události zahýbaly také poválečnou náladou v obci. Ještě předtím, než se z koncentračního tábora stačili vrátit všichni odvedení občané, začalo se s vyřizováním účtů. Franz Saukel, lesní správce v Seči (místní části obce Lipová), byl jako konfident gestapa spolu s manželkou zavražděn partyzány v sečském lese v dubnu roku 1945.

K problematice válečných let a osudu obyvatel zmiňované obce neexistuje zatím žádná odborná monografie. O dění v obci a protipartyzánských operacích lze nalézt pouze krátké

zmínky ve formě několika odstavců zejména ve starších publikacích Josefa Bartoše či Petra Kopečného, kteří se působení partyzánů v oblasti Drahanské vrchoviny věnovali. Je třeba zmínit, že většina z těchto monografií vznikla krátce po roce 1989 a žádné novější publikace k tomuto tématu neexistují. Oblíbenost stále rezonující tematiky však dokládá například jeden z novějších sborníků vzpomínek na působení obyvatel Blanenska v odboji, *Blanensko 1945*.[6] Zmíněná odborná literatura věnuje pozornost zejména partyzánům, nedohlíží tak na osudy obyvatel a na to, co se s nimi stalo po odhalení. Ještě méně pozornosti bylo v odborném prostředí věnováno poněkud kontroverzní osobě – lesnímu správci v Seči Franzi Saukelovi. Saukelovo jméno rezonuje v těsně poválečných pramenech jako jméno zrádce a konfidenta gestapa. Zmínky o něm se ve většině případů omezují na kusou informaci o jeho smrti. K jeho činnosti se nedočteme nic. Existují však také vzpomínky, které vykreslují Saukela jako člověka, na něhož se obracely ženy v nouzi a žádaly nadlesního o pomoc jejich vězněným manželům.

Franz Saukel se narodil Franzi a Terezii[7] Saukelovým dne 29. ledna 1896 ve vesnici „Arnsdorf" (pravděpodobně Arnoltice na Moravě).[8] Saukelovi v Arnolticích prokazatelně bydleli už v roce 1880.[9] Sčítací operáty z dalších let jsou nedostupné, a to až do roku 1921. K tomuto roku je však v domě číslo 15 zapsána jiná rodina.[10] Johann Saukel z Arnoltic[11], starší bratr Franze Saukela, navštěvoval v roce 1907 reálné gymnázium v Olomouci, lze tedy předpokládat, že se rodina odstěhovala do některé z okolních částí okresu.[12]

„František"[13] Saukel se velmi rychle osamostatnil a od 1. dubna 1919 je evidován bytem v obci Kozov jako lesní dozorce na parcelách Řádu německých rytířů.[14] 25. července 1922 si vzal v olomouckém kostele sv. Mořice za ženu Marii Novákovou z Blážova. Po svatbě až do roku 1934 žili manželé ve Svánově, kde se jim narodily i obě jejich děti[15] – 1. prosince 1924 syn František a 6. dubna 1926 dcera Marta.[16]

V roce 1934, jak je patrné z dopisu adresovanému vládnímu komisaři města Prostějov,[17] byl František Saukel *„Ministerstvem zemědělství určen do polesí Ptení, bytem v zámku ve Ptení"*.[18] V krátké době však zřejmě došlo k dalšímu stěhování, protože výše zmiňovaný dopis je z roku 1937 a byl napsán 3. ledna v Seči.

Od roku 1919 byl Saukel coby zaměstnanec lesní správy Prostějov během osmi let přesunut celkem třikrát. Sečská lesovna, umístěná na začátku vesnice naproti hájence, kde po dobu druhé světové války bydlel český hajný Jan Urbánek se ženou, byla posledním bydlištěm manželů Saukelových až do konce druhé světové války.

V Seči žili Saukelovi, dle dostupných zdrojů, až do počátku války jako česky mluvící asimilovaná rodina. Zmíněný dopis je psán výbornou češtinou a podle místních pramenů navštěvovaly také obě děti až do roku 1938 české školy.[19] Minimálně syn František prokazatelně ano.[20]

Poté, co v Německu stále rostoucí strana Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (dále jen NSDAP) vyhrává volby a podporuje obecně sílící nacismus, začínají tyto tendence stále více pronikat také na území Československa. Německé spolky se po celé meziválečné období snažily sjednotit pod zastřešující organizaci. Z části se to podařilo 1. července 1934, kdy byl v Litoměřicích oficiálně uznán spolek Bund der Deutschen (dále jen BdD). Jeho aktivita se soustředila primárně na podporu Němců mimo Německou říši.[21] Zároveň usilovala o budování nové „sudetoněmecké" identity *„utlačovaných pohraničních Němců, kteří jednou sehrají významnou roli v budování jednoty německého národa"*.[22] Spolky BdD jsou v literatuře označovány jako největší nositelé *völkisch* (ducha německého národa). Během 30. let 20. století byl spolek BdD více politizován (spolupráce zejména se Sudetendeutsche Partei), až byl nakonec plně ovládnut Konrádem Henleinem.[23]

V Prostějově se ve 30. letech také stupňovaly protižidovské nenávistné nálady.[24] Od roku 1937 narušovala obecný klid mimo jiné činnost místního Bund der Deutschen Prossnitz,[25] jehož aktivním členem byl i nadlesní Franz Saukel,[26] který za spolkovou činnost získal 1. října 1938 medaili.[27] Rok 1938 byl také posledním, kdy František Saukel mladší navštěvoval české reálné gymnázium.

Dle vzpomínek lipovského kronikáře měli Saukelovi na hájovně po vstupu Německa do války dokonce vyvěsit na znak budoucího německého vítězství *„prapor s hákovitým křížem"*.[28] Jisté však je, že po vyhlášení protektorátu, přesně 1. listopadu 1939, vstupuje Franz Saukel do NSDAP.[29]

Podle mnohých pramenů byl Saukel jako lesní správce činným pozorovatelem všeho, co se kolem jeho bydliště dělo, a tato svá pozorování pak sděloval na brněnské úřadovně gestapa. Jeho jméno je tak spojováno zejména s protipartyzánskými operacemi ke konci roku 1944, které proběhly v Seči, Lipové, Ptení a Jednově.[30]

Jeho vina by byla bývala nejlépe prokázána na základě poválečných soudů a výslechů. Konce války se však Saukel nedožil. 19. dubna 1945 byl spolu se svou ženou zabit v lese na cestě k hostinci Na Pohodlí. O této události zřejmě nejlépe a nejpodrobněji píše kronikář sečské pamětní knihy, uložené v prostějovském archivu. *„Dne 19. dubna 1945 odvážel lesní Saukel svou manželku záchrannou stanicí města Prostějova do městské nemocnice v Prostějově k roentgenové prohlídce. Potom ji chtěl předat do ošetřování rodině p. vrch. les. hajného Jana Urbánka a sám s dcerou Martou chtěl utéci k Američanům. Tento plán se mu však nepovedl. Zpáteční cesta do Seče měla velmi dramatický spád. Pokusím se o stručný výklad: Poněvadž silnice byla zatarasena dvěma těžkými překážkami z klád, vracela se záchranná stanice Zelenou cestou od Pohodlí. Asi ve vzdálenosti 1 km od tohoto hostince ležela přes cestu kláda. To byla zábrana, kterou vložili do cesty partyzáni. U volantu v záchrance byli dva šoféři. Saukel byl s paní v autě u nosítek. Když auto u překážky zastavilo, nařídil S. šoférovi, aby kládu přejel a jel dál. ‚To nejde,' řekl šofér. S. vytáhl revolver a prostřelil mu záda. V tomto okamžiku spustili skrytí partyzáni palbu do zadní části auta, v němž se nacházel S. se svou manželkou. Přitom volali: ‚Saukel ven!' S. byl zatím zasažen mnoha ranami a po tom, kdy partyzáni vnikli do vnitřka auta, brzy dodýchal.*[31] *Partyzáni potom zatlačili auto asi 1 km daleko od místa činu, zastrčili je do houštiny a zamaskovali ještě mladými smrčky. Oba šoféry – zraněného i zdravého – ponechali u auta a nařídili jim, aby zde setrvali až do rána. V noci se však zde odehrála hrůznější drama předešlého: Když se rodiče Saukelové Marty nevraceli, optala se tato telefonicky v nemocnici. Zde jí řekli, že odejeli již dávno a že záchranka již měla být dávno zpět. Děvče zavolalo okresního hejtmana a sdělilo mu své obavy. Ten vyslal do zdejších lesů dvě auta vojska. Vojáci utvořili řetěz a pročesávali lesy. Narazili na skrytou záchranku."*[32]

Následně podle autora knihy došlo k přestřelce, která se měla odehrát mezi partyzány a příchozími Němci. Avšak v záznamech partyzánských skupin nebyla o této akci nalezena žádná zmínka. Zápis pokračuje: *„Potom zahájili palbu, která s malými přestávkami trvala 2 hodiny. Její bilance byla žalostná. Oba šoféři*[33] *zastřeleni a manželka Sauklova byla zasažena asi 17 střelami. Jevila ještě známky života, avšak druhého dne zemřela v nemocnici v Mor. Třebové."*[34] Úryvek nehovoří o žádných zraněných ani mrtvých vojácích, kteří se přestřelky účastnili. Pokud měl Saukel pistoli, jak píše autor, je na místě se ptát, proč se nebránil. Minimálně zarážející je i to, proč by partyzáni čekali u přepadené sanitky na Němce, místo aby využili čas k přesunu jinam. Také není možné, aby autor věděl o tom, co si říkali lidé v sanitce. Existuje navíc i odlišný text, který popisuje závěr akce jinak.[35]

Lze se domnívat, že tento text byl po válce dále opisován do kronik okolních obcí a že z něj čerpali také autoři novinových sloupků,[36] které občas vycházely po roce 1945. Text zřejmě přejímali i autoři poválečných sborníků.[37] Je třeba předestřít, že novější texty ve své zhuštěné formě přestřelku zcela odosobnily. Vypustily kromě křestních jmen zabitých také jakékoli zmínky o dětech Saukelových a stejně tak následnou noční přestřelku nacistů s partyzány. Jde tedy o narativ, který se postupně jen dále přejímal.

Útok na Saukelovy[38] nebyl ojedinělým. Jedna z poválečných vzpomínek jednoho z příslušníků odbojové skupiny nám nabízí výčet partyzánských akcí, které se dle pramene od roku 1945 soustředily zejména na vyzbrojovací přepady četnických stanic a od poloviny března 1945 s blížící se frontou na odvetné akce proti německým občanům na Prostějovsku. *„16. 3. byl oběšen lesník ve Veselí a jeho ženu zastřelili. 10. 4. zapálili něm. lesní spr. v Javoříčku. 17. 4. zastřelili v Klužínku kolabor. Konečného a konfident. Zapletala. 25. 4. oběsili v Čechách něm. Taj. Pospíšila. 19. 4. zastřelili u hostince v Pohodlí les. F. Sauketa*[39] *z Plumlova, který udržoval styky s gest."*[40]

Syn František Saukel byl spolu se sestrou Martou[41] v květnu 1946 zařazen do jednoho z transportů pro odsun Němců do americké části Berlína. Krátký čas oba strávili v internačním táboře-středisku Vrahovice–Lutín.[42] V témže roce byl podle dobového tisku souzen také *„zarputilý nacista"*[43], zvěrolékař Jan Saukel.[44]

Ve většině případů je Saukel zmiňován jako *„Němec Saukl"*,[45] zpravidla se tak nedozvíme ani jeho křestní jméno. Názvosloví je ovlivněno patosem doby. Podle Balcarové *„… u čs. Němců převažovala nedemokratická politická kultura"*. Tato politická kultura se velmi lišila od československé, což vytvářelo prostory pro konflikty.[46] Mnohem více než křestní jméno tak byla důležitá národnostní příslušnost. Velmi dopodrobna se Saukelově činnosti věnuje na stránkách kroniky Lipové tehdejší pověřený kronikář František Sekanina. Saukel měl podle Sekaniny spolu se starostou obce Hrochova Josefem Greplem *„pracovati agitačně k získávání občanů za Němce"*. Dodává: *„… jeho úmysl pracovati v obci pro Němce nedával sice z počátku nějak ostentativně najevo a dovedl to zakrývati tak, že se zdálo, jako by jeho časté návštěvy v obci Lipové byly toliko rázu ‚Nimrodského'. Obec Lipová měla totiž vlastní ‚honitbu zvěře', kterou dosti vášnivě vykonávali starosta Kolář se správcem školy Pazdírkem*[47] *a s jinými ještě občany postiženými pytláckou vášní. Tyto ‚Nimrodské' návštěvy správce Saukla odbývaly se zpravidla v kovárně, kde se často scházívali sedláci u kováře Josefa Vlacha,*[48] *který ač jinak slušný a rozumný občan patřil také do tábora katolicko-reakčního."*[49]

Informace týkající se válečných let jsou však psány retrospektivně a velmi subjektivně. Autor vykresluje postavy na základě jejich pozdější politické činnosti. Sekanina byl členem komunistické strany, baptistické církve a po první světové válce také starostou obce. Kronika tak pojednává zejména o tom, co on jako starosta dokázal. Je tedy třeba k těmto informacím přistupovat velmi opatrně.[50]

Jistá spojitost Saukela s Josefem Greplem z Hrochova je však patrná také z jednoho z prvních dopisů Franze Saukela, z 24. listopadu 1939.[51] Sekaninova slova by mohla podpořit i zpráva o situaci v obcích Suchdol, Jednov a také Hrochov, ve které si Saukel stěžuje mimo jiné na protiněmecké nálady v obci Hrochov a přikládá seznam osob. Původ informací však neuvádí.[52]

Informátorská činnost Saukela je zřetelná i v dalším sdělení, díky kterému došlo k zadržení Františeka Zatloukala, odborného učitele v Suchdole, Antonína Rambouska a Františka Losky. Loska a Zatloukal byli odsouzeni na rok do káznice a Rambousek byl internován v koncentračním táboře v Dachau.[53] O Saukelově činnosti proti občanům

věděla, alespoň podle kronikáře Sekaniny, celá obec Lipová. Sekanina to dokládá jednou z říkanek, která po Lipové kolovala:

„Kryli Lišky-Šišeráky
Renegáty mstivé
Se Sauklem se scházívali
Při kartách a pivě.“[54]

Jak již bylo zmíněno, informace z kroniky jsou často velmi zkreslovány. Další sloky citované říkanky jasně popisují pro Sekaninu palčivé problémy, které jsou v kronice uvedeny velmi podobným jazykem jako říkanka. Kronikář sice neuvádí autora rýmovačky, ta však ani jednou nekonfrontuje kohokoli z jeho rodiny, proto nelze vyvrátit, že jejím autorem byl sám Sekanina.

Kronika také působí dojmem, že její autor měl opravdu velký přehled o událostech a poměrech v obci i okolí. Období druhé světové války je zde líčeno velmi dopodrobna. Vyznívá z něj však, že sám autor byl jedním z nejhorlivějších odbojářů a ze všech občanů Lipové měl k partyzánům nejblíže. Na jeho samotné zapojení do odboje však kromě kroniky obce Lipová žádné jiné prameny neodkazují.

Kromě Saukela se v kronice nepíše ani o žádných jiných konfidentech. Ačkoli se v poválečných sbornících v souvislosti se zatýkáním obyvatel obcí na Drahanské vrchovině nejčastěji zmiňují nasazení konfidenti brněnského gestapa Jaroslav Mézl a Martin Valaštiak, kronikáři Sekaninovi jejich jména úplně unikla. Tito konfidenti byli do jednotky Jermak nasazeni na základě zpráv o zvýšeném výskytu partyzánů.[55] Na těchto informacích o činnosti odbojové buňky se jistě podílel i Franz Saukel.

Je zřejmé, že Saukel využil hned po vyhlášení války situace ve vlastní prospěch. Potvrzuje to jeho členství v NSDAP a BdD Prosnitz, stejně jako jeho snaha zalíbit se protektorátním úřadům, což dosvědčují dopisy, jež posílal Oberlandratu v Prostějově[56] a také ty, jež adresoval okresnímu hejtmanství v Litovli.[57]

Snaha navázat kontakty u nové protektorátní správy se Saukelovi zřejmě alespoň do jisté míry podařila. Nelze popřít návštěvy jeho lesovny Leopoldem Kadlecem, zástupcem vedoucího brněnského referátu a vrchního kriminálního tajemníka.[58]

Vzájemný vztah je patrný i z Kadlecovy poválečné výpovědi u soudu. Jeho výslechový protokol se však nedochoval celý. Jasně z něj vyplývá, že jisté přátelství mezi Saukelem a Kadlecem skutečně existovalo. Kadlec se v protokolu zmiňuje dokonce o tom, že u Saukela měla probíhat rekonvalescence jeho nemocné manželky.[59] Kadlecovy návštěvy dosvědčuje také přepis vzpomínky uchovaný v pozůstalosti Leopolda Färbera: *„Brněnský gestapák Kadlec byl přes letní období vždy u Františka SAUKLA v Seči. K jmenovanému Sauklovi bylo doveženo mnoho zavazadel, kožichů, koberců z židovského majetku, kteréžto věci si němečtí gestapáci před případným útěkem uschovali u Dotyčného Saukla.“*[60] Dále je v textu uvedena informace, že tyto věci měly být odvezeny bratrem Saukelovy manželky. Pod výše citovaným textem je dopsáno, že se jedná o dopis nalezený v archivu okresního výboru Českého svazu protifašistických bojovníků. Vzhledem k tomu, že se ke všem informacím uvedeným v tomto prameni vyjadřuje Kadlec ve svém výslechovém protokolu, lze se domnívat, že byly zaslány pro dosvědčení Kadlecovy viny a jeho výpověď je reakcí i na tento dopis.

Obr. 1. Jedná se zřejmě o společnou fotografii manželů Urbánkových s manželi Saukelovými a dcerou Martou, SOkA Prostějov, Sbírka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Prostějov, sign. U-9-3. Foto: digiarchiv SOkA Prostějov.

Osobnost Leopolda Kadlece je hodnocena rovněž v monografii Vladimíra Černého věnované brněnskému gestapu. I přestože se Kadlec sám osobně žádných výslechů neúčastnil, byl zodpovědným za smrt mnoha osob, *„neboť dával jako vedoucí podreferátu jak rozkaz k zatýkání, tak i rozhodoval o dalším osudu českých hrdinů, kteří se postavili nacistům na odpor"*.[61] Saukelovo přátelství s Kadlecem tak mohlo být výhodné pro zbavování se nepohodlných osob, ovšem stejně tak i pro možnou záchranu některých z nich.

Z pramenů vyplývá, že obyvatelé obcí Seč a Lipová, zejména ti, kteří se jakýmkoli způsobem zapojovali do odboje, věděli, že Saukel spolupracuje s nacisty. Je však zajímavé, že mnozí z nich s ním i přesto, nebo možná právě proto, navazovali kontakty. Josef Vlach, kovář zapojený s celou svou rodinou do aktivní pomoci partyzánům, chodil se Saukelem, podle vzpomínek jeho ženy Marie, v neděli po mši do hospody hrávat karty.[62] Podobně si počínal Jan Urbánek [obr. 1], který varoval skupinu partyzánů, oslavujících v hospodě výročí bolševické revoluce, vzápětí poté, co vyslechl hovor Saukela s brněnským gestapem.[63] Hajný tedy jasně věděl o Saukelově činnosti a přesto byl ochoten u sebe ponechat (ukrýt) Saukelovu dceru Martu.[64] Dokazuje to tedy, že ani obecně známý konfident nebyl plně odstřihnut od společnosti. Tyto kontakty mohly být udržovány ze strachu, z vypočítavosti nebo také kvůli předválečnému přátelství.

Jedna vzpomínka spolupracovníka Saukela uchovaná ve fondu boskovického muzea popisuje rozhovor, který měl tento pamětník se svým kolegou vést: *„Bylo to ke konci 2. války:*

šli jsme zasněženou krajinou a položil jsem panu Sauklovi otázku: ‚Vy se nebojíte příchodu rudé armády!' Pan Saukl se zastavil a vytáhl z lesáckého kabátu černý deníček: zaklepal na tvrdé desky prstem. Tady mám zapsány udavače, co udávali přímo gestapu. Já mnoho lidí zachránil, když to bylo jen na četnické stanici. Když to mělo gestapo. Dal jsem od toho ruce pryč. Nejedna občanka nabízela i vyspání se mnou, o to jsem nikdy nestál!! Tento deníček mne zachrání! Bylo mnoho udavačů z vašich řad!!!"[65] Pokud pomineme „deníček", jehož problematika je ještě složitější než původ Franze Saukela, vyvstává otázka, nakolik je citovaná vzpomínka relevantním a pravdivým zdrojem. Nelze předpokládat, že by se tento rozhovor uskutečnil přesně tak, jak je napsáno. Vzhledem k tomu, že nejsou známy ani poměry mezi oběma zmíněnými muži, můžeme jen těžko předpokládat, že by Saukel hovořil o svých záměrech takto otevřeně.

Saukel zde sám sebe staví podle slov anonymního pamětníka do pozice zachránce těch osob, o které se ještě nezajímalo gestapo. Znamenalo by to snad, že se nebránil pomoci zachránit odbojáře, ale vždy jednal tak, aby nekonal nic přímo proti nacistům? Tomu se však jasně vymykají vzpomínky dvou žen z Lipové. Obě tyto ženy se v nouzi obrátily právě na nadlesního Saukela s žádostí o přímluvu za propuštění osob nebo za zisk informací o nich. Manžel paní Komárkové byl v té době již ve vazbě brněnského gestapa. *„Když nám bylo nejhůře, rozhodla jsem se, že zajdu do Seče za lesním správcem Sauklem, byl německé národnosti, aby pomohl manželovi z vazby … Vyslechl moje přání, řekl: ‚Pojedu tam a muž se vám určitě vrátí.' Tak se také stalo. Za 11 dnů byl doma."*[66] Druhá žena, jež se za Saukelem vypravila, byla Hermína Tomášková, která se bála o Ludmilu Havlénovou a poprosila Saukela o přímluvu za ni.[67] Obě zmíněné osoby byly tedy se Saukelovou pomocí z gestapa propuštěny, což jasně odporuje předešlé citaci o jeho pomoci jen těm osobám, které ještě nemělo v moci gestapo.

Osud Franze Saukela představuje obtížně rekonstruovatelný příběh, a to i kvůli roztříštěnosti dochovaných pramenů. Pohybuje se na rozhraní mezi kolaborací a každodenními taktikami přežití. Ačkoli většina dochovaných pramenů usvědčuje Saukela z konfidentství, existují i takové, které poukazují na jeho pomoc rodinám zatčených. Co jej k záchraně některých obyvatel vedlo, ani kolik jich naopak skutečně udal, však nelze přesně určit.

Nastíněno zde bylo také přátelství s Leopoldem Kadlecem, zaměstnancem gestapa. Kdy a za jakým účelem tyto konexe vznikly, se však zjistit nepodařilo, a tak není zřejmé, jakým způsobem byly Saukelem využívány.[68] Právě v této i dalších nejednoznačnostech ovšem spočívá historická hodnota Saukelova případu. Jeho chování neumožňuje snadné morální soudy, ba právě naopak. Odhaluje mnohovrstevnatost života na okupovaném území, do nějž se velmi silně promítaly jak předválečné vztahy,[69] tak politická angažovanost i samotný duch obce.

Zvláště poválečná kronika obce Lipová je silně ovlivněna dobovým diskurzem národní očisty a zjednodušeným rozlišováním na „hrdiny" a „zrádce". Ani uvedené úryvky vzpomínek nejsou nutně nositeli pravdy, protože byly často psány zpětně s jasným cílem: ospravedlnit, vysvětlit či obhájit Saukelovo nebo vlastní jednání. Z hlediska metodologie se tedy ukazuje, že místo snahy o rekonstrukci Saukelova příběhu může být přínosnější zkoumat, jak a proč byl v různých dobách konstruován jako konfident, zrádce, či naopak zachránce.

Poznámky

1 Slovní spojení je převzato ze soudního spisu Leopolda Kadlece, který takto Saukela ve své výpovědi označil. Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond Gestapo Brno, karton č. 237, inv. č. 5. Josef Vymazal.

2 Bartoš, J.: *Prostějovsko v době nacistické okupace a protifašistický odboj v letech 1939–1945*. Olomouc 1998, s. 58.

3 Zmíněné vesnice jsou ještě v dnešní době obklopeny hustými lesními porosty. Největší bunkr „Na Kabeláři" se nacházel v blízkosti obou obcí, partyzáni tak Lipovou i Bukovou v době protektorátu často navštěvovali a s obyvateli udržovali stálé spojení.

4 Akce se konaly na základě zjištění nasazených konfidentů brněnského gestapa, kteří se vydávali za partyzány, aby rozkryli buňku odboje.

5 Bartoš, J. (pozn. 2), s. 61.

6 Kolektiv autorů: *Blanensko 1945: vzpomínání na poslední roky války.* Blansko 2016.

7 Terezie byla druhou ženou Franze. Jeho první žena Olga zemřela na tuberkulózu 20. října 1894. Záznam o druhém manželství se nepodařilo dohledat. Nelze tak naplno potvrdit správnost úsudku, že je Franz Saukel skutečně členem této rodiny. Veškeré informace na sebe však navazují. Proto bude tato práce využívat tezi, že se skutečně jedná o stejnou rodinu. Nesprávnost tohoto úsudku by mohly potvrdit matriční údaje o narození Franze Saukela; matrika je však stále nepřístupná. Záznam o smrti Olgy: Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále jen ZAO Olomouc), Sbírka matrik severomoravského kraje, inv. č. 9990. Matrika zemřelých 1859–1906, fol. 74.

8 V pramenech se objevují časté chyby v německém názvu vesnice, které pak zavádějí k určení rodiště na německém území.„Arnsdorf" (leží v dnešní spolkové republice Sasko) či „Ansdorf" (na území dnešního Bavorska) mylně nasvědčují narození na území Německého císařství. Podle matričních údajů je však Saukelovo bydliště skutečně na území Habsburské monarchie. Archiv bezpečnostních složek, fond Studijní ústav ministerstva vnitra. Franz Saukel – karta NSDAP; srovnej: Národní archiv, fond Úřad říšského protektora pro Čechy a Moravu, sign. 321-7/213, fol. 78.

9 Státní okresní archiv Bruntál (dále jen SOkA Bruntál), fond Okresní úřad Rýmařov, inv. č. 611. Sčítací operát Arnoltice 1880, č. p. 15, nefol.

10 SOkA Bruntál, fond Okresní úřad Rýmařov, inv. č. 655. Sčítací operát Arnoltice 1921, č. p. 15. nefol.

11 Jedná se zřejmě o staršího bratra Franze Saukela, narozeného roku 1893.

12 *Jahresbericht des k. k. akadem. Gymnasiums zu Olmütz*. Olomouc 1907, s. 47.

13 Pro dobu 1921–1938 je v dokumentech psán a také podepisován českým ekvivalentem křestního jména.

14 Státní okresní archiv Olomouc (dále jen SOkA Olomouc), fond Okresní úřad Litovel, inv. č. 893. Sčítací operát Kozov 1921, č. p. 37, byt č. 2, nefol.

15 Svánov, též „Svojanov", je dnešní místní část obce Kozov. V tomto domě žil František už v době sňatku. ZAO Olomouc, Sbírka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 12262. Matrika oddaných Blážov 1901–1935, fol. 10.

16 Státní okresní archiv Prostějov (dále jen SOkA Prostějov), fond Pracovní středisko Vrahovice, karton č. 4, inv. č. 15, nefol. Osobní karta Františka Saukela; Osobní karta Marty Saukelové.

17 Jedná se o žádost o vyplacení finanční částky, kterou Saukel vložil do elektrifikace starého bytu ve Ptení. SOkA Prostějov, fond Archiv města Prostějov, inv. č. 2118. Lesy polesí Dětkovice-Vranovice a Ptení-Seč, fol. 139.

18 I když o tom v dopise není zmínky, lze předpokládat, že se do Ptení přestěhoval s celou rodinou. „Ptení" jako bydliště rodičů Františka Saukela (syna) coby žáka I. a. udává také Výroční zpráva veřejné české reálné školy Matice školské v Prostějově. *Výroční zpráva veřejné české reálné školy Matice školské v Prostějově*. Prostějov 1936, č. 63, s. 26. Od roku 1937 je už jako bydliště označena Seč. Tamtéž, Prostějov 1937, č. 64, s. 50.

19 SOkA Prostějov, fond Archiv obce Seč (1826–1945) (dále jen AO Seč), Pamětní kniha, fol. 45.

20 Viz *Výroční zpráva* (pozn. 18), Prostějov 1938, č. 65, s. 32.

21 Balcarová, J.: *Jeden za všechny, všichni za jednoho! Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“.* Praha 2013, s. 49–54.

22 Tamtéž, s. 55.

23 Tamtéž, s. 190–192.

24 SOkA Prostějov, fond Obecní úřad Prostějov, karton č. 44, inv. č. 2481, Městské zprávy o politické situaci v okrese, fol. 4. Dosvědčují to také letáky *„Vyžeňte Židy!“* nebo *„Židé provokují!“*. Tamtéž, fol. 5–6.

25 SOkA Prostějov, fond Okresní úřad Prostějov, karton č. 769, inv. č. 3171. Svaz Němců, místní skupina Prostějov (Bund der Deutschen).

26 Později byla členkou, alespoň dle údajů pořízených na konci války, také dcera Marta. SOkA Prostějov (pozn. 16), Osobní karta Marty Saukelové.

27 Národní archiv, fond Úřad říšského protektora pro Čechy a Moravu, sign. 321-7/213, fol. 78.

28 SOkA Prostějov, fond Místní národní výbor Lipová (dále jen MNV Lipová), inv. č. 180. Retrospektivní zápisy z dějin obce od počátku do roku 1914, s. 237. O tomtéž píše také autor pamětní knihy obce Seč: *„Vlajku německou vztyčil na vysokém bidle z vikýře střechy lesní František Saukel, dosavadní skrytý nepřítel našeho státu.“* SOkA Prostějov, fond AO Seč (1826–1945). Pamětní kniha, s. 76.

29 Archiv bezpečnostních složek, fond Studijní ústav ministerstva vnitra. Franz Saukel – karta NSDAP.

30 SOkA Prostějov, fond AO Seč (1826–1945), Pamětní kniha, s. 76.

31 Bohužel skutečný průběh přestřelky nebude možné už nikdy zjistit. Ačkoli lze citovaný pramen považovat ze všech ostatních popisujících tuto událost za nejstřízlivější, i zde jsou patrné subjektivní vklady autora a až přehnaně podrobný popis. Srovnej: *„Odstřelen byl vedoucí Volksturmu lesník a náhončí gestapa Saukel se svou manželkou – Němkou, kteří pronásledovali partyzány.“* Vojenský ústřední archiv, fond Partyzánské jednotky, karton č. 7, sign. 38, Jermak Porošin.

32 SOkA Prostějov, fond AO Seč (1826–1945), Pamětní kniha, s. 78–79.

33 V některých regionálních „Pamětech“ vycházejících zejména v 60. letech 20. století se objevuje jméno pouze jednoho z řidičů, a to Stanislava Kabilky z Plumlova. Příval, V.: *Prostějovsko za války: vzpomínky a dokumenty z let 1939–1945.* Prostějov 1948, s. 144. O druhém řidiči prameny mlčí. Existuje jen zápis v pozůstalosti regionálního nadšence Leopolda Färbera: *„Řidič sanitky byl Jos. Horák z Prostějova a Kabilka z Otaslavic.“* Podle popisu se jedná o přepis brožury vydané v roce 1976 pod názvem *Partyzánské hnutí na Prostějovsku*. Muzeum Boskovicka, fond Pozůstalost Leopolda Färbera. Nezpracováno.

34 SOkA Prostějov, fond AO Seč (1826–1945), Pamětní kniha, s. 78–79.

35 Zaznamenaná vzpomínka lesního dělníka Josefa Křupky z Hrochova: *„Když pak k těm zátarasům dojela sanitka, vystoupil z vozu šofér Kabilka. Nadlesní Saukl seděl u manželky v sanitce. Musel vystoupit a byl partyzány odveden do lesa a tam zastřelen.“* Muzeum Boskovicka, fond Pozůstalost Leopolda Färbera. Vzpomínka lesního dělníka pana Josefa Křupky z Hrochova. Nezpracováno.

36 *Osvobozený Našinec* popisoval smrt Saukela takto: *„V opuštěné rokli si naň počíhali a zlosyna zastřelili.“* Viz *Osvobozený Našinec. Deník čsl. strany lidové: list pracujícího katolického lidu*, roč. 79, 1946, č. 23, 27. 1., s. 5; srovnej *Stráž lidu: Měsíčník levicové orientace*, roč. 2, 1946, č. 230, 5. 10., s. 3.

37 Příval, V. (pozn. 33), s. 47. – Bednařík, L.: *Sovětská armáda v bojích o Brno: Vzpomínkový sborník studií a dokumentů*. Brno 1960, s. 53.

38 Označen byl podle všeho jako „akce Saukel“, a to v krátké textové zmínce, která je zahrnuta v poznámkách neznámého autora ke konkrétní knize. Stejně jako jméno autora však chybí i název knihy, ke které se informace váží. Muzeum Boskovicka, fond Pozůstalost Leopolda Färbera. Nezpracováno.

39 Saukelovo jméno se v pramenech objevuje v mnoha rozličných podobách. Kromě „Sauketa“ se objevují také počeštěné podoby „Saukl“ nebo dokonce „Sókl“. Státní okresní archiv Prostějov, fond AO Seč (1826–1945), Pamětní kniha, s. 76. – Soukromý archiv Ladislava Oujeského, část pozůstalosti Leopolda Färbera, magnetofonové pásky, č. 20 A. Rozhovor s paní Marií Vlachovou z Bukové.

40 ZAO Olomouc, fond Josef Bartoš, karton č. 30, inv. č. 137. Ilegální hnutí na Prostějovsku, s. 5. Citovaná vzpomínka je pod citelným nánosem doby (datem sepsání je rok 1965).

41 Marta byla členkou BdD Prostějov. Z karty (kde je označena za Němku) je vidět patrný rozdíl v zacházení s její osobou oproti bratrovi Františkovi, který *„vždy se hlásil k české národnosti“*, ač byl příslušníkem německé armády (Wehrmacht). SOkA Prostějov (pozn. 16), Osobní karta Marty Saukelové; Osobní karta Františka Saukela.

42 Internační tábor ve Vrahovicích založil místní národní výbor počátkem června 1945 na místě budov firem Agrostroj a Klöckner – Deutz. SOkA Prostějov. (pozn. 16), Úvod zrušeného inventáře. Další informace k sourozencům by se daly dohledat ve fondech SOkA Prostějov, ZAO Olomouc.

43 *Volné Slovo: list československé strany národně socialistické*, roč. 2, 1946, č. 282, 10. 12., s. 2.

44 Vysokoškolský titul byl Saukelovi přiznán v roce 1922. V roce 1931 byl evidován jako poručík veterinář v záloze. Jaký vztah však měli s Franzem, zda se navštěvovali a do jaké míry se mohli vzájemně ovlivňovat, nelze na základě dostupných pramenů určit. *Seznam osob a ústavů vysoké školy zvěrolékařské v Brně ve studijním roce 1923–1924*. Brno 1923, s. 22. *Osobní věstník čs. ministerstva národní obrany*, roč. 18, 1931, s. 139.

45 SOkA Prostějov, fond KSČ – okresní výbor Prostějov, karton č. 295, inv. č. 202. *A léta běží … rozhlasová relace o partyzánské skupině Jermak na Prostějovsku*, fol. 8–9.

46 Balcarová, J. (pozn. 21), s. 181–182.

47 Pazdírek je naopak autorem kroniky školní, která byla na rozdíl od té obecní psána, ačkoli neoficiálně, i během války. Popisuje v ní válečné dění v obci a také se zmiňuje o jednom z vězňů, který podlehl nátlaku gestapa a při výsleších *„jich několik ‚namočil‘“*. V kronice je uvedeno jméno *„Františka Sekaniny ml., č. 42“*, syna obecního kronikáře Františka Sekaniny. Zajímavé je, že po válce došlo k přepisu informací do před válkou zapečetěné školní kroniky a ačkoli se jednalo o stejného pisatele, jméno Sekaniny bylo v oficiální kronice zamazáno a přepsáno na *„jméno jednoho z prvních vězňů“*. SOkA Prostějov, fond Základní škola a mateřská škola Lipová, inv. č. 202. *Školní kronika 1941–1945*, nefol.; srovnej SOkA Prostějov, fond Základní škola a mateřská škola Lipová, inv. č. 201. *Školní kronika 1921–1951*, fol. 220.

48 Z dochovaných vzpomínek manželky Josefa Vlacha, poválečného starosty obce. Rodina Vlachova byla jedna z nejaktivnějších v partyzánské činnosti. Kovářka Vlachová je pak v mnoha vzpomínkách považována spolu s manželem za jádro odboje. A během jedné nahrávky říká: *„… oni seděli v hospodě, když v tym Francek Sekaninu prozradil odboj“*. Je zde jasně zřetelná problematická poválečná atmosféra v obci, podpořená nejen politickým soupeřením. Soukromý archiv Ladislava Oujeského, část pozůstalosti Leopolda Färbera, magnetofonové pásky, č. 20 A. Rozhovor s paní Marií Vlachovou z Bukové.

49 SOkA Prostějov, MNV Lipová, inv. č. 180. Retrospektivní zápisy z dějin obce od počátku do roku 1914, s. 237–238.

50 Tamtéž, s. 231.

51 Viz pozn. 1. Jedná se o stížnost na inspektora Vymazala, který měl slovně urazit německou občanku a manželku starosty Josefa Grepla.

52 MZA Brno, fond B 340 Gestapo Brno, karton č. 257, inv. č. 24. František Zatloukal.

53 Tamtéž.

54 SOkA Prostějov, MNV Lipová, inv. č. 180. Retrospektivní zápisy z dějin obce od počátku do roku 1914, s. 240. To podporuje i vzpomínka paní Vlachové, která bez okolků skutečnost scházení se u karet zmiňuje. Soukromý archiv Ladislava Oujeského, část pozůstalosti Leopolda Färbera, magnetofonové pásky, č. 20 A. Rozhovor s paní Marií Vlachovou z Bukové.

55 Bartoš, J. (pozn. 2), s. 60.

56 Viz pozn. 1.

57 Viz pozn. 52.

58 Černý, V.: *Brněnské gestapo 1939–1945 a poválečné soudní procesy s jeho příslušníky*. Brno 2018, s. 101.

59 Viz pozn. 1.

60 Muzeum Boskovicka (pozn. 35).

61 Černý, V. (pozn. 58), s. 349.

62 Soukromý archiv Ladislava Oujeského, část pozůstalosti Leopolda Färbera, magnetofonové pásky, č. 20 A. Rozhovor s paní Marií Vlachovou z Bukové.

63 Saukel měl v telefonátu údajně upozorňovat na popíjející partyzány v hospodě „Na Pohodlí". K útoku na tuto hospodu německými složkami skutečně došlo. ZAO Olomouc, fond Bartoš Josef. 1976–1998, karton č. 30, inv. č. 138. Složka A2, s. 12–13.

64 Muzeum Boskovicka (pozn. 35).

65 Tamtéž.

66 Vzhledem k předešlé citaci Saukelových slov nelze předpokládat, že by k nadlesního pomoci stačila opravdu pouhá prosba o ni. Co přesvědčilo Saukela, aby pomohl, tedy není jasné, stejně jako není znám jeho záměr. Tomášek se vrátil začátkem ledna 1945 a tím se vyhnul převozu do koncentračního tábora ve Flossenbürgu. Kejík, J.: *Lipovské vzpomínky na boj za svobodu*. Blansko 1965, s. 16.

67 Tamtéž, s. 14.

68 Podobně sporné je také přátelství s Leopoldem Räderem, německým občanem a jednatelem spolku včelařů v Ptení v roce 1938. Podle poválečných výpovědí se s ním Saukel často scházel v místním hostinci. Antonín Bureš v jednom z protokolů uvádí k vztahu Rädera se Saukelem také následující: *„Räder si stěžoval, že je [Saukel] potvora, že ho chce udat, že nedodržuje dané mu příkazy a že se zdráhá plnit své povinnosti jako němec."* Úskalí těchto pramenů nespočívá jen ve způsobu a důvodu, jakým byly získány, ani v motivaci, která k jejich pořízení vedla, nýbrž především v tom, že výslechy probíhaly až po Saukelově smrti, tedy bez možnosti jeho reakce. Tato jednostrannost umožňovala svědkům interpretovat jeho jednání libovolně, bez obav z konfrontace nebo nutnosti zpětné korekce. ZAO Olomouc, fond Mimořádný lidový soud, karton č. 82, inv. č. 953, fol. 62.

69 Přátelství a osobní sympatie neustaly ani s příchodem války. Dá se říci, že osobní rovina vztahů často existovala paralelně vedle veřejně proklamovaných postojů. Jedním z těchto předválečných přátelství bylo i to mezi Saukelem a Josefem Musilem (oba byli včelaři). Musil, který byl nekuřák, neměl problém přenechávat Saukelovi své tabačenky. Tento drobný projev vstřícnosti naznačuje, že jejich vztah mohl být založen čistě na osobní sympatii, bez ohledu na národnost nebo politické okolnosti. Tamtéž.

Summary

The Fate of the "Stray German" Franz Saukel, Head Forester in Seč (1896–1945)

Terezie Pajchlová

As the head forester of Seč, Franz Saukel remains a relatively obscure figure in regional history, despite many sources identifying him as one of the most notorious informers of partisans in the Drahany area. Together with his family, Saukel, a German, attempted to assimilate into Czechoslovak society. A significant shift occured with the onset of World War II, during which he began to openly support Nazi Germany. As a member of the NSDAP and the BdD Prostějov, he reported residents of surrounding villages to the brno Gestapo. Many of these individuals ended up in concentration camps due to his denunciations. However, he also helped some of them return home from the Gestapo. The reasons behind his actions remain unknown.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 147–152, 2025

Anděl z Andělské ulice v Olomouci – Nových Sadech. O jedné barokní soše „ze starých muzejních fondů“

Markéta Šreková Doláková – Jaroslav Horák

Abstract

Angel from Andělská Street in Olomouc – Nové Sady. About a Baroque Statue from "Old Museum Collections"

The article introduces an as yet unidentified wooden statue of a Baroque angel from the collections of the Regional Museum in Olomouc. The angel was formerly placed on the facades of two houses in Andělská Street in Nové Sady. According to the angel, this street got its name. However, the origin of the statue can be sought elsewhere – in one of the closed or existing sacral buildings in Olomouc.

Keywords: Baroque angel, wooden statue, Olomouc – Nové Sady, Regional Museum in Olomouc

Kurátoři muzejních sbírek se často potýkají s badatelskými dotazy, na které ani přes veškeré vyvinuté úsilí nedokáží nalézt správnou odpověď. Stane-li se však opak pravdou, obohatí tyto podněty k bádání obě strany a jeden z řady dosud anonymních muzejních předmětů může vystoupit a odhalit svou pravou identitu. Takovým příkladem je barokní socha anděla z Vlastivědného muzea v Olomouci z podsbírky Uměleckoprůmyslové práce zapsaná pod hromadným přírůstkovým číslem 27/63/17 v rámci souboru plastik pocházejících *„ze starých fondů“*.[1] [obr. 1]

Na počátku „pátrání“ stál dotaz badatele a horlivého sběratele informací o historii olomouckého předměstí Nové Sady, Jaroslava Horáka, autora brožury o tamním kostele.[2] Dle jeho sdělení se na domě č. 6 v Andělské ulici v Nových Sadech nacházel v minulosti anděl, který byl v roce 1958 odstraněn a předán do *„Městského musea v Olomouci“*.[3] Přestože pan Horák později doplnil, že by se mělo jednat o sochu dřevěnou, nebylo možné žádnou skulpturu z muzejních sbírek s hledaným dílem ztotožnit. V evidenci sbírek se nenacházela zmínka ani o uvedené provenienci, ani o předání do muzea. Zmiňované *„Městské museum v Olomouci“* navíc roku 1958 již neexistovalo. Tou dobou tvořilo společně s dalšími místními sbírkami základ nově utvořené instituce Krajského muzea – předchůdce současného Vlastivědného muzea v Olomouci. Informaci o hledaném díle nešlo nalézt ani v souhrnné evidenci muzejních přírůstků tehdejšího ústavu.[4] „Případ“ se zdál být odsunut na dobu neurčitou.

Vážný zájem urputného badatele ovšem nakonec podnítil i zájem kurátorky, jíž byl dotaz vznesen, o prohledání jiných zdrojů, které by mohly dát soše anděla jasnější kontury.

Obr. 1. Socha anděla, současný stav, podsbírka Uměleckoprůmyslové práce, př. č. 27/63/17. Foto: Pavel Rozsíval.

Obr. 2. Anděl na fasádě domu v Andělské ulici č. 6 v Olomouci – Nových Sadech v roce 1932, NPÚ, ÚOP v Brně, Starý fotoarchiv, negativ č. 6900.

Obr. 3. Schéma Andělské ulice. Reprofoto: Röder, J.: Die Engelgasse in Olmütz-Neustift. Olmützer Blätter, roč. 10, 1962, č. 7/8, s. 6. Domy č. 6 a 10 jsou vyznačeny.

Staly se jimi archivy Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně, (dále jen NPÚ, ÚOP v Brně) uchovávající doklady k činnosti Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko v letech 1920 až 1958. Bylo pak jen dílem náhody, že se v nich nacházela jak písemná zmínka o podobě anděla včetně odhadovaného rozměru,[5] tak jeho fotografie.[6] Obojí pocházelo z roku 1932, tedy z doby, kdy se ještě vyskytoval na domě č. 6 v Andělské ulici. Vytipovat správnou sochu dle této dokumentace bylo již snadné.

Jak je patrno z fotografie pořízené roku 1932, anděl byl na fasádu domu č. 6 umístěn druhotně, a to dost necitlivým způsobem [obr. 2]. Svými rozměry (116 cm na výšku) dvojnásobně převyšuje niku, před níž se nachází. Předstupuje před ni, vyklání se z ní a zůstává nechráněn před nepřízní počasí. Markantní rozdíl v proporcích sochy a niky nás vede k přesvědčení, že stavitelé či majitelé měli v úmyslu ozdobit svůj dům zřejmě zcela jiným ochranným znamením. Nepůvodní lokace anděla neunikla ani historiku umění a zaměstnanci brněnského památkového úřadu Karlu Svobodovi, který jej roku 1932 popsal a vyfotografoval. Snažil se dopátrat jakýchkoli informací o údělu sochy, ale neúspěšně. Na novosadském farním úřadě o ní nic nevěděli a majitelka domu odmítla cokoli, pokud ovšem měla co, sdělit.[7]

Historii Andělské ulice, potažmo Nových Sadů, se podrobně věnoval olomoucký archivář a historik Julius Röder, který ji v několika číslech *Olmützer Blätter* také publikoval.[8] Dle jeho soudu zdobila socha „kdysi" prostor nad vchodem do farní triviální školy, později opatřené číslem 10. Ta byla zbudována roku 1787 jako vůbec první stavba nově vznikající ulice.[9] Jméno Andělská jí připadlo právě po andělovi, jehož osudy zde sledujeme.[10] O příčině či datu přesunu skulptury z jedné budovy na druhou (z farní triviální školy č. 10 na dům č. 6), které od sebe dělila vzdálenost pouhé jedné usedlosti [obr. 3], zpráv nemáme. Snad se tak mohlo dít v souvislosti s výstavbou nové školní budovy v roce 1830 naproti novosadskému kostelu. Jisté ale je, že v roce 1896 nacházíme sochu již na domě č. 6,[11] odkud byla v roce 1958 přenesena do muzejních sbírek.

Pokud bychom anděla datovali do pozdního baroka, tak jak uvádí Julius Röder,[12] bylo by možné zvažovat vznik skulptury v souvislosti s výstavbou farní triviální školy a chápat ji jako ochranné znamení nejen domu, ale i jeho obyvatelů a všech vyučovaných dětí. Máme však na paměti pohnutý osud celé obce Nových Sadů, které v důsledku válečných konfliktů a budování bastionové tereziánské pevnosti v letech 1742 až 1757 zcela zanikly. Mezi tehdy zbořenými objekty se nacházela také barokní kaple Nejsvětější Trojice, zv. Kostelíček, vystavěná 1715–1716. Mobiliář této kaple, stejně jako některých zrušených olomouckých kostelů, jenž připadl po roce 1782 náboženskému fondu, pak vytvořil základ vybavení nového novosadského kostela.[13] Ke zřízení novosadské farní triviální školy, kde je socha anděla Juliem Röderem zmiňována nejprve, došlo zčásti taktéž z prostředků tohoto fondu. Proto se možnost, že anděl původně zdobil některý ze sakrálních prostorů a teprve později byl přenesen na budovu školy, jeví jako pravděpodobná. Tuto domněnku podporuje i ranější datování skulptury do první čtvrtiny 18. století.[14]

Ať už sochu anděla potkal jakýkoli osud, můžeme na závěr konstatovat, že budovy či domy, které krášlila, sice zanikly nebo byly přestavěny, ale název ulice, stejně jako její „patron", jak už nyní víme, přežili a žijí dodnes.

Poznámky

1 Kniha přírůstků (Vlastivědný ústav Olomouc, odbor společenských věd) se záznamy akvizicí z let 1961 až 1970 a Doklad k č. 27/63 ze 17. 6. 1963.

2 Horák, J.: *Kostel sv. Filipa a Jakuba v Olomouci – Nových Sadech a kaple Neposkvrněného Početí Panny Marie v Olomouci – Povelu*. Olomouc 2016.

3 Záznam o předání do muzea pochází z farní kroniky *Gedenk-Buch des Pfarrsprengels Neustift vom Jahre 1905*, s. 83. Kronika uložena: Římskokatolická farnost sv. Václava v Olomouci, sign. II.3 E–30.

4 První přírůstková kniha muzea obsahuje zápisy až od roku 1961. Přírůstové knihy/sešity k jednotlivým podsbírkám, které zaznamenávaly akvizice v 50. letech 20. století, sice existovaly, ale dodnes se dochovaly spíše výjimečně. Příkladem je „Kniha přírůstků" fondu Olomuciana se zápisy z let 1954 až 1958. Pro podsbírku Uměleckoprůmyslové práce tuto evidenci postrádáme.

5 NPÚ, ÚOP v Brně, Starý archiv, P 148/39 Olomouc – Nové Sady. Za zpřístupnění archiválií patří poděkování paní PhDr. Marii Kourkové.

6 NPÚ, ÚOP v Brně, Starý fotoarchiv, negativ č. 6900. Za vyhledání a poskytnutí skenu děkujeme paní Mgr. Andrei Duchalíkové a Haně Winklerové.

7 NPÚ, ÚOP v Brně (pozn. 5).

8 Röder, J.: Die Engelgasse in Olmütz-Neustift. *Olmützer Blätter*, roč. 10, 1962, č. 3, 4, 5, 7/8, 10 a 11.

9 Tamtéž, č. 7/8, s. 5, 6 (na téže s. 6 uvádí autor datum výstavby školy 1786!).

10 Tamtéž, s. 6. O původu názvu ulice se stejně, ale mnohem dříve, vyjadřuje i tehdejší novosadský učitel Leopold Seyfried. Oproti Röderovi však uvádí, že potřebám školy sloužila ve zmíněné

stavbě jedna místnost a celý objekt byl zakoupen až roku 1791. Seyfried, L.: *Ortskunde der Gemeinden Neustift und Powel*. Olmütz 1896, s. 24, 42. – Dle *Školní kroniky* neexistuje o zřízení (tedy o datu vzniku) školy žádný prokazatelný dokument. Státní okresní archiv, pobočka Olomouc, fond Německá obecná škola Olomouc, Nové Sady, Školní kronika, s. 4–5. – Johann Kux považuje za první školní budovu „soukromý" dům, který *„byl zakoupen"* (datum neuvádí) a v roce 1791 už jej navštěvovalo 74 žáků. Kux, J.: *Die deutschen Siedlungen um Olmütz*. Olmütz 1943, s. 168. Mezi Röderem a ostatními autory tedy o prvotním účelu stavby nepanuje shoda.

11 Viz Seyfried, L. (pozn. 10), s. 24. V Seyfriedově textu se setkáváme ještě se starou numerací, proto je zde dům č. 6 označen starším číslem 25. K číslování domů v Andělské ulici viz Röder, J. (pozn. 8), č. 7/8, s. 6.

12 Röder, J. (pozn. 9), s. 6.

13 Kostel byl postaven v letech 1768 až 1775. O jeho mobiliáři více farní kronika (pozn. 3), s. 2, Horák, J. (pozn. 2) či Klopanová, M.: Pozdně barokní kostel sv. Filipa a Jakuba v Olomouci – Nových Sadech. In: *Duše památek. Duch barokní Olomouce*. Olomouc 2010, s. 43–52. K historii Nových Sadů obecně např. Schulz, J.: *Dějiny a přítomnost městských částí Nové Sady a Povel*. Olomouc 2012.

14 Za konzultaci a vročení díla děkujeme Mgr. Adamu Sekaninovi z NPÚ, ÚOP v Olomouci.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 153–157, 2025

Svatoblažejská obchůzka v Dluhonicích u Přerova. Poznatky z etnografického výzkumu unikátně dochovaného obyčeje

Andrea Mrkusová

Abstract

The St. Blaise Round in Dluhonice near Přerov. Findings from Ethnographic Research on a Uniquely Preserved Custom

In 2024 and 2025, archival and field research was conducted by the Regional Centre for Traditional Folk Culture of the Olomouc Region at the Regional Museum in Olomouc, focusing on the still-living tradition of the St. Blaise Day round in Dluhonice near Přerov. The feast day of St. Blaise, celebrated annually on February 3rd, was traditionally associated with boyish students caroling rounds, which were related to the social status of teachers in the past, who often had low incomes. The natural goods and financial contributions that the boys caroled during the round formed part of the teacher's income. The tradition had a standardized form: boys would go from house to house singing and performing a short accompanying dance. In return, they received money or smoked meats, which locals would skewer onto a prepared spit or sabre. While this custom was common throughout many parts of Moravia in the 19th century, it has survived to the present day in only two locations – the village of Blatnička and Dluhonice near Přerov. Field research confirmed that in Dluhonice, the custom has a stable form and remains an integral part of the cultural life of its bearers.

Keywords: The St. Blaise Round, ethnographic research, intangible cultural heritage, calendar custom, Saint Blaise, caroling

V letech 2024 a 2025 probíhal v rámci Regionálního pracoviště pro tradiční lidovou kulturu Olomouckého kraje při Vlastivědném muzeu v Olomouci archivní a terénní výzkum dosud živé svatoblažejské obchůzky v Dluhonicích u Přerova. Den svátku sv. Blažeje, který každoročně připadá na 3. února, byl v lidové tradici vyhrazen chlapeckým žákovským obchůzkám. Ty souvisely se společenským postavením učitele v minulosti, jemuž nezřídka náležely nízké a nedostatečné příjmy. Naturálie a finanční příspěvky, jež chlapci vykoledovali během této obchůzky, proto tvořily nedílnou součást příjmů učitele a přilepšovaly mu k živobytí. Obchůzka měla ustálenou podobu. Chlapci chodili koledovat po vsi od domu k domu. Po zazpívání a předvedení doprovodného tance dostávali většinou klobásy a jiné

uzeniny, kroupy, vejce, hrách, popř. mouku apod. Uzeniny místní napichovali chlapcům na připravený rožeň, popř. na šavli.

Obchůzka na den sv. Blažeje se ještě v 19. století vyskytovala v celé řadě lokalit na Moravě. V rámci etnografického regionu Haná, v němž se nacházejí Dluhonice u Přerova, se obyčej svého času udržoval, jak uvedl Jan Vyhlídal ve své knize *Rok na Hané* (vydáno 1906), např. v Pravčicích na Kroměřížsku, kde se s Blažejem mělo chodit naposled v roce 1885, dále v Záhlinicích u Hulína i v Lobodicích na Tovačovsku.[1] Zmínky nalezneme také z Blatce[2] a Vojnic[3] na Olomoucku, Dětkovic na Prostějovsku[4] aj. K zániku svatoblažejské obchůzky zhruba od druhé poloviny 19. století přispělo zřejmě i vydání školského tzv. Hasnerova zákona v roce 1869, který mimo jiné stanovil učitelům pevné platy.[5] Do dnešních dnů se koledování na den sv. Blažeje udrželo pouze ve dvou lokalitách, z nichž první je obec Blatnička v Jihomoravském kraji a druhou jsou právě Dluhonice u Přerova.

První zmínky o udržování této obchůzky v Dluhonicích nalezneme v místních kronikách. Poprvé o ní referoval v roce 1897 kronikář Jan Vít v prvním díle *Školní kroniky*. Ta obsahuje zápisy z let 1874–1921. Jan Vít ve svém zápise uvedl, že rožeň, na který se koledníkům napichovala slanina, popř. jiné uzeniny, byl v roce 1846 uschován v domě čp. 6 u pana Františka Davídka. Z této rodiny pocházel Karel Davídek, místní úředník, o němž kronikář poznamenal, že *„[…] tenkráte odešel na studie a s rožněm už nechodil.“* Rožeň zůstal uschován v jeho domě a chlapci tedy neměli žádný, se kterým by mohli chodit koledovat. Až místní kovář jim vyrobil nový. Ten byl posléze uložen v domě čp. 47 u pana Františka Hanzlíka.[6] Z uvedeného vyplývá, že v roce 1846 již existoval rožeň, s nímž při svatoblažejské obchůzce dříve chodil pozdější úředník Davídek. To odkazuje na skutečnost, že obchůzka v Dluhonicích existovala už před rokem 1846.

Na konci výše zmíněného zápisu se vyskytuje malá hvězdička, která odkazuje na ruční poznámku pod čarou, v níž stojí: *„Do roku 1846 a snad celá léta – a přečkal tu několika pokolení.“*[7] Pokud tento zápis dokládá, že do r. 1846 byl už po několik pokolení u Davídků uschován rožeň, se kterým se chodilo koledovat na sv. Blažeje, dokazuje to výskyt svatoblažejské koledy v Dluhonicích snad až do poslední čtvrtiny 18. století. Zmíněná první *Školní kronika* taktéž přibližuje, jakými platy kolem poloviny 19. století disponovali místní vyučující. Stojí v ní, že pan Antonín Hišták, který zde pracoval jako podučitel v letech 1866–1873, pobíral nejprve roční plat 120 zlatých. Od roku 1867 mu pak náležela roční odměna 210 zlatých. Teprve od roku 1871 byl roční plat místního učitele zvýšen na 500 zlatých.[8] Že tedy zprvu nešlo o nijak horentní sumy, je zcela zjevné.

Koleda chlapců se pozvolna měnila z koledy pro učitele v koledování pro vlastní potřeby. Tak tomu bylo taktéž v Dluhonicích. Zde se obyčej udržel dodnes a kontinuálně se zde odehrává každoročně s výjimkou přerušení v době covidové pandemie. Z vyprávění informátora pana Eduarda Pajdly (*1937) vyplývá, že obchůzka nebyla přerušena ani v období druhé světové války, jelikož on sám se jí zúčastnil poprvé v roce 1942. Trasa obchůzky se však zkrátila, když v roce 1961 došlo ke stržení části Dluhonic, tzv. Staré Bečvy, kvůli rozšiřování přerovských chemických závodů. Další změnou je čas konání obchůzky. V době, kdy ještě v Dluhonicích existovala škola, dostávali chlapci půl dne volna a koledovat chodili dopoledne. Dnes zde už škola nefunguje. Místní děti jezdí do škol v Přerově, ke kterému byly Dluhonice připojeny v roce 1976. Z tohoto důvodu se konání obchůzky přesunulo na 15 hodin, kdy jsou již místní chlapci ze školy doma. Při terénním výzkumu Chození s Blažejem v Dluhonicích, jak obyčej nazývají někteří z místních, byly v únoru 2025 zjištěny skutečnosti, jež budou popsány níže.

Obr. 1. Chlapci při svatoblažejské obchůzce v Dluhonicích u Přerova, cca 80. léta 20. století. Archiv kronikářky Libuše Krejčiříkové.

Sraz chlapců byl před 15. hodinou u budovy místního obchodu Racek, kde zároveň sídlí menší kulturní středisko a knihovna. Obchůzky se pro tentokrát účastnilo šestnáct chlapců. Ti si s sebou nesli kastroly a lžíce, kterými na kastroly hlučeli a tím upozorňovali na svůj průvod a příchod k jednotlivým domácnostem. Dalším atributem byl rožeň, který měl při obchůzce svou specifickou funkci – sloužil k napichování uzenin. Nechyběla ani pokladnička pro vybírání finančního obnosu. Chlapci v průvodu obcházeli dům od domu, dokud neobešli celé Dluhonice. U domů zazvonili na zvonek a čekali, zda jim bude otevřeno. Pokud se tak stalo, začali hlučet na kastroly lžícemi a zpívat text písně:

Svatého Blažeje je dnes, přináší nám radost, ples.
Jako svatý živ přebýval, lidu požehnání dával.
My Vám tady zvěstujem, že od Vás pryč nepůjdem.
Až nám něco dáte, kus masa nebo klobáse.
Dáte-li nám peníze, všechno nám to pomůže.
Sýkora se ohřebila na Krakovským mostě,
pět židů porodila a šestý židovče.
Vlk s kozou tancuje a houser bubnuje,

liška pivo vaří, kocour hospodaří.
Naše paní Veselá, spadla z hůry do sena,
ještě byla veselá.

Při zpěvu se dva z nich chytili za lokty a točivým pohybem se otáčeli dokola až do konce písně. Za odměnu napichovali místní chlapcům na rožeň uzeniny (klobásy, slaninu), popř. jim do pokladničky věnovali finanční příspěvek. Rožeň je atributem, který podléhá zubu času, proto mají chlapci od roku 2010 kovářem vyrobený nový. Koledníci obcházejí vždy celou vesnici, koledování tedy končívá kolem 19. až 20. hodiny. Poté následuje hostina, již vystrojí z vykoledovaných naturálií pro chlapce jedna z matek. Aktéry na obchůzce doprovází místní kronikářka, která částečně působí jako organizační podpora a popularizátorka obchůzky. Ta před výše uvedenou obchůzkou z února 2025 distribuovala pomocí facebookové stránky věnované občanům Dluhonic doprovodnou píseň, aby si ji chlapci mohli připomenout. Zmíněná paní kronikářka však nepůsobí jako organizátorka akce, která by musela chlapce k jejich účasti na obchůzce shánět a přemlouvat. Tato vůle vychází přímo z nositelů samotných. Koledování totiž znají z vyprávění a pozorování starších obyvatel již od svého dětství. Dříve dle informátorů působil jako organizační podpora obyčeje místní učitel. Vzhledem k tomu, že v Dluhonicích už nefiguruje škola, učitel ani farář, je očividné, že nositelé si tohoto statku považují natolik, aby jej zachovávali pro další generaci i přes chybějící články, které dříve při obchůzce hrály klíčovou roli. Taktéž bylo zpozorováno, že se někteří muži, když k nim chlapci přišli domů koledovat, přidali k nim ve zpěvu doprovodné

Obr. 2. Chlapci při svatoblažejské obchůzce v únoru 2025, záběr z terénního výzkumu. Foto: Andrea Mrkusová.

Obr. 3. V roce 2025 se obchůzky účastnilo šestnáct chlapců. Foto: Andrea Mrkusová.

písně *Svatého Blažeje je dnes, přináší nám radost, ples*…, protože si ji velmi dobře pamatovali z dob, kdy ji oni sami jako děti zpívali. Dotazníkový průzkum distribuovaný mezi obyvatele ukázal, že považují svatoblažejskou obchůzku za své jedinečné kulturní dědictví.

Z terénního výzkumu lze vyvodit, že obchůzka na sv. Blažeje v Dluhonicích u Přerova je živou a integrální součástí života svých nositelů. Je předávána na pokračovatele nejen mezigeneračně v rámci rodiny samotné i v rámci celých Dluhonic, nýbrž taktéž ze strany věkové i sociokulturní skupiny (tj. chlapců samotných). V listopadu roku 2025 byl tento obyčej na základě odborné nominace zapsán na Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury Olomouckého kraje jako jedinečný doklad nemateriálního kulturního dědictví.

Poznámky

1 Vyhlídal, J.: *Rok na Hané*. Olomouc 1906, s. 16–18.
2 Večerková, E.: *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha 2016, s. 21.
3 Hřivna, J.: *Národopisná společnost československá – velký dotazník č. 15. Tradiční lidové zábavy, slavnosti a zvyklosti, jak se zachovaly do současnosti*. Rukopis, 1974, https://gistralik.muni.cz/vyhledavani.html#mc=1922327%2C6374095&mz=10&l=l51&f=sv.%20bla%C5%BEej, vyhledáno 20. 6. 2024.
4 Siegl, J.: Sv. Blažej v Dětkovicích. *Vlastivědný sborník pro mládež župy olomoucké*, roč. 4, 1926, č. 7, s. 102–103.
5 Večerková, E. (pozn. 2), s. 23.
6 Digitální archiv Zemského archivu v Opavě, fond Základní devítiletá škola 1.–5. ročník Přerov V – Dluhonice, Školní kronika Dluhonice I. díl, 1874–1921, inv. č. 81, https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=EDE1E29E959A11E48FEFBC305BA8AC3D, vyhledáno 6. 6. 2024.
7 Tamtéž.
8 Tamtéž.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 158–161, 2025

Od terénního výzkumu k muzejnímu jarmarku

Andrea Mrkusová

Síť regionálních pracovišť pro tradiční lidovou kulturu byla v České republice zřizována od roku 2003 na základě plnění Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice (dle usnesení vlády č. 571/2003). Olomoucké pracoviště tohoto zaměření bylo založeno při Vlastivědném muzeu v Olomouci. Těchto pracovišť je v České republice k roku 2025 celkem patnáct a povětšinou sídlí v muzejních institucích. Věnují se především identifikaci, dokumentaci, výzkumu, uchovávání a prezentaci dosud živých prvků tradiční lidové kultury a nemateriálního kulturního dědictví. Jejich cílem je pečovat o toto křehké kulturní dědictví v jednotlivých krajích a napomáhat prevenci jeho zániku. K tomu může napomoci mj. i citlivá prezentace nemateriálního kulturního dědictví široké veřejnosti a snaha o předávání a šíření projevů tradiční lidové kultury mezi nové zájemce.

K lednu 2024 došlo na zmíněném olomouckém pracovišti k personální změně. Dosud poloviční úvazek byl zvýšen na plný. Nová vedoucí Mgr. Andrea Mrkusová převzala agendu od Mgr. Simony Pracné, jež pracoviště vedla necelé dva roky. Dlouhodobým cílem pracoviště je nejen navýšit odbornou, dokumentační a publikační činnost, nýbrž působit také jako centrum pro předávání postupů, znalostí a dovedností v rámci tradiční rukodělné výroby. Jedním z jeho mnoha dalších úkolů je podporovat řemeslníky s tituly Nositel tradice lidových řemesel a Mistr tradiční rukodělné výroby Olomouckého kraje.

Jedním ze záměrů bylo tedy vytvoření platformy pro sdílení znalostí a dovedností v oblasti tradičních rukodělných postupů. Z tohoto důvodu vznikl projekt s názvem Akademie tradičních lidových řemesel, podpořený Ministerstvem kultury, v jehož rámci se konalo dvanáct workshopů, a to na téma drátování, pletení ze slámy, škrobení a žehlení kroje, dřevěných podzimních dekorací, zdobení perníků, plstění, řemeslné dřevěné dílničky – dětského workshopu, slaměných vánočních ozdob a betlémářství. Lektory byli řemeslníci s výše jmenovaným oceněním. Tento koncept se dočkal velkého úspěchu. Pokračuje i v roce 2025 s velmi příznivým výhledem do budoucna.

Další z aktivit bylo vytvoření dřevěného prodejního a prezentačního stánku pro pracoviště, jenž může být k dispozici k zapůjčení Mistrům tradiční rukodělné výroby a Nositelům tradice v rámci okolních akcí. Zhotoven byl s finanční podporou Olomouckého kraje. Poprvé jej použila Miluše Hrachovinová, hrnčířka, Mistryně tradiční rukodělné výroby, na podzimní Floře v Olomouci. Tento stánek bude taktéž sloužit k prezentaci aktivit a činnosti Regionálního pracoviště, např. při Muzejní noci nebo v rámci Mezinárodního dne nemateriálního kulturního dědictví, který nově vyhlásilo UNESCO na den 17. října.

Jedním z nejvýraznějších počinů pracoviště byla organizace prvního ročníku muzejního Řemeslného jarmarku. Ten se konal 21. září 2024 u příležitosti celoevropské akce European Folk Day, jejímž cílem bylo nejen prezentovat folklor Hané a Lipenského Záhoří, ale taktéž podpořit lokální řemeslníky, tvůrce a výrobce, kteří na akci zastupovali stánkový prodej. Nechybělo ani vystoupení folklorních souborů – představení Svajba v podání folklorního

Obr. 1. Na prvním muzejním Řemeslném jarmarku předvedl folklorní soubor Haná Přerov představení s názvem Svajba. Foto: Rostislav Gregor.

souboru Haná Přerov lidem přiblížilo, jak mohly na Hané v minulosti vypadat svatby. Součástí bylo i čepení nevěsty. Tento folklorní soubor posléze předvedl vystoupení s názvem Dožatá, zaměřené na dožínky na Hané. Hudební složku zaštítil Hanácký mužský sbor Rovina s repertoárem hanáckých písní, jež tento sbor zpracovává s důrazem na maximální autentičnost lidového projevu. V závěru zahrála cimbálová muzika Záletníci. Představila písně z Hané a Lipenského Záhoří. Událost se setkala s velkým úspěchem, a proto se její opakování plánuje v rámci Vlastivědného muzea v Olomouci i v dalších letech.

Regionální pracoviště nezaostávalo ani v rámci své odborné činnosti. Jelikož jedním z jeho úkolů je identifikace a dokumentace projevů tradiční lidové kultury v kraji a s tím spojená správa indikačního Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury Olomouckého kraje, vypracovalo rozsáhlou nominaci k zařazení nehmotného kulturního dědictví na tento Seznam. Šlo o hodové oslavy na sv. Jana Křtitele ve Věrovanech. Nominace byla přijata a tento statek byl do výše zmíněného Seznamu úspěšně zapsán. Dalším počinem bylo vypracování nominace k ocenění titulem Mistr tradiční rukodělné výroby Olomouckého kraje. Volba padla na krajkářku Milenu Malinovou z Přerova. Ta se dlouhodobě zabývá, kromě výroby paličkované krajky, také tvorbou tzv. port, krajek z kovových nití k hanáckým kordulkám a kabátkům. Jde o technologii velmi náročnou, což je dáno zejména povahou materiálu – kovové nitě drhnou, kloužou a nelze je snadno utahovat. Výroba kovové krajky je výrazně náročnější a zdlouhavější než zhotovení běžné paličkované krajky.

Obr. 2. Titul Mistr tradiční rukodělné výroby Olomouckého kraje za rok 2024 obdržela Milena Malinová, která se věnuje výrobě paličkované krajky. Foto: Rostislav Gregor.

Zevrubná nominace byla přijata a Milena Malinová titul obdržela. K činnosti Regionálního pracoviště patří také periodická redokumentace na Seznam již zapsaných nemateriálních statků. Na rok 2024 připadly následující: Vození krále a vodění královničky v Rájci u Zábřehu a Velikonoční slavnosti Matiček a Ježíškových Matiček na Hané. Regionální pracoviště se taktéž věnovalo zpracovávání řady badatelských dotazů.

Současně probíhal výzkum svatoblažejské obchůzky v Dluhonicích u Přerova. Jde o unikátně dochovanou chlapeckou žákovskou obchůzku na den sv. Blažeje, který připadá každoročně na 3. února. Tento obyčej je k roku 2025 živý už pouze ve dvou lokalitách – v Dluhonicích u Přerova a v obci Blatnička v Jihomoravském kraji. Současně také probíhala příprava na dotazníkové šetření, které má za úkol zmapovat dosud živé kalendářní obyčeje a dodržované zvyky v Olomouckém kraji. Šetření bylo rozděleno do pěti etap dle okresů v Olomouckém kraji (okr. Olomouc, Přerov, Prostějov, Šumperk, Jeseník). První etapa, věnovaná šumperskému okresu, započala v lednu roku 2025.

Regionální pracoviště pro tradiční lidovou kulturu bude své cíle naplňovat i v dalším období. Od roku 2025 bude mimo jiné směřovat svou aktivitu na průzkum současného stavu tance Cófavá a možnost jeho zápisu na Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury Olomouckého kraje. Cílem této aktivity je zvýšit povědomí o tomto nehmotném kulturním dědictví a napomoci prevenci jeho zániku.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 162–164, 2025

Digitalizace sbírky Vlastivědného muzea v Olomouci v roce 2024

Silvie Novotná

Vlastivědné muzeum v Olomouci získalo pro rok 2024 dotační titul, díky kterému mohlo zakoupit novou nepostradatelnou kvalitní techniku určenou k digitalizaci sbírkových předmětů a zajistit externí digitalizaci i restaurování jedinečných sbírkových předmětů. Tímto krokem muzeum směřuje nejen k dlouhodobé ochraně a uchování kulturního dědictví pro budoucí generace, ke zpřístupňování památkového fondu muzea veřejnosti prostřednictvím online platforem, k podpoře badatelské činnosti, ale hlavně k posílení zcela zásadního fenoménu, jímž je výchova ke vztahu ke kulturnímu dědictví.

Obr. 1. Proces skenování na digitalizačním pracovišti VMO.
Foto: Gabriela Stránská.

Obr. 2. Fonografické válečky, hudební podsbírka, stav po restaurování. Foto: Pavel Rozsíval.

Projekt s názvem „Digitalizace sbírky Vlastivědného muzea v Olomouci" byl realizován za finanční spoluúčasti Evropské unie prostřednictvím Národního plánu obnovy a Ministerstva kultury.[1] Dotace byla určena na podporu digitalizace kulturního dědictví České republiky prostřednictvím inovativních technologií maximálně šetrných k životnímu prostředí. Účel dotace tedy směřoval k pořízení přístrojového vybavení, softwaru a dodavatelských služeb pro tvorbu digitalizovaného obsahu. Výše dotace dosahovala téměř 5 miliónů Kč. Vlastivědné muzeum v Olomouci z dotačních prostředků zakoupilo nový špičkový fotoaparát Phase One IQ4 150, systém s příslušenstvím, (dodavatel KINORAMA s.r.o.) a osvětlovací techniku (dodavatel Thein Systems a.s.) do fotoateliéru muzea, dále monitor Eizo ColorEdge CG19X pro práci fotografa a také skener WideTEK 25 (dodavatel DGline) pro nově založené digitalizační pracoviště muzea, přičemž digitalizován byl nejprve rozsáhlý soubor kramářských tisků z etnografické podsbírky.

Z dotace byly restaurovány tři sádrové sochy z 60.–80. let 19. století z podsbírky uměleckoprůmyslových prací (přír. č. 53/2023), slunečník z 2. poloviny 19. století z etnografické podsbírky (přír. č. 52/2023) a jedinečná čapka mužského recesistického spolku Schlaraffia z podsbírky písemností a tisků (inv. č. X 103). Díky projektu byly také zvukovou laboratoří Národního muzea externě digitalizovány zvukové záznamy rozsáhlého souboru fonografických válečků z hudební podsbírky. Soubor je druhou největší sbírkou fonováleček v České republice. Dále díky dotaci muzeum zajistilo externí digitalizaci souboru jedenácti rukopisů z 18. a 19. století z podsbírky sbírkové knihovny u firmy AiP Beroun s.r.o. Celkový počet digitalizovaných sbírkových předmětů převýšil záměr uvedený v projektové dokumentaci. Z původně plánovaných 715 sbírkových předmětů se navýšil na 879 evidenčních jednotek, přičemž počet digitalizátů dosáhl čísla 3677 v rámci interní digitalizace a 3971 digitalizátů prostřednictvím externích služeb.

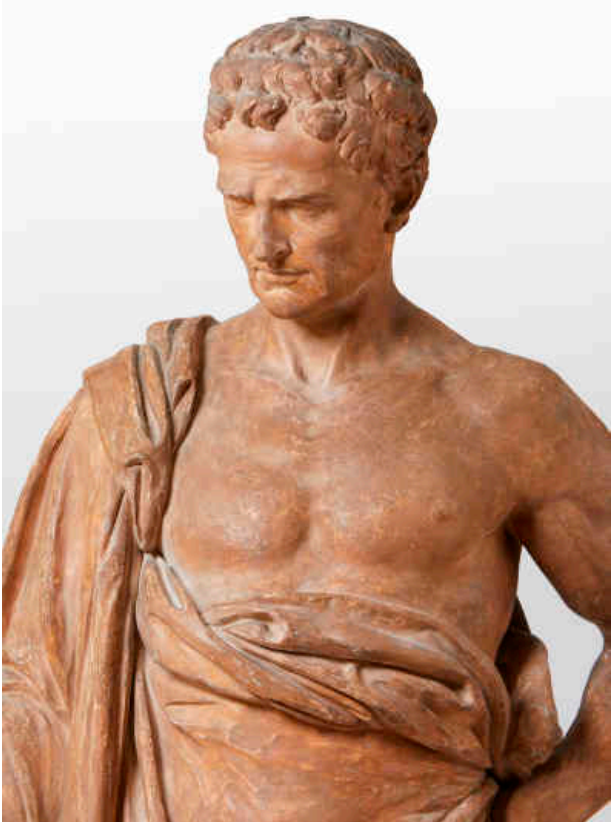

Obr. 3. Herodotos, sádrový odlitek, autor Joseph Rössner, 70.–80. léta 19. století, stav po restaurování, podsbírka uměleckoprůmyslových prací. Foto: Pavel Rozsíval.

Veškerý digitalizovaný obsah je dle požadavků zadávacích podmínek dotace postupně zveřejňován tak, aby byl dostupný široké veřejnosti. Sbírky Vlastivědného muzea v Olomouci si tak zájemce může prohlédnout např. na webových stránkách muzea, na portále eSbírky nebo ve volně dostupné digitální knihovně Manuscriptorium, přičemž Manuscriptorium je subagregátorem Europeany pro oblast historických fondů.

Poznámka

[1] Financováno Evropskou unií – Next Generation EU, Rozhodnutí o poskytnutí dotace ze státního rozpočtu ČR na rok 2024 č. j.: MK 27696/2024 POD spisu MK-S 17038/2023 OMG ze dne 15. 4. 2024, registrační číslo projektu 0342000078, reg. číslo žádosti MK-S 17038/2023 OMG.

Financováno Evropskou unií NextGenerationEU
Národní plán obnovy
MINISTERSTVO KULTURY

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 165–169, 2025

Čtyřiačtyřicátému ročníku NASFO přibyla témata i výstavní prostory

Denisa Šinkovská Mikolášková

Úžeji vymezená soutěžní témata, muzejní výstavní sál navíc, fotografie za výlohami obchodů, rekordní počet přihlášených fotografií a slavnostní předávání cen v režii muzea. To byly nejvýraznější novinky 44. ročníku Národní soutěže fotografie, která se konala ve Vlastivědném muzeu v Olomouci (dále VMO) od 17. května do 22. června 2024.

Odborná rada pro amatérskou fotografii NIPOS–ARTAMA změnila na svém podzimním zasedání propozice Národní soutěže fotografie / NASFO a zvýšila počet soutěžních kategorií. Nově se mohli fotografové hlásit celkem do devíti z nich – junioři do 15 let (volné téma), junioři do 25 let (téma Člověk), následovaly kategorie bez rozdílu věku s tématy Člověk, Prostor, Zátiší a věci, Experiment, Ucelená kolekce a Krásy a strasti regionu

Obr. 1. Novou kategorií 44. ročníku NASFO byla Ucelená kolekce, kde porotu jednoznačně přesvědčila vítězka Hana Pešková souborem fotografií Děti práce. Fotografie z cyklu č. 14 (na snímku) získala také Cenu Vlastivědného muzea v Olomouci. Foto: Hana Pešková.

Obr. 2. Pohled do Handkeho sálu na výstavu 44. Národní soutěže fotografie / NASFO. Foto: Štefan Berec.

Olomouc. Výčet uzavírala kategorie kolektivů s volným společným tématem v rámci fotoklubu. Jasnější vymezení témat mělo pomoci porotě snáze vybírat výstavní kolekci, kdy se nemusela rozhodovat například mezi krajinným námětem a portrétní fotografií v rámci jednoho soutěžního okruhu, ale porovnávala snímky s podobným zaměřením. Kromě zjednodušení práce poroty vedlo nové členění také ke koncepčnějšímu vystavení celé kolekce 44. NASFO.

Chodba v přízemí představila finalisty kategorií pro juniory do 15, juniory do 25 let a tvorbu kolektivů, v Handkeho sále byly umístěny kategorie s tématy Člověk, Prostor a Život věcí kolem nás a nově v Mendelově sále ve druhém patře VMO si návštěvníci mohli prohlédnout kategorii Ucelených kolekcí a Experimentu. Trojrozměrné objekty Vladimíra Skalického (*Křáky*), Julie Kolářové (*Digitální koláž*) a vítězky kategorie s tématem Experimentu Moniky Půlpánové (*Krajiny*) nápaditě přerušily pravidelnost a strohost vystavovaných rámů formátu sto krát sedmdesát centimetrů a vnesly do místnosti prvek poutající pozornost diváka. Monika Půlpánová své experimentální černobílé snímky krajiny tiskla na průsvitný papír a přikládala vždy dva motivy k sobě. Muzejní stolař Martin Skopalík vyrobil pro takto specifický druh fotografie dřevěné stojany umístěné do středu místnosti, které oba průsvitné papíry přichytily do rámu mezi dvě skla a divák si mohl obcházet Půlpánové *Krajiny* a nechat na sebe působit dvojí vyznění autorčina záměru.

První den dvoudenního zahájení NASFO připadl zároveň na Noc muzeí, proto se k programu připojilo také Centrum muzejní pedagogiky a připravilo nejen pro účastníky NASFO workshop kyanotypie. Po vernisáži výstavy loňského vítěze Bedřicha Sebery v Červeném

Obr. 3. První cenu v kategorii s tématem Život věci kolem nás si od porotce Jindřicha Štreita převzala Kateřina Šušlíková za sérii fotografií Město nahoře, Město dole. Foto: Roman Löwinger.

kostele a zahájení výstavy sesterské soutěže ze Slovenska AMFO ve Studiu G21 otevřela kurátorka Muzea umění Olomouc Štěpánka Bieleszová netradiční výstavu ve Ztracené ulici s názvem Ztracená fotografie. Historička fotografie vybrala z loňských finalistů NASFO jedenáct fotografií, které po dohodě s provozovateli nechala zavěsit za výlohy obchodů. Každý snímek nesl kromě svého názvu a autora také QR kód, díky němuž si kolemjdoucí mohli načíst mapku s umístěním jednotlivých stanovišť a projít postupně celou výstavu. Problematiku rušivých prvků v kompozici fotografie přiblížila zájemcům přednáška Šimona Pikouse z Liberecké školy foto·grafické v sále Václava III. ve VMO, již následovalo představení tvorby předsedy poroty NASFO, fotografa Petra Zatloukala, který se proslavil zejména zachycením událostí Sametové revoluce v Olomouci roku 1989.

Sobotní program zahájení NASFO nabídl dva slavnostní úvody výstav. V čajovně Kratochvíle mohli návštěvníci zhlédnout komorní výstavu ukazující výsledky loňského workshopu fotografa Daniela Schulze, který zájemce zavedl do obrazově pozoruhodných zákoutí města. V Uměleckém centru UP poté profesor Jindřich Štreit zahájil výstavu loňského vítěze kategorie s volným tématem Jindřicha Buxbauma, který záběry z koncertů a divadelních zkoušek ukázal, že není jen fotografem židovské tematiky. Vyvrcholením dvoudenního setkání fotografů bylo předávání ocenění ve slavnostním sále Václava III. v režii Vlastivědného muzea v Olomouci. Porota rozdala 35 cen v podobě gravírované skleněné čočky. Slovem ceremoniál doprovodil René Jančík, své skladby a improvizace na klavír zahrál Filip Tailor.

Jedním z hlavních cílů Národní soutěže fotografie je setkávání fotografů s širokou škálou působení, kteří zde mohou sdílet a předávat si své zkušenosti. Zúčastnění fotografové se mohli také cíleně přihlásit na workshop Daniela Schulze, který ve svém ateliéru provedl zájemce přípravou k vytvoření dobrého portrétu. Autoři do 25 let zase mohli přijít na workshop v olomouckém Domě dětí a mládeže a pod vedením lektorů Vladimíra Janka a Jana Gottfrieda ztvárnit téma Rostlina a člověk, jehož výsledky budou k vidění příští rok na 45. ročníku NASFO jako jedna z doprovodných výstav.

Do 44. ročníku NASFO poslalo celkem 196 fotografů 1534 snímků.

Ocenění autoři a fotografie:

Kategorie J15 autoři do 15 let, volné téma

1. cena – Dora Svobodová – Jsem krásná?
2. cena – Lukáš Bulín – Světlonoš, Zimní cesta
3. cena – Tereza Svobodová – Okem psa

Čestné uznání – Jakub Jíra – Metrem, Ve stanici

Kategorie J25 autoři do 25 let, téma Člověk (snímky všeho živého – dokument, reportáž, street, portrét, akt, zvířata, divadlo, koncert, umění)

1. cena – Zuzana Havrdová – V galerii
2. cena – Vojtěch Ondrák – seriál Z ateliéru
3. cena – Nela Kubánková – Sebepoznání

Čestné uznání – Nela Kubánková – Výlov rybníka

Čestné uznání – Karolína Štiková – Není kam spěchat, stejně se není na co těšit

Kategorie A1 autoři bez rozdílu věku, téma Člověk (snímky všeho živého – dokument, reportáž, street, portrét, akt, zvířata, divadlo, koncert, umění)

1. cena – Lenka Krejčová – Demolice Schichtovy budovy
2. cena – Tomáš Loukota – Jízda králů
3. cena – Jaroslav Lelek – Transfiguration (Divadlo DRAK 2023)

Kategorie A2 autoři bez rozdílu věku, téma Prostor (architektura, městská i přírodní krajina)

1. cena – Monika Půlpánová – Ráno na sídlišti
2. cena – Jiřina Marášková – Hrdlička, Zákoutí
3. cena – Hana Pešková – V kouřovém oparu

Kategorie A3 autoři bez rozdílu věku, téma Život věcí kolem nás (zátiší a věci)

1. cena – Kateřina Šušlíková – Město nahoře, Město dole
2. cena – Hana Pešková – Ve starém ateliéru
3. cena – Jiří Černý – Brambor hlíznatý

Čestné uznání – Jaroslav Kubík – Na parkovišti

Kategorie A4 autoři bez rozdílu věku, téma Experiment (ušlechtilé techniky, nové technologie)

1. cena – Monika Půlpánová – Krajiny
2. cena – Jiří Kočí – Cesta za poznáním, Pruhy, Mezi betonem a sklem
3. cena – Anna Benešová – Z oka do oka

Kategorie A5 autoři bez rozdílu věku, téma Ucelená kolekce (volné téma)

1. cena – Hana Pešková – Děti práce
2. cena – Jaroslav Mareš – V protisměru
3. cena – Jan Odehnal – Z domácího deníku

Čestné uznání – Jozef Danyi – Dáma

Kategorie A6 autoři bez rozdílu věku, téma Krásy a strasti regionu Olomouc

Cena Olomouckého kraje – Pavel Klásek – Cukrovník, Velké pyramidy Olomouc
Cena primátora města Olomouce Mgr. Miroslava Žbánka, MPA – Anna Benešová – Počkej!

Kategorie K kolektivy, společné téma

1. cena – Fotoklub Svitavy – Světlo a stín

Další ocenění:

Cena SČF – Alfa Pardubice – Příběhy jednoho špagátu
Cena Foma BOHEMIA spol. s r.o. – Monika Sandrová – Oči bez tváře
Cena ZONER PRESS – Martin Andrle – Barevné výjevy z venkovského života
Cena Centra uměleckých aktivit Hradec Králové – Dora Svobodová – Jsem krásná?
Cena Vlastivědného muzea v Olomouci – Hana Pešková – Děti práce 14
Cena Liberecké školy fotografie – Jiří Šimák – Červená a žlutá

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 170–174, 2025

Příběhy palných zbraní

Karel Podolský

Myšlenka propojit sbírky palných zbraní dvou muzejních institucí s obdobnou historií i současností, Vlastivědného muzea v Olomouci a Východočeského muzea v Pardubicích, za účelem vytvoření obsahově ucelené reprezentativní výstavy, je již staršího data. Vycházela z předchozí dlouhodobé vzájemné spolupráce, která se v minulosti opakovaně zúročila při přípravě drobnějších tematicky laděných výstav. Po dlouhou dobu však zůstával tento záměr pouze v rovině úvah kurátorů. Konkrétní podobu získal až v roce 2022, kdy se začal rodit společný výstavní projekt, zastřešující dvě dlouhodobé výstavy doplněné řadou dalších doprovodných akcí. Jeho první fází se stala realizace olomoucké výstavy *Příběhy palných zbraní*, zahájené 7. listopadu 2024 slavnostní vernisáží ve zdejším kostele Panny Marie Sněžné.

Cílem výstavy, na níž se autorsky podíleli správci sbírek militarií obou zmíněných muzeí, Karel Podolský za domovské olomoucké muzeum a Jan Tetřev jako kurátor pardubického muzea, bylo představit široké veřejnosti ucelenou kolekci ručních palných zbraní vytvořených a užívaných od počátku 17. století po současnost. Ve více než šedesáti vitrínách byly vedle nejčetněji zastoupených vojenských zbraní k vidění rovněž zbraně lovecké všech vývojových etap, dále zbraně civilní, určené primárně k obraně svého majitele, ale i pušky, pistole či revolvery užívané v průběhu času stále více ke sportovnímu vyžití a zábavě. Při přípravě scénáře se při výběru vhodných sbírkových předmětů kurátoři zaměřili zejména na zdůraznění různorodosti užití, funkce a vzhledu palných zbraní v průběhu staletí, přiblížení procesu jejich výroby a řemeslného zpracování a v neposlední řadě i na uplatnění technologických novinek a zajímavostí při jejich vzniku. Cílili přitom jak na zájemce o problematiku zbraní a obecně militarií z řad odborné veřejnosti, tak zejména na běžné, s danou tematikou mnohdy neobeznámené návštěvníky všech věkových skupin. Právě snaha, aby výstava byla pro všechny příchozí dostatečně srozumitelná a myšlenkově „uchopitelná“, došla při utváření její podoby naplnění v celé řadě oblastí – od vymezení a pojmenování jednotlivých tematických celků přes podobu a rozsah textů na panelech až po realizaci doprovodných videí.

Veškeré výše uvedené aspekty byly v souladu s názvem výstavy návštěvníkům zprostředkovány prostřednictvím příběhů reflektujících osudy vybraných exponátů a jejich tvůrců i rozmanité a mnohdy křivolaké cesty jednotlivých zbraní do muzejních depozitářů. Pro souběžně připravovaný stejnojmenný katalog výstavy bylo hned na počátku vybráno sto sbírkových předmětů, po padesáti z obou muzeí. Mnohé z nich se nesmazatelně zapsaly do vývoje palných zbraní či sehrály významnou roli v evropských dějinách. Své místo však ve výstavě našly i takové, jejichž příběhy mají spíše charakter drobných náhledů do soukromí dnes již pozapomenutých puškařů, často regionálního významu. I mezi nimi byli ovšem tací, kteří vyráběli zajímavé, po řemeslné i umělecké stránce hodnotné zbraně a dokázali se ve svém oboru navzdory obtížným podmínkám prosadit. S třiceti šesti nejzajímavějšími

Obr. 1. Pohled do sálu sv. Kláry s instalací výstavy Příběhy palných zbraní. Foto: Pavel Rozsíval.

příběhy doplněnými bohatou fotografickou dokumentací, které tematicky zapadaly do stanovené koncepce, se návštěvníci mohli blíže seznámit prostřednictvím dotykových obrazovek instalovaných u každého ze šesti oddílů výstavy.

Prostor největšího výstavního sálu olomouckého Vlastivědného muzea, sálu sv. Kláry, umožnil výstavu pojmout po obsahové stránce skutečně velkoryse, bez zásadnějších omezení. Přesto byli oba kurátoři nuceni věnovat mimořádnou pozornost vlastnímu výběru sbírkových předmětů; depozitáře obou muzeí nabízely mnohem více palných zbraní vhodných pro prezentaci, než kolik jich mohlo být vystaveno. Tato selekce, jakkoli pro ně v mnoha případech „bolestná", byla z hlediska celkového vyznění výstavy klíčová. Ačkoli se kurátoři museli rozloučit s desítkami hodnotných exponátů, závěrečný seznam obsahoval stále téměř tři sta palných zbraní.

Nesnadnou úlohu volby jim naštěstí ulehčil architekt Radek Polívka z Muzea východních Čech v Hradci Králové, který se ujal architektonického i grafického řešení výstavy. Využitím předností specifického prostoru výstavního sálu, bývalého kostela řádu klarisek, dal koncepci výstavy vnitřní řád a jasná pravidla. Současně dosáhl toho, co by mělo být cílem každého tvůrce podobného výstavního projektu – díky zvolené barevnosti, výtvarnému ztvárnění jednotlivých instalovaných celků, bohatému zapojení fotografického i jiného obrazového materiálu a mnoha tvůrčím nápadům se návštěvník mohl ve výstavním sále cítit příjemně a nerušeně.

Po stránce obsahové tvořilo jádro výstavy šest časově navazujících tematických celků, doplněných samostatně umístěnými sbírkovými soubory se vztahem k dějinám města

Olomouce. Jejich názvy byly zvoleny v souladu s výše uvedenou snahou přiblížit jednotlivá témata běžnému návštěvníkovi tak, aby vystihovaly podstatu technického řešení použitého při aktivaci každé konkrétní zbraně. Návštěvník tak mohl na úvod vstoupit do *doby doutnákové a kolečkové*, v níž ve dvou pohledově „otevřených" vitrínách kontrastovala strohost vojenských mušket a pistolí z éry třicetileté války s noblesou mistrně provedených loveckých kulovnic s kolečkovým zámkem 17. a 18 století. Pozornost příchozích nepochybně přitahovala i kolekce šesti hradebních pušek, pamětnic slavné obrany Olomouce během pruského obléhání v roce 1758.

Výrazně větší prostor pak dostaly pro své představení zbraně křesadlové, což autorům výstavy mimo jiné umožnilo přiblížit návštěvníkům výzbroj evropských armád dvou klíčových válečných konfliktů 18. věku, válek tereziánských a napoleonských. Nezůstalo jen u zbraní palných, ve vitrínách se našlo místo i pro zbraně chladné – šavle, palaše či spontony – stejně jako pro vybrané součásti výstroje vojáků dané doby. K mimořádně cenným artefaktům patřily například vojenské předměty pruské provenience nalezené na bojišti u Domašova.

Další vitríny ukrývaly poklady ze světa loveckých zbraní. Bohatě zdobené křesadlové kulovnice a brokovnice doplňovaly s podobnou péčí zhotovené lovecké tesáky a prachovnice. V samostatně stojících stolových vitrínách pak byl nastíněn vývoj, kterým v průběhu 18. století prošly jak vojenské, tak i civilní pistole. Právě ony pak prostřednictvím unikátních kolekcí párových pistolí, zastoupených ve sbírkách obou muzeí, propojily *dobu křesadlovou* se závěrečnou etapou éry tzv. předovek, tedy zbraní nabíjených ústím hlavně, *dobou perkusní*.

Obr. 2. Publikace Příběhy palných zbraní vydaná u příležitosti stejnojmenné výstavy. Foto: Pavel Rozsíval.

K vidění zde bylo více než padesát exponátů perkusních palných zbraní, od prvních pokusů s chemickými zámky u loveckých zbraní až po pušky a pistole s klasickými čepičkovitými zápalkami, masově zaváděnými do výzbroje armád od poloviny 19. století. Nechyběl mezi nimi žádný ze zástupců tehdejší rakouské zbrojní produkce, včetně některých pokusně zaváděných modelů. Pozornost návštěvníků však stejnou měrou přitahovaly i mistrovské práce předních evropských výrobců loveckých zbraní. Totéž platilo i pro většinu samostatně instalovaných vitrín, které z jednotného časového konceptu výstavy po stránce tematické vybočovaly. Trombony s rozšířeným ústím hlavně, orientální pušky a pistole i zbraně kuriózní a zákeřné si stejně jako cenná kolekce tzv. větrovek našly své obdivovatele.

Z ještě výrazně většího počtu sbírkových předmětů museli tvůrci výstavy vybírat exponáty pro zbývající tři tematické části, reprezentující tzv. zadovky. Druhá polovina 19. století byla dobou dosud nepoznaného rozvoje techniky, zbraně nevyjímaje, což se následně pozitivně promítlo i do skladby mnoha muzejních sbírek. Do dvanácti vitrín vyčleněných pro *dobu zadovkovou* byli proto výběrově zařazeni hlavní představitelé jednotlivých technických řešení v oblasti jednoranných zezadu nabíjených zbraní, od pruských jehlovek stojících ve 40. letech 19. století na samotném počátku nové éry přes první mauserovky o tři desítky let později až po zbraně systémů Remington či Peabody Martini.

Podobný přístup byl zvolen i při vymezení obsahové náplně *doby opakovačkové*. Vedle opakovacích zbraní americké provenience dodávaných do Evropy v průběhu druhé poloviny 19. století se zde mohli návštěvníci blíže seznámit s prvními opakovačkami vyrobenými přímo na evropském kontinentu. Chybět pochopitelně nemohla ani zbraň našich pradědečků z doby Velké války, opakovačka systému Mannlicher. Vlastních vitrín se zaslouženě dočkaly největší legendy obou světových válek, pušky systémů Mosin a Mauser. Zřetelný pokrok v oblasti nových technologií a materiálů se nevyhnul ani zbraním loveckým a civilním, což zde nejlépe dokládá „plastová“ malorážka Remington Nylon 66, vyráběná ve Spojených státech amerických od konce 50. let 20. století.

Závěrečnou část výstavy s názvem *doba samonabíjecí a dávková* postavili její autoři na čtyřech skupinách zbraní, které ji nejlépe charakterizují – samonabíjecích pistolích, samopalech, útočných puškách a kulometech. I tyto výkonné a respekt vzbuzující zbraně mají své příběhy, leckdy velmi poutavé a poučné. Stejně jako opodál ve stolových vitrínách uložené revolvery, sportovní pistole nebo drobné, kapesní palné zbraně určené pro osobní ochranu majitele.

Ukončeme naši „prohlídku“ výstavy *Příběhy palných zbraní* v místě, kde do ní návštěvník vstoupil, a to u dvou figurín olomouckých ostrostřelců v uniformách z 30. let 19. století, kteří své hosty symbolicky vítali před vitrínami s terčovnicemi svých pozdějších následovníků, umístěnými uprostřed sálu. Tento centrální blok složený ze čtyř vitrín, který posloužil i jako prostor pro velkoplošnou projekci snímků ostrostřeleckých terčů, uvnitř skrýval ještě jedno překvapení – kolekci tří unikátních loveckých pušek, křesadlových zadovek z okruhu Františka Antonína hraběte Šporka. Jedné z nich, patřící do sbírky olomouckého muzea, byla během přípravy výstavy péčí odborného restaurátora po dlouhých letech vrácena její původní podoba i funkce.

Výstava *Příběhy palných zbraní* byla ústředním bodem olomoucké části projektu se zastřešujícím názvem *Fenomén: Obrana*. Jeho nedílnou součástí se vedle diskuzních setkání zástupců Armády ČR a expertů v oblasti bezpečnosti státu stal rovněž cyklus přednášek

našich předních odborníků k problematice palných zbraní, stejně jako pravidelné komentované prohlídky pod vedením kurátora výstavy.

Na závěr se ještě krátce vraťme k již zmíněnému katalogu, který od počátku vznikal souběžně s výstavou. O jeho výslednou podobu se vedle obou kurátorů do projektu zapojených muzeí, Karla Podolského a Jana Tetřeva, zásadním způsobem zasloužil třetí člen autorského týmu, fotograf Vlastivědného muzea v Olomouci Pavel Rozsíval. Byly to jeho bez nadsázky skvělé fotografie vysoké dokumentační a v řadě případů i umělecké hodnoty, které daly „tvář" nejen této nevšední publikaci, ale i celé výstavě. Právě jejich citlivé a promyšlené včlenění do výtvarného řešení výstavního sálu a provázání s instalovanými exponáty bylo podle mnoha návštěvníků jedním z nesporných kladů olomoucké výstavy, kterou si mohli prohlédnout až do konce listopadu roku 2025.

Milovníci zbraní napříč Českou republikou, a jistě nejen oni, se již nyní mohou těšit na pokračování tohoto nevšedního projektu, které v současnosti připravuje Východočeské muzeum v Pardubicích. Výstava s pracovním názvem *Zbraně a lidé v toku času* se v prostorách pardubického zámku otevře veřejnosti v květnu 2026. Je zde třeba poznamenat, že se rozhodně nejedná o pouhé přesunutí olomoucké výstavy do jiných prostor. I když se v Pardubicích některé vybrané exponáty z ní objeví, v mnoha ohledech se bude jednat o nově pojatou výstavu. Odlišná bude její koncepce, architektonické i grafické řešení, jiné budou i „příběhy", které budou návštěvníky výstavními sály provázet. Především se ale návštěvníkům opět o něco více pootevřou pomyslné dveře pardubických depozitářů.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
č. 330: 175–177, 2025

Osvobození města Olomouce roku 1945. Online výstava k 80. výročí konce 2. světové války 1945/2025

Adriana Poláchová

Letošní 80. výročí konce druhé světové války bylo tradičně připomenuto výběrem fotografií z podsbírky Negativy a diapozitivy Vlastivědného muzea v Olomouci. Výstava byla pojata jako srovnání historických snímků s aktuálním stavem zachování, pokud to stávající situace umožňovala. Prezentace obsahovala dohromady 28 starých snímků, z nichž 18 bylo doplněno fotografiemi současného stavu budov. Výstava reflektovala konec druhé světové války v Olomouci a stručně mapovala proměnu města i průběh tehdejších událostí. Na rozdíl od jiných měst vstoupila Rudá armáda do samotného centra města Olomouce až 8. května 1945. Nepříznivé počasí znemožnilo využití letecké techniky, a proto bylo nezbytné spoléhat se výhradně na pozemní obranu. I to pravděpodobně přispělo k rychlému ukončení bojů ve městě.

Výstava byla zpřístupněna v online prostoru – pro lepší a poutavější představení snímků a jejich utkvění v paměti. Výstavní soubor zachycoval poslední okamžiky války i její následky, přičemž upozorňoval na rizika válečných konfliktů, ale zároveň přinášel obraz nové naděje obyvatel spjaté s poválečnou obnovou města. K tomu významně přispěla právě zvolená komparace snímků. Cílem bylo vtáhnout diváka do děje a upoutat jeho pozornost srovnáním historických a současných snímků, díky čemuž bylo možné lépe reflektovat poválečné změny. Návštěvník výstavy tak měl možnost nahlédnout do období konce válečného konfliktu a současně si uvědomit proměnu města Olomouce. Není třeba dodávat, že je také důležité tato témata připomínat nejen jako historickou skutečnost, ale i jako varování pro budoucnost.

Při výběru snímků hrály roli různé okolnosti. Fotografie měly předně zachycovat situaci na různých místech města, nejen v jeho centru. Zároveň bylo dbáno na rovnováhu mezi historickými a současnými záběry, a to jak z hlediska prostorového, tak i tematického, aby došlo ke smysluplnému propojení světa minulého a přítomného. Tomuto propojení se nelze vyhnout ani při dnešním fotografování – lidé jsou stále nedílnou součástí objektivu, neboť právě oni utvářejí chod dějin a reprezentují existenciální i pomíjivou skutečnost. V souboru tak byly využity jak snímky dokumentující devastaci způsobenou válkou, tak i fotografie zachycující přítomnost sovětských vojáků v ulicích. Součástí výstavy se proto staly například záběry dokumentující postup Rudé armády při osvobozování města, jehož strategická poloha vedla předtím nacistické vojsko k tomu, aby ho proměnilo ve svůj významný obranný bod. Výsledkem byla výrazná militarizace území. Po celém městě nacisté vybudovali barikády a protitankové zákopy, jak dokládají snímky z Barvířské či Wurmovy ulice.

Za nejdramatičtější den pro obě bojující strany je považován 8. květen. Boje začaly toho dne již v ranních hodinách, kdy Rudá armáda osvobodila okrajové části města a následně

se zaměřila na jeho střed. To vyvolalo silnou odezvu ze strany nacistického vojska, které mělo stále dostatek munice. Intenzivní odpor se projevil mimo jiné ostřelováním baziliky na Svatém Kopečku a Hodolan. Válečnému řádění se nevyhnuly ani čtvrti jako Chválkovice, kde Rudá armáda narazila na tvrdý protiútok, jenž se podepsal nejvíce na kostele sv. Barbory – i proto byl snímek této části města do výstavy zařazen.

Jak Rudá armáda postupovala do města, nacisté ostřelovali rovněž mosty. Největší škody utrpěl most na Masarykově třídě, kde nacistům selhaly výbušniny, proto jej rozstříleli. I tento most se stal jedním ze symbolů tehdejší destrukce a proto byl vybrán mezi klíčové dokumenty pro výstavu [obr. 1, obr. 2]. Dalším místem zásadního boje byla Komenského ulice. Zároveň se tento střet stal posledním zoufalým pokusem nacistické armády o zvrácení situace. Snímky z Komenského ulice tak měly návštěvníkům přiblížit okamžik po okamžiku jeden z nejděsivějších střetů obou armád. Město se v tu chvíli ocitlo pod rozsáhlou palbou a otřásalo se pod silnými výbuchy.

Jeden z výbuchů byl den před osvobozením zaměřen na hodolanskou sladovnu u vlakového nádraží. Výbuch byl silnější, než se očekávalo. Proměnil ve spáleniště nejen sladovnu samotnou, ale i okolní domy a objekty na nádraží. Poškození se nevyhnul ani blízký farní kostel. Taková tragická událost zasluhuje pozornost i v současnosti – návštěvníci si mohli v online výstavě prohlédnout míru zdevastování nádražní budovy, sladovny nebo pohled k poškozenému hodolanskému kostelu.

Při tvorbě komparační části bylo mnohdy obtížné zjistit, zda objekty z historických snímků stále existují, případně zda je možné je vůbec do současné fotografické dokumentace zahrnout. Současné fotografie jsme se snažili pořizovat pokud možno ze stejného úhlu pohledu jako ty historické. To se nám podařilo, až na jednu výjimku. Andrův stadion byl původně fotografován ze země a vlivem zničené tribuny mohli obyvatelé města v dáli vidět kostel sv. Cyrila a Metoděje v Hejčíně. V současnosti již takový pohled vzhledem k existující tribuně není možné zachytit. Pokud jsme chtěli zachovat podobný pohled na kostel, bylo nutné fotografii pořídit z jiného úhlu. Přesto výsledek překonal naše očekávání.

Cílem výstavy bylo ukázat, že poškození způsobené válkou se nevyhnulo žádné oblasti města – nebyl jediný kout, který by zůstal nedotčen. Boje probíhaly jak v centru, tak v okrajových částech, a jejich intenzita zanechala stopy i na stavebních objektech. Takové ničení bylo prezentováno fotografiemi několika městských domů, ať už se jednalo o dům v Hálkově ulici, dům č. 6 a 7 na Horním náměstí či dům č. 12 na Dolním náměstí. K významnějším stavbám, které válečného běsnění nezůstaly ušetřeny, náležela olomoucká radnice s orlojem, dnešní Moravské divadlo či Andrův stadion. Válečné změny se neomezily pouze na centrum, nýbrž zasáhly i části jako Hodolany, Chválkovice či Pavlovičky.

Jak hodnotit změny, k nimž po válce došlo? Z dostupných snímků vyplývá, že architektonický obraz města se na některých místech výrazněji nezměnil, nebo jen minimálně. Jiná místa byla naopak zdevastována úplně a dnes po nich nezůstalo ani stopy. Některé lokality se zachovaly, avšak prošly výraznou proměnou. Návštěvník výstavy tak měl díky komparaci příležitost sledovat a porovnávat konkrétní proměny městské struktury způsobené válkou i poválečnou obnovou.

Obr. 1. Olomouc, poškozený most přes řeku Moravu na dnešní Masarykově třídě, průhled Masarykovou ulicí směrem k nádraží, 7. 5. 1945. Vlastivědné muzeum v Olomouci, podsbírka Negativy a diapozitivy, inv. č. C 3731.

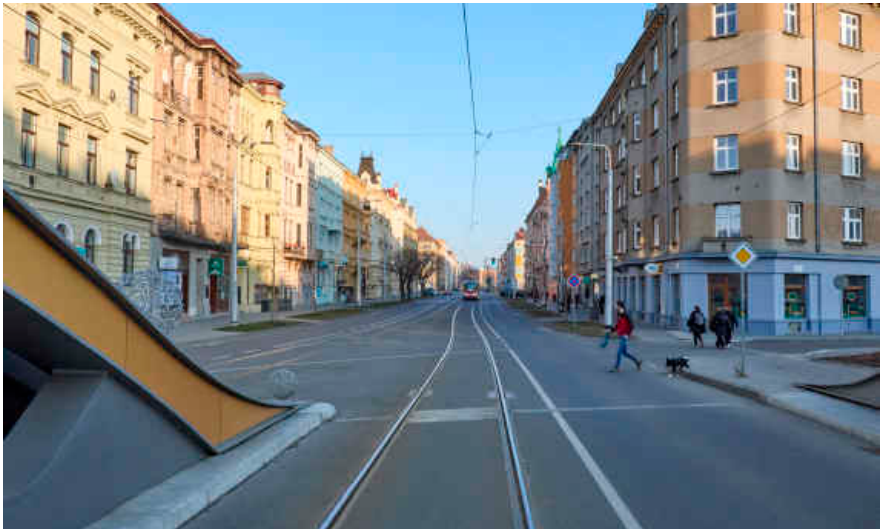

Obr. 2. Olomouc, most na Masarykově třídě, průhled Masarykovou ulicí směrem k nádraží, rok 2025. Foto: Pavel Rozsíval.

Seznam výstav ve Vlastivědném muzeu v Olomouci v roce 2024

Průmyslové muzeum císaře Františka Josefa v Olomouci, 15. 12. 2023 – 28. 4. 2024, Handkeho sál, kurátor: Robert Šrek

Tmání. Film ve virtuální realitě o depresi a naději, 27. 1. 2024 – 6. 4. 2024, Mendelův sál

Nejstarší fotografie Olomouce. Historické snímky města a jeho obyvatel z 50.–60. let 19. století, 2. 2. 2024 – 31. 3. 2024, Mánesova galerie, kurátor: Hana Jakůbková

Bohumil Švéda. Retrospektivní výstava fotografií, 8. 2. 2024 – 24. 3. 2024, chodba přízemí

Sestra. Záhada podobizny mladé dívky, 26. 4. 2024 – 30. 6. 2024, Mánesova galerie, kurátor: Michaela Čadilová

Národní soutěž fotografie (44. ročník NASFO), 17. 5. 2024 – 22. 6. 2024, chodba přízemí, předsálí sálu Václava III., Handkeho sál, Mendelův sál, kurátor: Denisa Šinkovská Mikolášková

80. výročí vylodění v Normandii: D-Day, 6. 6. 2024 – 6. 5. 2025, chodba 1. patro, kurátor: Martin Zdražil

Lidé od vedle – neobvyklý výlet do světa lidí s hendikepem, 11. 7. 2024 – 5. 1. 2025, Handkeho sál, Mendelův sál, připravila nadace SIRIUS

Průmyslový design v regionu: Meopta, 1. 11. 2024 – 18. 12. 2024, předsálí sálu Václava III.

Příběhy palných zbraní, 7. 11. 2024 – 30. 11. 2025, Sál svaté Kláry, kurátor: Karel Podolský

Přehled publikační činnosti pracovníků Historického ústavu VMO v roce 2024

Odborné monografie

Podolský, K. – Tetřev, J. – Rozsíval, P.: *Příběhy palných zbraní*. Olomouc 2024.

Odborné studie a články

Čadilová, M. – Svobodová, M.: Restaurování obrazu Podobizna Pauline Kessler od Josefa Kesslera. Příspěvek k významu restaurátorského průzkumu při (re)identifikaci uměleckého díla. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2024, č. 328, s. 100–117.

Hlubek, L.: Nález pozdně gotických kachlů v domě čp. 138 na Náměstí Míru v Šumperku. *Archaeologia historica*, roč. 49, 2024, č. 1, s. 343–364.

Hlubek, L.: Historie archeologického poznávání hradu. In: Žákovský, P. et al.: *Hrad Hluboký na Olomoucku. Proměny panského sídla od biskupské rezidence po opěrný bod husitů*. *Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 79.* Brno 2024, s. 21–24.

Hlubek, L.: Keramika a nálezy z organických hmot. In: Žákovský, P. et al.: *Hrad Hluboký na Olomoucku. Proměny panského sídla od biskupské rezidence po opěrný bod husitů*. *Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 79.* Brno 2024, s. 39–52.

Hlubek, L.: Kolekce středověké keramiky z okolí kláštera ve Velké Střelné (okr. Olomouc). *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2024, č. 328, s. 72–86.

Hlubek, L.: Nové archeologické nálezy z hradu Rabštejna (okr. Šumperk). *Severní Morava*, roč. 68, 2024, sv. 110, s. 17–30.

Hlubek, L. – Faltýnek, K.: Náhodně zachráněná kolekce archeologických nálezů z areálu města Litovle. *Archeologie Moravy a Slezska*, roč. 23, 2024, s. 72–82.

Hlubek, L. – Wiltsch, K.: Archeologické lokality a nálezy na katastru městyse Spálova (okr. Nový Jičín). *Archeologie Moravy a Slezska*, roč. 23, 2024, s. 83–103.

Hlubek, L. – Wiltsch, K.: Kolekce archeologických nálezů z okolí domu čp. 21 ve Spálově (okr. Nový Jičín). *Vlastivědný sborník Novojičínska*, 2024, sv. 74, s. 5–24.

Hradil, F.: Dutch trade coins in the monetary circulation of Bohemia and Moravia in the first half of the 17th century. *Neerlandica Wratislaviensia*, 2024, sv. 35, s. 17–39.

Hradil, F. – Militký, J. – Somr, T. – Grossmannová, D.: Nález mince mongolského Čingischána z k. ú. Slavkov pod Hostýnem (okr. Kroměříž), *Numismatický sborník*, 2024, sv. 38, s. 65–78.

Hradil, F. – Videman, J. – Richtera, L.: Olomoucká část denárového nálezu z Morašic (okr. Znojmo), *Numismatický sborník*, 2024, sv. 38, s. 52–64.

Hradil, F.: Nález třígrošů polského krále Zikmunda III. Vasy z Oseku nad Bečvou (okr. Přerov), *Folia Numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales CIX*, roč. 38, 2024, č. 1, s. 3–9.

Šrek, R.: František Josef II. Silva-Tarouca (1858–1936). Léta zralosti. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2024, č. 328, s. 24–71.

Zprávy a informační články

Čadilová, M.: Zpráva o výstavě Sestra konané ve dnech 26. 4. – 30. 6. 2024 v Mánesově galerii. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2024, č. 328, s. 136–138.

Hlubek, L.: Drahanovice (k. ú. Ludéřov, okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 65, 2024, č. 1, s. 205–206.

Hlubek, L.: Charváty (k. ú. Čertoryje, okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 65, 2024, č. 1, s. 207–208.

Hlubek, L.: Olomouc (k. ú. Lošov, okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 65, 2024, č. 1, s. 213.

Hlubek, L.: Litovel (k. ú. Chořelice, okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 65, 2024, č. 1, s. 227.

Hlubek, L. – Přidal, T.: Náměšť na Hané (okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 65, 2024, č. 1, s. 228.

Hlubek, L.: Bílá Lhota (k. ú. Řimice, okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 65, 2024, č. 2, s. 205–206.

Hlubek, L. – Faltýnek, K.: Bouzov (k. ú. Podolí u Bouzova, okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 65, 2024, č. 2, s. 206–207.

Hlubek, L.: Dlouhá Loučka (okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 65, 2024, č. 2, s. 234.

Hlubek, L.: Drahanovice (k. ú. Střížov, okr. Olomouc). *Přehled výzkumů*, roč. 65, 2024, č. 2, s. 234–235.

Hradil, F.: Oslavy 450 let Univerzity Palackého na půdě Vlastivědného muzea v Olomouci. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2024, č. 328, s. 122–126.

Jakůbková, H.: Výstava Nejstarší fotografie Olomouce. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2024, č. 328, s. 132–135.

Jakubcová, A.: Výstava Černomoří a Ukrajina na historických mapách 16.–18. století. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2024, č. 328, s. 127–129.

Jakubcová, A.: Seznam výstav a expozic ve Vlastivědném muzeu v Olomouci v letech 2012–2023. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2024, č. 328, s. 139–146.

Šrek, R.: Výstava Průmyslové muzeum císaře Františka Josefa v Olomouci. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci,* 2024, č. 328, s. 130–131.

Pokyny pro autory příspěvků Zpráv VMO

Všechny práce jsou posuzovány po stránce formální i obsahové. Redakce si vyhrazuje právo článek nesplňující kritéria uvedená v těchto pokynech vrátit autorovi k dopracování, nebo ho odmítnout.

Společenskovědní řada Zpráv VMO je obsahově členěna na rubriky:

- **STUDIE** – původní odborné práce v rozsahu 15–25 normostran textu, max. 10 obrazových příloh (včetně popisků), **povinný poznámkový aparát na konci textového souboru**, cizojazyčný (angličtina) název, abstrakt, klíčová slova a shrnutí;

- **ČLÁNKY/MATERIÁLY** – kratší odborné práce v rozsahu do 15 normostran textu, max. 5 obrazových příloh (včetně popisků), **povinný poznámkový aparát na konci textového souboru**, cizojazyčný (angličtina) název, abstrakt, klíčová slova a shrnutí;

- **DROBNOSTI** – krátké příspěvky zaměřené zejména na sbírky VMO, nálezové zprávy apod., rozsah do 5 normostran textu, max. 3 obrazové přílohy (včetně popisků), **povinný poznámkový aparát na konci textového souboru**, cizojazyčný (angličtina) název, abstrakt a klíčová slova;

- **ZPRÁVY/KRONIKA** – informativní příspěvky o výstavách, kulturních akcích, činnosti VMO apod., rozsah do 5 normostran textu, max. 2 obrazové přílohy (včetně popisků).

Příspěvky zahrnuté do rubrik „Studie“ a „Články/Materiály“ jsou posuzovány odbornými recenzenty. Ke každému článku je požadována nezávislá recenze, na jejímž základě redakční rada rozhodne o přijetí, či odmítnutí studie. V případě rubriky „Studie“ jsou požadovány recenze dvě, v případě rubriky „Články/Materiály“ je požadována recenze jedna. O výsledku je autor vyrozuměn písemně. Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy, eventuálně zkrátit rukopis, uzná-li to za vhodné (v případě zkrácení rukopisu bude vyžádán autorův souhlas).

Redakce přijímá příspěvky v češtině a v elektronické podobě ve formátu WORD, EXCEL. Zaslaný příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci ve Zprávách VMO. Přetisknutí takto uveřejněné části práce nebo použití obrázku v jiné publikaci lze jen s citací původu. Všichni autoři obdrží e-mailem digitální separát vlastního článku ve formátu PDF. Autoři přispívající do rubrik „Studie“ a „Články/Materiály“ navíc také autorský výtisk daného čísla Zpráv VMO.

Formální úprava textu

Články se přijímají jen v úplné podobě a musí obsahovat:

- **název článku v češtině**, u příspěvků do rubrik „Studie“, „Články/Materiály“ a „Drobnosti“ také **v angličtině**;
- **plná jména všech autorů, název jejich pracoviště a e-mailový kontakt**;
- **abstrakt článku v angličtině** (u příspěvků do rubrik „Studie“, „Články/Materiály“ a „Drobnosti“) – velmi stručný a výstižný text s vyjádřením hlavního tématu příspěvku;

- **klíčová slova v angličtině** (u příspěvků do rubrik „Studie", „Články/Materiály" a „Drobnosti");
- **vlastní text článku** (v češtině);
  - text neformátujte, nerozdělujte slova, nepodtrhávejte;
  - odstavce ukončete klávesou ENTER;
  - všechny zkratky použité v textu a poznámkách musí být vysvětleny, nejlépe při jejich prvním užití, např.: Vlastivědné muzeum v Olomouci (dále VMO), Zemský archiv v Opavě (dále ZAO);
  - nepoužívejte zkratky v názvu práce, abstraktu a shrnutí;
  - **poznámky umísťujte výhradně na konec textového souboru, poznámky podčarou jsou nežádoucí**;
  - odkazy na poznámku uvádějte ve formě horního indexu bez závorky; vztahuje-li se poznámka pouze k danému slovu, umisťujte číselný odkaz hned za toto slovo[1], vztahuje-li se k větnému celku, umisťujte číselný odkaz za interpunkční znaménko;[2]
  - odkazy na obrazovou přílohu do textu uvádějte v hranaté závorce, např. [obr. 2];
  - **shrnutí článku v angličtině** (u příspěvků do rubrik „Studie" a „Články/Materiály") – výstižné vyjádření hlavních myšlenek a závěrů v rozsahu do 15 řádků textu;
  - **obrazové přílohy** (nepovinné) – dodávejte ve zvláštních označených souborech, ne vložené do článku, ve formátech *.jpg a *.tif v tiskové kvalitě **300 dpi**;
  - u všech obrázků uvádějte číslo odpovídající příslušné popisce;
  - popisky obrazových příloh uvádějte na konci textového souboru;
  - autor příspěvku je povinen zajistit si před publikováním fotografie případná autorská práva u jejího vlastníka a uvést celé jméno jejího autora.

Příklady citačního úzu

Monografie

1 Seifertová, H.: *Georg Flegel*. Praha 1991, s. 15–17.

2 Richter, V.: *Raněstředověká Olomouc*. Praha 1959, s. 142–147, 167. – Homolka, J. a kol.: *Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526)*. Praha 1985.

Články v periodikách

3 Fiala, J. – Mlčák, L.: Neznámé plány staré jezuitské koleje, školní budovy a kostela Panny Marie v Olomouci. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2006, č. 292, s. 3–28.

4 Špičák, J.: Olomouc 1938–1945 – pohraniční město. *Střední Morava*, roč. 6, 2000, č. 10, s. 81–87.

5 Kv.: Krásný dar Klubu přátel umění. *Moravský večerník*, roč. 16, 1937, č. 275, 26. 10., s. 2. – Röder, J.: Das Olmützer Stadtwappen. *Amtsblatt der Hauptstadt Olmütz*, Jg. 1,1939, Folge 4, 20. 6., s. 1–3.

Články ve sbornících a jiných neperiodických publikacích

6 Fifková, R.: Historické aleje jako zárodky olomouckých městských parků. In: Kubeša, P. (ed.): *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí. Sborník přednášek z odborného semináře konaného ve dnech 17. a 18. září 2007 v Olomouci*. Olomouc 2007, s. 21–29.

7 Pavlíček, M.: Sochaři a sochařství baroka v Olomouci. In: Jakubec, O. – Perůtka, M. (eds.): *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura Moravy let 1620–1780*. Díl 2 (katalog výstavy). Olomouc 2010, s. 119–137.

Edice vydaných pramenů

8 Tanner, M.: *Hora olivetská*. Ed. Malura, J. Brno 2001.

9 Krobotová, M. – Spáčilová, L. – Spáčil, V. (eds.): *Charakteristische Beyträge zur Kenntniss der Hauptstadt und Gränzfestung Olmütz von Johann Alexius Eckberger / Příspěvky k charakteristice a poznání hlavního města a pohraniční pevnosti Olomouce od Jana Alexia Eckbergera*. Olomouc 1998.

Katalogová hesla

10 LM [Leoš Mlčák]: Adorace Nejsvětější Svátosti oltářní. In: Jakubec, O. – Perůtka, M. (eds.): *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura let 1620–1780*. Díl 2 (katalog výstavy). Olomouc 2010, s. 329, č. kat. 190.

Diplomové, závěrečné a jiné nepublikované práce

11 Fifková, R.: *Přínos historika k rekonstrukci historických zahrad a parků – model Šumperska* (rigorózní práce). Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2000, s. 36–42.

Nevydané prameny

12 Státní okresní archiv Olomouc, fond Archiv města Olomouc, Zlomky registratur 1426–1786 (1890), karton č. 25, inv. č. 673.

Citace internetových zdrojů

13 Kolář, B.: Unie výtvarných umělců Olomoucka. *Radniční listy*, 2003, č. 11, http://www.uvuo.eu/historie_soubory/kolar_ uvuo.htm, vyhledáno 30. 3. 2010.

14 Poledňák, I.: Helfert Vladimír. *Český hudební slovník osob a institucí*, http://www.ceskyhudebnislovnik.cz/slovnik/index.php?option=com_mdictionary&action=record_detail&id=3343, vyhledáno 30. 4. 2010.

Opakovaná citace

Práce citovaná v textu vícekrát se v poznámkách uvede odkazem na autora a poznámku, v níž je zmíněna poprvé (je-li citováno více prací téhož autora, uvede se pro rozlišení také její zkrácený název).

15 Richter, V. (pozn. 2), s. 55.

16 Fifková, R.: *Historické aleje* (pozn. 6), s. 22, 27.

V téže nebo následující poznámce, není-li mezi nimi vložen jiný titul, užíváme pro opakovanou citaci stejné práce odkaz „tamtéž".

17 Tamtéž, s. 25.

V téže nebo následující poznámce, není-li mezi nimi vložena práce jiného autora, užíváme pro opakovanou citaci stejného autora odkaz „týž", „táž" atd.

Popisky k obrázkům

Obr. 1. Josef Ignác Sadler, Svaté příbuzenstvo (detail), 1754, olej, měděný plech, Moravská galerie v Brně. Foto: archiv autora.

Obr. 2. František Ondřej Hirnle, model náhrobku biskupa Maxmiliána z Hamiltonu, před 1773, dřevo, vosk, zlacení, Vlastivědné muzeum v Olomouci. Foto: Pavel Rozsíval.

Obr. 3. Olomouc, kostel sv. Michala, 1676–1707, pohled do hlavní lodi. Reprofoto: Jakubec, O. – Perůtka, M. (eds.): Olomoucké baroko. Výtvarná kultura Moravy let 1620–1780. Díl 2 (katalog výstavy). Olomouc 2010, s. 36, obr. 12.

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, ročník 2025, číslo 330
Periodický tisk územního samosprávného celku Olomoucký kraj

Redakční rada / Editorial Board
Mgr. Magda Bábková Hrochová (Vlastivědné muzeum v Olomouci)
RNDr. Alois Čelechovský, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. Mgr. Ondřej Jakubec, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci, Masarykova univerzita v Brně)
doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. PhDr. Alena Křížová, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně)
RNDr. Tomáš Lehotský, Ph.D. (Vlastivědné muzeum v Olomouci, Univerzita Palackého v Olomouci)
Mgr. Beata Matysioková, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
Ing. Pavel Novotný
prof. RNDr. Aloisie Poulíčková, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci)
PhDr. Pavel Šlézar, Ph.D. (Národní památkový ústav, ÚOP v Olomouci)
Mgr. Robert Šrek (Vlastivědné muzeum v Olomouci)
Mgr. Markéta Šreková Doláková (Vlastivědné muzeum v Olomouci)
RNDr. Jana Tkáčiková (Muzeum Beskyd Frýdek-Místek)

Odpovědní redaktoři / Executive Editors
Mgr. Markéta Šreková Doláková, srekovadolakova@vmo.cz, tel.: 770 172 352 (společenské vědy)
Mgr. Magda Bábková Hrochová, BabkovaHrochova@vmo.cz, tel.: 739 991 799 (přírodní vědy)

Jazyková korektura / Proofreading
PhDr. Zuzana Raková, Ph.D.

Adresa redakce / Contact Address
Vlastivědné muzeum v Olomouci, nám. Republiky 5, 771 73 Olomouc, Česká republika
tel.: +420 585 515 111

Grafická úprava a sazba / Graphic design and layout
Jiřina Vaclová

Tisk / Print
Vydavatelství Univerzity Palackého

Vydává / Published by
Vlastivědné muzeum v Olomouci, nám. Republiky 5, 771 73 Olomouc; IČ 100 609

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci vycházejí dvakrát ročně.
Číslo 330/2025 vyšlo v prosinci 2025 nákladem 100 ks.
Uzávěrka příspěvků je každoročně 30. dubna.

ev. č. MK ČR E 19080

© Vlastivědné muzeum v Olomouci 2025
www.vmo.cz

ISSN 1212-1134

Vlastivědné
muzeum
v Olomouci